

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN TEDRİS-İ TÂRÎH-İ
EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes KÖSE

BURSA- 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN TEDRİS-İ TÂRÎH-İ
EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN
TRANSKRİPSİYONU

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Enes KÖSE

Danışman:
Doç. Dr. Bülent ŞENAY

BURSA- 2019

TEZ ONAY SAYFASI

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda 701521045 numaralı Enes KÖSE'nin hazırladığı "Ahmed Midhat Efendi'nin Tedrîs-i Târîh-i Edyân İsimli Eserinin Transkripsiyonu" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 26/08/2019 günü 14:30 - 16:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Doç. Dr. Bülent ŞENAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Bekir Zakir ÇOBAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

26/08/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih 06/08/2019

Tez Başlığı / Konusu: "Ahmed Midhat Efendi'nin Teds-i Târîh-i Edyân İsimli Eserinin Transkripsiyonu"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 238 sayfalık kısmına ilişkin, 06/08/2019 tarihinde şahsım tarafından *TURNITIN* adlı intihal tespit programından (Turnitin)' aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: ENES KÖSE
Öğrenci No: 701521045
Anabilim Dalı: FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
Programı: YÜKSEK LİSANS
Statüsü: Y.Lisans Doktora

06.08.2019

DOÇ. DR. BÜLENT ŞENAY
06.08.2019

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ahmed Midhat Efendi'nin Tadrîs-i Târîh-i Edyân İsimli Eserinin Transkripsiyonu” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

29.08/2019

Adı Soyadı : Enes KÖSE

Öğrenci No : 701521045

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Yüksek Lisans

Statüsü : Y. Lisans Doktora

ÖZET

Adı Soyadı	: Enes KÖSE
Ünivesite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Dinler Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xv+273
Mezuniyet Tarihi	: .../.../20.....
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Bülent ŞENAY

AHMED MİDHAT EFENDİ’NİN TEDRÎS-İ TÂRÎH-İ EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Bu Çalışmada Ahmed Midhat Efendi’nin Tedrîs-i Târîh-i Edyan isimli eseri transkribe edilmiş ve Târîh-i Edyân adı altında yazılmış diğer eserlerle karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın konusu olan eser Ahmed Midhat Efendi’nin Dâru’l-Fünûn’da verdiği Târîh-i Edyân derslerinde okutulmak üzere ders kitabı olarak 1911 yılında kaleme alınmıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde Dinler Tarihi alanında, Batılı örneklerine kıyasla, yazılan ilk eserlerden kabul edilen bu eser, ihtiva ettiği konular bakımından alanında önemli bir yere sahiptir. 326 sayfadır. Umûmiyyât ve Husûsiyyât isimli iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Dinler Tarihi’nin öneminden, hocanın ve talebenin hazırlıklarından, din fikrinin oluşumu ve gelişim süreçleri gibi konulardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise Fetişilik’ten başlanarak Budizm’e kadar her din özel başlıklar altında incelenmiştir.

Ahmed Midhat Efendi’nin bu eserini takip eden süreçte Tarih-i Edyân adında üç eser daha karşımıza çıkar. Bu üç eser; Mehmed Esad’ın Tahlîlî ve Tenkîdî Târîh-i Edyân’ı, Mahmud Esad b. Emîn Seydişehrî’nin Târîh-i Edyân’ı ve M. Şemseddin Günaltay’ın Târîh-i Edyân’ıdır. Tezimizin ikinci bölümünde bu eserlerin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar sözcükler

Ahmed Midhat Efendi, Dinler Tarihi, Târîh-i Edyân, Din, Mehmed Esad, Mahmud Esad b. Emin Seydişehri, Mehmed Şemseddin Günaltay.

ABSTRACT

Name and Surname : Enes KÖSE
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Science
Department : Philosophy and Religious Studies
Branch : History of Religions
Degree Awarded : Master's Thesis
Page Number : xv+273
Degree Date : ..../..../20.....
Supervisor (s) : Assoc. Prof. Dr. Bülent ŞENAY

TRANSCRIPTION OF AHMED MIDHAT EFENDI'S TEDRÎS-İ TÂRÎH-İ EDYÂN

In this study, Ahmed Midhat Efendi's book named Tedrîs-i Târîh-i Edyân was transcribed, and a comparative evaluation was made with the other books written under the name of Târîh-i Edyân.

The work within the scope of this study was written as a schoolbook in 1911 to be taught in the lessons of History of Religions given by Ahmed Midhat Efendi in Dâru'l-Fünûn. This work which was accepted as one of the first books in the field of History of Religions in the last period of Ottoman Empire, compared to the western examples, has an important place in terms of its subjects. It consists of 326 pages and is divided into two main chapters. In the first chapter; the importance of History of Religions, necessary preparations of teachers and students, the formation of idea of religion and its development process and such subjects were mentioned. In the second part; beginning from Fetishism to Buddhism, all religions were examined under the specific titles.

In the following period of the Ahmed Midhat Efendi's work, three more Târîh-i Edyân books appear. These three books are Mehmed Esad's Tahlîlî and Tenkîdî Târîh-i Edyân, Mahmud Esad b. Emîn Seydişehirî's Târîh-i Edyân and M. Şemseddin Günaltay's Târîh-i Edyân. In the second part of our thesis, a comparative evaluation will be made for these books.

Key words

Ahmed Midhat Efendi, History of Religions, Târîh-i Edyân, Religion, Religious Studies, Mahmud Esad b.Emîn Seydişehirî, Mehmed Şemseddin Günaltay.

ÖNSÖZ

Din; İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana varolan bir olgudur. İnsanoğlu tarihin her döneminde kendi kuvvetinin üstünde bir kuvvete, aciz tabiatından daha yüce, aşkın bir varlığa ve maddi olanın ötesinde kendisini tamamlayıcı manevi bir yönelişe ihtiyaç duymuştur. Bu bakımdan din; insanın, kendisinden bağımsız düşünülemediği bir niteliğe sahiptir.

İnsan, yaratılış itibarıyla bencil bir varlıktır. Toplumsal hayatın kurulabilmesi ve adalet, sevgi, saygı ve merhamet temelinde devam ettirilmesi, fertlerin bencilliklerinin, arzu ve ihtiraslarının neticesi olarak ortaya çıkabilecek haksız tecavüzlerin engellenmesiyle mümkündür. Bu noktada “din” adalet ve ahlak temelli toplumsal bir düzen yani medeniyet tesis edilmesinde beşeri bütün sistemlerin üstünde bir kuvvet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kadim zamanlardan günümüze kadar, ortaya çıkmış; varlığını halen devam ettiren veya tarihin bir döneminde kaybolmuş, bütün medeniyetler onu oluşturan toplumların “din” tasavvuru üzerine inşa edilmişlerdir. Öyle ki medeniyet, toplumun mensubu olduğu dinin gelişmişliği nisbetinde gelişmiştir. Dolayısıyla bireylerin ve meydana getirdikleri toplumun incelenmesi ve anlaşılması, onların dini tasavvurlarının doğru anlaşılmasıyla mümkündür.

İnsanoğlu için “din” geçmişten günümüze kadar birçok inceleme ve araştırmaya konu olan bir alandır. “Öteki”nin anlaşılmasında kilit bir role sahip olan bu alanda sayısız çalışmalar yapılmıştır. 19. Yüzyıla kadar yapılan bu çalışmaları genel tarih ve felsefe kitapları, seyahatnameler ve teolojik mahiyette yazılan eserlerde düzensiz ve sistemsiz, tarafsızlık ve bilimsellikten uzak bir biçimde görmek mümkündür. Dinler Tarihiyle alakalı bilgiler 19. yüzyıl itibarıyla tasnif edilmeye ve sistematik bir biçimde incelenmeye başlanmıştır.

Modern anlamda Dinler Tarihi çalışmaları 19. yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmış olsada, Müslüman alimler tarafından hicri 1. asırdan itibaren alanın ilk örnekleri verilmeye başlanmış ve daha sonraki sürece örneklik teşkil etmişlerdir. İlk dönemlerde, İslam’ın yeni coğrafyalarda farklı dinlerle karşılaşmasıyla, Müslüman alimler tarafından “Reddiye” ve “Makalat” türü eserler kaleme alınmış zamanla dinlerin

deskriptif bir tarzda incelendiği “Milel ve Nihal” adı altında muhtelif dinlere dair eserler yazılmıştır. Ebu Mansur Abdulkâdir el-Bağdâdî’nin “el-Fark Beyne’l-Fırak”ı, Kadı Ebû Bekir el-Bakıllânî’nin “el-Milel ve’n-Nihal”i, İbn Hazm’ın “Kitâbu’l-Fasl fi’l-Milel ve’l-Ehvâi ve’n-Nihal”i, Şehristani’nin “el-Milel ve’n Nihal”i ve Gazali’nin “er-Reddû’l-Cemîl”i İslam dünyasında Dinler Tarihi alanında yazılan en önemli eserlerdendir.

Batı’da modern anlamda Dinler Tarihi çalışmaları “Max Müller” ile başlamıştır. Max Müller, Dinler Tarihine bir hüviyet kazandırmaya çalışmıştır. Bu alanın felsefeden bağımsız müstakil bir alan olduğu iddiasıyla eserler telif etmiş ve konferanslar vermiştir. Bugünkü “religionswissenschaft” (science of religion-din bilimleri) ifadesini ilk defa Max Müller kullanmıştır. Onu takip eden süreçte Dinler Tarihi alanı popülerlik kazanmış, C.P. Tiele, Ernest Renan, Benjamin Constant ve Chantepie de la Saussaye gibi bilim adamları bu alanda önemli eserler vermişlerdir. Zamanla farklı metod ve yaklaşımlarla zenginleşen Dinler Tarihi günümüzde müsakil bir bilim dalı olarak varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı’da 19. yüzyıla kadar yapılan “Milel ve Nihal” ve “Kısâs-ı Enbiya” eserleri ve İslami gelenekten tevarüs edilen bu tarz eserlerin tercümesi çalışmaları yerini modern anlamda eserler telifine bırakmış ve bu dönemde hem Doğu hem Batı kaynaklarından beslenen Dinler Tarihi eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Şemseddin Sami’nin “Esâtir”i, Ahmed Midhat Efendi’nin “Tedrîs-i Târîh-i Edyân”ı, Mehmed Esad’ın “Tahlîlî ve Tenkîdî Târîh-i Edyân”ı, Mahmud Esad b. Emîn Seydişehrî’nin “Târîh-i Edyân”ı ve M. Şemseddin Günaltay’ın “Târîh-i Edyân”ı bu dönemde yazılan eserlerdir.

Bu çalışmada, Ahmed Midhat Efendi’nin “Tedrîs-i Târîh-i Edyân” isimli eseri transkribe edilmiş ve dönem içerisinde “Târîh-i Edyân” adı altında yazılmış diğer eserlerle karşılaştırması yapılmıştır. Dinler Tarihi alanında Osmanlı’nın son dönemlerinde kaleme alınmış ve Târîh-i Edyân adıyla yazılmış ilk eser olma özelliğine sahiptir. Dönemin üniversitesi olan Dâru’l-Fünûn’da Dinler Tarihi derslerinde okutulmak üzere hazırlanmıştır. Bu çalışmayla, İlkel inanış biçimlerinden Budizm’e kadar birçok dinin ele alındığı zengin bir içeriğe sahip olan bu eserin günümüz Türkçesine kazandırılması ve böylece kullanışlılığının artırılması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın başından sonuna kadar sabrı, inancı ve anlayışıyla desteğini hiç esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Bülent ŞENAY'a teşekkürü bir borç bilirim. Osmanlı Türkçesi alanındaki yetkinliğinden müstefid olduğum hocam ve ağabeyim Dr. Öğr. Üyesi Kenan ÖZÇELİK'e katkılarından dolayı minnettarım. Varlıklarından her daim güç aldığım aileme, uzun çalışma dönemi boyunca yorgunluğuma ortak olan eşim Seher hanıma ve dostlarım İskender SARICA, Samet YANAŞMA ve Muhammed YAĞCI'ya müteşekkirim.

Enes KÖSE

Bursa / 2019

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Enes KÖSE
Tez Adı	Ahmed Midhat Efendi'nin Tadrîs-i Târîh-i Edyân İsimli Eserinin Transkripsiyonu
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Bülent ŞENAY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih 29/08 2019

İmza:

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Çalışmanın Yöntemi.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ

1. Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Eserleri.....	3
1.1. Hayatı.....	3
1.2. Eserleri	5
1.2.1. Müdafaa	6
1.2.2 Nizâ-ı İlm ü Dîn	7
1.2.3 Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye.....	7
1.2.4 Tedrîs-i Tarih-i Edyân.....	8
2. Ahmed Midhat Efendi ve Din ve Dinler Tarihi.....	8
2.1 Ahmed Midhat Efendi ve Din.....	8
2.2. Ahmed Midhat Efendi ve Dinler Tarihi.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN TEDRİS-İ TÂRİH-İ EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN TÂRİH-İ EDYÂN KİTAPLARI İÇİNDEKİ YERİ

1. Târîh-i Edyân Geleneği	12
---------------------------------	----

2. Ahmed Midhat Efendi'nin Tadrîs-i Târîhi Edyân'ının Diğer Târîh-i Edyân Eserleriyle Karşılaştırılması	12
2.1 Tadrîs-i Târîh-i Edyân ve Mahmud Esad Seydîşehrî'nin Târîh-i Edyân'ı	12
2.2. Tadrîs-i Târîh-i Edyân ve Mehmed Esad'ın Tahlîlî ve Tenkîdî Târîh-i Edyân'ı	13
2.3. Tadrîs-i Târîh-i Edyân ve M. Şemseddin Günaltay'ın Târîh-i Edyân'ı.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ'NİN TEDRÎS-İ TÂRÎH-İ EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

KISM-I EVVEL	16
Târîh-i Edyân'ın Lüzûm ve Ehemmiyeti	16
Talebe'nin hazırlanması.....	18
Mu'allim'in Hazırlanması	21
Müerrih-i Edyânın Bîtarafılığı ve Nukât-ı Nazarı	24
Tekâmülât-ı Dîniyye ve Tettebbu'ât-ı Ric'iyye.....	26
Vahşet-i İbtidâiyye Faraziyyesi 'Aleyhinde İntikâd.....	29
Tettebbu'ât-ı Ric'iyye Erbâbıyla Uzlaşmak	33
Coğrafyay-ı Edyân Nokta-i Nazarından Sath-ı Arza Bir Nazar	35
Merâtib-i 'İrfân-ı Beşer.....	37
Vahşet-i Mutlakası İçinde İnsân	40
Kuvây-ı Tabî'iyye ve İnsân	41
Kuvây-ı Tabî'iyyeye Mukâbil Bir Tekâmül	42
İlk Tarz 'İbâdet	43
Animizm	45
Bekâ ve Ta'mîm-i Ervâh.....	47
'Akîde-i Tenâsuha Kadar Tekâmül.....	48
Ervâha Perestîş.....	49
Totemizm	50
Fikr-i Ulûhiyyet	50
Hâlık ve Hilkat.....	52
Kuvây-ı Bed-Fi'âl, Şeytanlar.....	52
Eflâk ve Semâ	54
Rüesây-ı Dîniyye ve Siyâsiyye.....	55
Kehenenin 'Ulûm ve Sanâyi'i.....	56
Merâtib-i Edyânın Tedâhülü.....	59
Sekene-i Semânın Yeryüzünde İkâmetgâhları.....	61
Tarz-ı 'İbâdetin Tekâmülâtı ve Semâya Teveccüh	63
Fetîşlerin, Putperestlerin 'İbâdetleri Kimleredir?	64
Dîn Vâzı'ları ve Kitâbları	67
KISM-I SÂNÎ	70
Husûsiyyât	70
Fetîş Dînleri	70

Moğollar	71
Okyanûsîler	74
Afrika Fetîşîleri	80
Amerikalılar	84
Putperestlik Dînleri	96
Edyân-ı Mûnderise-i Putperestî	98
Mısır Dîni	98
Keldan ve Âsur ve Fenike ve Filistin ve Arab Dînleri	109
Keldânîler	109
Âsurîler ve Filistîler	120
Fenikeliler	121
‘Arablar	124
Yunan ve Roma	129
Keldânîler Âb-su	133
Slav, Cermen ve Selt Dînleri	143
Slavlar	144
Cermenler	146
Seltler	149
Kitâb-ı Mukaddes Sâhibi Putperestler	153
Çin Dînleri	154
Çin’de Edyân-ı Mevcûde	155
Konfüsyüs	157
Lao-Tsu	160
Çin Hükemâsından Ba‘zıları	163
Yang-Tsu ve Mih-Tsu	163
Lie-Tsu ve Chuang-Tsu	164
Meng-Tsu	164
Seloun-Tsu	165
Han-Bu-Tsu	166
Chu-Hi	166
Kütüb-ü Mukaddese	167
Yi-King	167
Şu-King	168
Şi-King	169
Li-Ki	170
Chun-Tzie-U	170
Nîm Mukaddes Kitâblar	171
Hiya-U-King	171
Se-Shu	172
Ti-Li ve Che-U-Li	172
Tzu-Şi ve Kong-Yang ve Ke-U-Yang	172
U-Lia	173
Tao-Te-King	173
Esâs-ı ‘Akâid	176
Dîn-i Kadîmin Bakıyyesi	178

Taoizm ve Tahrîfâtı	184
Mükâfât ve Mucâzât Kitâbı	188
Japonya Dînleri	190
Mevâdd-ı Mûnderice	190
Temhîdât	190
Japonların Mukaddemâtı	190
Japonya'da Edyân	191
Şintoizm ve Budizm Münâza'âtı	193
Şinto ve Kütüb-ü Mukaddese	194
Îlâh ve Îlâheler	195
Fikr-i Âhiret	197
'İbâdet	197
Şintoizm'in Tekâmülât-ı Tadrîciyyesi	198
'Avâmm-ı Nâsın Dînce Hâl-i Hâzırî	201
Fürs-ü Kadîmin Zerdüş Dîni	204
Zerdüş	204
Zendavesta	205
Me'âbid-i Zerdüştiyye	207
İkinci Derecedeki Îlâhlar	208
Ehirmen	209
Dîn-i Zerdüşti'nin 'Akâid-i Esâsiyyesi	209
Tarz-ı 'İbâdet	212
Zerdüştilerin Âhireti	212
Hindistan Dînleri	213
Hindistan'ın Coğrafyay-ı Dîniyyesi	214
Kütüb-ü Mukaddese-i Hindiyeye	216
Me'âbid-i Vediti	221
Vedalar Dîn-i Kadîminin Tarz-ı 'İbâdeti	223
Diyânet-i Vediyeden Daha Evvel	225
Dîn-i Brahmanî	226
Brahmanlar Kastı	228
Dîn-i Brahmanî'nin Âhireti	229
Mezâhib-i Brahmaniyye	229
Hinduizm Dînleri	230
Budizm	232
Buda	233
Hindistan'da Budizm	236
Budizm'in Çin'de İntişârı	237
Kore'de Japonya'da Bûdîliğin İntişârı	238
Budizm'in Tibet'te İntişârı	239
Budizm'in Moğolistan'da İntişârı	239
Budizm'in Cihât-ı Cenûbiyyede İntişârı	240
'Akâid-i Bûdiyyenin Esâsı	240
Hakikat-i Ūlâ: Felâket	241
Hakikat-i Sâlise: Nirvana	241

Hakikat-i Sâniye: Cehâlet	241
Hakikat-i Râbi'a: Tarîk	242
Bodhî ve Merâtib-i Sülûsesi	242
Merâtib-i Bûdiyye	243
Edyân-ı Bûdiyye	244
SONUÇ	246
EKLER	249
KAYNAKÇA	269

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen madde
a. yer	Aynı yer
bkz.	Bakınız
sad.	Sadeleřtiren
ev.	Çeviren
ed.	Editör
AİBÜ	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştımları Merkezi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma, Ahmed Midhat Efendi'nin Osmanlı'nın son dönemlerinde Dâru'l-Fünûn deslerinde okutulmak üzere Dinler Tarihi alanında kaleme almış olduğu Tedrîs-i Târîh-i Edyân isimli eserinin transkripsiyonunu ve onun Târîh-i Edyân adı altında yazılmış olan eserlerle karşılaştırmalı bir değerlendirmesini içermektedir.

Ele aldığımız bu eser 336 sayfa olup üç farklı basımı yapılmıştır. İlk basımı Târîh-i Edyân ismiyle yayımlanmış daha sonraki basımlarında eser ismine “Tedrîs” ifadesi eklenmiştir. Çalışmamızda, eserin Hürriyet Matbaası'ndan çıkan ve birinci basıma göre biraz daha düzenlenmiş olan ikinci basımını kullandık. Eserin iki ve ikinci basımdan üç yıl sonra basılan, üçüncü basımı arasında hiçbir değişiklik veya fazlalık bulunmamaktadır. Tek ciltlik bir eserdir ve “birinci cildin sonu” ibaresiyle sona erer. Eser içerisinde geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Semâvî dinlerin ele alınacağı ikinci bir cilt yazılması planlanmış ancak bu cilt yazılmamış/yazılamamıştır.

Her ne kadar ders kitabı mahiyetinde olsa da eser, ihtiva ettiği konular ve verilen bilgiler bakımından önemlidir ancak şekil ve yöntem bakımından bilimsel bir eser olmak düzeyinde değildir.

Bu çalışmayı yapmada amacımız, eserin Osmanlıca olması nedeniyle daha fazla okuyucu tarafından istifade edilememesinden dolayı kullanımının kolaylaştırılmasıdır. Çalışmamızın, Dinler Tarihi yazımında Osmanlı'dan günümüze kadar gelinen noktayı göstermesi bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz.

2. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmamızda, tezin hazırlanma amacına uygun olarak, Osmanlıca harflerin tamamının özel karakterlerle gösterilmesi yerine sadece, Arapça ve Farsça sesleri verebilmek ve kelime gruplarını gösterebilmek için “tırnak”, “şapka” ve “tire” işaretleri

kullanılmıştır. Osmanlıca yazılış ve okunuşları karışıklık oluşturan yabancı kelimeler metin içerisinde okunduğu şekliyle geçmekle beraber asılları dipnot olarak verilmiştir. Eserin aslında dipnot kullanılmamış olup bütün dipnotlar haricen eklenmiştir. Eserin aslında bulunan ders tasnifi, transkripsiyon metninde bulunmakla beraber eserin bütününde düzenli olarak yapılmaması ve yer yer eksikler olması sebebiyle içindekiler kısmına alınmamış, içindekiler bölümünde sadece konu başlıkları yazılmıştır. Günümüzde az kullanımları veya kullanılmamaları dolayısıyla anlamı bilinmeyen ve eseri anlamayı zorlaştıran kelimeler için çalışmamıza ayrıca “Eser Sözlüğü” de ilave edilmiştir.

Karşılaştırma bölümünde ise Ahmed Midhat Efendi'nin eserinden sonra yazılmış Târîh-i Edyân kitapları hakkında genel bir bilgilendirme yapılmış daha sonra bu eserler şekil ve içerik bakımından karşılaştırmalı bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Mehmed Esad'ın Tahlîlî ve Tenkîdî Târîh-i Edyân'ı¹ ve Mahmud Esad Seydişehrî'nin Târîh-i Edyân'ı² üzerine yüksek lisans tezi olarak yapılan transkripsiyon çalışmaları ile M. Şemseddin Günaltay'ın Târîh-i Edyân'ı da sadeleştirilerek günümüz Türkçesine çevirilmiş basımı kaynak olarak kullanılmıştır.³

---

¹ Halis Bayındır, *Mehmed Esad'ın Tahlili ve Tenkidi Tarih-i Edyan Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

² Nazif Çakır, *Mahmut Esad Seydişehrî'nin Hayatı Eserleri ve Târîh-i Edyân Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Çevirisi*, (yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

³ M. Şemseddin Günaltay, *Dinler Tarihi: Yeryüzündeki İlkel Dinler*, sad. Sevdije Yıldız, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

BİRİNCİ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ

1. Ahmed Midhat Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Ahmed Midhat Efendi, Nefise adında Çerkes bir anne ile Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşen ve orada bez ticaretiyle uğraşması sebebiyle "Bezzaz" lakabıyla tanınan Hacı Süleyman Ağa'nın çocuğu olarak, İstanbul'un Tophane semtinde, ahşaptan küçük bir evin basık tavanlı odasında, 1844 (1260) yılında dünyaya gelmiştir.⁴ Orta halli ve kalabalık bir esnaf ailesi içinde zor şartlar altında yetişen Ahmed Midhat, mahallesinin en yaramaz çocuğuydu. Mahalle sakinlerinin şikayetlerinin artması üzerine babası onu Mısır Çarşısı'nda bir attar dükkanına çırak olarak verdi.⁵ Sağda solda kitap, gazete okuduğunu gördüğü, gönlüne okuma hevesini düşüren, dükkân komşusu Hacı İbrahim'den Kur'an-ı Kerim ve okuma-yazma öğrendi.⁶ Anne tarafından ağabeyi Hafız Ağa'nın Vidin memuriyeti dolayısıyla bütün ailesini Vidin'e getirtmesi ile orada geç de olsa ilköğrenimine başladı. Ailesi bir süre sonra İstanbul'a dönünce Ahmed Midhat, İstanbul'da sıbyan mektebine devam etti. Abisi Hafız Ağa, Niş valisi Mithat Paşa'nın maiyetinde idi. Abisinin yanına, Niş'e giden Ahmed Midhat, orada Rüşdiye'yi bitirdi (1863). Zeka ve kabiliyeti ile Mithat Paşa'nın teveccühünü kazanan Ahmed Midhat'a, Midhat Paşa kendi ismini verdi. Midhat Paşa'nın Tuna valiliğine atanmasıyla, onunla Rusçuk'a giden Ahmed Midhat, abisi vesilesiyle orada Vilâyet Mektûbi Kalemî'nde memuriyete başladı. Aynı zamanda medreseye de devam edip, Arapça ve Farsçasını ilerletti. Ayrıca Dragan Çaknof Efendi'den Fransızca öğrendi. Hayatına önemli ölçüde yön veren Muhacirîn Komisyonu reisi Şakir Bey ile burada tanıştı.⁷ Şakir Bey, kendisine

---

⁴ Ali Utku, "Ahmed Midhat", Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri, ed. Süleyman Hayri Bolay, 1. b., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015, C. 1, s. 1618.

⁵ Hakkı Tarık Us, Bir Jübilenin İntıba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz, 1. b., İstanbul: Vakıf Yayınları, 1955, s. 29.

⁶ Us, a.g.e., s. 30.

⁷ Ahmed Hamdi Tanpınar, 19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 7. b., İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988, s. 446.

kütüphanesini açıp, onu yazıya, telife ve tercümeğe teşvik etti. Yazılarını yayımlatmaya Tuna gazetesinde başlayan Ahmed Midhat, burada yazarlığın inceliklerini ve gazetecilik tekniklerini öğrendi. Midhat Paşa Bağdat valiliğine atandığında onunla Bağdat'a gitti. Bağdat'ta kendisini entelektüel seviyesi yüksek bir ortamda bulan Ahmed Midhat'ın, Ressam Osman Hamdi Bey'in Batı Kültürü; Muhammed Feyzi ez-Zuhâvî'nin din ve medrese kültürü; Arapça, Farsça, Hintçe, İbrânice ve İngilizce bilen, yarı meczub, filozof meşreb Şirazlı Bakır Can Muattar'ın Doğu ilimleri ve çeşitli felsefi kültürler hakkındaki düşünceleri fikir hayatının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.⁸ İlk kitapları Hâce-i Evvel ve Kıssadan Hisse'yi de bu dönemde, Bağdat'ta yazdı. Ağabeyinin ölümünden sonra ailenin bütün yükü omuzlarına kalan Ahmed Midhat için Bağdat defteri kapandı. İstifasını Midhat Paşa'ya güçlkle kabul ettirdikten sonra hayatını yazmaya, yazarlığa hasretmek hevesiyle 1861 yılı baharında İstanbul'a döndü. İstanbul'a döndüğünde ilk işi Tahtakale'deki evinde kendine mahsus bir matbaa kurmak olan Ahmed Midhat böylece "Hâce-i Evvel", "Kıssadan Hisse" ve "Letâif-i Rivâyât"ı parça parça basmaya başladı.⁹ Kısa süre içinde genişleyen matbaayı önce Sirkeci'ye daha sonra Beyoğluna taşıdı. Kuytu köşelere sığınmış matbaacılığı da böylece gün yüzüne çıkarmış oldu.¹⁰ "Devir" ve "Bedir" isimleriyle çıkardığı dergilerinin kapatılmasıyla "Dağarcık Dergisi"ni çıkarmaya başlayan Ahmed Midhat'ın Dağarcık'ta yazdığı "Duvardan Bir Sada" isimli yazısı din aleyhtarlığı ve materyalistlik iddiasıyla onun, Genç Osmanlılarla beraber, kendileriyle hiçbir ilgisi olmadığı halde, Rodos'a sürülmesine neden oldu. Sürecin sürgünle neticelenmesine ayrıca "Devir", "Bedir" ve "İbret" dergilerinde, dönemin şartları açısından sert bir dilin kullanılması, bunların zararlı yayın olarak görülmesi de etkili olmuştur. Sürgün dönemi onu ne okuma ve yazma ne de öğretme aşkından koparmamıştır. Rodos'ta çocukların eğitimi için "Medrese-i Süleymâniye" adında bir okul açıp burada kaldığı otuz sekiz aylık süre boyunca dersler verdi. Bir takım ders kitapları ve ilk romanları bu sürgün döneminin mahsulüdür. V. Murad'ın tahta geçmesiyle İstanbul'a döndü. Sürgün dönemlerini "Menfa" adı altında kitaplaştırmıştır.¹¹ Sürgünden sonra yazın hayatına hızlı başlayan Midhat Efendi, Abdülaziz devrinin siyasi yönden tenkidi niteliğinde olan "Üss-i İnkılâb"ı kaleme aldı.¹² Bu kitap onun yayın faaliyetlerinin

---

⁸ Utku, a.g.e., s. 1619.

⁹ Us, a.g.e., s. 38.

¹⁰ Us, a.g.e., s. 39.

¹¹ Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, 2. b., İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1968, C. 2, s. 603.

¹² Mehmet Orhan Okay, "Ahmed Midhat Efendi", *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, C. 2, s. 102.

önünü açacak Takvîm-i Vekâyi ve Matbaa-i Âmire müdürlüğüne atanmasına sebep oldu. Bu dönemde sarayın da aylık nakdi yardımıyla desteklediği Türk basın tarihinin en uzun ömürlü gazetesi olan “Tercümân-ı Hakikat”ı çıkardı.¹³

1889’da kongreler serisi olarak 8.si İsveç’te düzenlenen Şarkiyatçılar kongresine gönderilmek üzere II. Abdülhamid tarafından temsilci seçilmiştir.¹⁴ Şarkiyatçılar Kongresi, Avrupayı görmeden ona dair eser kaleme alan Ahmed Midhat için onu bizzat müşahede fırsatı olmuştur. Yolculuğunun çeşitli durakları, Stokholm’de bulunduğu temaslar, toplantının mahiyeti, katılımcıların sıfat ve nitelikleri ve sair konuları “Avrupa’da Bir Cevalan” isimli hacimli eserinde ayrıntılarıyla anlatmıştır.¹⁵

II. Meşrutiyet’i takib eden süreçte eski popülaritesi kaybolan gazete yazarlığı ve beraberinde getirdiği sorunlar onu bu kimliğinden uzaklaşmak mecburiyetinde bırakmış ve emekliye ayrılmıştır. Ancak Vekiller Meclisi özel kararıyla Darü’l-fünûn’da ve Medresetü’l-Vâizîn’de müderrislik görevlerinde bulunmuş ve bu okullarda Umûmî Tarih, Dinler Tarihi, Felsefe Tarihi ve Pedagoji gibi dersleri talim etmiştir.¹⁶ Tezimizizin konusu olan kitabı Tadrîs-i Tarih-i Edyan da işte bu müderrislik döneminde kaleme alınmıştır.¹⁷ 1912 yılı Aralık ayının 28’inde fahri olarak görev yaptığı Dârü’ş-Şafaka’da gece nöbeti sırasında geçirdiği kalp krizi sonucu rahmet-i Rahmân’a mülaki olmuştur.¹⁸

1.2. Eserleri

Osmanlı toplumunun siyasi ve fikri yönelimlerinin değişmeye başladığı, kültürel gecikmişliğin kısılcacında ahlaki bunalımların yaşandığı, bu durumdan bir çıkış yolunun arandığı ve fikri sahada gündemin pek yoğun olduğu bir dönemde yaşayan Ahmed Midhat yazı hayatına başladığı günden Darü’ş-Şafaka’da irtihaline kadar geçen süreye iki yüzden fazla eser sığdırmıştır.¹⁹ Mevcut bütün ilim ve bilim dallarının neredeyse hepsiyle iştiğâl etmiş ve bu iştiğâli neticesinde hemen hemen bütün alanlarda eserler telifâtında

¹³ Tanpınar, a.g.e, s. 454.

¹⁴ Baki Asiltürk, “Ahmed Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 521 (1995), s. 570.

¹⁵ Nüket Esen, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 25.

¹⁶ Utku, a.g.e., s. 1620.

¹⁷ Cengiz Batuk, “Ahmed Midhat Efendi ve Tarih-i Edyan”, *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2004), s. 168.

¹⁸ Mehmet Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, C. 2, s. 101.

¹⁹ “Ahmed Midhat Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler İsimler Eserler Terimler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977, C. 1, s. 69.

bulunmuştur.²⁰ Eserlerinin yalnızca isimlerinin bile ciddi bir yekün tutması onun ilmi tecessüsünün en açık tezahürüdür. Tezimizin bu kısmında biz Ahmed Midhat Efendi'nin özelde “Din” ve “Dinler Tarihi” alanlarıyla alakalı eserlerinden birkaçını ele alacağız. Eserlerinin tam listesi için Hakkı Tarık Us'un “Bir Jübilenin İntıba‘ları: Ahmed Midhat’ı Anıyoruz”²¹ isimli kitabına, ayrıca Ahmed Midhat'ın birçok eserinin tanıtıldığı, Mustafa Baydar'ın “Ahmed Midhat”²² isimli kitabına başvurulabilir.

1.2.1. Müdafaa

Ahmed Midhat Efendi'nin İslam coğrafyasındaki misyoner faaliyetlere karşı yazdığı eseridir. Nitekim eserin birinci cildinin başında eserin yazılış amacını bu şekilde ifade etmiştir. Üç ciltlik bir eser olup iki ve üçüncü ciltleri, birinci cildinin “Tercüman-ı Hakikat'te yayımlandığı süreçte esere yapılan itirazlara bir cevap niteliğinde kaleme alınmışlardır.²³ Eserini Hıristiyanlığa bir saldırı amacıyla değil bilakis İslam'ın müsamahasını istismar edip coğrafyanın gençlerini İslama karşı kıskırtmak suretiyle ortaya koydukları hâsimâne tutuma karşı, Hıristiyanların en muteber saydıkları kitaplarını da kaynak olarak kullanarak, İslamı savunmak amacıyla yazmıştır.²⁴

Eserin birinci cildine gelen itirazlardan adaba uygun ve ciddi bulduğu Henry Otis Dwight'in makalesini Tercümân-ı Hakikat'te yayımlamış daha sonra eserin ikinci cildinde “Mösyö Dwight'in Müdafaya Mukabelesine karşı Ahmed Midhat Efendi'nin Müdafası” başlığı altında bu makaledeki iddialara cevap vermiştir.²⁵

Eserin üçüncü cildi yazarın kendi ifadesiye: “Fransa'nın meşhur müelliflerinden Chateaubriand'a reddiye olmak üzere kaleme alınmıştır.” Sonuç olarak Müdafaa, Ahmed Midhat'ın, dinleri hakikat hallerinde anlatmanın ehl-i İslâmın, dinlerinin kıymetini anlamalarına binaenaleyh itikadlarının kuvvetlenmesine hizmet edeceği, genel fikrinin bir mahsulüdür.²⁶

²⁰ Mustafa Baydar, Ahmed Midhat: Hayatı Sanatı Eseri, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1954, s. 8.

²¹ bkz. Hakkı Tarık Us, Bir Jübilenin İntıba‘ları: Ahmed Midhat’ı Anıyoruz, 1. b., İstanbul: Vakıf Yayınları, 1955, ss. 169-171.

²² bkz. Mustafa Baydar, Ahmed Midhat: Hayatı Sanatı Eseri, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1954

²³ Mehmet Orhan Okay, “Müdâfaa”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, C. 31, s. 459.

²⁴ Okay, a.g.m., a.yer

²⁵ Elif Karayel, *Dinler Tarihi Açısından Ahmed Midhat Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 15.

²⁶ Ahmed Midhat Efendi, *Tedris-i Târih-i Edyân*, 2. b, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1911, C. 1, s. 5.

1.2.2 Nizâ-ı İlm ü Dîn

Eserin tam adı Nizâ-ı İlm ü Dîn: İslâm ve Ulûm'dur. Bu eser, Amerikalı bir ilim adamı olan John William Draper'in "History of The Conflict Between Religion and Science" adlı kitabının Fransızca'dan Türkçe'ye çevirisidir. J. W. Draper bu kitabı, dinin bilim karşısındaki olumsuz tutumundan ve dini hükümlerin bilimsel bilgilerle çelişmesi iddiasından hareketle kaleme almıştır. Ahmed Midhat çevirisine ek olarak İslam ve Ulum isimli bir bölüm ilave etmiştir. Bu bölümde, Draper'in fikirlerinin birçoğuna katılmakla beraber İslam'ın ilme karşı bir din olmadığını isbata çalışmıştır.²⁷ Bu hususta batılıların, İslâm'ı ya anlamadıkları ya da anlamak istemediklerini düşünmektedir.²⁸ Ahmed Midhat Efendi eser içerisinde yer yer müslüman gençlere uyarılarda bulunmuş, İslam'ı bilmeden, kör taklitçilik yapmanın yanlışlığını ortaya koymuş ve körpe zihinleri zararlı akımlara karşı korumaya çalışmıştır. Sonuç olarak 2000 sayfaya yakın hacimli bir eser ortaya çıkmıştır.²⁹

1.2.3 Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye

Ahmed Midhat Efendi'nin, Katolik ilahiyatçısı bir dostunun, Hz. Muhammed'in Hıristiyan kutsal kitaplarında geleceğinin haber verildiği iddiaları hakkındaki fikrini sorması üzerine aralarında geçen muhaverenin düzenlenmesiyle oluşturduğu eseridir. Ahmed Midhat Efendi bu iddialar hakkındaki fikrini sadece Kitâb-ı Mukaddes'den değil ayrıca bazı tarihi olaylardan da deliller zikrederek beyan etmiştir. Eser giriş ve sonuç dışında "Beşâir-i Târîhiyye" ve "Beşâir-i Kitâbiyye" başlıklı iki kısma ayrılmıştır. Beşâir-i Târîhiyye kısmı da kendi içerisinde Beşâir-i Sâbiyye, İsrâiliyye ve Nasrâniyye olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu bölümlerde tarihi bazı olaylar zikredilmiş ve bunlar Hz. Peygamberin nübüvvetiyle ilişkilendirilmek suretiyle Kitâb-ı Mukaddes dışında onun nübüvvetinin müjdecisi işaretler ortaya konulmuştur. Beşâir-i Kitâbiyye bölümü ise Beşâir-i Tevrâtiyye ve Beşâir-i İnciliyye olmak üzere iki kısma ayrılmış ve bu kitablar

---

²⁷ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971, s. 968.

²⁸ Mehmet Orhan Okay, "Nizâ-ı İlm ü Din", *DİA*, İstanbul: İSAM, 2007, C. 33, s. 172.

²⁹ Elif Karayel, *Dinler Tarihi Açısından Ahmed Midhat Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 19.

içerisinde bulunan, Hz. Peygamberin gelişini müjdeleyici kabul edilebilecek pasajlardan deliller getirilmiştir.³⁰

1.2.4 Tadrîs-i Tarih-i Edyân

Dinler Tarihi alanında yazılmış ilk Türkçe eserlerden biri olma özelliğine sahip olan bu kitabı, Ahmed Midhat Efendi'nin Daru'l-Fünûn-u Osmânî'nin İlahiyat bölümünde hocalığı döneminde yayımlanmıştır. Eser ilk olarak Dâru'l-Fünûn Dersleri adı altında yayımlanan ders kitapları arasında Târîh-i Edyân notları olarak mevcuttu.³¹ Dolayısıyla eserin ilk basımı budur. Daha sonra eserin Tadrîs-i Târîh-i Edyân başlığı altında iki ve üçüncü basımları yapıldı. Her üç basım arasında da önemli bir fark yoktur. İlk basımında “Talebe ile Hasbihal” başlığıyla başlayan eser ikinci ve üçüncü basımlarında “Târîh-i Edyân'ın Lüzûm ve Ehemmiyeti” başlığıyla başlamaktadır. Eser “Umûmiyyât” ve “Husûsiyyât” olarak iki büyük bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, Dinler Tarihi'nin önemi, talebe ve öğrencinin yapması gereken hazırlıklar, Dinler Tarihi'nde usul, insan, din ve medeniyet ve sair konular genel bir çerçevede ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Fetişilik'ten başlayarak Budizm'e kadar farklı inanış biçimleri müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Bu dinlerdeki; tanrı tasavvuru, ibadet biçimleri, ahiret inancı, kutsal kitap, mabed ve din adamları hakkında bilgiler verilmiştir.

Eserin kaynakları hakkında elde edebildiğimiz en önemli bilgi yazarın kendisinden “me'hazımız” diye sıklıkla bahsettiği Chantepie de la Saussaye'nin “Manual d'Historie des Religions” isimli kitabıdır. Eser ayrıca Ahmed Midhat Efendi'nin engin kültür birikimine dair ipuçları vermesi bakımından da dikkate şayandır.

2. Ahmed Midhat Efendi ve Din ve Dinler Tarihi

2.1 Ahmed Midhat Efendi ve Din

Din; Ahmed Midhat Efendi'nin eserlerinde gerek sosyolojik ve gerek felsefi açıdan üzerinde durulan temel konulardan biridir. Batı'daki gelişmelere bîgâne kalmış neticede öz güven kaybına uğramış, aydınlanma fikri neticesinde ortaya çıkan türlü felsefi

---

³⁰ Muazzez Eser, *Ahmed Midhat Efendi'nin Fikrî Eserlerinde Din Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, ss. 124-129.

³¹ Hikmet Tanyu, “Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1 (1960), s. 115.

akımların olumlu veya olumsuz etki alanına girmiş bir toplumda, yol gösterici olmak gibi bir görev ittihaz edinen Ahmed Midhat Efendi, döneminin fikri gelişim ve değişimlerini yakından takib etmiş ve bu noktada okuyucularını bilgilendirmeye çalışmıştır.³² Modernleşme eğilimlerinin maneviyatı tahrib edici yönlerine karşı Doğu medeniyetinin ahlak ve gelenekleri tarafında olmuştur.³³

Batı'daki ilmi çalışmalar, beraberinde bir dinsizlik problemi de getirmiştir. Doğu toplumlarını da etkisi alan bu dinsizlik problemi, evrimci eğilimler ve materyalist telakkiler Ahmed Midhat Efendi'nin mücadele sahasını oluşturmuştur. Her ne kadar hayatının bir döneminde kendisinde de materyalizme meyilli bir tavır görülse de daha sonra bu durum ateist ve materyalist fikirlere karşı İslam ahlak ve doktrininin sıkı savunuculuğu yönünde değişmiştir.³⁴

Ahmed Midhat Efendi'ye göre Doğu'nun problemi müsbet ilimler tahsilindeki geri kalmışlığıdır. Batılı olmayan ancak modern bir kültür inşaasına çalışmıştır.³⁵ Bu bakımdan modernleşme taraftarıdır. Bununla beraber Doğu'nun bir ahlak hocasına ihtiyacı olmadığını savunmaktadır.³⁶ İslam'ı en yüce ahlak nizamı olarak görmekte ve Batı'nın ahlaki çöküşüne bir çözüm olarak İslam'ı ileri sürmektedir. İslam'ın bu özelliği dolayısıyla Müslüman coğrafyalardaki misyoner faaliyetleri sonuçsuz bırakacağına inanmaktadır.³⁷ Bunun yanısıra dini bilgileri zayıf kimselerin bu tuzağa düşmesinden endişelidir. Halkın bilgilendirilmesini elzem görür. Nitekim "Müdafaa" isimli eseri bu boşluğu doldurmak, Hıristiyanlığın tutarsızlıklarını ve akla muğayir yönlerini ortaya koymak ve İslam'ın üstünlüğünü kanıtlamak amacına hizmet etmektedir.

Döneminin din-bilim tartışmaları üzerine, Draper'in bilimsel gelişmeler karşısında katı tavrı değişmeyen kiliseye bir savaş ilanı mahiyetinde olan "History of The Conflict Between Religion and Science" isimli kitabını, konu hakkındaki kendi fikirlerini

---

³² Muazzez Eser, *Ahmed Midhat Efendi'nin Fikri Eserlerinde Din Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, s. 26.

³³ Nasuh Günay, "Ahmed Midhat Efendi'nin Eserlerinde Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2000, S. 2, s. 57.

³⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1. b, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013, s. 147.

³⁵ Carter Vaughan Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 7.

³⁶ Muazzez Eser, *Ahmed Midhat Efendi'nin Fikri Eserlerinde Din Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015, s. 32.

³⁷ Eser, a.g.e., s. 27.

de müstakil bir bölüm olarak ilave etmek suretiyle tercüme etmiştir. Târîh-i Edyân'ında da açıkladığı gibi Batı'da genel olarak dinin özelde ise Hıristiyanlığın eleştirildiği konuların İslam tarafından da eleştirildiğini ifadeyle, İslam'ın Hıristiyanlıkla aynı kabul edilerek terakkiye mani olduğunu iddia edenlere karşı çıkmıştır. Bu eseri, o dönem popüler olan ve İslami cepheden ciddi eleştiriler alan ve hakkında reddiyeler ve müdafaalar³⁸ yazılmış olan Ernest Renan'ın "İslam ve Bilim" isimli konferansına da bir cevap niteliğindedir.³⁹

Din ve medeniyet arasında sıkı bir bağ olduğunu savunan Ahmed Midhat'a göre toplumların mensup oldukları din ne kadar gelişmişse tesis ettikleri medeniyet de o denli gelişmiştir. Ayrıca "yazı"nın da dinin ve dolayısıyla medeniyetin gelişmesinde etkili olduğunu, bu bakımdan yazısı gelişmiş milletlerde dinî tekamülün de hızlandığını belirtmiştir.⁴⁰

2.2. Ahmed Midhat Efendi ve Dinler Tarihi

Ahmed Midhat Efendi'ye göre dinlerin öğrenilmesi değerli bir iştir. Bunun içindir ki Dinler Tarihi'ni âlî ilimlerden değil 'âlî ilimlerden saymıştır. İslam'ın yüceliğinin idrak edilmesinin ancak diğer dinlerin hakkıyla bilinmeleriyle mümkün olacağına inanmaktadır. İslam alimlerinin bu konuyla alakalı çalışmalarının Batı'daki çalışmalara kıyasla yeterli olmadığını düşünmektedir. Batıdaki bu çalışmaların da semâvi dinlerin aleyhinde sonuçlar ortaya koyduğunu, haliyle bu durumun görmezden gelinecek bir mevzu olmadığını velev ki görmezden gelinecek olsun bunun bâtili hakikat görme tehlikesiyle karşı karşıya olan toplum için ciddi tahribatlara sebebiyet vereceğini ifade eder.⁴¹

Daru'l-Fünûn'da hocalığı döneminde Târîh-i Edyân adında, ders kitabı formatında bir eser kaleme almıştır. Eser, Dinler Tarihi alanında son dönem Osmanlı'da yazılan ilk Türkçe eserlerden olma özelliğine sahiptir. Batılı kaynaklardan yararlanmak suretiyle dinler mümin ve muvahhid bir ruh ve akıl süzgecinden geçirilerek ele alınmıştır.

³⁸ bkz. Namık Kemal, Renan Müdâfaanâmesi, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014. ss. 11-164.

³⁹ Mustafa Yıldırım, *19. Yüzyılda Bilim-Din Çatışması Tartışmaları ve Ahmed Midhat Efendi'nin "Nizâ'-ı İlm ü Dîn" Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 710.

⁴⁰ Ahmed Midhat Efendi, Tadrîs-i Târîh-i Edyân, 2. b, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1911, C. 1, s. 18.

⁴¹ Ahmed Midhat Efendi, Tadrîs-i Târîh-i Edyân, 3. b, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1911, C. 1, ss. 2-13.

Nitekim kendisinin objektif olmak gibi bir iddiası da yoktur. Bu durum, eserinin “Târîh-i Edyânın Lüzûm ve Ehemmiyeti” başlıklı bölümündeki: “*İşte Târîh-i Edyân bize nev’-i beşerin şu tekâmülât-ı dîniyyesini ‘ayân beyân gösterecektir ki netîcesinde dîn-i İslâmımız mekâsîd-ı dîniyyeyi tamâmıyla hâsıl etmiş, birçok zünûn-u bâtlayı tardederek hakâyık-ı ma’kûleyi meydana çıkarmış bir dîn-i mübîn olduğunu anzâr-ı hikmetimiz önünde küşâd eyleyecektir ki bu lüzumun ehemmiyeti daha ziyâde tafsilat ile izâh olunmaktan müstağnidir.*”⁴² ifadesinden de açıkça anlaşılmaktadır.

Tedrîs-i Târîh-i Edyân’ı dışında Ahmed Midhat Efendi’nin din veya dinlere dair kaleme aldığı eserlerde vardır. Bunlar arasında; din-ilim tartışmaları üzerine, İslam’ın terakkiye mani bir din olmadığını isbat için yazdığı “Niz-ı İlm ü Din”i, Hz. Muhammed’in son peygamber olduğunu isbat için yazdığı “Beşair-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye”yi, misyonerlik faaliyetlerine karşı Hristiyanlık eleştirisi mahiyetindeki kaleme aldığı “Müdafaa”yı, materyalizm üzerine yazdığı “Beşir Fuad” ve “Ben Neyim? Hikmet-i Maddiyye’ye Müdafaa”yı saymak mümkündür.

---

⁴² Ahmed Midhat Efendi, Tedrîs-i Târîh-i Edyân, 2. b, İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1911, C. 1, s. 5.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ’NİN TEDRİS-İ TÂRİH-İ EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN TÂRİH-İ EDYÂN KİTAPLARI İÇİNDEKİ YERİ

1. Târîh-i Edyân Geleneği

Ahmed Midhat Efendi’nin “Tedrîs-i Târîh-i Edyan” isimli eseriyle başlayan “Târîh-i Edyân” adı altında Dinler Tarihi kitabı yazma geleneği 1922 yılında M. Şemseddin Günaltay’ın Târîh-i Edyân isimli eseriyle son bulmuştur. Bu dönem içerisinde, 1911-1922 yılları arasında, Târîh-i Edyân adında dört kitap karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Ahmed Midhat Efendi’nin Tedrîs-i Târîh-i Edyân, Mahmud Esad Seydişehrî’nin Târîh-i Edyân, Mehmed Esad’ın Tahlîlî ve Tenkîdî Târîhî Edyân ve M. Şemseddin Günaltay’ın Târîh-i Edyân, isimli eserleridir.

2. Ahmed Midhat Efendi’nin Tedrîs-i Târîh-i Edyân’ının Diğer Târîh-i Edyân Eserleriyle Karşılaştırılması

2.1 Tedrîs-i Târîh-i Edyân ve Mahmud Esad Seydişehrî’nin Târîh-i Edyân’ı

Çopurlu Kadıoğulları ailesine mensub, Güzelzâde diye tanınan Muhammed Emin Efendi’nin oğlu Mahmud Esad’ın Dâru’l-Fünun müderrisliği döneminde 1914 yılında kaleme aldığı bu eseri 120 sayfadan müteşekkil olup Dinler Tarihi’ne giriş mahiyetinde bir eserdir. Eser yüksek lisans tezi olarak günümüz Türkçesine çevrilmiştir.⁴³

Eserde başlıca, Dinler Tarihi’nin mahiyeti ve amacı, Dinler Tarihi’nin diğer dinlerle ilişkisi, Dinler Tarihi biliminin doğuşu, Dinler Tarihi araştırmalarına karşı olanlar ve sebepleri, İslam alimlerinin Dinler Tarihi’ne katkıları, din kavramı ve dinin kaynakları hakkındaki teoriler ve dinlerde tekamül gibi konulardan bahsedilmiştir. Ele alınan konular çok muhtasar bir tarzda incelenmiştir. Eserde; Totemizm, Animizm, Fetişizm gibi inanış biçimlerini saymazsak ki bu konuların da çok yüzeysel bir şekilde ele

⁴³ bkz. Nazif Çakır, Mahmut Esat Seydişehrî’nin Hayatı Eserleri ve Târîh-i Edyân Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Çevirisi, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

alındığını görmekteyiz, başka hiçbir din hakkında malumat verilmemiştir. Bu noktada eser gerçek anlamda bir Dinler Tarihi kitabı olmaktan çok uzaktır.

Eserin genel yapısı itibariyle belirtmemiz gereken bir diğer husus da konuların tasnifinden, konular hakkında verilen örneklere kadar Ahmed Midhat Efendi'nin eserinin birinci kısmı olan "Umûmiyyat" bölümüne çok benzediğidir. Eserin dipnotlarında geçen bir ifadeyle konular hakkında ayrıntılı bilgi için Ahmed Midhat Efendi'nin eserine bakılmasını tavsiye etmiştir.

Ahmed Midhat Efendi'den farklı olarak eserin giriş bölümünde kısaca Dinler Tarihi biliminin oluşum sürecinden ve İslami literatürde bu alanda verilmiş eserlerden bahsedilmiştir. Eserde ayrıca açıklama dipnotlarının bulunması da Tadrîs-i Târîh-i Edyân'dan farklı yönleri arasında sayılabilir.

Sonuç olarak Mahmud Esad'ın bu kitabı Dinler Tarihine giriş mahiyetinde özet bir eserdir. Ele alınan konular Ahmed Midhat Efendi'nin tezimize konu olan eserinde nisbeten daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

2.2. Tadrîs-i Târîh-i Edyân ve Mehmed Esad'ın Tahlîlî ve Tenkîdî Târîh-i Edyân'ı⁴⁴

Mehmed Esad tarafından 1917 yılında kaleme alınan bu eser 144 sayfadan oluşmaktadır. Mahmud Esad Seydişehir'de olduğu gibi bu eserde Dinler Tarihi'ne giriş mahiyetinde kaleme alınmış bir eserdir.⁴⁵ Konuların yine muhtasar bir tarzda ele alındığı görülmektedir. Eserin isminde geçen "Tahlîlî ve Tenkîdî" ifadesine uygun olarak eserde yer yer tahlil ve tenkidlere yer verilmiş olsada bu durum eserin tamamında görülen bir durum değildir. Kaynak olarak Chatepie de la Saussaye ve Ahmed Midhat Efendi'nin bu alanda yazmış olduğu eserleri kullanılmıştır.

Eserde başlıca ele alınan konular, Dinler Tarihi'nin lüzumu, mahiyeti, gayesi ve diğer ilimlerle ilişkisi, ilkel inanış biçimleri, semavi dinler ve tek tanrıcılık, semavi dinlerin tarih içerisinde medeniyet inşa edici rolü, vahiy ve nübüvvet, dinin kaynağı

⁴⁴ bkz. Mehmed Esad, *Tahlili ve Tenkidi Tarih-i Edyan*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336.

⁴⁵ bkz. Halis Bayındır, *Mehmed Esad'ın Tahlili ve Tenkidi Tarih-i Edyan Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

hakkında ileri sürülen görüşler, evrimci düşünce ve ilkel insan telakkisi, mukaddes kitaplar, dinlerin sınıflandırılması ve halihazırda mevcut dinler, konularıdır.

Ahmed Midhat Efendi'nin Tedrîs-i Târîh-i Edyân isimli eserinden farklarına gelecek olursak. Esere "Dinin Tarifi" isimli bir bölüm konulmuş ve bu bölümde Dinler Tarihi alanında incelemeye konu edilmiş "din" tezahürlerinden bahsedilmiş ve farklı din tanımlarına yer verilmiştir. Tevhid inancı ve semavi dinler; akide, inanç ve ahlak kavramları üzerinden ele alınmıştır. "Vahiy ve Nübüvvet" başlığı altında "resûl" ve "nebî" kavramları incelenmiştir. Dinin kaynağı ile ilgili olarak insan aklının vahiy olmaksızın dini idrak edip edemeyeceği konusuna değinilmiş, batıdaki din karşıtı düşünürlerin dinin kaynağı konusundaki iddialarına yer verilmiştir. "Tasnîf-i Edyân" başlıklı bölümünde tanrı fikrinden hareketle; tanrısız, çok tanrılı ve tek tanrılı din sınıflandırması hakkında bilgi verilmiştir. "Edyânın Hâl-i Hâzırı" başlığı altında yirminci yüzyıl başlarında mevcut dört büyük dinin; İslam, Hıristiyanlık, Budizm, Brahmanizm, durumu hakkında bilgi verilmiştir. Eserin sonunda bulunan "Zeyl" kısmında Müslümanların dünya üzerindeki nüfus dağılımını gösteren tablolara yer verilmiştir. İçerik noktasında Tedrîs-i Târîh-i Edyân'dan farkları bunlardır. Ayrıca eserde bazı yabancı kelimelerin Latince karşılıklarının verilmesi ve açıklama dipnotlarının bulunması da şekil bakımından Tedrîs-i Târîh-i Edyân'dan farklı olduğu noktalardır.

2.3. Tedrîs-i Târîh-i Edyân ve M. Şemseddin Günaltay'ın Târîh-i Edyân'ı

M. Şemseddin Günaltay'ın 1922 yılında kaleme aldığı bu eseri 320 sayfadır. Bilimsel bir metod ve akademik bir ciddiyetle hazırlanmış ve günümüzde halen değerini koruyan bir eserdir. Sevdije Yıldız tarafından sadeleştirilerek günümüz Türkçesine başarıyla aktarılmış ve "Dinler Tarihi: Yeryüzündeki İlkel Dinler" adıyla 2006 yılında kitab olarak basılmıştır.⁴⁶ 1911-1922 yılları arasında yazılmış eserlerden, muhteva bakımından Ahmed Midhat Efendi'nin eserine en yakın olan budur. Başlıca şu konuları ihtiva eder: Din ilimleri, din ilimlerinin ortaya çıkışı ve tarihçesi, dinin mahiyeti ve sınıflandırılması, Dinler Tarihi'nde kullanılan başlıca kavramlar, İlkel kabile dinleri;

---

⁴⁶ M. Şemseddin Günaltay, Dinler Tarihi: Yeryüzündeki İlkel Dinler, sad. Sevdije Yıldız, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.

Animizm, Natürizm, Fetişizm, Totemizm, Afrika vahşi kavimlerinin dinleri, Çin dinleri ve Japon dinleri.

Tedrîs-i Târîh-i Edyan'dan farklı olarak M. Şemseddin Günaltay'ın eserinde şu konular ele alınmıştır: Din ilimleri başlığı altında Dinler Tarihi ve Din Felsefesi, Din ilimlerinin ortaya çıkışı ve tarihçesi, Din ilimlerinin İslam alemindeki durumu, Dinin özel bir ilim konusu olması, dinlerin sınıflandırılması; Hegel Tasnifi, Hartman Tasnifi, Tiele Tasnifi, Siebeck Tasnifi, İslam alimlerine göre dinlerin tasnifi, İnsanlık aleminde "Din" fikrinin kaynağı, dinin gerekliliği, Dinler Tarihi'nde kullanılan bazı kavramlar; Teizm, Ateizm, Monoteizm, Politeizm, Henoteizm, Totemizm ve tarihçesi, Totemsel hayvan ve insan, Totemizm de varlık sistemi, kişisel ve cinsel totem, Durkheim'in Totemizm eleştirisi.

Eserde ele alınan konular ayrıntılı bir tarzda incelenmiş, yapılan atıflar ve açıklamalarla konular zenginleştirilmiştir. Dipnotlar, gerek açıklama gerek kaynak gösterimi noktasında önceki eserlerde görülmemiş bir tarzda düzenlenmiştir. Bu bakımdan eser bir araştırma ve yazım metodu örneği sergilemektedir.

Ahmed Midhat'ın eserinden yukarıda zikrettiğimiz konular bakımından farklı olsada eserde incelenen dinler, Tedrîs-i Târîh-i Edyân'a göre daha azdır. Günaltay'ın eserinde; Afrika kabile dinleri, Çin dinleri ve Japon dinleri incelenmiştir. Buna mukabil Ahmed Midhat Efendi'nin eserinde ise Keldan, Asur, Fenike ve Arap dinleri, Afrika, Okyanusya ve Amerika dinleri, Yunan ve Roma dinleri, Slav ve Cermen dinleri, Mısır dini, Zerdüş Dini ve Hinduizm gibi dinlere de yer verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED MİDHAT EFENDİ’NİN TEDRÎS-İ TÂRÎH-İ EDYÂN İSİMLİ ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

KISM-I EVVEL

Ders-1

Târîh-i Edyân’ın Lüzûm ve Ehemmiyeti

Dîn-i İslâm âhiru’l-edyândır. Nebiyy-i zîşân efendimiz dahî hâtemü’l-enbiyâdır. Bu hâlde evâilü’l-edyânı bilmek ve ekâdimü’l-enbiyâyı tanımak lüzûmu kendi kendisine zâhir olur.

Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şân dahî bize bu lüzûmu irâe eder. Zirâ enbiyây-ı seleften ba‘zılarının kıssalarını haber verip ba‘zılarının kıssalarını haber vermez. Bu demektir ki Enbiyâ; Kur’ân-ı Kerim’in esâme-i şerîfesini ta‘dâd buyurduğu yirmi sekiz zevât-ı kirâmdan ‘ibâret değildir. Dahaları da vardır ama onların kıssalarına lüzûm görülmediği için zikrolunmamıştır. Kezâlik Kur’ân-ı Kerîm, dîn-i İslam’dan başka edyândan da bahseder. Dîn-i İbrahîm-i Hanîf’i yâdederek ba‘zı Enbiyây-ı Kirâm’a nâzil olan suhuftan ve ba‘zılarına nâzil olan kitâblardan da bahseder. Kur’ân-ı Kerîm’in Yehûd ve Nasârâ ellerinde bulunanları musaddık olduğunu söyler. Fakat bu mesele içinde îzâhı lâzım (2) ne kadar mebâhis vardır ki onlar hakkında kütüb-i dîniyyemizde pek az ma‘lûmât verilmiştir. Zaten Kitâbullah her şeyin yalnız esâsını ihbâr buyurup furû‘unu ihbâr etmez. Öyle olması lâzım gelseydi ratb-ü yâbis her hakikati hâvi olan Kitâb-ı Kerîm’in bir muhîtu’l-me‘ârif olması lâzım gelirdi. Bu ise matlûb değildir. Çünkü erbâbı kaleminden çıkacak olan kitâblar, o izâhâtı, o tafsîlâtı vereceklerdir. İzâh-ı mekâsıda girişildiği zamân görülür ki Kütüb-i Semâviyye Kur’an-ı Kerîm’in ihbâr buyurduğu dört kitâbdan da ‘ibâret değildir. Mecmû‘a-i Tevrat’ta altmış kadar Kütüb-i İsrâiliyye müctemi‘dir ki beşi Hazreti Mûsâ’ya ve birisi Hazreti Dâvûd’a ve dördü Hazreti Süleymân’a nisbet edilip; bâkîsi enbiyây-ı sâireye mensûbdurlar. ‘İncîl ise elliye kadar varmış olduğu hâlde Hıristiyanlar dördünü intihâb etmişler ve Resullerin A‘mâli ve Apokalipsis kitapları ile

ağlebi Pavlus'un⁴⁷ olmak üzere birçok mektûblar dahî Mecmû'a-i 'İncîl'i teşkil etmişlerdir. Kütüb-i İslâmiyye bunlardan bahsetmiş ise de târihin bugünkü 'umûmiyeti o zamânlar hâsıl olmadığından edilen bahisler gereği gibi hatalı olmaktan fazla bilhâssa nâkıstırlar. Bundan dolayı müellifin-i İslâmiyyeyi müâheze dahî edemeyiz. Zîrâ târihte 'umûmiyet peydâ olmadığı zamânlar her millet yalnız kendi târihine 'atf-ı nazar-ı ehemmiyet ederek, kendisinden evvel veyâhut başka olan milletlere o kadar ehemmiyet vermeyebilirler idi. Bugün ise ahvâl-ı 'âlem değişmiştir. 'Ulûmun terâkkiyât-ı envârıyla tenevvür eden fikirlerde Edyân-ı Semâviyye 'aleyhinde bir husûmet olup dîn-i İslâm'ı dahî Edyân-ı Semâviyenin üçüncüsü diye o husûmete teşrîk etmektedirler. Hayret ki onların Edyân-ı Semâviyye, Târîh-i Edyân 'aleyhinde şâyân-ı intikâd gördükleri (3) noktaların birçoğuna dîn-i İslâm dahî iştirâk eylediği hâlde bundan ne husemây-ı İslâm'ın ve ihtimal ki ne de İslâm'dan birçoklarının haberi bile yoktur. Cennet mekân Rahmetullâh Hindî Hazretleri'nin açtıkları yol üzerine ma'lûmunuz bu 'âciz dahî Müdafa'alarıyla, Nizâ'-ı 'İlm ve Dîn'i işte bu noktay-ı nazardan yazmıştır. Ezkiyây-ı İslâm'ın zekây-ı hakikatperestânelere bu yolda delâletin lüzûmu nasıl inkâr olunabilir ki? Bizim münevverü'l-efkâr gençlerimiz dahî 'an cehlin işbu Edyân-ı Semâviyye husemâsına münhemik görünmektedirler.

Halbuki mebhas-i edyân yalnız Edyân-ı Semâviyye mebahisinden de 'ibâret değildir. Edyân-ı Semaviyye 'inde'l-beşer tekâmülât-ı dîniyenin son mertebesi kemâlidir. Bu kemâlin husûlüne kadar beşeriyet ne kadar merâtibe uğramış, en 'âdisinden en 'âlisine kadar ne türlü dînler peydâ olmuş, bunlar arasında ne gibi mürebbîler ve mürşitler gelmiş, ne gibi kitâblar yazılmış, bunlar bilinmedikten sonra Edyân-ı Semâviyyenin de mukaddimâtı hakkında bir fikr-i tâm hâsıl olamaz. Bu fikr-i tâmma ise muhtacdır. Zîrâ edyân-ı putperestten ba'zılarını mertebesi tevhîd ve tenzîhe o kadar vâsıl olmuş bulunduğunu görüyoruz ki bunu görüp de hayret etmemek kâbil değildir.

Târîh-i edyân'dan Hıristiyanlık muhterizdir. Zîrâ Hıristiyanlık nazarında feyz-i İlâhî'nin mebeidi fedây-ı 'İsâ el-Mesîh'tir. Ondan evvel feyz yoktur. Hazreti Âdem'e varıncaya kadar enbiyây-ı zîşân hazerâtı yalnız "Patriyark"⁴⁸ olup kavm ve kabîlelerinin hükümet-i pederâneleriyle meşgûl olmuştur. Vâkı'a "Ahd-i 'atîk" diye ve Hazreti Kelîmullah'tan bed' ile Enbiyâyı benî İsrâîl kitâblarını kütüb-i mukaddeseden 'addederler

⁴⁷ Apostol Pavlus, Aziz Pavlus, Tarsuslu Pavlus

⁴⁸ Bir ailenin şefi veya başı, Patria: Aile,Klan, Pater: Baba, Arkhein: Yönetmek, kelimelerinden türemiş bir sıfattır. Ayrıca Hıristiyanlık'ta dini liderlik konumunu ifade için kullanılır.

ise de kendi mebânî-i îmâniyyeleri onlardan bambaşka bir tarzda olduğu dahî mebbas-i mahsûsunda görülecektir. (4) Bu hâlde Edyân-ı Semâviyyeden ol tekâmül ve hattâ tekemmül etmiş dînler görmek ve hakikat-i tevhîdi ve ‘ibâdetlerin birçok sûretlerini onlarda bulmak Hıristiyanlığın mebnâ ve menbâ’-ı hakâyık-ı dîniyye olduğu da‘vâsıyla tevfiik-i kabûl etmediğinden onlar Târîh-i Edyân’dan tehâşîde ma‘zûrdurlar. Vâkı‘a bu tehâşînin Avrupaca hiçbir ehemmiyeti olmayıp müsteşriklerin kütüb-i kadîme-i dîniyyeleri Avrupa lisânlarına tercümeleri sayesinde bu ilm-i cedîd terakki ettikçe etmekte bulunmuş ve hemen her dâru’l-fünûnda tedrîse başlanmış ise de onların tehâşîsi Milel-i Hıristiyanîyyeye me’zûn olmadıkları bir şeyle iştiğâl sûretini vermektedir. Bizim Müslümanlar nezdinde ise hakikat-i dîniyye ve ilâhiyye kadîmdir. Üssü’l-esâs hazreti ebu’l-beşere ‘inâyeti efzây-ı vuku’ bulan ta‘lîm-i rabbânî üzerine müessesdir. İnsânların hak yolunu kaybetmeleri ve türlü evhâma düşmeleri o hakikat-i asliyyeden zamânen ve mekânen tebâ‘udleri üzerine vuku‘a gelmiş bir keyfiyettir.

İşte Târîh-i Edyân bize nev’-i beşerin şu tekâmülât-ı dîniyyesini ‘ayân beyân gösterecektir ki neficesinde dîn-i İslâmımızın mekâsıd-ı dîniyyeyi tamâmıyla hâsıl etmiş birçok zünûn ve hayâlât-ı bâtılayı tardederek hakâyık-ı ma’kûleyi meydana çıkarmış bir dîn-i mübîn olduğunu anzâr-ı hikmetimiz önünde küşâd eyleyecektir ki bu lüzûmun ehemmiyeti daha ziyâde tafsîlât ile îzâh olunmaktan müstağnîdir. Zâten dürûs-i âtiye peyder pey bu îzâhât ve tafsîlâtı bize verecektir.

Ders-2

Talebe’nin hazırlanması

‘İlmlerin ba‘zıları ba‘zılarına miftâh olup bir ‘ilm için îcâb eden (5) hazırlıkları görmeksizin o ‘ilme şürû‘ olunur ise maksûdun husûlü taht-ı te’mine alınmış olamaz. Hele Felsefe ve bâhusûs Târîh-i Edyân için birtakım hazırlıklar vardır ki o sûretle i‘dâd edilmemiş olan talebe için de mu‘allim için de büyük büyük tehlikeler muhakkaktır.

Târîh-i Edyân talebesi evvel be evvel kendi dînini hikmetiyle berâber öğrenmiş olmalıdır. Zîrâ bu ‘ilmde kat‘î bî taraflık lüzûmu yine kat‘î bir sûrette hükm olunuyor ise de tab‘-ı beşer üzerinde icrây-ı tahakküm kâbil olamayacağından edyân ve onların îcâb ettikleri akâid üzerinde insânın kendi dîninin büyük bir te’sîri izâle olamaz. Bu te’sîr-i tab‘, talebede edyân-ı sâire ‘akâidi ‘aleyhinde bir husûmet peydâ etmiş olsa bile tettebbu‘ât noktay-ı nazarından muzırdır. Zîrâ bu ‘ilminden maksat edyân-ı sâireye karşı muta‘assıbâne

bir husûmet peydâsı değildir. Maksat imkânın son derecesinde doğru mâ'lûmât alarak vâsıl-ı hakikat olmaktır. Bugün bizdeki bir hakikat-i mükemmele ilk zuhûrunda o hakikatiyle mükemmelen mi zuhûr etmiştir yoksa bir netîce-i tekâmül müdür, bunu ta'yin etmektir. Fakat edyân-ı sâire hakkındaki husûmet velev ki tecvîz olunabilsin. Ya o te'sîr kendi dînimiz aleyhinde vuku'a gelirse?... İşte asıl korkacak şey budur. İhtimâlâtı da bu cihete meyyâl buluyoruz. Zîrâ 'ulûm-u tabî'yye ve riyâziyye ile zihinleri tenevvür etmiş olan birçok gençleri görüyoruz ki bu tenevvürât-ı fikriyye ile kendi dînlerinin hikmetini takdîr ederek daha iyi müslüman olacaklarına hikmetini bilmedikleri bir dîne karşı, hakâyıkını tamâmıyla öğrenemedikleri meselâ "Materyalizm" gibi bir meslek-i hikmet ile 'âdetâ bir husûmet peydâ ediyorlar. Bu tehlike ise Târîh-i Edyân'da daha ziyâdedir. (6) Çünkü bir kaplumbağa kabuğunda ulûhiyyet ve bir sihrbazda bir kâhinde nübüvvet tasavvurunda bulunan milel-i kadîme ile iştiğâl edildiği zamân bu iştiğâlin kendi 'akâidimiz üzerinde te'sîri olmak müsteb'ad olamaz. Bu tehlikeye karşı ise talebe kendi dîninin hikmetini görmüş ve anlamış olmalıdır. Tahattur etmeli ki bir zamânlar 'ilm-i Kelâmda bile bu tehlike görülmüş ve tedrîsi men' edilmek istenilmiş idi. Hattâ 'ilm-i Mantık da bile. Ba'zı zamânlar olmuştur ki ba'zı yerlerde Felsefe reddedilmiştir. Bunlar pek de beyhûde evhâm mahsûlü şeyler değildir. Tehyiât-ı lâzimenin istihzâr edilmemiş olduğu yerlerde yahut zevât nezdinde bu mesâil gayet nâziktir. 'İlmin sû-i niyeti olmasa bile ğalat-ı tefehhümden dolayı ona karşı türlü isnâdlar iftiralar olabilir.

Talebenin kendi dînini hikmetiyle berâber bilmesinden mâ'adâ Coğrafya ve Târîhe de vukûfu bulunmalıdır. Hem de öyle 'adî bir Coğrafya, sathî bir Târîh de değil. Etnolojyası, Filolojyasıyla berâber. Zîrâ milel-i mevcûde arasında görülen farklar pek zâhirî bir şey olup hakikat hâlde nev'-i beşer asl-ı vâhîde doğru râci' olduğu ve bu rücu'dan nev'iyet-i vâhîdesi 'âdetâ tahakkuk derecesine vardığı gibi biri birine muhâlif ve mütezât gördüğümüz edyânda dahî asl-ı vâhîde rücu'u göreceğiz ki asıl matlûb dahî bu olup "İndellah dîn ancak dîn-i İslâmdır." hükmünü de asıl bu müşâhedemizle anlayacağız. Bu ise Etnolojya ve Filolojyayı tevli'd etmiş olan Coğrafya ve Târîh'ten başka bir şeyle hâsıl olamaz.

Şu hazırlıklar zarûretten gibi şeylerdir. Yoksa Târîh-i Edyân talebesinin 'ulûm-u riyâziyye ve tabî'yyeye zaten vâkîf olması da bahs eylediğimiz hazırlıklar (7) cümlesindedir. Ma'lûmdur ki 'ulûm-u riyâziyyeden maksat muhâsebeci yâhut mühendis olmak değildir. Bunlar "san'at-ı tefekkür" olan Felsefe'nin mebnâlarıdır. Bunlarla

Felsefe arasında bir Mantık ile bir de Psikolojya vardır ki Mantık ‘ilm-i cebre tatbik edilmedikçe zihnin hatadan ‘ismet-i neticesini nasıl intâc edeceğini vuzûh-u tâm ile münkeşif olamaz. ‘Ulûm-u riyâziyyeye esâsen ihtiyâcımız tasavvurâtımızla tasdikâtımız melekâtını tanzîm içindir. ‘Ulûm-u tabî’iyye dahî böyledir. Havâss-ı rûhtan bahs olan Psikolojya vezâif-i âzâyı ta’yîn eden Fizyolojya üzerine mübtenî olmaz ise nasıl anlaşılabilir? Psikolojya yardım etmediği sûrette ma‘rifet-i nefis nasıl kâbil olabilir ki bununla ma‘rifet-i rabbe dahî yol açabilelim. Halbuki mebâhis-i rûhiyyeye kadar yükselmezden evvel tabî‘ât-ı ‘âdiyyeye bile ihtiyâcımızı derpîş etmeliyiz. Mîlel-i câhilenin meselâ ra’d ve barkı te’lîh olmalarını bugün biz hande-i istihfâf ile telakkî ederiz. Niçin? Bunların mâhiyet-i fizikiyyelerini biliriz de onun için. İster isek bunların sun‘îlerini bile yapabiliriz. Hattâ yapıp duruyoruz da! Mîlel-i kadîmeyi ser be secde-i hayret mecbûriyetinde bulunan o tarrâkaların ‘âmili olan seyyâleyi arabalarımıza koşmak gibi bin hizmetimizde istihdâm ediyoruz.

Târîh-i Edyân’da semâvâtın, ecrâm-ı semâviyenin ‘âdetâ ulûhiyyet karargâhı olmak derecesindeki ehemmiyetini göreceğiz ki bu ehemmiyet Edyân-ı Semâviyyeye kadar gelmektedir. Hazreti Ya‘kûb semâya nerdbân dayanıldığını görmüş, Hazreti Mûsâ’ya âsumânî tecellîler vuku‘a gelmiş. Hazreti ‘Îsa semâya ‘urûc eylemiş, Hazreti Nebiyyi zîşân sâhib-i mîraçtır. Semânın ve ecrâmının dîn husûsunda bu kadar ehemmiyeti olduğu hâlde mihânikiyet-i eflaktan gâfil olmak ya‘nî ‘ilm-i (8) hey’etten nasipsiz kalmak Târîh-i Edyân talebesi için nasıl tecvîz olunur. Velhasıl Târîh-i Edyân ‘ulûm-u âliyyeden değil ‘ulûm-u ‘âliyyededir. Mübtedîlerin değil müntehîlerin iştiğâl edeceği birşeydir. Bu kadar tehyîâtı ise Dâru’l-Fünûn’umuzun bahtiyârân talebesinden beklemek biraz müşkildir. Bu hâlde çare nedir? Çare mu‘allime emniyyetten teslîmiyyetten başka bir şey olamaz. Esnây-ı mebâhisde ba‘zı noktalar gelir mutlaka tehyie ve i‘dâdca noksandan dolayı ba‘zı zihinler için o nokta bihakkın tefehhümü mümkün olamaz. O zamân sabretmeli o müşkili hal edecek îzâhât mutlaka dürûs-i âtiyede gelecektir. Veyâhut mu‘allimden istîzâh eylemeli. Zîrâ gerek mu‘allimin gerek müte‘allimin maksadı keşf-i hakîkate sa‘yden ‘ibârettir. Bu maksatta hâlisiyet olduktan sonra mu‘allim ve müte‘allim arasında matlûb olan emniyyet dahî husûle gelir.

Ders-3

Mu‘allim’in Hazırlanması

‘Ulûm-u riyâziyye ve tabî‘iyye gibi asırlardan beri müdevven olan bir ‘ilmin kürsiyy-i tadrîsine çıkan mu‘allim ne bahtiyârdır. Yüzlerce me’ hazlerden birisini tercihen aldığı gibi kürsüsüne çıkar tadrîsine başlar. Bu bahtiyârlık aciz mu‘alliminizde yoktur. Zîrâ bizde değil Avrupaca dahî Târîh-i Edyân henüz bir ilm-i müstakil sûretinde müdevven değildir. Mebâhisi kat‘iyyen musannef bile değildir. İleride bu mebhase şerh ve îzâh edeceğiz ki Târîh-i Edyân henüz bihakkın musannef bile olmadığı yine bu ilmin mekâsıd-ı esâsiyesindedir.

‘Ulemây-ı İslâm’ın edyân-ı kadîme ile pek az iştiğâl ettiklerini birinci dersimizde haber vermiş idik. O kadar az ki kütübhâne-i şarkiyyemizde me’ haz (9) bulamayız. “Milel ve Nihal”⁴⁹ gibi ba‘zı şeyler var ise de maksûda nisbetle kifâyetsizliklerinden kat‘-ı nazar muhteviyât-ı târihiyyeleri intikâdât-ı târihiyye mukâbilinde asla mukâvemet gösteremiyorlar. Avrupa lisânlarında me’ haz pek çok yüzlerce! Fakat tertîbât ve tasnîfâtı birkaç millet dâru’l-fünûnlarında kabûl olunmuş olan Chantepie de la Saussaye⁵⁰ birinci tab‘ındaki ‘adem-i muvaffakiyetini ikinci tab‘ında bile izâle edememiş ve ona da ancak beş altı sene mukaddem muvaffak olabilmıştır. Me’ haz çok! Hele Almanlar ile İngilizler o kadar yazmışlar ki biz ömrü yalnız bunlara vakf etsek okuyup bitiremeyiz. En müntehibleri Fransızcaya da tercüme olunmuş. Kendileri de yazmışlar. Benjamin Constan⁵¹ “Menba‘ından Eşkâline ve İnbisâtâtına kadar Târîh-i Edyân” nâmıyla beş cilt yazmış Amsterdamlı Spinoza “Allah ve İnsan Mebhası” nâmıyla “Vahdet-i Vücûd” esâsı üzerine ‘azîm bir eser vücûda getirmiş. Hakîm-i meşhûr Descartes, Clark(?) ve Voltaire, zamanımızın en latîf hukemây-ı tabî‘iyyesinden Camille Flammarion gibi birçok zevât mebhas-i edyân üzerine gâyet mühim eserler te’lif eylemişler,...(?) gibi müellifler ise doğrudan doğruya Târîh-i Edyân’a dahî girişmişler. Her milletin, mitolojya ya’nî menâkıb ma‘bûdiyyetinin esâsını bittab‘ ‘akâid ve hurâfât-ı dîniyyeleri teşkil etmiş. Arkeolojya’nın zevât-ı ma‘bûde ve me‘âbidi ile iştiğâli me’ hazın en mühimleri meyanına dahil olmuş. Müsteşriklerin Hindistan ve Çin ve Japonyadaki kütüb-i mukaddeseyi

⁴⁹ İslamî literatürde dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili eserlerin ortak adı. Milel ve Nihal adını taşıyan ilk eser Abdülkâhir el-Bağdâdi’nin kitabıdır.

⁵⁰ Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye (1848–1920): Hollandalı teolog.

⁵¹ Henri-Benjamin Constant de Rebecque (1767-1830): Fransız yazar.

tercüme etmeleri bu meydân-ı tetebbu‘u⁵² tevsi‘ ettikçe etmiş dedik â! Me‘haz-i ecnebîyye pek çok ! Fakat hemen bilâ istisnâ kâffesinin ortaya koydukları hakâyıkın netîcesi Edyân-ı Semâviyyenin ‘aleyhine çıkmaktadır. O hâlde bunlar ulu orta kabûl olunarak talebe-i İslâmiyyemize tebliğ olunuvarecek (10) şeylerden sayılırlar mı? Öyle î‘tikâd olunur ve o sûrette hareket edilir ise evvelki derste bir nebzecik bahsetmiş olduğumuz tehlikeler ‘âdetâ tahakkuk ederler. Böyle tehlikeli bir işe hiç de girmesek olmaz mı?

Vâkı‘â vârid-i hâtır olması lazım gelen bir şeydir. Fakat bu çare deve kuşunun arslana, kaplana karşı bulduğu çareye benzer. Rivâyet olunan menkıbesine göre deve kuşu o yırtıcı hayvanları gördüğü zamân gözlerini kapar imiş. Kendisi görmüyor ya! Tehlike de yok demek. Haydi biz kendi nefsimizi o sûretle koruyabilelim. Fakat şahsiyyet-i ma‘neviyyemiz olan milletimizi ne yapalım? Tehlikeyi o görüyor. Hem de vâ esefâ ki tehlike diye görmeyip selâmet diye görüyor. Ondan kaçmak istemeyip ona meylediyor. Şüphe yok ki Târîh-i Edyân mebâhisinde münkeşif olacak hakâyıkta büyük büyük tehlikeler vardır. Ama bakalım bu tehlikeler asıl kimler içindir. Kırk senelik kadar uzun bir zamânımızı bu iştiğâlâta hasrederek; Müdâfa‘alar⁵³ ve Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye⁵⁴ ve Nizâ‘ı ‘İlm ve Dîn⁵⁵ gibi birçok âsâr-ı ‘âcizânede bilâ taraf isbât eylediğimiz vechile tehlike asıl Hıristiyanlık ve hattâ Yahûdîlik içindir. Bunların Yahûdîliğe karşı ettikleri tahtielerin kısm-ı küllîsini İslâm dahî ‘İsrâiliyyat’⁵⁶ diye red ve cerh eylemiştir. Esâs-ı ‘ulûm-u tabî‘iyyeye ‘âid olan hataları İslâm’da bulamazlar. Meselâ Hazreti Âdem’in kaburga kemiğinden Hazreti Havvâ’nın hilkaıyla bir taraf kaburgalarından birisi eksik olması meselesi gibi mesâilde Kur’an-ı Kerîm’de hiçbir sarâhat bulunmayıp (...وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا...) esâsı her mefrûdizm mesâil-i ‘amîkasına kadar varan işaretler bulunur. Birçok mesâil dahî müfessirîn-i kirâmın kendi ma‘lûmat ve fikirlerinden ‘ibâret görülür ki (11) onların hikem-i Kur’ân ‘addolunmaları lâzım gelmez. Şemsin kendi müstakır-ı mahsûsunda cereyânı ve seyerânı bahsi gibi ki bir müfessîr bu yoldaki mesâili mertebe-i ‘irfânına göre tefsîr ederek nihâyet (Allahu a‘lem bi’s-savâb)⁵⁷

⁵² Eserin 1329 yılı basımında “Tesbî‘î” olarak yazılmıştır.

⁵³ Ahmed Midhat Efendi’nin misyoner faaliyetlerine karşı reddiye mahiyetindeki 3 ciltlik eseri

⁵⁴ Ahmed Midhat Efendi’nin, Hazreti Muhammed’in peygamberlik verilmeden önce onun peygamberliğini müjdeleyen işaretlere dair eseri.

⁵⁵ Din-bilim çatışması konusunda John W. Draper’in kaleme aldığı eserin Ahmed Midhat Efendi tarafından yapılan tenkitli ve ilâveli tercümesi.

⁵⁶ Yahudilik ve Hıristiyanlık’tan İslâm kaynaklarına geçtiği kabul edilen bilgiler için kullanılan terim.

⁵⁷ Allah daha iyi bilir. Allah doğrusunu en iyi bilir.

mersây-ı selâmetine ilticâ eyler. Tabî'iyat husûsunda dîn-i İslâm'ın hiçbir hüçûmundan ihtirâzı yoktur ki Târîh-i Edyân'ın mehâlikine diğerk iki arkadaşı gibi doğrudan doğruya hedef olabilsin. Ama “Metafizik” ya'nî mâ fevka't-tabî'a husûsunda Felâsife ile İslâm arasında öyle muhâlefetler görülür ki uzlaşmak hakîkaten kâbil olamaz. İslâm iyi davranır ise bu endişeyi de bertaraf edebilir. Zîrâ fizikiyyât ile metafizikiyyât arasını bihakkın tefrîk edemeyenler faraziyyât ile hakîkiyyâtın da arasını fark edemeyerek (hipotetik) ya'nî farazî olan bir şeyi konstâne⁵⁸ ya'nî fennen müsbet mertebesinde telakkî ederek bir dînin fevka't-tabî'iyâtı onlara benzemediği için hatayı dîne hamlederler. Vücûd ve vahdâniyyet ve tenzîh ve kudret-i bârî gibi mesâilde dînin karşısına çıkarılan nazariyât-ı felsefiyenin hangisi felâsife nezdinde bile ittifâk ile kabûl olunmuştur ki onu bir hakîkat 'adedebilelim de dînde ona benzemeyen şeyleri hata diye reddedebilelim. Üç feylesof bulunmaz ki birisi diğerkinin veyâhut ikisi bir diğerkinin faraziyyelerini tamâmıyla kabûl husûsunda müttetik olabilsinler. Târîh-i Felsefe'nin mevzu'uşte bu ihtilâftır.

Birer kelime-i vâhide ile ihtâr derecesinde icmâl eylediğimiz şu ahvâl isbât eder ki Târîh-i Edyân'ın meydâna koyacağı hakâyıktan İslâm hiçbir endişe etmeyebilir. Lâkin bunun için mu'allim iyi hazırlanmış bulunmalıdır. Talebe için lüzûm gördüğümüz hazırlığı asıl mu'allim yapmış olmalıdır. Me'haz-i ecnebiyyede neler görüyor ise İslâm'da o şeyler hakkında hüküm neden 'ibâret (12) olduğunu lüzûmuna göre asıl erbâbına mürâca'atle tahkîk eylemiş bulunmalıdır. Halbuki ba'zı mesâil 'inde'l-İslâm dahî “muhtelefün fihâ”dırlar. Bir mes'ele müteşerri'a nezdinde başka mütesavvife nezdinde başka sûrette halledildiği pek çok olduğu gibi yalnız bir sınıfın erbâbı meyânındada ihtilaflar men'olunamamışdır. Bu hizmet-i dîniyye yolunda mu'allim yorulmaktan korkmaz. Üşenmez da bütün gayret-i dîniyyesiyle çalışır ise büyük bir mikyâsda muvaffak olabileceğinden emin olabilir. Ma'ahâzâ temâme-i muvaffakiyyet şu ilk hamlelerde ve bâhusûs şahs-ı vâhid için yine müyesser olamaz. Seneden seneye tecrübeler arttıkça mu'allim dahî tekemmül edeceği gibi bu tarîk-ı mesâ'iyenin erbâbı çoğaldıkça geçenlerin hatalarını gelecekler tashîh ve noksanlarını ikmâl ve varsa zevâidini tayy ederek bu tarîk-ı mesâ'iyeyi bir tarîk-ı tekâmül haline koyarlar da bir zamân sonra maksûdun tamame-i husûlünü tahtı te'mîne alırlar. Hizmet-i dîniyyeye hâlisiyet-i cenân ile hizmetkâr olanlara Mevlâ Mûte'âl Hazretleri mu'ayyen olsun, muvaffakiyyet buyursun.

---

⁵⁸ Daimi, değışmez, sürekli, konstant.

Ders-4

Müerrih-i Edyânın Bîtarafılığı ve Nukât-ı Nazarı

Târîh-i Edyânın netâyic-i mesâ'iyyesi edyân-ı semâviyenin 'aleyhinde çıktığını gördüğümüz hâlde bizim maksadımız Edyân-ı Semâviyenin ekmel ve a'lâsı olan dîn-i İslâmımızı müdâfa'adan 'ibârettir zannolunmamalı. Târîh-i Edyân'ın gâyesi bu değildir. Zaten Târîh-i Edyân hiçbir dîn aleyhine te'arruz yolunda te'sîs ve teşkîl olunmamıştır. Edyân-ı Semâviyenin 'aleyhinde olması zımnî bir keyfiyettir. Târîh-i Edyân'ın gâye-i sarîhası dînleri birer birer öğrenmek ve mecmû'unu biri (13) biriyle kıyâs etmekten ibârettir. Bu gayeye vusûle kadar inkişâf edecek hakâyık ile tenevvür edecek gözler, fikirler onlarca Edyân-ı Semâviyyeden maksûd olan Yahûdiyyet ve Nasrâniyyeti bir tarîk-i tekâmülün nihâyeti hâlinde görüp öyle düşüneceğine bu dînlerde tekâmül yerine bir tedennî istiğrâb eylerde işte bu cihetten Târîh-i Edyân zımnen Edyân-ı Semâviyyenin 'aleyhinde zuhûr eder.

Bir mesâil îrâd edelim: Edyân-ı Semâviyye Animizm'den Fetişizm'e ve ondan Putperestliğe doğru bir tarîk-i tekâmül küşâd ederek 'inde'l-beşer fikr-i ulûhiyyetin tekâmül ede ede tevhîde kadar vardığını ve bu tevhîde mısırlılar gibi ba'zı putperestlerinde dâhil olduğunu gösterdikten sonra Edyân-ı Semâviyyeye edebilecek intikâl orada ilâh-ı vâhid ve zü'l-celâlin tenzîhi emrinde fikr-i beşerin artık vâsıl-ı mertebe-i kemâl olması lüzûmu kendi kendisine meydana çıkınca bilakis Yahûdiyyet ve Nasrâniyyet'de insân tenzîhe ve tevhîde muğâyir bir çok şeyler görüp de bunun bir kemâl değil mebâdîye doğru bir rucû' olduğunu anlar. Meselen diyânet-i Mısıriyyede Osiris evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın bir ilâh-ı muhît, bir rabbü'l-'alemîn görüp ona tahsîs edilen esnâmın bizzat ulûhiyyetleri değil kudret-i hâlıkîyye ve rezzâkiyyesinin timsâli, muhtırî olmak üzere mu'tekid olduğunu öğrenir de 'ibâdet-i esnâmı katl-i nüfûs tehdîdiyle men' eden ve İsis gibi bir zevce ve Horus gibi bir ferzend ittihâzından da tenzîh eyleyen Yahve'ye gelince tenzîh-i Mısıriyyeye fâik bir münezzehiyet bulacağız.

Benî İsrâil'in onu gökten yeryüzüne indirip bir Ya'kub ile güreştiklerini ve bir İbrâhîm ile güreştirip konuşurduklarını ve yedirip içirdiklerini müşâhede eyler ise hiç şüphe yok ki fikr-i tevhîd ve tenzîh-i İsrâilîyi tevhîd ve tenzîh-i mısri'den aşağı bulur.

Yahûdiyyet'in tekemmülü (14) olan Nasrâniyyet'de bu kemâl-i tevhîd ve tenzîhi bulacağına şüphe kalmayan o nazar ve fikr-i münevver Hıristiyanlık'ta Teslis'e kâiliyyet ile tevhîd-i tâmin ve ittihâz-ı tesâvîr ile men'-i esnâmın hilâfını görünce bir kat daha düçâr-ı hayret olarak Hıristiyanlığın Yahûdîlik'ten ziyâde bir tenezzül, bir tedennî olduğuna şüphesi kalmaz. İşte Târîh-i Edyân'ın zımnen Edyân-ı Semâviyyenin 'aleyhinde çıkması böyle bir şey olup İslâm'ın bundan korkması ise bârî te'âlâ ve tekaddes hazretlerinin vacibü'l-vücûd olduğunu ve mevcûdiyyet-i cismâniyyeden 'ârî ve doğmamış ve doğurmamış ve küfv ve şebîhden müstağnî bir ilâh-ı zü'l-celâl bulunduğunu bi'l-isbât her dîndeki tevhîdi, tenzîhi mertebe-i kemâle îsâl eylemiş bulunmasından dolayıdır.

Târîh-i Edyân'dan maksat hiçbir dînin 'aleyhinde bulunmamak ve yalnız edyân-ı mevcûde ve ma'lûmenin mâhiyetlerini öğrenmek olduğuna göre müerrih-i edyânın tettebbu' edeceği dînlere mukâbil tamâmıyla bîtaraf bulunması zarûret hükmüne girer. O kadar bîtaraf ki Descartes'ın "Tettebbu'ât-ı felsefiyyede bulunacak olan kimse o zamâna kadar neler öğrenmiş ise cümlesini unutarak yeniden tahsîl ve tertîb-i ma'lûmât etmelidir." kavî-i meşhûrunu müerrih-i edyâna dahî tatbîk ederek müerrihin kendi dînini bile unutmak derecesinde bir bîtaraflıkta bulunması lüzûmuna ortaya koyar. Lakin bedîhîdir ki bu lüzûm bir teklîf-i muhâldir hüceyrât-ı dimâğiyeyi bir kere doldurmuş olan şeyin bir daha oradan çıkarılıp nesyen mensiyyen hükmüne konulması bir muhâl-i fizyolojidir. Hattâ buna lüzûm da yoktur. Zîrâ Târîh-i Edyân müerrih için üç nokta-i nazarı ta'yîn etmiştir ki o noktalardan ayrılmayan müerrih-i edyânın kâ'ide-i bîtarafiye ri'âyeti bir mecbûriyyet-i tabî'iyeye hükmüne girer. (15)

Nukât-ı mezkûrenin birincisi "Târîhî" denilen nokta-i nazardır. O nokta-i nazardan bir dîni tedkîk ve tettebbu' edecek olan müerrih onu yalnız kendi hudûdu dâhilinde telakki ederek o hudûddan hârice asla çıkmayacaktır. "Târîhî" denilmesinden o dînin nasıl teşekküle başlamış zamânımıza kadar ne gibi tekâmüller geçirmiş olduğu anlaşılacakla kalmaz. Asıl zamânımızda ne hâlde bulunacağı mes'elesi o hadd-ı târîhî içine girer. Zîrâ ne ebniyây-ı benî isrâîl ne de Hazreti 'Îsâ Yahûdiyyet ve Nasrâniyyet'in demincek bahsetmiş olduğumuz tenezzülünü îkâ' etmiş değildir. Bu o dînlerin sonradan sonradan düçâr oldukları ma'kûs tekâmüller netîcesidir. Fakat asılları böyle olmaması sûret-i âhirelerininde böyle olmasına manî' değildir. Zaten "Târîh" denildiği zamân bundan kat'iyen eskilik de murâd olunmaz. "Târîh-i Tabî'î" mevâlîd-i tabî'iyenin eski

hallerinden bahs olmayıp gözlerimiz önündeki hallerinden bahistir. İmdi “târîhî” nokta-i nazarından tedkîk ve tettebbu‘ edeceğimiz dîni, edyân-ı sâire ile asla karıştırmaksızın yalnız kendi hudûdu dâhilinde öğreneceğiz. Gûyâ biz kendimiz o dînden imişiz de onun fikhını yazmaya çalışıyor imişiz gibi davranacağız. Böyle olunca müerrih için bîtaraflık tabî‘î hükmünde kalır.

Nukât-ı selâsenin ikincisi “kıyâsî” noktasıdır. Bu nokta-i nazardan müerrih o dînin edyân-ı sâireden hangisiyle iştirâki olduğunu araştırır. Dünyanın her zamânında her yerinde dînler yekdiğeri aleyhine o kadar tevahhuş göstermiştir ki birbirinden zerre kadar bir şey alıp vermeye asla rızâ göstermemişlerdir. Birbirine dâimâ husûmette bulunmuşlar, birbirini dâimâ tekfir etmişlerdir. Halbuki basit hâlinde hiçbir dîn görülmemiştir. (16) Her dîn diğerlerinden ba‘zı ahkâm almış ve ta‘bir-i âhirle kendi hükümlerinden ba‘zılarını edyân-ı sâireye vermiştir. Bu iştirâkin derecesi ise işte dînlerin kıyâsî nokta-i nazarından tedkîkleriyle tavnîh eyler.

Nukât-ı nazarın üçüncüsü “rûhî” denilen nokta-i nazardır. Dînden maksûd onun ahkâmıyla tahallukdan ibârettir. Bir dîn ne kadar güzel hükümleri hâvî olursa olsun onun mu‘tekidleri o hükümler üzerine kendi ahvâl-i rûhiyyelerini teşkîl etmemiş olurlar ise o dîn ile mütedeyyin sayılırlar mı? Daha şimdiden ma‘a’l-istiğrâb haber verelim ki dînlerin işbu rûhî nokta-i nazardan tedkîki ‘âdetâ hiçbirisinin erbâbında ahkâm-ı dîniyyesiyle tahalluk ni‘metine nâil olmadığını bize gösterecektir. Bu hâlde mu‘tekidlerinin ne miktârını ahvâl-i rûhiyyesini ahkâm-ı dîniyyesiyle teşkîl etmiş görürsek o dînin mer‘iyyetini o nisbette bulmuş oluruz.

Ders-5

Tekâmülât-ı Dîniyye ve Tettebbu‘ât-ı Ric‘iyye

Beyne’l-beşer en kuvvetli münâsebet dîn münâsebeti olduğuna şüphe etmemelidir. Gerek ensâl-i beşerden bir kısmını, bir milleti teşkîl eden efrâd ve gerek aksâmı arasında, milletler meyânında hüküm böyledir. Ya‘nî en büyük râbîtâ-i münâsebât dîndir. Ama bu münâsebât hem mebsûtan böyledir hem ma‘kûsen. Ya‘nî insânları birbiriyle kardaş eden de dîndir düşman edende. Bunu böylece belâ-i (17) mahzûr kabûl ettikten sonra dikkat edip göreceğiz ki dîn hangi mertebede bulunur ise bulunsun bir netîce-i tekâmüldür. Bir fetîşinin dîni de bir netîce-i tekâmüldür bir muvahhidin dînide. Her dîn erbâbı kendi mertebesini bir mertebe-i kemâl bulmuş ve ondan ziyâde tekâmül ve tekemmül kâbil olamayacağı hükmünde bulunmuş ise de târîh gösterir isbât eder ki bu

hatâdır. O günki derecesi bir netîce-i tekâmül olduğu gibi ondan sonra varacağı derecât için o derece bir mebde' hükmünde kalır. Eğer kendi târîhini ta'kîb ediyor ise zamânların murûruyla hâsıl ettiği tekâmülden kendisi de haberdâr olur. Târîhini ta'kîb etmiyor ise ne mâzîsinden ne hâlinden ne müstakbelinden haberdâr olamaz ki kendi hakkında doğru bir hüküm verebilsin.

Tekâmül husûsunda dîn ile medeniyet hakkında hüküm birdir. Zaten dîn ve medeniyet şey-i vâhidden 'ibâret değil midir? Yalnız a'sâr-ı âhirededir ki medeniyet dînden ayrılmış yalnız son 'asrımızdadır ki Japonya'nın medeniyet-i 'asriyyeyi kabûlüyle medeniyetin dînden hakîkaten ayrılmış olduğunu mâddeten göstermiştir. Yoksa medeniyetin dînden başka bir şey olduğunu ve ayrılabilceğini ve hattâ ayrılmış olduğunu iddi'â edenler Avrupa ve Amerika'da pek küçük bir ekalliyet teşkil ederek efkâr-ı 'umûmiyye ise "medeniyet" dedikleri zamân Hıristiyanlığı onun içinde görürler ve "Hıristiyanlık" dedikleri zamân medeniyeti onun içinde bulurlar onlar nazarında Hıristiyan olmayan medenî olamaz. "Müslümanlık mânî'-i medeniyettir." sözünün en hakîki menşe'i de budur.

Hele edvâr-ı târîhiyyeye bir nazar olunsun, görülür ki milletlerin medeniyetleri dînleriyle ve dînleri medeniyetleriyle birebir tekâmül etmişlerdir. Avustralya vahşileri (18) için Mısır medeniyeti gibi bir medeniyet tasavvura sığar mı? Yâhut Mısır medenîleri Avustralya vahşileri gibi fetişliğin bile mebâdiyesinde ya'nî 'âdetâ behîmiyyet menzilesinde kalmaları kâbil olur mu? Bu hâl neden olduğunu düşünmeye lüzûm yoktur. Dîn ve medeniyet ikisi bir şeyden 'ibârettir de ondan fetiş milletlerin hiçbirisinde yazıya benzer bir şey görülmemiş. Hangi millet yazı yazmış ise medeniyeti gibi dîninde de tekâmülâtını hazırlamış. Yazmak lisân-ı medeniyet ve diyânetin söylemesi ve okumak dahî sem'-i diyânet ve medeniyetin dinlemesi olmuş.

Mâdem ki edyân bir netîce-i tekâmüldür edyânı tetebbu' için o tekâmülün mebde'ini buradan aramak ve bulmak zarûret hükmünü alır. Bu maksûda ne ile vâsıl olacağız. Tabî'î Tivrât ile değil Tivrât'ın bize ihtâr ettiği mebde' doğru olmakla berâber ve mebde'e 'atf ettiği ahvâl ve bâhusûs ahvâl-i mezkûre için ettiği tevrîh o kadar noksân hattâ o kadar yanlıştır ki hafif bir intikâd o yanlışları o eksiklikleri meydâna koyabilmektedir. Târîh-i 'umûmiyye'deki intikâdât bunu meydâna koyduğu gibi Târîh-i Edyân'daki intikâdât dahî meydâna koyacaktır. O hâlde biz mebâdî-i dîniyye ve medeniyete haberlerini kime soracağız? Yazı değil â! Yazıyı bırakalım. Bahs etmeye

çalıştığımız mebdâdiyyenin kıdemine göre yazı daha dünki bir îcâd hükmünde kalır. Lisânların bile teşekkül etmemiş oldukları zamânlara ‘âid olması lâzım gelen bu mebdâdiyye-i tekâmülü bize hangi lisân söyleyip haber verecek !

Olsa olsa tettebbu‘ât-ı ric‘iyyenin lisân-ı hâli! Etüdere Perspektif denilen rehber-i intikâd! bunun mâhiyeti pişgâh tedkîkimizde olan ‘avârız-ı mütekâmilânesinden tecrîd ederek nazar ve fikrimizi o ‘avârızdan evvelki (19) hâline irca‘ eylemekten ‘ibârettir. Bugün tahte’l-bahirler gemiler kullanıyorlar. Ondan evvel? Her biri bir belde-i seyyâre hâlinde gibi vapurları! Ondan evvel? Yelken sefinelerini! Ondan evvel? Yelkensiz zamânda kullandıklarını nukûş-u medeniyyede gördüğümüz kürekli çektirmeleri! Ondan evvel? Vahşilerde gördüğümüz oyma tekneleri! Ondan evvel? Enhâr-ı Keldâniyyede gördüğümüz kelekleri! Ondan evvel? Keleklerin eczâsı olan tulumları! Ondan evvel? İşte fikir ve nazarımızı bir zamâna kadar vardıracağız ki o zamânda insânoglu boyundan daha derîn sularda olsa olsa elleriyle ayaklarıyla yüzebildiği kadar yüzer idi de el-yevm bihâran Okyanusya’yı kendisine râm eden gemicilik hakkında bir fikri bile yok idi. İşte tettebbu‘ât-ı ric‘iyye bundan ‘ibâret bir usûldür ki hakîkten intikâdın kılavuzudur. O olmaz ise ciddî bir intikâd kâbil olamaz. Şimdi bakalım tettebbu‘ât-ı ric‘iyye şu tekâmülât-ı dîniyyenin mebdâdiesini nerelere kadar vardiıyor. Bunun için sözü uzatmaya ihtiyâcımız yoktur. Vardıra vardıra o zamâna kadar vardiıyor ki bu zamân için Etnolojya insânlar için hiçbir kavmiyyet, cemâ‘at hattâ ‘âile bile tasavvur edemiyor. Erkek ve dişinin en tabî‘î münâsebeti olan çiftleşmek bile bir kanûna bir kâ‘ideye tâbî‘ olmayarak sırf hayvânî bir hâlde. Bir mağara, bir koğuk bulamayan insân kendisine bir delik bir in kazmaya çalışıyor. Yâhut kartallar gibi ulu ağaçlar üzerinde tünüyor. Ele geçirebilir ise ba‘zı hayvânları çiğ çiğ yiyor. Geçiremez ise tabî‘î meyvelere, otlara, köklere ‘arz-ı ihtiyâc eyliyor. Filolojya dahî o zamânın insânlarına bir lisân isnâd edemiyor. Hece-i vâhidden ‘ibâret birkaç çığlık o zamânın lisânını teşkîl etmiş oluyor. Baş ve el işaretlerinden ‘ibâret bir pandomima(20) derecesinde ifâde-i merâm bile pek çok sonraları baş gösteriyor. Hâsıl-ı kelâm o zamân öyle bir zamândır ki insân evlâdı cehl-i mutlak ve vahşet-i mutlak hâlinde bulunuyor.

Bu tasvîrler bu haberler acaba kat‘iyyen doğru mu? Hayır! Bunlar faraziyyâtan ‘ibâret. Haniyâ fizîkiyyetin fevkinde bir de metafizîkiyyet var demedik mi ki hükümleri hep faraziyyedirler. İşte ezmine-i târihiyyemiz bir “fizîk” farz olunur ise bunlar o fizîkin metafizîk olan ezmine-i kable’t-târîhiyye ahvâli. Hattâ ezmine-i kable’t-târîhiyyeye ‘âid

olarak elimize geçen âsârı masnû‘ görüyoruz. Bir cema‘at-i beşeriyyenin muhtâc olduğu âlât ve evânîleri görüyoruz. Tetebbu‘ât-ı ric‘iyyenin hayâlimizi îsâl ettiği ezmine-i pîşine kıyâsen ezmine-i kable‘t-târîhiyye ‘âdetâ bir zamân târîhî hükmünde kalıyor. Evet bunlar faraziyyelerden ‘ibâret ama öyle boş dimâğların faraziyyâtı da değil. ‘Aklın bunlardan başka türlüünü tasavvur edemediği ahvâl.

Bu faraziyyeyi bu sûrette kabûle hasbe‘l-islâmiyye bizim için bir mâni‘ var mıdır? Vardır. Fakat bizi tetebbu‘ât-ı ric‘iyye erbâbıyla uzlaşabilmekten kat‘iyyen men‘ edecek bir mâni‘ değil! Onları da bizimle uzlaşabilmekten kat‘iyyen men‘ edebilecek sûrette değil. Tarafeynin uzlaşabilecekleri sûrette bir mâni‘ ki mevcûdiyyeti ne onlara ne bize hiçbir ziyân veremeyeceği hâlde bil‘akis iki taraf için de bir çok menâfi‘i te‘mîn edebilecek bir mâni‘.

Burada o mâni‘i haber verelim de ders-i âtîde nasıl uzlaşabileceğimizi de söyleriz.(21)

Tetebbu‘ât-ı ric‘iyye bize tekâmülât-ı dîniyye ve medeniyyenin mebâdisini cehl-i mutlakdan ve vahşet-i mutlakadan ‘ibâret gösterdi. Değil mi? Halbuki ahbâr-ı Tevrâtiyyeden kat‘ı-nazar Kur‘ân-ı Kerîm bize gösteriyor ki mebâdi-i beşeriyyet bir vahşet-i mutlaka değil bil‘akis bir kemâldir. İlk babamız diye kabûl ettiğimiz Hazreti Âdem’e ‘inâyet buyurulmuş olan bir ta‘lîm-i rabbânî esbâb-ı temeddün husûsunda değil! O hususta mahrûmiyyet-i külliyye hâlinde olup her muhtâc olduklarını bu ‘âlemde kendileri istihsâle mahkûm idiler. Me‘ârif-i ilâhiyye ve haslet-i dîniyye husûsunda feyz-i ilâhîye ta‘lîm-i rabbânîye bir mazhariyyet. Fakat evlâd-ı âdem bu mazhariyyeti muhâfaza edememiş. Hazreti Âdem’in ilk oğullarından bed’ ile tarîk-i haktan ‘udûl edilmiş o kadar ki Nûh zamânında bir kendisi üçte oğlundan başka tarîk-i hakka sâlik kalmamış. Demek oluyor ki zamânlar geçtikçe mekânlar uzaklaştıkça insân evlâdı o ilk ta‘lîmi unutmuş o feyzi kaybetmiş. Bizce mebâdi-i tekâmül ‘âdetâ bir kemâl!

Ders-6

Vahşet-i İbtidâiyye Faraziyyesi ‘Aleyhinde İntikâd

Tetebbu‘ât-ı ric‘iyye erbâbı vâsıl oldukları netîceyi bize kabûl ettirmek için ne güzel îzâhâtta bulunuyorlar. Ne kadar tafsîlât-ı nâfi‘a veriyorlar. Hakikat-ı me‘ârif-i insâniyye bu hizmetlerden dolayı kendilerine medyûn-u şükrândır. Söyledikleri şeyler meyânında yalnız tetebbu‘ât-ı ric‘iyyeyi ta‘rîf ederken mesel olarak îrâd etmiş olduğumuz

gemicilik mes'elesini tahattur etmek bile kâfidir. İnsân evlâdı denizciliğe kendi tabî'î yüzgeçliğinden(22) başlamış olmayıp da sefâyîn-i cesîmeden başlamış olamaz ya. Böyle tahayyül pek gülünç olur. Bir misâl daha îrâd edelim: Demir parçalarına cân verilmiş olmak derecesinde makineciliğin tekâmül ve terakkîsi ki bugünkü makinelerin mebâdîde mevcûdiyyetini tahayyül dahî o kadar gülünç olur. Dünya yüzünde demirin mevcûd olmadığı zamân bile bize o kadar uzak bir zamân değildir. Bu tettebbu'-u ric'îde Tunç Devrine, Meclâ Çakmaktaşı ve Cilâsız Çakmaktaşı Devrine ve daha gerilerine kadar da ircâ'-ı nazar edebiliriz. Haydi bir misâl daha: Bugün ipliklerinin inceliğine örümceklerle rekâbet eden eğiricilik sâyesinde örümcek ağını kabalıkla istihkâr edeceğimiz gâzilleri nesc edebiliyoruz. Bunu ezmine-i kable't-târîhiyyede hasır örmek nev'inden dokudukları bezlere nasıl takdîm edebileceğiz ki zamânımızın çuvalları bile onlara nisbetle canfesler inceliğinde dîbâlar letâfetinde kalır. Tettebbu'ât-ı ric'iyyenin bu yoldaki irşâdâtı önünde boyun eğmemek öyle bir mükâbere öyle bir 'inâd hükmünü alır ki mürtekbilerini kepâze etmekten başka hiçbir hükme müncer olamaz. Hele müdakkikîn ve müntekidîn müşârun ileyhim bize irâe ve ihtâr ederler ki edvâr-ı tekâmüleyn husûsunda bize söyledikleri sözler bütün mahsûl-ü hayâl de değildirler. Yeryüzünde öyle insânlar görülmüştür ki cehl-i mulak ve vahşet-i külliyye menzilesine pek yakîn idiler. Onlara nisbetle Afrika ve Amerika vahşileri 'âdetâ cem'iyyetle müte'ayyiş milel-i mütemeddine hükmünde 'addolunurlar. En mükemmelleri Avustralya'da, Tasmanya⁵⁹ adasında görülmüş ki fikr-i mebîttan bile mahrûm imişler. Kanûn-u izdivâçtan bile mahrûm! Lisân denilebilecek şeyden de mahrûm! Yazık ki oraları isti'mal eden İngilizler bunların köklerini kırmışlar. İşte bu derece-i pestîden bed' ile İngilizlere Fransızlara (23) Almanlara kadar milletlerin merâtib-i tekâmül ve te'âliyyesini görüp dururken zihinleri mebâdî-i temeddüne doğru dönmekten kim men' edebilir.

Şu birkaç söz isbât eder ki tettebbu'ât-ı ric'iyye netâyicinden bîhaber değiliz. Hattâ sa'y-i beşerin bu mahsûlünün kadrini bihakkın takdîrden de gâfil değiliz. Fakat bizim de bir nokta-i nazarımız var. O nokta-i nazardan bizde de birtakım faraziyyât yolları açılıyor. Biz demek istiyoruz ki; eğer sunûf-u beşer görüldükleri yerlerde "Otohton"⁶⁰ olsalar ya'nî her sınıf o yerlerde ot gibi bitip türemiş bulunsalar idi yeryüzünde gördüğümüz insân yığınlarının tekâmülât-ı medeniyye ve hattâ dîniyye merâtibini kendi mevcûdiyyetleriyle

---

⁵⁹ Tazmanya

⁶⁰ Otokton: Kendiliğinden oluşan.

mâddeten ta'yîn eylemekte bulduklarını derhal kabûlde hiç tereddüt edemez idik. Fakat Antolojya ve Filolojya bize gösteriyorlar ki hiçbir kavm görülmüş olduğu yerlerin yerlisi değildir. Bu iki 'asırdan beri seyahât-ı keşfiyye erbâbının ziyâret ve tetebbû' eyledikleri akvâm şöyle dursun altmış yetmiş ve daha ziyâde 'asırlık kıdemlerinden dolayı "milel-i kadîme" dediğimiz Mısırlılar, Keldânîler bile o yerlerin yerlileri değildirler. Hepsi o yerlerin yabancıları olup oralara başka yerlerden gelmişler yerleşmişlerdir.

Hoş Mısırlıların, Keldânîlerin mebdâ-i temeddünlerini de gördüğümüz yok â? Tedkîkât-ı târihiyyeyi vardiirabildiğimiz zamânlar kadar götürüyoruz da bu milletleri yazılarıyla, kanûnlarıyla, ma'bedleriyle, ma'bûdlarıyla mükemmelen mütemeddin birer halk buluyoruz. Mebdâ-i temeddünleri hakkında söyleyebildiğimiz şeyler dahî ol zamânlardan bed' eden bir tetebbû'-u ric'î faraziyyelerinden 'ibâret kalıyor.

Vahşete karîb bir hâlde görüp terakkiyât-ı mütetâbi'alarına dâir haberler aldığımız yer Pelajlardan⁶¹ 'ibâret kalıyor. Evet kânûn-u izdivâcdan mahrûm olarak (24) ot otlar, meskensiz hülâsa vahşî bir halk ki ağaç dallarından kulübeler yapmaya ve yabânî domuzları avlayıp derileriyle giyinmeyi de kendilerine Fenike ve Mısır müsta'mercileri öğretmişler. Lâkin Pelajlar'ın o hâllerini mebdâ-i tekamülleri nasıl 'adedebiliriz ki lisânları Âriyen'dir. İşte oralara Ârya'dan gelmişler. Ârlar memâlik-i Yunanistan'ın şark-ı cenûbiyyesinde şimdiki Afganistan'a kadar uzak yerler olduğu hâlde en kadîm Yunânîlerin kendilerini "Hiperbroin"⁶² ya'nî ehl-i şimâl olmaları Âryan soyuna mensûbiyetleri için mâni' olamaz. Zîrâ hiperbroinlik Yunanistan'ın mevki'-i coğrafiyyesi için tabî'î görülür. İstanbul busfûrundan geçen Asyaîler Yunanistan'a şimâl tarafından inerler. Fakat hiperbroinler nezdinde bir dîn buluyoruz ki ma'budlarının hâl ve şânları onun bir diyânet-i şarkiyeye olduğunu gösteriyor. Bunlar elinde bir yazı haber alıyoruz ki Hindistan'ın Sanskrit yazısı gibi soldan sağa yazılır imiş. Herhalde müsta'mercilerin vahşet-i külliyyeye pek yakîn buldukları Pelajlar'ında bir medeniyet-i kadîmeye mensûb oldukları hâlde merkez medeniyetlerinden uzaklaştıkça tedennî ve tevahhuş etmiş olduklarına şüphemiz kalmıyor.

İlk mehd-i medeniyet Keldan ve Mısır olduğu hâlde oralar halkının başka bir yerden ilk medeniyetleriyle berâber geldiklerine şüphemiz olmayıp bu hâlde o ilk vatan-

⁶¹ Eski Yunanlıların atası, aslen Hindistanlı olup, İran, Mezopotamya-Anadolu veya Kafkaslar üzerinden aşarak Balkanlar yoluyla Adriyatık sahillerine ulaşan, Âri bir ırk, Hint-Avrupa dillerini konuşan toplulukların genel adı, Aryan.

⁶² Kuzeyli, Yunan dininde mitsel bir topluluk.

1 medenîye doğru sevk-i zihn etmezden evvel şuna dikkat ediyoruz ki Keldân'ı ilk vatan-1 medeniyet 'addedersek efvâc-1 beşer oradan tebâ'ud ettikçe tedennî ede ede nihâyet hâlleri vahşete müncer oluncaya kadar uzaklara gitmişlerdir. Evet en koyu vahşeti Tasmânî⁶³ ve Avustralya'da görüyoruz da şimâle doğru geldikçe cezâyir-i bahr-i okyanusun medeniyetleri (25) bi't-tedric çok oldukları ve nihâyet Hindistân'a kadar gelince orada pek kadîm bir medeniyete vardığını buluyoruz. İleride Edyân-1 Hindiyeye hakkındaki tedkîkâtımız bize bu medeniyet-i hindiyyenin kîdemi hakkında akıllarımıza hayret verecek istidlâlâtda bulunacağından bu hâli Afrika derûnlarına ve Amerikây-1 şimâlî ve cenûbî ekâlimine doğru münteşir olmuş bulunan insânlarda dahî böyle buluyoruz. Tedkîkât-1 Etnolojya ve Filolojya meydân-1 sübûta koyuyorlar ki bu intişârların merkezî bir vatan-1 aslî-i medeniyet olmak üzere bir muhît teşkil ediyorlar. Fakat dîn ve medeniyeti o muhîte kadar götürünceye değin esnây-1 intişârda gâib ede ede o muhît-i be'îdde artık tevahhuş menzilesine kadar inmiş görülüyorlar. O hâlde mebd'e'-i tekâmülü en vahşî insânlar nezdinde aramak doğru olur mu?

Vatan-1 aslî-i medeniyeti Mısır'da Hindistân'da Keldân'da bulamadığımız hâlde onu aramak için bu yerler ahâlîsinin geldikleri Asyây-1 'ulyâya doğru sevk-i zihn etmek zarûret hükmünü alıyor. Oralarda ne gibi bir medeniyet bulabileceğiz. Bu tetebbu'da vuzûh aramaya imkân yoktur. Fakat oralardan bizim Anadolu'ya doğru gelmiş olan Sît'leri⁶⁴ görüyoruz ki hayvânâtı ve bâhusûs at nev'ini terbiye altına almışlardır. Ok atmak için yaylar yapmışlar. Yine oralardan Keldân'a inmiş olan Sümeryen'leri görüyoruz ki hesâbca tûfândan bin sene evvel kanûnları, pâdişâhları var imiş. En mühimmi şu ki san'at-1 kitâbetimizin aslı olan hiyeroglifi geldikleri yerden Asyây-1 'ulyâdan berâber getirmişler. Yalnız bu taraflara doğru değil Amerika'ya da götürmüşler. Şu hâlde işbu efvâc-1 Asyâiyeyi vahşi diye telakkî edebilir miyiz ki oralardan buralara medenî olarak yayılmış oldukları işte hâl ve şânlarıyla tahakkuk ediyor. (26)

İmdi şu nazariyyât bizi icbâr ediyor da diyoruz ki merkez medeniyetten be'îd olan aksâm-1 beşerin vahşî görünmeleri beşeriyetin ilk vahşet-i mutlakası 'addolunmamalıdır. Bunu 'âdetâ "tevahhuş" 'addetmelidir ki ezmine-i târîhiyyemizde yakîn asırlarda bile böyle medenî iken tevahhuş etmiş Portekizleri Afrika ve Amerikay-1 cenûbiyyede görüyoruz. Şu müşâhede bizi iknâ' ediyor ki ahvâl-i âhire-i 'âleme nisbetle

---

⁶³ Tazmanya

⁶⁴ İskitler, Sakalar

icrâ edilecek bir tettebbû‘-u ric‘î vahşete değil medeniyete kadar varıyor. Ondan daha evveline varmak için de azıcık maddî vesâit-i tettebbû‘umuz bulunmayıp olsa olsa bir faraziyye olmak üzere sevk-i hayâl edebiliyoruz.

Ders-7

Tettebbu‘ât-ı Ric‘iyye Erbâbıyla Uzlaşmak

Tevrîhât-ı Tevrâtiyyeye istinâden târîh-i ‘umûmînin hûbût-u Hazreti Âdem için ta‘yîn eylediği sekiz bin senelik kadar bir kıdemî ‘inde‘t-tedkîk hiçbir hükmü kalmayacağını ve kalmadığını Târîh-i ‘Umûmî derslerinde her münâsebet düştükçe irâe ve isbât eylediğimiz gibi işbu Târîh-i Edyân derslerinde dahî bu usûlü teharrîden ayrılmayacağımız derkârdır. Bu hâlde tettebbu‘ât-ı ric‘iyye erbâbının tevrîhât-ı Tevrâtiyyeye hiçbir ehemmiyyet vermemelerine biz dahî müşterekiz. Hattâ beşerîyyetin, insâniyyetin mebdî‘i olmak üzere Tevrât‘ın Hazreti Âdem‘i ta‘yîn etmesindeki nazariyyeleri bile biz ehl-i İslâmı tevhiş edemez. Zira biz i‘tikâd ve îmân eyleriz ki Hazreti Âdem yeryüzünde bir halîfe olmak üzere halk buyurulmuştur. Müdekkikîn, müfessirîn-i ‘izâm nebiyyi müşâr ileyhî “Cân”⁶⁵ (27) ta‘bîr eyledikleri bir kavme ba‘s buyurulduğunu tefsîr ederler ve derler ki ta‘yîn eyledikleri kıdemine hayret edeceğimiz zamânlarda diyânet-i Brahmâniyyeden öyle haberler alıyoruz ki bildiğimiz Hazreti Âdem‘in ilk âdem olmaması hakkındaki fikirleri te‘yîd eyliyorlar. “Mânu”⁶⁶ nâmını verdikleri Hazreti Âdem‘in yedinci Mânu olduğunu söylüyorlar ki bizim mutasavvîfımız bu yoldaki sözlerine pek ziyâde takarrub ediyorlar. Bunları hep nazar-ı dikkate alıyoruz. Hattâ tettebbu‘ât-ı ric‘iyye erbâbının fikri intikâdı arzımızın işbu tabakay-ı râbî‘asından ola, ya‘nî tabakay-ı sâliseye kadar vardırarak o tabakanın ormanlarına ve onlar içinde yaşayan hayvânlarına kadar sevk-i zihn ettiklerini ve bu hayvânlar meyânında nev‘i beşerin mevcûdiyyetine delâlet edebilecek hiçbir eser bulamadıklarını ve binâen‘aleyh insânları işbu tabakay-ı râbî‘a ahâlîsi diye telakkî eylediklerini de hep pişgâh takdîre alıyoruz. Bunları takdîr eylediğimiz içindir ki tettebbu‘larının mahsûlünü ceffü‘l-kalem red edemedikten başka Târîh-i ‘Umûmî gibi Târîh-i Edyân‘da dahî mebdî‘i tettebbu‘ vahşet-i mutlaka ve cehl-i mutlak farzedilmesine biz dahî işirâk edeceğiz ancak sath-ı arzda vahşî gördüğümüz milletlerin mevrîdlerini arayarak menş‘elerine doğru takarrub

⁶⁵ Can Kavmi, Cân: Cinlerin atası.

⁶⁶ Hint mitolojisinde ilk insan.

ettikçe vahşetlerinin artması lâzım gelirken bil'akis medeniyetlerin artmasını görünce erbâb-ı tettebbu'un t'ayîn eyledikleri mebâdîyi bir hakikat olmak üzere değil bir faraziyye olmak üzere kabûlde kendimizi haklı buluyoruz. Medeniyetce, diyânetce mebd'e'i bir feyz-i ilâhî olduğu ve o feyz ile Hazreti Âdem'in tefyîz etmiş bulunduğu bizce bir akîde-i dîniyye olarak mahfûz kaldıktan sonra tettebbu'ât-ı ric'iyeye erbâbının ta'yîn eyledikleri mebâdîden tedkîk-i edyâna girişmek için ortada hiçbir mâni' kalmaz. Dince i'tikâdın fence iştigâle mâni' olabilmesi edyân-ı (28) sâire erbâbı nezdinde mümkün olabilip dîn-i İslâm ise menkûlât-ı esâsî üzerine mübtenî olmakla beraber o menkûlâtın ma'kulde olmasını icâb ederek hattâ menkûl ve ma'kûl tenâzu' eyledikleri zamân ma'kûlü tercih ederek menkûlü te'vîl etmeyi bir üssü'l-kavâ'id ittihaz etmiş olduğu hâlde hangi hakikat-i fenniyyeden endişesi kalır? Bâhusûs ki mebâdî-i medeniyye ve dîniyyenin Hazreti Âdem'e şerr-i fevâki' olan ta'lîmât-ı rabbâniyye ve fuyûzu ilâhiyye olması mes'alesi te'vîle de arz-ı ihtiyâc etmeksizin nazariyyât-ı fenniyye ile tevfiiki kabûl ettirilebilecek şeylerdendir. Çünkü bu nazariyye-i dîniyyeye muhâlif olan nazariyye-i fenniyye dahî bir hakikat-i kat'iyeye olmayıp bir faraziyye ve vakı'â bir faraziyye-i ma'küledir.

Tettebbu'ât-ı ric'iyeye erbâbıyla şu sûretle uzlaşabilmek kâfi olduğu hâlde mes'eleyi biraz daha ta'mîk eyler isek bu mesâlihayı iki taraf içinde pek tabî'î buluruz. Hazreti Âdem'e vâkı' olan evâmir ve nevâhî-i ilâhiyyeden istidlâl etmekte olduğumuz Âdem ve Havvâ ve oğulları Hâbil ve Kâbil medeniyet dâiresine girmiş âdemler olmak üzere telakkî edilmek lâzım gelir. Mütettebbi'în-i ric'iyeye ise insâniyyetin bu mertebesini pek çok tekâmülâtın sonra husûle gelmiş bir tekemmül diye telâkki etmeye mecbûrdur. Zîra karîben göreceğimiz vechile bu mertebey-i tekkemmül nev'-i beşerin dünyâsını ve kendisini ve rabbini tanımış olması mertebesi olup erbâb-ı tettebbu'un tahayyül ve farz eyledikleri cehl-i mutlak ve vahşet-i mutlaka hâlinde ise nev'-i beşer rabbini tanımış olmak şöyle dursun ne kendisini ne de dünyâsını henüz tanımamış olduğu bir zamân olmak üzere tasvîr ve ta'rîf olunmaktadır. İhtimâl ki müfessirîn-i kirâmın "Cân Kavmi" dedikleri halk-ı beşeriyyetin şu mevcûdiyyet-i mütekaddimesidir de Hazreti (29) Âdem bunlarla ba's olunmak için istihlâf buyurulmuştur. Fikir-i cest ü cûyu buralara kadar vardırırsen isek dînimiz ile 'ilm arasında bir münâza'a kalmaz ki ıslâh-ı beyn için te'vîlâta muhtâc olalım. Binâen'aleyh daha ziyâde itnâba hâcet kalmaksızın nev'iyet-i beşeriyyemizin tekâmülât-ı dîniyyesini tettebbu' ve tedkîk emrinde erbâb-ı tettebbu'a bilâ ihtirâz refâkat edebileceğimizi hükm eyleriz.

Ders-8

Coğrafyay-ı Edyân Nokta-i Nazarından Sath-ı Arza Bir Nazar

Târîh-i edyân ile iştiğâlimiz coğrafyanın bir nev'idir. Târîhin envâ'ı olduğu gibi coğrafyanında envâ'ı olduğu ve çünkü Târîh ve Coğrafyâ ilm-i vâhid hükmünde bulunduğu târîh-i umûmîde görülmüş idi. Ne hâcet! Madem ki bir "Târîh-i Edyân" teşekkül etmiş birde "Coğrafyây-ı Edyân" teşekkülü tabî'îdir. Edyânın ahvâl-i hâzırısından ahvâl-i sâbıkasına doğru ircâ' edeceğimiz nazar târîh-i edyânî teşkîl edeceği gibi coğrafyay-ı edyân hâl-i hâzırından hâl-i sâbıkına doğru ircâ' edeceğimiz nazar dahî ona mahsûs olacak bir coğrafyây-ı dîni vücûda getirir.

Coğrafyây-ı tabî'inin taksîmât-ı esâsiyyesini biraz ta'dîl ederek diyeceğiz ki: el-Yevm sath-ı arza atf edeceğimiz nazar-ı dikkatte o sathın üç kıt'aya inkisâmını bize gösterir. Birincisi "Kıt'a-ı İslâmiyye" dir ki Asya ve Afrika ve Avrupa'da dîn-i İslâmın münteşir olmuş bulunduğu yerlerdir. İkincisi "Hıristiyanlık Kıt'ası" dır ki kıt'ay-ı İslâmiyyenin garb tarafında ya'nî Avrupa ve Amerika'da Hıristiyanlığın külliyyet üzere münteşir bulunduğu yerlerdir. Üçüncüsü dahî "Putperestlik Kıt'ası" olup kıt'ay-ı İslâmiyyenin şark tarafında ya'nî Asya ve Cezâyir-i Bahr-i Okyanus'da putperestliğin ve onun aslı demek olan Fetîşliğin istîlâ etmiş bulunduğu memâliktir.

Ama bu kıt'ât-ı selâsenin hudûdları bıçak ile kesilmiş gibi maktû' değildir. Bunlar gereği gibi mütedâhildirler. Ya'nî kıt'ay-ı İslâmiyyede edyân-ı sâireden birçok halk bulunduğu gibi kıt'ât-ı sâirede dahî oraları külliyyet üzere istîlâ etmiş olan dînlerden mâ'adâ dînler dahî bulunur. Bu taksîm ekseriyyete nazaran bir taksîmdir.

Şu ilk nazar coğrafyamızı bir nazar-ı târîhiyyeye bittedric tahvîl etmek için bunlar hakkında tettebbu'ât-ı ric'iyyenin en sâdesini ve en sathîsini tatbîk edelim. Kıt'ay-ı İslâmiyyeye bakalım acaba bu kıt'ada İslâmiyyet kadîm midir? "Yok!..." cevabını vermekte kim tereddüt eder. On üç asır mukaddem semt-i celîl Hicaz'da şa'ş'a' pâş zuhûr olduğunu bi'l-cümle 'an'anât ile bildiğimiz diyânet-i İslâmiyyenin bu kıt'aya henüz intişâr etmemiş olduğu zamân ezmîne-i târîhiyyedendir. Hattâ onun da kurûn-u kadîmesinden değil kurûn-u vustâsındandır. O zamânlarda bu yerlerin ahvâl-i umûmiyyesi pek a'lâ ma'lûmumuzdur. Bir daha düşünelim: İslâmiyyetten evvel bu

yerlerde ne vardı? Kısmen Hıristiyanlık vardı. Lâkin o da bu memleketler için kadîm değildi. Onunda sûret-i te'sîsi ve intişârı ezmine-i târîhiyye kısmında olduğundan vâzihan ma'lûmumuzdur. Biliriz ki Hıristiyanlık Yahûdîlik'ten müteferri' olup o da bu kıt'anın bir kısmını işgâl etmiş idi. O dahî bu kısmın diyânet-i (31) kadîmesi değil idi. Zîra onun da Hazreti Mûsâ'nın Benî İsrâîl'i Mısır'dan çıkardıktan sonra teşkîl eylediğini biliriz. Biliriz ki Yahûdîlik Putperestlik içinde zuhûr etmiş ve onunla pek kanlı bir sûrette uğraşmıştır. Ondan evvel bu kıt'a Putperest idi. Hem de Putperestliğin mertebe-i kemâline varmış idi. Şu hâle göre bu kıt'anın diyânet-i ibtidâiyyesi Putperestlik olmak derhâl zihnimize gelir ise de Târîh-i Edyân'ın tetebbu'ât-ı ric'iyyesi bize gösterir ki Putperestlik dahî Fetîşliğin tekemmülünden hâdis olma bir dîndir. Fetîşilik ile Putperestlik arasında şu fark vardır ki Fetîşilik mevâd-ı nebâtiyye ve hayvâniyyeden bir şeye veyâhut bir cism-i câmide ama üzerinde sun'-u beşer eseri olmayan şeylere 'ard-ı perestîş eylediği hâlde Putperestlik eser-i sun'-u beşer olan bir takım sûretlere perestîş eyler. Öyle ise kıt'a-i islâmiyyenin dîn-i aslîsi Fetîşiliktir diyebileceğiz. Halbuki Putperestlik gibi Fetîşiliğin de merâtib-i mütekâmilesi vardır. Mütekâmil bir Fetîşlik henüz mebâdisinde bulunan bir Putperestliğe takarrub edeceği gibi Fetîşiliğin mebâdeside "Animizm" denilen Hayvâniyyet dînine varır. Binâen'aleyh kıt'a-i İslâmiyyemizin dîn-i aslîsi Animizm olduğu hâlde tekâmülât-ı mütetâbi'a ile o dînin Fetîşlik, Putperestlik, Yahûdîlik ve Hıristiyanlık merâtibini geçerek nihâyet Müslümanlık mertebe-i kemâline varmış olduğunu 'âdetâ âb âşikâre görmüş oluruz.

Kıt'a-i İslâmiyye hakkındaki şu nazar Hıristiyanlık kıt'asına daha güzel tatbîk olunur. Zîrâ orada Müslümanlık, Yahûdîlik yok olduğu gibi Hıristiyanlık dahî pek hâdis olup daha evvel orası da Putperest ondan evvel Fetîşî ve ondan da evvel Animist olmak lâzım gelir ise de biraz eski zamânlarda oraların hemen de bomboş olduğunu Etnolojya bize derhâl ihtâr eyler. (32)

Putperestlik kıt'asının nazardan geçirilmesi daha sâde olur. Zîrâ oralarda İslâmiyyetin, Hıristiyanlığın ve hiçe garîb bir sûrette Yahûdîliğin intişârı pek hâdis bir şey olup a'sâr-ı mütekaddimeye doğru Putperestlik hüküm fermâ olduğu gibi hâlen bile Fetîşlik kısm-ı küllisini iştiğâl etmekte ve binâen'aleyh buralarda aslû'l-edyân Animizm olduğu kat'iyyen hükm edilmektedir.

Arzımızın sathı üzerinde icrâ eylediğimiz şu en sâde bir tetebbu'-u ric'î bize Târîh-i Edyân'ın 'umûmî planını göstermiş oluyor. Gösteriyor ki aslû'l-edyân Animizm

olup onun tekâmülâtıyla Fetîşlik ve onun tekâmülâtıyla Putperestlik ve onun da tekâmülâtıyla Yahûdîlik ve Hıristiyanlık zuhûr ve insânlar dince kemâli bi't-tab' İslâmiyyette bulmuşlardır. Fakat bundan evvel müerrih-i edyân için ta'yîn olunan üç nokta-i nazardan târîhî ve kıyâsî noktalarca icrâ olunacak tettebbu'lar bize gösteriyorlar ki tekâmülâtın şu tertîb üzere vukû'a geldiği muhakkakâttan olmakla berâber insânlar kendi dînlerinden evvelki tekâmülât-ı müktesebelerini bi'l-külliyeye terk etmeyip daha mükemmel bir dîne mâlik oldukları hâlde ondan aşağı dinde iken peydâ etmiş oldukları 'akîdeleri yine muhâfaza etmişlerdir. Bi't-tekâmül nâil oldukları dînin kemâline göre zünûn-u bâtıla hükmünde kalan 'akâyid-i sâbıklarının da muhâfaza etmişlerdir. En 'acîb bir misâl olmak üzere ihtâr edelim ki çocuklarımıza taktığımız nazar takmalarının kıdem-i mer'iyetleri Afrika zencîlerinin fetîşî dînlerine kadar varır.

Ders-9

Merâtib-i 'İrfân-ı Beşer

Tettebbu'ât-ı ric'iyeye nev'-i beşerden her türlü levâzım-ı medeniyyeyi, her türlü meziyyât-ı (33) dîniyyeyi selb ede ede âdemoğlunu mahrûmiyyet-i külliyye menzilesine kadar indirdiğini gördük. O menzilede insânın hâl ve şânı cehl-i mutlak ve vahşet-i mutlakadan 'ibâret bulunuyor. Nev'-i beşer bundan sonra 'irfân peydâ ederek o menzilet-i pestîden yükselmeye başlayacaktır. İşte bu 'irfânın gittikçe artmasına ve merâtib-i 'ârifânesinin yükselmesine "tekâmül" deniliyor. Bu tekâmülün ta'yîn eyledikleri merâtibi dahî üç olmak üzere i'tibâr olunuyor ki birincisine "İnsânın dünyâsını tanınması" ve ikincisine "İnsânın kendini tanınması" ve üçüncüsüne "İnsânın Allâhını tanınması" ta'bir olunuyor.

İlk cehl-i mutlak ve vahşet-i mutlaka hâlinde bulunduğu zamân beşeriyeti öyle bir sûrette tahayyül ve tasvîr ediyorlar ki yalnız bir hiss-i hayvâniyyesi ile kalan insânoglu behâim-i sâirenin birçoklarından bile aşağı görülür. Bunu da hilkat-i hayvâniyyesinden istidlâl ediyorlar. Vâkı'a el-yevm kudret-i nâtikiyyeti ile tabi'atı bile hemen hemen kendi hükmüne râm etmekte olan nev'-i beşer yalnız hilkat-i hayvâniyyesiyle müte'âlâ olunuyor ise behâim-i sâirenin pek çoklarından aşağı görülür. Şedâid-i hevâiyyeye karşı kuvvetli bir postî yoktur. Uçucu olan hem cinsi gibi havalarda uçamaz. Yüzücü olan hemcinsi gibi sulara yüzemez. Gezici olan sâir ebnâ-i cinsi gibi yeryüzünde sür'atle koşup gezemez. Kendisine saldıracak olanlara karşı müdâfa'a ve kendisinin saldıracak

olduğu hayvânâta karşı te‘arrud için pençe gibi, diş gibi, boynuz gibi, tîş gibi silâh-ı tabî‘iden mahrûmdur. “Sabâvet” denilen müddet-i ‘aczi o kadar uzundur ki sâir birçok hayvânlar gibi birkaç gün zarfında ayaklanamaz. Birkaç hafta veya ay zarfında kendi havâyic-i ta‘yîşiyyesini kendisi bulamayıp şefik bir ananın himâyesi imdâda yetişmez (34) ise sabâvetinide muhâfaza edemez. Hümâyûn-nâme’deki⁶⁷ akbaba hikâyesi gibi ondaki nâtikiyyet kudreti bilinmeyecek olsa bu ‘âciz hayvânın bâr-ı hayâtı nasıl sürükleyebileceği bilinemez ise de o hâlde bir fikr-i hikmet “Elbette hak te‘âlâ hazretleri bu kadar muhâfaza-i mevcûdiyyet için bir kuvvet vermiştir.” Denilerek akbabanın havfi ve cehli o mahlûk-u ‘âcizin o kuvveti ile ne yeryüzündeki dâbbelere ne sudaki balıklara ne de gökte uçan kuşlara râhat huzûr bırakmayacağından endişeye başlar.

Şu hirmân-ı külli hâlinde tekâmüle başlayan insân evvelâ dünyâsını öğrenmeye başlıyor. Hakâyık-ı eşyâ hakkında yavaş yavaş bir fikir peydâsına başlayınca kendi zâtı hakkında da bir fikir hâsıl etmeye yol açmış oluyor. Ya‘nî dünyâsını bilmek ‘irfânından kendi ahvâl-i beşeriyyesini bilmek ‘irfânına yol açmış bulunuyor. Nefsini tanıdıkça hâlıkını da tanımaya isti‘dâd peydâsına başlıyor.

Dünyâsını, kendisini, rabbini bilmekten ‘ibâret olan şu merâtib-i selâseyi ‘irfânın birine vâsıl olduktan sonra diğerine intikâl ettiğini ya‘nî dünyâsını öğrendikten sonra kendisini ve kendisini öğrendikten sonra ilâhını öğrendiğini zan etmemeli. Dünyâsını öğrendiği zamân henüz kendisini bilmemesi ve dünyâsını ve kendisini öğrendiği zamân henüz ilâhından haberdâr olmaması asla farz ve tahayyül olunamıyor. Bu üç mertebe-i ‘irfânı berâberce yürütüyor. Ya‘nî dünyâsını bildiği kadar kendisini de öğreniyor ve dünyâsını ve kendisini bildiği kadar fikr-i rubûbiyyeti de peydâ eyliyor. Öyle bir sûrette ki insân hangi mertebe-i tekâmülde bulursa onun ‘irfânı dünyâsı ve kendisi ve rabbi hakkındaki ma‘rifetleri olmak üzere üç mertebeye münkasım (35) oluyor. Ama bu ma‘rifetler mebâdîde pek cüz’î imişler: Varsın olsun şimdiki gâyeler değil midir? Bu üç mertebe-i ‘irfân bugün ki günde de o vechile mu‘ayyendir. Her meslek felsefeye göre insân hakâyık-ı eşyâyâ ne kadar vâkîf ise hem de hakâyık-ı eşyâyâ ne kadar doğru biliyorsa o kadar doğru düşünüp kendi mertebe-i insâniyyesini de ona göre ta‘yîn etmez mi? Kendi rabbi hakkındaki ‘irfânı da o nisbette tekemmül eylemez mi? “Nefsini bilen rabbini de bilir.” Kanûnu el-yevm dahî cârî değil midir? Düşünecek olur isek pek kolay görürüz ki ibtidâlar şimdi de mevcûddur. O zamânlar beşeriyyet ‘umûmen bir hâl-i

⁶⁷ Alâeddin Ali Çelebi’nin yaptığı “Kelile ve Dimne” tercümesi.

sabâvette imiş de o cehl-i mutlakı, o vahşet-i mutlakayı sabâvet-i beşeriyyeye isnâd ediyoruz demektir. Şimdi ise o hâli ‘umûmiyyette değil husûsiyyette buluyoruz. Kundaktaki insân yavrusu ile göbeğini henüz kurutup düşürmemiş olan bir buzağının, bir kuzunun ne farkı var? Hele cenîn hâlinde iken insân ve çarpa ve kuş cenînlerinin yek diğerinden hiçbir farkı bulunamaması müdekkikîn-i tabî‘atı ‘âdetâ hayretlere dûçâr eyliyor. ‘Âle’l-‘umûm nev‘iyyet-i beşeriyye ile şimdiki ‘ale’l-husûs necl-i beşer arasında fark var ise o da mebâdi-i beşeriyyedeki cehl-i mutlak ile vahşet-i mutlakayı beşeriyyetin kendi keşfiyyâtı ile izâle mecbûriyyeti altında bulunmasına mukâbil şimdi encâlimizde gördüğümüz cehl-i mutlak ile vahşet-i mutlakayı ma‘rifet-i hâsıla-i beşeriyyenin izâle edeceğinden ‘ibârettir. Nev‘in ‘irfânına ferdin tilmîz veyâhut vâris olacağı mes‘elesi işte bütün mesâ‘î-i beşerin netîce-i mahsûlüdür.

Beşeriyyetin mebâdîsi cehl-i mutlak ve vahşet-i mutlaka olması hakkındaki netîce-i tetebbu‘ât-ı ric‘iyyeyi bize kabûl ettiren mülâhazât arasında işte (36) şu mülâhaza dahî mevcûd olduğu gibi daha başka mülâhazalar dahî var ise de sıraları geldikçe dermeyân olunmak için o zamân söylememiş idik. Bu gibi mebâhisde tadrîce pek ziyâde ri‘âyet lüzûm-u zarûrî ile lâzımdır ve illâ mebâhisin hepsi birden yıkılması içinden çıkılamayacak bir iğlâk hâsıl eder. Şimdi diyeceğiz ki mebâdi-i beşeriyyeti cehl-i mutlaktan ve vahşet-i mutlakadan ‘ibârettir diye hüküm edenler her hayvan hakkında kabûl etmiş oldukları “hiss-i hayvânî”yi “insân” denilen hayvân-ı nâtık hakkında niçin düşünmemişler? Niçin kabûl etmemişler? “Hiss-i hayvânî” bir ta‘bîr-i mübhemdir. Yumurtadan çıkan ördek yavrusunun yüzmesi ve kırlangıcın o mühendis ve metîn yuvayı yapması gibi melekât hep hiss-i hayvânî imişler. Buna “ta‘lîm-i rabbânî” demeye ne mâni‘ vardır. Hayvân mütekevvîn bi’z-zât mıdır ki bu melekât-ı kendisine isnâd ediyoruz? Kendisi nasıl ki bir hâlık-ı zîşânın mahlûk-u kudreti ise melekâtı da o hâlık-ı zîşânın ta‘lîm-i rabbânîsidir. Arıya, karıncaya vuku‘ bulan vahy-i ilâhî hakkındaki âyât-ı kerîme en mu‘tasib Naturalistleri mebhût edecek hakâyık-ı mutlakadandır. Hayvânât-ı sâire ile insânın hilkatinde aranacak fark nâtıkıyyetin insâna mahsûs olmasından ‘ibâret olup ilk melekâtını tekâmülât-ı peyderpey ile tenzîh etmek ni‘meti hayvânât-ı sâireye verilmiş olduğu hâlde nâtıkıyyet sûretiyle insâna bahş edilmesi işte insânın sâir hemcinslerinden medâr-ı temyîzi olmuştur. Şimdi istintâc edeceğiz ki insânın ilk cehl-i mutlakı, ilk vahşet-i külliyyesi dediğimiz şey kundaktaki ma‘sum gibi kendi nâtıkıyyeti mahsûlü olacak melekâtın henüz başlamış olduğu zamânki hâli olup insân ondan sonra

dünyâsını ya'nî muhîtinî ve nefsinî ve nihâyet Allah'ını da öğrenerek ikmâl-i müktesebât eyleyecektir. (37)

Ders-10

Vahşet-i Mutlakası İçinde İnsân

Vahşet-i mutlakası hâlinde insânın hâl ve şânını “havf-1 mutlak” diye ta'rîf eder isek kâfidir fakat maksûdun bu kadar mücez bir ta'rîften münfehim olabilmesi pek güçtür. Bunu şerh ve îzâh için bir beyâbân-1 vahşet tasavvur edelim ki bîçâre insân tek ve tenhâ onun içinde pûyân oluyor. Gideceği bir semt-i mu'ayyen yok ki oraya hangi tarîk ile varabileceğini düşünsün de ümitvâr ve mütesellî olsun. Her tarafı a'dâd-1 nev'î olan sibâ' ve behâim doldurmuş. Kuvây-1 tabî 'at bile kendisi için bir ihâfe-i mutlak teşkil ediyor. Güneşin harâreti bîçâreyi yakıyor. Yahut fikdân-1 harâret donduruyor. Zulmet-i leyl en korkunç bir şey. Rüzgârların çığlığı, barkın leme'ânı, ra'dın tarrakaları hep muhavvif! Seyl geliyor ğark ediyor. Yıldırım düşüyor mahv ediyor. Sâbit sandığı yer sarsılıyor, ödü kopuyor. Açlık bastırıyor def'i için pek müşkülâta dûcâr oluyor. Hastalık geliyor. Zâten hâl-i 'acizde bulunan bîçârede hiç dermân bırakmıyor. Ya kendi nev'inden başka bir lisân ya kendi cinsinden başka bir hayvân oluyor. Mâhiyetini henüz bilmediği bu hâl o bîçâreyi büsbütün perişân edip bırakıyor. Mebâdi-i beşeriyetimizin şânı olan bu havf-1 mutlaktan sanki bugün ki kemâlât-1 medeniyyemizle kurtulmuş muyuz? Yalnız isimlerini ta'dâd etmiş olduğumuz şu ahvâl-1 muhavvife ile mâlâmâl olan bir beyâbanda el-yevm bulunacak olsak o havf-1 mutlak-1 ibtidâiyyenin çeşnisini hâlâ tadarız. Ne hâcet? Boş (38) bir hânede yatamayanlar ve hattâ meskûn bir hânenin odasında karanlıkta uyuyamayanlar hiç de nevâdirden değildirler, bir belde, bir hâne, bir oda içinde neden korkuyorlar? Havf-1 mutlak cibillet-i beşeriye iktizâsındandır da ondan! Tekâmülât-1 medeniyye ile ahvâl-1 mecbûle ta'dîl edilebilir. Fakat mahv edilemez.

Beşeriyyet için bir havf-1 mutlakın mevrîd-i cehaletten 'ibâret olduğunu Antropolojya ya'nî 'ilm-i ahvâl-i beşer erbâbı pek güzel ta'yîn ve isbât ediyorlar. Gösteriyorlar ki insânoğlu bilmediğinden korkar. Kendi beni nev'inden fakat tanımadığı, bilmediği bir âdeme rast gelse onun hakkındaki ilk ihtisâsı şüphe, korku ihtisâsıdır. Meğer ki o âdem tatlı tebessümlerden başlayarak te'mînât vere de ilk havfı izâle ede! Bir dağda bilmediğiniz bir meyve bulsanız yiyebilir misiniz? “Bulsanız” değil bir dostunuz onu size takdîm etmiş bile olsa mâhiyetini ta'rîfe başlayıncaya kadar ihtirâz ile mukâbele

eylersiniz. Madem ki insân mebdâdisinde cehl-i mutlak hâlinde imiş onun da muktazây-ı şânı havf-ı mutlak olduğu pek tabî'î görülür. Hâlâ dahî o havfin bakiyyesini muhâfaza edişimiz tettebbu'-u ric'înin bu netîcesinin doğruluğunu isbât eyler.

Kuvây-ı Tabî'yye ve İnsân

İlk cehâlet ve vahşet-i mutlakası zamânında kuvây-ı tabî'yyenin insânı ne kadar korkutmakta olduğunu hâlâ bugün dahî kendi üzerimizdeki te'sîrât ile mukâyese edebiliriz. Bir gemide fırtınaya tutulmuşuz. Tûfân nişânı bir yağmura ve onun mûcib olduğu sellere dûçâr olmuşuz. Etrafımızda ateşin (39) kamçıları gibi şimşekler arasında ateşin mermiler gibi yıldırımlar düşüp durduğunu görüyoruz. Şiddetli bir hareket-i arz ile arz-ı sâbitenin bir deniz sathı gibi temevvüc eylediğini hisseyliyoruz. Yâhut karşımıza yılanlar, çiyânlar, kurtlar, kaplanlar çıkmış bize teveccüh için hâzır duruyorlar. Ne kadar korkarız? Bu kuvây-ı tabî'ata karşı tedâfu' ve tehaffuz için türlü vesâite 'aklımız erdiği hâlde de ne kadar korkarız? Evet bunların kendilerinden değil tehyie eyledikleri neficeden, delâlet ettikleri ölümden korkarız. Değil mi? Fakat düşünelim ki 'aynı mütâla'a mebdâdideki ebnây-ı beşerde dahî var idi. Onlar dahî bu mütâla'aya mebnî korkuyorlar idi hemde nasıl? Bir vâsıta-i tehaffuz ve tedâfu'a akılları bile ermediği hâlde!

Hiçbir hâlini bilmedikleri farz olunan şu dünya yüzünde nev'-i beşerin vukûfu bundan 'ibâret olunca dünyâsını bu kadar anlamış olmaya mukâbil yine bu nisbette kendi nefsinin dahî anlamış olmaları işte tekâmüle doğru ilk hatve 'ad olunabilir. Dünya hakkındaki şu ilk bilgileri hatar-ı mahz! Kendi haklarındaki ilk yalın ma'rifetleri de acz-ı küllî olur. O zamân rableri hakkında da bir fikirleri olur mu? İleriye doğru peyder pey göreceğimiz tekâmüle göre henüz "rab" medlûlü yok. İşte kendisi 'âciz ve kuvây-ı tabî'yye muhavvif ve müdhiş ya? Ona mukâbil kendisinde yalnız bir hiss tasavvur olunabiliyor ki o da bir kahr ve tedmîre mukâbil bulunan âdemin hissi! Eğer o kakhâr ve demmâr söz anlasa ne yapar idi? Yed-i kahr ve tedmîri kendisinden çekmek, kendisini mahv etmemek için yalvarmaktan başka bir şey yapmaz idi. Değil mi?.. İşte bir kuvve-i gâlibeye karşı ilk (40) 'ibâdet! Bunun hâlâ bizdeki kulluğun üssü'l-esâsını teşkîl etmekte olduğunu görmek için biraz sabr edelim de fıkra-i âtiyeyi okuyalım:

Kuvây-ı Tabî'iyeye Mukâbil Bir Tekâmül

“Basîret” insânın melekât-ı tabî'iyesindedir. Hem de ru'yetin üst tarafı olan basîret. Hayvâniyyetin görmesi olan ru'yet-i 'âdiyye değil nâtıkıyyetin görmesi lâzım olan bâsîret! Psikolojya der ki insân havâss-ı hamsı zâhirîsiyle gördüğü, işittiği, kokladığı, tattığı, yokladığı kadar hakâyık-ı eşyây-ı bilir ve bildiği kadar tefekkür eder. mechûl üzerine tefekkür değil â! tahayyül bile edemez. Zirâ hayâl dahî esâsen hakikat üzerine mübtenîdir. Fakat vâsıtâ-i havâssı olan 'uzuvları nâtıkıyyetin ya'nî 'aklın, zekânın istihdâmıyla mahsûsât hakkındaki vukûf artar. Hem artmalıdır ki insân bir hayvân-ı nâtık ya'nî mütefekkir olsun. Göz kendisine tesadüf edenî görür ise de nâtıkıyyet o âlet ile eşyâyâ “bakar” ‘âdî bir görüşe nisbetle bakıp da görmek işte bir basîret olur.

Kulak kendisine her isâbet eden savtı işitir. Fakat nâtıkıyyetin âleti olunca kulak o âlet ile “dinler”. Her koku buruna gelir ama nâtıkıyyet o âlet ile “koklar”. Ağız içine her isâbet eden şeyin zevkini ağız duyar. Fakat nâtıkıyyet o âlet ile eşyâyâ “tadar”. Vücut kendisine her dokunanı duyar. Fakat nâtıkıyyet vücûdun en hassas kısmı olan parmak uçlarıyla eşyâyâ “yoklar”.

Görmek ile bakmanın, işitmek ile dinlemenin? Koku almak ile koklamanın? Tat duymak ile tadmanın ve duymak ile yoklamanın (41) Psikolojyaca değil â! Fizyolojyaca bile farkları muhtâc-ı tafsîl değildir.

İmdi nâtıkıyyet-i beşeriyye etrâf-ı cihâna bir de bu havâss-ı hamse kendisine havâle edince ilk müşâhedâtından başka müşâhedâta da muvaffak olmuş. Seller muharrib ise yağmurlar muhyî olmak, yalnız güneş muhrik ve muharrib ise yağmur ile berâber mun'im olmak gibi farklara varınca kuvây-ı tabî'iyeye hakkındaki ilk nazariyyâtı değişmiş, fırtınalar tahrîb ediyor ama rüzgârsız da yaşanamıyor olduğunu görmüş bu hâlde kuvây-ı tabî'iyenin yalnız kahr ve tedmîrinden korkmak ile kalmayıp lütf ve ihsânından ümitvâr hissini de peydâ eylemiş. Bu hâlde kuvây-ı tabî'iyeye mukâbil mevki'-i 'acz ve iftikârı beyne'l-havf ve'r-recâ olmuş. Onlar kuvây-ı tabî'attan edebildikleri şey bizce kudret-i ilâhiyye olmak tekâmülü bize nasîb olmuş bulunmakla berâber vazîfe-i 'ubûdiyyetimizin üssü'l-esâsı yine beyne'l-havf ve'r-recâ bulunmaktır.

Ders-11

İlk Tarz 'İbâdet

Merâtib-i 'irfândan bu mertebeyi Putperestlik 'ad edebilir miyiz? Heyhât! Fetîşilik hattâ Animistlik bile 'ad edemeyiz. O merâtibe ne gibi tekâmülât ile varıldığını peyderpey gördüğümüz zamân anlayacağız ki şu hâlde nev'-i beşer az çok bir fikr-i ulûhiyyet değil bir rûh fikri bile peydâ etmemiştir. Ama Putperestlik'ten geriye doğru yapacağımız tetebbu'-u ric'î Putperestliği sadeleştirere sadeleştirere Fetîşîliğe ve Fetîşîliği Animizme nasıl indirdiğini bize gösterdiği sırada tarz-ı 'ibâdetin dahî gittikçe nasıl sadeleştiğini de (42) gösterdiğinden bu kıyâs-ı ric'î ile anlayabiliyoruz ki insân kuvây-ı tabî'iyeye 'arz-ı perestîş eylediği zamân tıpkı bir cebbâr zî kudret karşısındaki âdem el-vevm dahî ne mevkı'de bulunuyor, ne yapıyor ise o mevkı'de bulunmuş, öyle yapmış. Ya'nî inkıyâd ve teslîmiyyet-i tâmmе mevkı'-i kahrından kurtulup lütfuna nâiliyyet için yalvarmış yakarmış. Lâkin bu sözleri kudret-i kelâmîyyesinin son müsâ'adesi derecesinde güzel tertîb etmiş. O sözleri söyler iken çıkardığı sesleri bir sâhib-i tehdîdin sadâsı gibi çıkaramamış. Bir müsterhimin asvât-ı zelîlânesi ile çıkarmış. Rîm! diye serkeşâne bir vaz'iyet ile söylememiş gâyet vaz'iyâne ve zelîlâne evzâ' ve harekât ile söylemiş. Hattâ takdime ve ihdâ ya'nî vesîle-i takarrub olan kurbân fikri bile o zamânlar doğup kuvây-ı tabî'iyeye kendi menâlerinden muktedir olabildiği şeyleri takdîm etmiş bu ilk mertebeyi ta'kîb eden Animizm ve Fetîşizm mertebelerinde bu hâllerin gereği gibi tekâmül etmiş olan sûretlerini görür isek ondan evvel yine o hâllerin daha sâdeleri mevcûd olduğunu istidlâlden bizi hiçbir şey men' edemez.

Mertebe-i tekamüle göre tarz-ı 'ibâdet mebhasını küşâd etmediğimiz ve hattâ Animizm ile Fetîşizm tarz-ı 'ibâdetlerini de bahse kattığımız hâlde velev ki mebâhis-i mahsûsasından evvel olsun şu îzâhâtı da verebiliriz ki: Animizm bir taraftan kuvây-ı tabî'iyeye 'arz-ı perestîş sûretine ve diğer taraftan da Fetîşizme karışarak sâfi kendisi bir dîn-i müstakîl sûretinde teşekkül etmemiş olduğundan Fetîşizm de gördüğümüz tarz-ı 'ibâdeti Animizme de ta'mîm edebiliriz. Fetîşîlik vâkı'a birçok edyâna münkasim olmuş ise de cümlesinde tarz-ı 'ibâdet nağme ve raks ve kurbândan 'ibârettir. Nağmenin (43) güftesi işte demince bahs ettiğimiz kelâm-ı münâcât-kârânenin tekâmülü olup bestesi ise o sözleri edâ için çıkardıkları esvât-ı müsterhimânenin tekâmülüdür. Raks dahî arz-ı istirhâm eyledikleri zamân ki evzâ' ve harekâtın mütekâmîli demek olup Fetîşler bilhâssa kurbân cihetini pek ileriye götürmüşler ve mescûtlerine insân zebh ve kurbânı derecesinde tekaddümlerde bulunmuşlardır. Fetîşîliğin merâtib-i mütekâmilesinde ve

bâhusûs Putperestlikte tahâret ve tezeyyün dahî tarz-ı ‘ibâdeti idhâl edilerek Nil ve Ganj gibi enhâr-ı mukaddesede gâsl etmek ve huzûr-u mescûda çıkarırken elleri ayakları yıkamak ve en büyük bir huzûra çıkılıyor hükmünde bulunduğundan için en güzel elbiseyi giymek dahî usûl ittihâz olunmuş ki işte Tevrât’ta Lâvî İmamlar⁶⁸ ve bilhâssa Hazreti Hârûn ile mu‘âvinleri olan iki oğulları için a‘mâli Yahve tarafından emredilmiş bulunan mükellef ve murassa‘ elbiseyi-rûhânîyye ile el-yevm sunûf-u nasârâda rûhânîlerin her biri bir general veyâhut bir hükümdâr gibi sırmalı elbiseyi-rûhânîyye iktisâ etmelerinin mebdî ve menşei bu hâldir. Tekâmülât-ı dîniyye bu mertebeyi bulduğundan zamân nağmelerin mükemmel ilâhîler derecesine ve elhânın da mükemmel mûsikîler mertebesine varacağını da göreceğiz.

Tarz-ı ‘ibâdetin bu sûret-i mükemmelesini kuvây-ı tabî‘ata ‘arz-ı perestîş devri olan bu devirde tahayyül dahî edemeyiz. Zîrâ bu devirde henüz me‘âbidin bile mevcûdiyyetini bize istidlâl ettirecek bir işâret yoktur. Fetîşîlik henüz mebdîsinde bulunan milel-i vahşîyye nezdinde de me‘âbide benzer şeyler görülmemiştir. Bunlarda “kâhin” ve “sihrbâz” gibi ma‘nâlara delâlet edecek türlü nâmîlar ile ba‘zı rüesây-ı dîniyye görülmüşler ise (44) bunu da Fetîşîlik derecesi için büyük bir tekâmül ‘ad ediyorlar. Animizm’den evvel olan kuvây-ı tabî‘îyyeye perestîş zamânlarında değil â! Animizm zamânları için dahî her ne nâm ile olur ise olsun pişvâ ve rüesây-ı dîniyye tasavvur olunamayıp o zamânlar cem‘îyyât-ı beşeriyyeyi ancak ‘âileler mertebesinde müteşekkîl diye telakkî ettiklerinden evlâdın terbiye ve idârey-i siyâsiyyeleri gibi terbiye ve idâre-i dîniyyeleri dahî henüz ‘âile babalarının ellerinde bulunduğunu istidlâl ediyorlar. Beyne’l-beşer rüesây-ı dîniyye peydâsını ‘âilelerin ictimâ‘ıyla kabîleler ve büyük ‘aşîretler peydâ olduğu zamânlara istinâd ederek hattâ o zamânlarda rüesây-ı siyâsiyye ile rüesây-ı dîniyyenin de ayrıldıklarını ve fakat asıl hüküm ü nüfûz rüesây-ı siyâsiyye ellerinde bulunup riyâset-i dîniyye bile onlar tarafından bir papaza havâle olduğunu pek çok sonraları ahvâl-i beşeriyyede gördükleri hâllerden ve sûretlerden istidlâl ediyorlar. Öyle ya! Mısır’da Fir‘avnların ve Çin ve Hindistan’da imparatorların ibnu’llâh ‘ad olunmaları ve Keldan şehneşâhlarının ma‘bûdu hizmetinde en büyük hizmetkâr tanınmaları hemen o zamânlarda yapılmış şeyler olmayıp bunlar hep birer netîce-i tekâmüldür ki mebdî’leri işte şu meşğûl olduğumuz zamânlar gibi ekâdim-i ezmineye doğru uzanır gider.

---

⁶⁸ Levililer

Ders-12

Animizm

El-yevm bu isim mesâlik-i felsefiyyeden öyle mühim bir mesleğe verilir ki Aristo ve Felâtundan (Eflatun) başlayarak zamânımıza kadar birçok felâsife efkârına cevelangâh olmuş ve zamânımızda ....(?) vesâirlerinden ziyâde bir mahâretle bu (45) meydânda at oynatmıştır. Bu meslek-i vâsi'in hülâsa-i hükmü “nefsine sor”dan ‘ibâret olup “men ‘arife nefsehû” dahî bundan teşa‘ub eylemiştir. Bu kelime latince “animal” kelimesinden müştak olup o ise “hayvân” ma‘nâsına olduğuna göre “animizm” sûretine tahvîlinde dahî ma‘nâsı “hayvâniyyet” veyâhut “eser-i hayât” gibi bir sûrete tehavvul etmiş olur. En bir güzîde me’hazlerimizden Chantepie de la Sussaye’ın yazdığı vechile Târîh-i Edyân’ca bunun hükmü ise nev‘-i beşerin henüz inbisâta başlayan kuvve-i müfekkiresi ile kendi hayvâniyyeti hakkında ilk istihsâl etmiş olduğu ba‘zı hükümlerden ‘ibâret olur.

Tefekkürât-ı ibtidâiyyesinde insânoğlunun nazar-ı dikkatini celb eden şey uyku olmuş. Uykuda rü’yâlar görüyor. Rü’yâda uzak yerlere intikâl ediyor. Halbuki cismen kendisi yatağındadır. Orada melekât-ı hayvâniyyesi mu‘attal iken o gittiği yerlerde birçok şeyler görüyor halbuki gözleri kapalı. Birçok sözler söylüyor halbuki ağzı kapalı. Kendisine söylenenleri işitiyor. Münşerih oluyor, dûçâr-ı gazab oluyor. el-hâsıl uyanık zamânındaki hâllerin hepsi vâkı‘ oluyor halbuki kendisi yarı meyyit bir hâlde! Ve müşâhede ve tefekkür üzerine bi’t-tab‘ hükm eyliyor ki insân şu mevcûdiyyet-i cismâniyyesinden ‘ibâret bir insân değildir. İnsânda bir de mevcûdiyyet-i rûhâniyye bir rûh da vardır.

Kâffesini ervâh perest gördüğümüz Fetîşîlerin en ‘âdî mertebe-i tekâmülde bulunanlardan alınan haberlerin delâletlerinden anlaşılıyor ki kendisinde bir de mevcûdiyyet-i rûhâniyye bulmuş olan insânlar rûhu bizim gibi bir emr-i mâ‘nevî olarak telakkî etmemişlerdir. Onda bir mevcûdiyyet-i cismâniyye dahî tahayyül (46) eylemişlerdir. Vaki‘â cismâniyyet-i hakîkiyye gibi bir mevcûdiyyet-i mâddiyye değil ise de bir mevcûdiyyet-i latîfe sûretinde bir varlık ki âsâr-ı fi‘liyyesi de bedâhe görülüyor. Nabızlarda hareket! İşte bu âsâr-ı fi‘liyyesi! O hâlde rûh için bir mahalli ikâmet dahî ta‘yîn olunuyor ki o da darabânıyla kendi kendisini ortaya koyan kalb! Kalbin darabânı munkatı‘ olduğu anda insân ölüyor. O hâlde eski insânların kalbi merkez-i hayât ‘ad

etmeleri işte hemen de zamânımıza kadar devâm ede gelmiş olmasına hiç de istiğrâb etmemek lâzım geliyor.

Hattâ âsâr-ı bâhiresine nazaran insân kendisinde yalnız bir rûh bulmakla da iktifâ edemiyor havâss-ı hamsını başka başka rûhların melekâtı zan ettiği gibi merhamet ve ğadab, mahabbet ve nefret gibi infi'âlâtının da herbirini bir rûh-u müstakilleye 'atf ve isnâd eyleyerek kendisini mecma'u'l-ervâh buluyor. Ama ervâhı yalnız kendi nev'iyet-i insâniyyesine tahsîs etmekle de kalmıyor. İnsân her devre-i mevcûdiyyetinde mütেকâmil bir hayvândır. Bu devresinde dahî tekâmülât te'âkub eylediğinden görüyor ki sâir hayvânlarda dahî yemek, içmek, uyumak, uyanık bulunmak gibi ahvâl-ı hayvâniyye vardır. Onlar dahî rü'yâ gördüklerini sayıklamak nev'inden ba'zı hâlleriyle gösteriyorlar hattâ onlarda dahî deverân-ı dem var. Kalp var. Öyle ise rûh niçin bulunmasın? Ahvâl-ı hayâtiyyeleri hayvânât kadar bâhir değil ise de nebâtâtta dahî rûh bulunacağı bile insânın pîşgâh-ı teemmül ve tefekküründen tebâ'ud edemiyor. İnsân nebâtâtta dahî rûh bulunduğunu onların da doğmalarından büyümelerinden, yiyip içmelerinden anladığı gibi daha ilerisine de geçiyor. Cemâdâtta dahî rûh buluyor. Haşeb ve kemik gibi mevâdd-ı hayvâniyye ve nebâtiyyeden (47) olanlar 'an 'asl zî rûh değil mi idiler? Rûhun ölmez olduğunu nasıl keşfettikleri karîben görülecektir. Mevâdd-ı hayvâniyye ve nebâtiyyenin öldükten sonra rûhları bâkî olacağına nazaran şu haşeb ve kemik hâlinde dahî zevi'l-ervâh olduklarını hükümden mâ'adâ taş toprak gibi mevâdd-ı mâdeniyyede dahî rûh buluyorlar bir taşın mevcûdiyyeti bir haşebin bir kemiğin mevcûdiyyet-i zâhiresine pek benziyor. Kim bilir ne kadar eski bir zamânda o taş dahî zî hayât imiş de şimdiki hâli o hayâtan tecerrüdü hâlidir diyor. el-hâsıl Animistin tekâmülâtı bütün mevcûdât-ı zîhayât i'tikâd etmeye kadar varıyor.

İşte merâtib-i 'irfânın birincisi olan ma'rifet-i dünyâ ve ikincisi olan ma'rifet-i nefis husûslarında bu tekâmüllere nâil olduktan sonra der ki insân kuvây-ı tabi'iyeye karşı beyne'l-havf ve'r-recâ bir mevki' bulup onların gadablarından kurtulmak, ve lütuflarına nâil olmak için yalvarmak ve teğannî ve raks etmek tarzıyla yaltaklanmaya ya'nî düşünebildiği kadar 'ibâdete başlıyor. Çünkü kuvây-ı tabi'iyede dahî rûh buluyor. Rûh bulunca zekâ dahî buluyor. Düşünüyor ki bunlar dahî kâbil-i hitâb zevât olup bunlarda dahî te'sîr vardır. Mülâyemetle yaltaklık edilir ise hoşlanırlar. Dürüşti ile serkeşlik edilir ise kızarlar. Tekâmülün bu derecesine tetebbu'-u nefis ile vâsıl olmadılar mı idi? Yine kıyâs-ı nefis ile buluyorlar ki kendilerinde merhamet ve ğadab, muhabbet ve

nefret bulunduğu gibi kuvây-ı tabî'atta dahî vardır. Öyle ise iki insânın yek diğeri hakkındaki mu'âmelât-ı halîmânesinden daha mükemmelini kuvây-ı tabî'ata karşı iltizâm etmelidir. Ve illâ insânlar biri birine izhâr-ı husûmetle mukâtele ettikleri gibi kuvây-ı ğâlîbe dahî insânlara izhâr-ı husûmetle onları tahrîb ve ihâfe ederler. (48)

Seyâhât-ı tettebbu'iyye erbâbının (erbâbı) en vahşî kabâil nezdine kadar vâsıl olur. Lisânlarını da öğrenerek kâhinleriyle ettikleri müsâhabâtı yazan erbâb-ı tedkîkin seyâhatnâmeleri görülür ise Animizm mebâdisine dâir verdiğimiz şu ma'lûmâtın vâkı'a mutâbakatı zihinlerimize, temâyüle mülâyim gelir. Zîrâ kühene-i merkûme, seyyâhlara o zamânki kendi ictihâdlarını haber vermiyorlar. Neslen ba'de neslin kendilerine vâsıl olmuş bulunan ahbâr-ı mütevârieyi teblîğ ediyorlar ki bunlar üzerine yürütülecek olan bir tettebbu'-u ric'î netâyicinde şu haberlerin tahakkuk-u sıhhati bilâ mâni' teslim olunabilir.

Ders-13

Bekâ ve Ta'mîm-i Ervâh

Nev'-i beşerin rûhun ölmez olduğunu keşfetmesi hakîkaten pek büyük bir tekâmüldür. Vefât etmiş olan pederini insânoğlu rü'yâsında görür ve onunla konuşur ise pederi rûhunun ölmüş, mahv olup gitmiş olduğunu hükmedebilir mi? Âşîkâr zîrâ tabî'îdir ki pederinin ölümünü bir mevt-i cismânî 'ad ederek o cismânî ölüm ile pederinin rûhu dahî ölmemiş olduğunu hükm eyler, ba'zı kimseler büyük peder ve vâlidesini de rü'yâsında görür işte onların da rûhları ölmemiş. Ahvâl-i ibtidâiyyede bulunan insânların zekâları daha şedîd ve kuvve-i hayâliyyeleri daha vasi' olduğu birçok ahvâl ile sâbit olmaktadır. Kütüb-ü mufassale de görülür ki ba'zı zamânlarda ba'zı insânlar uyanıkken rü'yâ görmek gibi bir sûret-i 'acîbede muhayyilât-ı fikriyyelerini zâhiren dahî müşâhede ederler imiş. Binâen'aleyh (49) ba'zı ervâh-ı güzeşteyi şahsiyyet-i hayâtiyyeleriyle görmüş olduklarını iddi'â eden kâhinlerin redd-i iddi'âlarına hâcet görülememektedir. Camille Flammarion'un "L'inconnu" nâm eserinde zamânımızda dahî bu yolda 'acâyib ve ğarâib vukû'a geldiği isbât olunmaktadır. Bir Animist ervâh-ı güzeštenin şahsiyyet-i hayâtiyyesiyle görüldüğüne dahî kâil olur ise rûhun ölmezliği hakkındaki i'tikâd-ı câziminden onu caydırmak kâbil olabilir mi? Halbuki anası babası ve ceddeleri ile rü'yâda görüşüp konuşan Animist elbet düşünür ki o cedler ceddeler dahî kendi âbâ ve ecdâdlarını rü'yâlarında görüyorlar idi onlar da kendi ve âbâ ve ecdâdlarını! Ve helümme cerrâ ezeli âzâla kadar hâzırlar, geçmişler rûhlarıyla görüşüp konuşuyorlar idi o hâlde hiç şüpheleri

kalmaz ki ervâh bâkidirler. Eğer fânî olmaları lâzım gelse idi mevt-i cismânî ile ölmüş âdemin rûhu dahî ölerек onunla görüşmek konuşmak artık hadd-i imkânın hâricine çıkmalı idi.

Bu vechile bekây-ı rûhu hükmetmesi insân için ne kadar tabî'î ise ta'mîm-i ervâh dahî o kadar sâde tabî'îdir. İnsan rü'yâsında yalnız âbâ ve ecdâdını görmüyor. Yalnız insânları görmüyor hayvânâtı, nebâtâtı cemâdâtı da görüyor. Herşeyi görüyor. Hattâ ba'zı hayvânât ile mükâleme bile ediyor. Evvelce denildiği vechile hayvânât ve nebâtât ve hattâ haşeb ve 'azm da bir hayât-ı hayvânî bulmasından kat'-ı nazar edelim. "Revebel" (?) nâm müdakkikin "Hân" (?) nâm seyyâhdan naklen hikâye eylediğine göre Afrikây-ı cenûbde zekî bir kâhin Hân'a demiş ki: Hayvânâtta, nebâtâtta hattâ cemâdâtta rûh bulunduğunun muhakkakiyyetinden kat'-ı nazar farz edelim ki rûhu göremiyoruz. O hüviyyetler mahv oldu gitti. Hattâ (50) âbâ ve ecdâdımızda hüviyyet-i dünyeviyyelerini görmeyip rûhlarının o hüviyyet sûretinde teşekküllerini görüyoruz. Aynen böylece hayvânât ve nebâtât ve cemâdâtın da rûhlarının hüviyyet-i dünyeviyyeleri sûretinde teşekkülleridir ki rü'yâda bize görünmektedirler. Animist nazarında cihân ervâhla mâlâmâl vesselam.

'Akîde-i Tenâsuha Kadar Tekâmül

Fikr-i beşer rûha şu bekâyı şu te'ammumu bir kere hükmeyledikten sonra bu tekâmülde daha ziyâde ilerlediğini görmek artık mûcib-i istiğrâb olmamak lâzım gelir. Evlâdın ecdâda müşâbeheti her yerde, her zamân câlib-i nazar-ı dikkat olmuştur. Bir çocuk doğuyor iken ceddine, ceddine, büyük 'ammine: yâhut büyük 'ammesine, hâlesine hâsılı büyük geçmişlerden birisine benziyor. Pek benziyor buna ne mâ'nâ verilecek. Zekâvetlerine i'timâdları olan ba'zı Fetîşîler görülmüştür ki o geçmişlerin rûhları bu çocuklara intikâl eylediklerine kâil olmuşlardır. Binâen'aleyh o rûhun sâhibi ne kadar muhterem ise o çocuğa dahî aynı ihtirâmı etmişlerdir. Bu i'tikâd ile hâlâ mu'tekîd olan kavimler görülmüştür. Ba'zıları ise rûh olmak haysiyetiyle ba'zı hayvânât ve insân rûhları arasında hiçbir fark bulamadıklarından ba'zı hayvânlar ervâhının ba'zı insânlarla ve ba'zı insânlar ervâhının ba'zı hayvânlara intikâl eylediklerine kâil olmuşlardır. Bunlar nezdinde koyunlar gibi mûnis hayvanların ervâh-ı beşere mâlik olduklarına hiç şüphe olmayıp işte Hindliler gibi ba'zı milletlerin Putperestlik derecesinde tekâmül eyledikleri hâlde bile yine ba'zı hayvânları zebh ve ekl etmemelerinin (51) menşe'i bu 'akîde olduğu tezâhür ediyor. Dokuz yaşında bir

Mozart'ın⁶⁹ Versail saray-ı krâliyesi kilisesinde çaldığı ork ile hizârı hayrân etmesi ve üç yaşındaki bir Sen-Sae'nin⁷⁰ a'lâ piyanist zuhûr etmesi ve zamânımızda İstanbul'a gelen yedi sekiz yaşında bir çocuğun mükemmel kemânî olması gibi hârikalara zamânımız erbâb-ı tedkîki nasıl bir te'vîl bulacakları husûsunda 'âciz ve dermânde kaldıkları hâlde bu keyfiyeti tenâsuh i'tikâdında bulunanlara sorsalar idi o çocuklardaki rûhun vaktiyle en meşhûr bir üstâdın rûhu olduğuna şüpheleri olmadığını söylerler idi. Cihânda her ne görülüyor ise bir eser-i tekâmül olduğu görülüyor. Hindistânda gördüğümüz mütenâsihanın 'akâid-i 'acîbeleri bizi güldürüyor ise de ne kadar kadîm zamânlardan beri devam edegelen bir tekâmül netîcesi şu gibi tedkîkâtda meydâna çıkmaya gülmeye değil şaşmaya lüzûm olduğuna kanâ'at hâsıl oluyor.

Ervâha Perestîş

Fetîş olan halâyıkın kâffesi nezdinde 'umûmî olan perestîş-i ervâhın menşe'ini bu tedkîkâtımızla bulmuş oluyoruz. Halbuki perestîş-i ervâhı Putperestlik derecesinde tekâmül etmiş olan milletlerde dahî buluyoruz. Yerleri gelip de izâh eylediğimiz zamân daha güzel anlaşılabilceği üzere ba'zı Putperest milletler nezdinde kesret-i ilâhın yüzler, binler ve Hindistânda olduğu gibi yüz binler ve milyonlar derecesine vardırılması dahî esâsen ervâhın şâyeste-i perestîş görülmesinden neş'et ediyor. Bir peder ki muhteremdir. Onun rûhu dahî muhterem görülmek en tabî'î bir şeydir. (52) Mâddiyyûn Felâsifenin bu husûsdaki hande-i istihfâfları bir hande-i istihzâya şâyândır. Edyân-ı Semâviyyenin en mükemmeli olan diyânet-i İslâmiyyemizde dahî bu hâl vardır. Ervâh-ı güzêşteyi şâd etmek için türlü tilâvetlere, türlü sadakâta mürâca'at eyleriz. Kezâlik bir zât ki milletine, insâniyyete hıdemâtı bir güzîdesiyle ta'yîn etmiştir her millet-i mütemeddine onun yalnız rûhuna değil, cismine, remâdına bile hürmet eder. Türbeler yapar. Rûhuna hedâyây-ı rûhâniyye ihdâ eyler dînsizlikleriyle müftehir olanlar bile o büyük âdemin nesyen mensiyyâ hükmüne girmesine rızâ gösteremeyip onun heykelini yapar. Nâmına âbideler inşâ eder. Bu hâlde Fetîşîlik, Putperestlik merâtib-i sâlifesinde kalmış olan sunûf-u beşerin ervâh perestliğine istiğrâb edilir mi? Yalnız rûhun şu intikâlâtı Totemizm akîdesine yol açmış olması biraz şâyân-ı istiğrâb görülür.

Ders-14

⁶⁹ Wolfgang Amadeus Mozart: Avusturyalı bestekar.

⁷⁰ Charles Camille Saint-Saens: Fransız bestekar, piyanist.

Totemizm

Mısırlılar gibi ba'zı milletler görülmüştür ki ba'zı hayvânâtı kendileri için hâmi olmak üzere kabûl etmişlerdir. Bu hayvânât-ı hâmiyeye “totem” ve bu i'tikâde “totemizm” denilir. Fakat Mısırlılar Putperestlikte dahî pek ziyâde tekâmül eylediklerinden Âpis gibi totemlerini zümre-i asnâma kattıkları zamân bu i'tikâd-ı kadîmlerini ta'dîl etmiş gibi göründüklerinden müerrihîn-i edyân Totemizm'in en parlak misâlini Amerikây-ı Cenûbî vahşileri nezdinde bulmuşlar ve o saha üzerinde tetebbu' etmişlerdir. (53)

Totemizmin menşe'i nev'-i beşerin aslı bir takım hayvânlar olması i'tikâd eder bu nokta-i nazardan insânın aslı maymûn olduğuna kâni' olan Darwin şu mes'elede bir Totemist olmuş olur. Bu i'tikâdın menşe'i dahî Animizm olduğunu keşf ettik i'tikâdında bulunan müdekkiklerin keşfiyât-ı vâkı'ı kolayca reddolunamaz. Hattâ Animizm i'tikâdını intikâl-i ervâha kadar vardırıktan sonra der ki: Totemizm dahî edvâr-ı tekâmülüne girmiştir. Afrikây-ı cenûbîde Totemist olarak görülmüş olan ba'zı kabîleler bu i'tikâdın en sâfi ve hâlis bir sûretini muhâfaza ederek bütün mescûdlerinin hayvânlardan 'ibâret olduğunu kat'iiyen kabûl etmişlerdir.

Ba'zı sunûf-u beşer Animizmi perestîş-i ervâh sûretinde edyân-ı puperestîye kadar muhâfaza ve ikmâl etmiş oldukları gibi Totemizmi dahî berâberce muhâfaza ve ikmâl etmişlerdir. Yalnız bir hayvânın değil birçok hayvânların gaga ve pençe ve kuyruk ve diş gibi a'zây-ı mütehâlifesini bir vücûd-u muhayyilede cem' etmiş ve bundan 'acîb ve ğarîb bir şekli hâsıl eylemiş oldukları Keldan'da görülmüş olduğu gibi gerek Keldan'da gerek Mısır ve Hindistân'da meselâ insân başlı ve hayvân vücûdlu veyâhut hayvân başlı insân vücûdlu putlar dahî yapılmıştır ki bunların Totemizm mahsûl-ü tekâmülü olduklarına hiçbir müdekkik şüphe edemez. Yunan ve Latin putperestleri 'ibâdet-i esnâm dînini son dereceye kadar tekâmül ettirerek putlarını yalnız insân sûretinde hemde akıllara hayret verecek derecesiyle sûret-i hasenede yapmışlardır ki bu hâlde Totemizm'den pek çok tebâ'ud etmişler ise de ba'zı canavarların da heyâkil-i ma'bûde meyânına katmasını yine men' edememişlerdir. (54)

Fikr-i Ulûhiyyet

Animizm ve Totemizm hakkındaki mebâdînin tefehhümüne medâr olmak üzere bu 'akîdeleri Putperestlik edvâr-ı tekâmülüne doğru yürütüp götürmeli ise de putperestlerde fikr-i ulûhiyyet hâsıl olmuş ve mübâlağata bile dûçâr olarak bir değil bin

ilâh birden tasavvur edilmiş olduğu hâlde ne Animizm’in ne de Totemizm’in mebâdîsinde nev‘-i beşerde fikr-i ulûhiyyet henüz hâsıl olamamış idi. Animizm bir taraftan kuvây-ı tabî‘iyyeye rûh ve zekâ isnâd ederek o ilk hiss-i dînin tekâmülüne hizmet eylediği gibi diğer taraftan dahî Fetîşizme giderek onun tekâmülüne de hizmet etmiş ve hattâ evvelce dahî denildiği vechile Totemizmi yine Animizm vücûda getirmiş ise de bunların ‘arz-ı perestîş eyledikleri ervâhta henüz ulûhiyyet tasavvur ettirecek sıfatlar yok idi. İnsânın hiss-i hürmeti mukâbilinde ervâhı ne kadar te‘âlî etmiş olsalar hep âbâ ve ecdâdın rûhları olup gâyeti bir oğul pederine mukâbil nasıl bir hürmete kendisini mecbûr görüyor idiyse ondan ‘ibâret bir hürmet idi.

“Fikr-i ulûhiyyet” deyince onun içinde bir hâlikîyyet bulunması en evvel tasavvur olunacak bir şey olup halbuki üssü‘l-esâs ervâha perestîştten ‘ibâret bulunan Fetîşizm’in mebâdîsinde henüz ‘âlemin mahlûkiyyeti tasavvuru bile yok idi. Totemizm bu fikirlerde Fetîşizm’den pek de ileriye geçemiyor idi. Tâ nice tekâmülden sonra fetîşîler nezdinde ba‘zı ervâh ta‘yîn etmiş ve onlara birer de isim verilmiştir ki işte ulûhiyyet fikrinin esâsını bu hâl teşkîl etmiştir. (55)

Nev‘-i beşer kâinâtın mahlûkiyyetine ‘akıl erdirmiş de ondan sonra mı fikr-i ulûhiyyeti peydâ etmiş yoksa fikr-i ulûhiyyetin peydâsından sonra mı kâinâtın mahlûkiyyetini düşünmüş burasını vâzıhan ta‘yîn etmek müşkilât-ı umûrdandır. Kuvây-ı tabî‘ata perestîş edenler bunların her birini ayrı ayrı fâ‘il-i muhtâr ‘ad eylediklerine hiç şüphe yoktur. Zîrâ bu ‘akîde Fetîşîlik zamânlarına kadar devam ede gelmiştir. Gâyeti bu ‘akîdenin ibtidâları doğrudan doğruya kuvây-ı tabî‘iyyenin fâ‘iliyyetini tasavvur ettirdiği hâlde işin içine Animizm karışınca insânoğlu kuvây-ı mezkûrenin bir rûha tâbi‘ olduklarını düşünmeye kadar fikren terakkî eylemiştir. Bundan sonra fikr-i ulûhiyyetin mebâdîsinde o rûhların yalnız “rûh” mertebesinde telakkîsiyle iktifâ olunamayıp bunlarda ulûhiyyet dahî tasavvur olunmuş ki o ilâhlarda kendi eser-i kudretleri olan fi‘illerin hâlikı olmak sıfatı hükm olunmuştur. Fikr-i ulûhiyyetin bu derecesi merâtib-i selâse-i ‘irfânın üçüncüsü olan “rabbini bilmek” mertebesinin mebâdîsidir. Her kuvvetin bir mukîmi ya‘nî her tekvînin bir mükevvinini bulunması bu mukîmlerin, bu mükevvinlerin tekessürünü ve Hindistân’da görüldüğü vechile yüzbinlerce tekessürünü mûcib olup Putperestliğin tekâmülâtı arttıkça bu ilâhların adedi azalıp nihâyet birkaç dâneye kadar indirilmiş ve işte Putperestlik’te tevhid dahî bundan sonra husûle gelmiştir. O ise bir ilâh-ı a‘zam tasavvuruyla ikinci derecedeki ilâhları onun emrine tâbi‘ kılmaktan ‘ibârettir.

Hâlık ve Hilkat

Kâinâtın mahlûkiyyetine ‘akıl erdirdikten sonra mı nev’-i beşerin fikr-i ulûhiyyeti (56) peydâ eylediği yoksa fikr-i ulûhiyyet peydâ ettikten sonra mı mahlûkiyyet kâinâtı düşünmeye başladığı mes’elesini halle medâr olmak üzere mütekâmil Fetîşîler ile mübtedî putperestlerin kozmogonyalarına ya’nî hilkat-i ‘âlem hakkındaki ‘akîde ve rivâyetlerine mürâca‘at olunuyor. Bu kozmogonyalar ne kadar ‘acîb şeylerdir. Ba‘zı halk görülüyor ki cihânın ilk hâlî bî-hudûd ve bî-kenar bir denizden ‘ibâret olduğu hâlde toprakların bir küpün sûretinde yaratılmaya başladığını haber veriyorlar. Ba‘zıları da görülüyor ki yine böyle bir bahr-i bî-kenârın içine ‘azîm bir kuşun yumurtladığı yumurta dünyâ olduğunu haber veriyorlar. Ba‘zıları bir ilâhın tevlîd eylediği ikinci bir ilâh insânların babası olduğunu tahayyül ediyor. Ba‘zıları dahî insânların bir tarlaya tohum zer‘ olunduğu gibi ilâh-ı a‘zam tarafından rûy-i arza serpili verdiğini zan eyliyor. Bu yolda yüz türlü hurâfeler pîşgâh-ı tedkîke çıkıldığı zamân şu sûret mertebe-i tahkîke varıyor ki insânlar hilkati doğruya ma‘kûle ne kadar yakîn olarak tasavvur edebilmişler ise hâliki de o kadar ma‘kûl olarak tasavvur edebilmişlerdir. Zaten Antropolojya’nın, Pisikolojya’nın hükmü de böyle olmasını îcâb eyliyor. Ya’nî insân bilmediği bir şey üzerinde ‘amâl-ı fikr edemiyor mutlaka bildiği şeyler üzerinde ‘amâl-ı fikr edeceğinden sûret-i tefekkürü doğru olması da tefekkür-gerdesi olan o şeyi doğru bilmeye tevakkuf ediyor. Deniliyor ki insân ne kadar çok bilir ne kadar doğru bilirse o kadar doğru düşünür. En sağlam istidlâl ve intikâl dahî mahlûktan hâlîka intikâldir. İşte bu usûl-ü istidlâl ile hükm olunur ki insân dünyâsını öğrenmek sûretiyle kendisini tanıdığı gibi dünyâsını, kendisini öğrenmek sûretiyle rabbini de tanımıştır. Putperestlik an ‘âlî mertebelerinde bile insânların ilâhları (57) hakkında verdikleri hükümler o zamânlardaki mertebe-i ‘irfânlarından ileriye geçememiş olduğunu tedkîk eyledikçe şu verilen hükm dahî o nisbette kuvvet buluyor.

Ders-15

Kuvây-ı Bed-Fi‘âl, Şeytanlar

Nev’-i beşer yalnız kuvây-ı tabî‘iyyeden korkup yine onlardan ümitvâr bulunduğu zamân “hayır ve şer Allah’tandır” fikr-i sâlimine daha yakın bulunuyorlar demek idi. Sonraları ‘irfanları arttıkça bu selâmet-i fikri zâyî‘ etmiş olmalarına istiğrâb olursa becâdır. Ba‘zı kuvvetlerin fâ‘il-i hayr ve ba‘zılarının ‘âmil-i şer oldukları i‘tikâdine

Animizm zamânında yol açılmış olduğu pek kuvvetli bir sûrette zan olunabilir. Zîrâ rûhların kendi kalıpları içinde buldukları şu ma'îşet-i insâniyye âleminde ba'zı kimselerin diğer ba'zılarına dost veya düşmân olmaları o ma'îşet-i insâniyyenin cümle-i müktezeyâtındandır. Mahabbet ve nefret gibi hislerde cisimlerin hiçbir hükmü olmayıp ihtisâsât-ı mütekâbile rûhların melekâtından neş'et eylediği cihetle rûhlar bu vücûdlardan ayrıldıktan sonra dahî o hiss-i mahabbet ve nefreti muhâfaza edegideceklerdir. Mebâdîde tab'-ı beşer rûhlara yalnız bir hürmet ve ta'zîm etmekle kalıp rûhlar tarafından bir 'inâyet-i mütekâbileye müntazır olmamışlar ise de bu hâlin pek az bir zamân devam etmiş olduğu Fetîşîliğin mebâdîsinde bulunanların bu husûsdaki kayıtsızlıklarına mukâbil Fetîşîliğin tekâmülâtı ile bi'l-hâssa sihrbazlar, kâhinler, hâtifler meydân aldıkları (58) zamân ervâh-ı latîfenin lütfunu ummaktan ziyâde ervâh-ı habîsenin hıyânetinden korktukları görülmesi ile istidlâl olunuyor. Bu devr-i tekâmülden insânlar ervâh-ı latîfenin lütfuna kendilerini o kadar muhtâc buluyorlar ki rüesây-ı dîniyyenin bir lütfunu isticlâb kudretine mâlikiyyetlerini de kat'iyen i'tikâd ederek rüesây-ı merkûmenin vefklerine, tılsımlarına mürâca'at ediyorlar. Tamam buna mütenâsib olarak ervâh-ı habîsenin hıyânetlerinden dahî o kadar korkuyorlar ki onların şerlerine mukâbil medâr-ı tehaffuz ve tedâfu' olmak üzere dahî yine rüesây-ı dîniyyenin o yoldaki tılsımâtına 'arz-ı ihtiyâc eyliyorlar. Bu hâl Putperestlik 'âlemine de intikâl ediyor. Hindistân'da ilâh-ı 'azam Brahma'nın eser-i hilkatî olan mükevvenâtın muhâfazası Vişnu'ya havâle olunuyor. Çünkü Sima⁷¹ onları mahv ve ifnâyâ hâzır ve âmâdedir. Fakat bu mes'ele Keldânîler nezdinde daha vâzıh bir sûrette tecellî ediyor. Bel-Marduk tâife-i ilâhiyyesi lütufkâr iselerde Niyâmat⁷²'ın tâife-i ifrîtiyyesi bed-fi'âl olduğundan lütufkârların eltâfını da bed-fi'âllilerin habâsetleri aleyhine celb ve sevk için Majler(?) in tılsımlarına ihtiyâc hâsıl oluyor. Bu ihtiyâc iledir ki zavallı Keldânî üstünü başını nüshalarla tılsımlarla dolduruyor. Halk ve îcâd nasıl fa'âliyyet ise hedm ve tahrîb dahî öyle bir fa'âliyyet olduğundan mertebe-i 'irfânları şundan 'ibâret bulunan kavimler her iki fa'âliyyeti de ulûhiyyet olmak üzere kabûl ediyorlar. Asıl meyilleri lütufkârlara olmak zarûrî ise de bed-fi'âllilerin de şerlerine hedef olmamak için istihsâl-i hoşnûdlarına çalışıyorlar. Bunlardan bize en yakın olanları Musul civârında Sincar dağlarında sâkin olan Yezîdîlerdir ki âdetâ Şeytanperesttirler. İçlerinde pek zekîleri de vardır. Biz Bağdâd'da (60) iken hizmet-i 'askeriyyeden kurtulmak için

---

⁷¹ Siva, Shiva

⁷² Tiyamat, Tiamat

kendilerinin müslüman olmadıklarını dermeyân etmeye kadar kalkmışlar idi ki bil-âhire rütbe-i meşîriyye ihrâz etmiş olan Tâhir Paşa⁷³ merhûm henüz erkân-ı harb miralayı iken bunlar üzerine sevk olunan kuvve-i ‘askerîyyeye kumanda etmiş idi. Ezkiyâsından birisi ile musâhabemde şeytanperest olmalarını ta’yîb edecek oldum gâyette müte‘assıb olan bu habîs “Âdem’e secde husûsundaki emr-i ilâhîye itâ‘at etmemiş olan İblîsteki kuvveti az mı görüyorsunuz? Bu ibâ ve istikbâriyle kâfirînden olmuş ise de yine hayât-ı câvidîni muhâfaza etmiş. Buna mukâbil ne yapılmış? Şeytâna ‘ibâdet edilmemesini zîrâ şeytân insânlara ‘aduvvu’-m-mubîn olduğunu ihbâr ve tavsiyeden başka bir şey yapılamamış. Biz ona ‘ibâdet ediyoruz ki kahrından emîn olalım.” diye o kadar tafsîlâta girişti ki o zamân ki istitlâ‘âtım ile mukâbeleden ‘âciz kaldım.

Şurası muhakkaktır ki nev‘-i beşer her mertebe-i ‘irfânına göre kuvây-ı yedi fi‘âle nefret ile mukâbele ederek onların şerlerinden dâimâ kuvây-ı lütufkâra ilticâ etmiştir. Kuvây-ı bed-fi‘âlin asnâmını da gâyet kerîh ve korkunç olarak tasnî‘ ederek bütün mehâsini lütufkârların asnâmı üzerinde cem‘ etmek gayretini bırakmamıştır.

Eflâk ve Semâ

Fetîşîliğin ve Putperestliğin her mertebesinde görülen akvâmdan insân ma‘lûmât cem‘ ve tetebbu‘ eylediği zamân görülüyor ki Fetîşîlik mebâdîsinde insânın eflâka ve semâyâ evvel kadar teveccühü yok idi. (60) Semtû‘r-re’slerindeki kuvây-ı tabî‘iyyeye nazarları evvelâ ağlebiyyetle bulutlara müncezib ve meclûb olup onlarda gördükleri eşkâl ve elvân-ı gûnagûna türlü ma’nâlar veriyorlar idi. Nihâyet şemse kadar i‘lây-ı fikir ve nazar eyledilerse de fikirlerinde hâsıl olan bu rif‘at mertebe-i ‘irfânlarını fikr-i ulûhiyyete kadar vardırırmış oldukları edvâr-ı tekâmülde görüldü. Evvelâ şemsi bizzat ilâh ‘ad ettiler. Bütün hilkatî ona isnâd eylediler. Secdelerini şems tarafına tevcih ettiler. Bundan Sâbiîliğe bir yol açıldı. Zîrâ şemsi ilâh ve kameri ilâhe ‘ad etmek tekâmülü de te‘âkub ettiği gibi daha sonraları seyyâreleri dahî bu ‘âile-i ilâhiyyeye kattılar.

Fakat ba‘zı milletler ilâhiyyeti şemsin kendisinden tefrîk ederek şemsi ilâh-ı ekbere makam ‘ad ettiler. Fikr-i eflâk ve semâ dahî en mühim bir tekâmül olmak üzere bundan sonra hâsıl oldu. Mikdârları lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ derecelerine vardırılan ilâhları ilâheleri bu göklerin tabakâtına yerleştirerek ba‘zıları nezdinde bu ahâlî-i semâviyye ile ehâlî-i arz arasında bir münâsebet bir mürâsele bile i‘tkâd edildi.

⁷³ “Kurra Kanunu” gereği orduya asker toplanılırken buna karşı gelip askere gitmeyen Yezidiler üzerine gönderilen kuvvetin komutanı Albay Tahir Bey.

Şemsin ilâh veyâhut makarr-ı ilâh olması fikri o kadar kuvvet buldu ve semâ ile yer arasındaki münâsebete o kadar vus'at verildi ki yeryüzünün zî-kudret hükümdârânına ibnü şems olmak 'unvânı verilip bu 'unvân ile ibnu'llâh olmasına da inanıldı. Fakat beşeriyetin bu te'lîhi sûretini güzelce tefhîm edebilmek için buraya kadar kat' etmiş olduğumuz mesâfenin biraz gerisine dönmek lâzım gelir. (62)

Rüesây-ı Dîniyye ve Siyâsiyye

Evlâd-ı beşer henüz 'âilelerden 'ibâret cemâ'atlere münkasım iken 'âilenin gerek riyâset-i siyâsiyyesi gerek riyâset-i dîniyyesi bir patriyarkın elinde bulunduğu ma'lûmumuzdur. Hattâ cemâ'atler, kavimler, kabîleler derecesine vardıkları zamân herkes riyâset edemeyip zimâm-ı riyâsetin kabîlece a'lem ve akvâ olan bir zâtın eline geçtiğini ve daha sonraları riyâset ile imâmetin de biri birinden ayrılarak asıl nüfûz ve kuvvet reîs-i siyâsî ve 'askerînin elinde olduğu hâlde bu dînce imâmet başka bir reîs-i rûhânînin eline geçmiş ise de Mısır fir'avnlarında ve Keldan şehneşâhlarında ve Çin imparatorlarında görüldüğü vechile reîs-i rûhânî bu hükümdâra vekâlet menzilesinde tasavvur olunduğunu da Târîh-i 'Umûmî derslerimizde görmüşüzdür. Tabakât-ı edyân tedkîk olduğu zamân evvel be evvel rüesây-ı dîniyyenin tekâmülleri nazar-ı dikkatimizi celb eder. Bunlar meyânında ba'zı hâtifler zuhûr etmiştir ki kuşların tayerânından, âvâzından, ba'zı keyfiyyât-ı cevviyyeden velhâsıl bir bacanın dumanı doğru veyâhut eğri çıkmak derecesindeki 'alâyim-i hasîseden bile ervâh-ı 'âliyyenin ya'nî ilâh ve ilâhelerin arzularını, emirlerini, nehylerini anlıyorlar diye i'tikâd olunmuşlar ve bunların halka ettikleri teblîgâtı halk fi'l-hakîka ilâhların emirleri ve nehyleri olmak üzere kabûl etmekte bulunmuşlar idi. İşbu hâtifin benî isrâîilde ve onların komşuları olan Ba'l 'abidesi nezdinde de görüldüğü gibi tâ Yûnânîlerde ve Latinlerde dahî görülmüştür. Bunlardan mâ'adâ bir de sihrbazlar peydâ olmuşlardır ki her millet nezdinde yine bir ma'nâya ya'nî icrây-ı havârika muktedir ma'nâsına delâlet etmek üzere yaptıkları sihr (62) ile, icrâ eyledikleri hârikalar ile halkı dûçâr-ı hayret ederler ve lütuflarından ümitvâr ve kahrlarından muhteriz olmaya halkı mecbûr eylerler idi. İşbu havârik mes'elesi başkaca bahs olunacak bir mes'ele olup şu fikradaki inşigâlimizi hâtifler ve kâhinler hudûdunun hâricine çıkarmamak üzere 'arz edelim ki: Her devre-i târihiyyede dünyânın her tarafında insânlar nezdinde asıl ehemmiyyet rüesây-ı dîniyyeye verilir idi. Her istediklerini ma'bûdlara yaptırabilirler diye i'tikâd olunan âdemlerin halk üzerindeki te'sîrât-ı

mahsûseleri muhtâc-ı îzâh mıdır? Fakat kuvve-i ‘askeriyye kendi ellerinde bulunan rüesây-ı siyâsiyyenin istirkâbları işbu rüesây-ı dîniyyenin evâmirini kabarttığından onların şerlerinden kendilerini te’minden mâ’adâ katilleriyle kendi haysiyetlerini arındırmak veyâhut muhâfaza ettirmek ihtiyâcı da derkâr idi. Bu hâl-i ‘atîk rüesây-ı siyâsiyyede dahî var idi. Âsur’da, Yunan’da, Roma’da bile kânûnlar hâtifler tarafından evâmir-i ilâhiyye olmak üzere halka tebliğ olunur ise mer’iyyetleri te’min olabildikten hükümdâr ile başpapas biri birine olan ihtiyâcı görüyorlar idi. Evvel kadar ki daha Pompilyus⁷⁴ zamânından Roma hükümdârları “Okur”⁷⁵ denilen hâtiflik ile krallığı kendi neflerinde cem’ eylemişlerdir. Ama bu hâl Romadan başka yerlerde görülmemiş. Başka yerlerde rüesây-ı dîniyye hükümdârın mertebe-i mâ’neviyyesini yükselte yükselte ilâh-ı a’zamın oğlu olmak derecesine kadar vardırdığı gibi imparator dahî reîs-i rûhânînin haysiyetini kendi papası olan ilâh-ı a’zam ile doğrudan doğruya münâsebeti olduğuna inanmak sûretiyle muhâfaza etmiştir. Birisinde kudret-i cismâniyyenin diğerinde kudret-i rûhâniyyenin tamâmı mevcûd olduğu hâlde bu iki kudretin ikisine birden ‘isyânı göze aldırarak kim olabilir? (63)

Ders-16

Kehenenin ‘Ulûm ve Sanâyi’i

San‘at-ı kitâbet Mısırlılar, Keldânîler, Fersler, Hintler ve Çinliler gibi Putperestlikte mertebe-i kemâli bulmuş oldukları âsâr-ı mektûbelerinde görülmüş olan milletlere mahsûs olup Fetîşilerde bu sanatın mukaddimâtı bile görülemediği. O hâlde hâtıra gelir ki ‘ulûm ve sanâyi’ dahî yok idi, vâkı‘a “‘ulûm” dediğimiz zamân bizce matlûb ve ma‘lûm olduğu üzere ma‘lûmât-ı musannefe ve müdevvene demek olacak ise o milel-i kadîme nezdinde bu yolda ‘ulûm yok idi. Yüzlerce akvâm-ı fetîşîye ziyâret ve tetebbu‘ edilmiş, hiç birisinde ‘ulûm-u musannefeye benzer hiçbir şey görülmemiştir. Esâsı yine ‘ulûm üzerine mübtenî olmak lâzım gelen sanâyi’ meselâ Tabîlik ve Sihrbazlık ve Falcılık gibi şeyler bulunmuş ise de bunlara dâir olan ma‘lûmât dahî musannef ve müdevven bir hâlde görülemediği. Dâniş-i beşerin mahfazası olan yazı yok ki bunlar dahî bulunabilsinler. Lâkin ‘ulûm ve sanâyi’-i müdevvene yoktur diye bunların cehl-i küllî hâlinde tasavvurları da kâbil değildir.

⁷⁴ Numa Pompilius

⁷⁵ Aukhur: Roma Döneminde papazların genel adı.

Bu kâhinler nezdinde “bilgi” var idi. Hemde pek çok şey biliyorlar idi. “İdi” değil ziyâret olunan kabâil-i vahşiyey-i fetîşiyeye kehenesinin birçok şeyler bildikleri görülmüştür. Bilhassâ Afrikây-ı cenûbî ve vasatî de müte‘ayyış Hunantular⁷⁶, Kâfurlar⁷⁷, Buşresmanlar⁷⁸ gibi milletlerin kâhinleri sihrbazlıktan mâ‘adâ falcılıkta ve tabâbette ve ihkâk-ı hakk yolunda hâkimlikte dahî bulunurlar ki esrâr-ı kehânetlerine kimseyi vâkıf etmezler ise de ekser eser-i muvaffakiyyetleri de görülür ve görülmeyecek olsa onlara kimse inanmaz idi, hattâ duâsını ervâh-ı ma‘bûdeye kabûl ettiremeyenlerin katl ve i‘dâm olunmaları bile vâkı‘dır. (64)

Gâibden veyâhut gelecek zamânın vuku‘âtından haber vermekten ‘ibâret oluan falcılığın zamânımızdaki Kıptî kadınlara veyâhut bakıcılara ve Avrupa’da hâlâ merğûb olan iskambil kağıdı falı veyâhut “Hiyeromasti”⁷⁹ ya‘nî avuç falı gibi şeylere nazaran o zamândan beri nâil oldukları tekâmüllerinden tecrîd eylediğimiz hâlde o zamânki derecelerini biraz tahayyül edebileceğimiz gibi bu san‘atın tekâmülât-ı mahsûsası diğer tarafta ‘ilm-i hey’etle dahî bi‘l-ittifâk meydana çıkan ‘ilm-i nücûm hâlâ dahî merğûbiyyetini muhâfaza etmekte ise de icrây-ı havârik husûsunda kehenenin gösterdikleri eserler hikâyesiyle dūçâr-ı hayret olacağımız ‘acâib ve ğarâibdendirler. Bunun hak olan bir kısmını inkâra Edyân-ı Semâviyyenin kâffesi mâni‘ oluyor. Eyâdî-i enbiyây-ı kirâmdan çıkan havârik gibi ki Hazreti Mûsâ için Tevrât’ta ve Hazreti ‘Îsâ için İnciller’de ve Hazreti Nebiyy-i zî-şân için dahî Siyer-i Şerîfede haber verilen havârikin, mu‘cizatın hakîkatine îmân zarûrîdir. Eyâdî-i embiyâdan zuhûr etmeyen havâriki (istidrâcât) gibi ta‘bîrât-ı mahsûse ile redd eyler isek de bunları reddetmek vukû‘larını inkâr sayılamaz. Reddettiğimiz şey mu‘cize nev‘inden kabûlleridir. Yoksa eser-i istidrâc olmak üzere vukû‘ları red ve tekzîb imkânın fevkindedir.

Bundan evvel Dâru’l-Fünûn ders mecmu‘âlarına derc olunmuş bulunan Târîh-i Edyân dūrûs-u mufasssalasında kocaman sekiz buçuk sahîfelik tafsîlât ile havârik hikaye olunmuştur. Bugün dahî mürâca‘atı fâide-i külliye hâsıl eder onlarda görülür ki fevka’t-tabî‘a şeylerin ihtimâl-i vukû‘unu bile inkâr edenler kendilerini haklı bir istiğrâbdan kurtaramazlar. Camille Flammarion “Lankonu”⁸⁰ ya‘nî “mechûl” nâm kitâbında birçok havârik haber veriyor ki (65) sıhhat-i vukû‘ları şühûd-u ciddiye ile sâbittir. Ondan evvel

⁷⁶ Hottentots, Hotetots

⁷⁷ Kaffirs, Cafre

⁷⁸ Boschimans

⁷⁹ Chiromancy

⁸⁰ I’inconnu (The Unknown)

doktor Lui Fiki (?) gibi müdekkikler dahî vuk‘-u havârikten bahsediyorlar. Ne hâcet biz müslümanlar ba‘zı dervişlerin kuzuyu pişiren fırına girmeleri ve mangal dolusu kor ateşe ellerini sokmaları ve camları yemeleri ve kalbleri üzerine darb ve şîş vurmaları gibi fi‘illeri görülüp dururken vukû‘larını inkâr kâbil olur mu? Bu havârikin sırr ve hikmetini yapanlar dahî bilmiyorlar. Bunlar “havâs” dedikleri mâhiyyetleri meçhûl şeylere haml ve isnâd eyliyorlar. Nihâyet müdekkiklerden ba‘zıları diyorlar ki ezmine-i kadîmede bu havârik bir ‘ilm-i mahsûs ve sa‘at-ı mahsûsa imiş. Ama tedvîn olunmamış buldukları için bunlar nesyen mensiyyâ hükmüne girmişler. Bunlara el-yevm “‘ulûm-u meyyite” demek lâzım gelir.

İşbu ‘ulûm-u meyyite Putperestlik devr-i ‘irfânına kadar berhayât imişler. Vâkı‘a tedvîn olunmamışlar. Tedvînlerine mâni‘ olan şey dahî bunların fil-hakîka erbâbı nezdinde esrâr-ı mektûmeden tutulmaları kazıyyesi olup erbâbının zıyâ‘ından sonra âsârının sıhhatine bile inanılmamak derecesinde bunlar birer şey-i münker hükmüne girmişler. Vakt ve zamânda ise kendi cemâ‘atlerini inandırmak için bu kehânet kendi erbâbının elinde büyük büyük ‘acîbeler görüp insânlar o dînlere tamâmiyle inanmaları gibi bir netîce-i ‘azîme göstermiş. O zamânki insânlarda hakâyık-ı ilâhiyyeyi tefekkür ve teemmül ile anlamak derecesinde ‘irfân bulunmadığından kehânete mürâca‘at hem de zarûret hükmünde idi. Bu ihtiyâca zamân-ı ‘irfânımızda dahî kendilerini muhtâc bulanlar görülürse istiğrâb olunacak mı? Kerâmete yanlış mâ‘nâ verenlerin mürşîdlerinden mu‘cizeler beklediklerini bir tarafa bırakalım da bir de sihrbazlara mürâca‘at edenleri (66) düşünelim. Hâlâ sihrbazlarda böyle bir kudret görenler hattâ bulanlar bile nevâdir den değildir. Rûmelide Sofya gibi ba‘zı şehirlerde Cum‘a günü salât verilmediğine merak ederek sebebini sorduğumda “sihrbazlar sihrlarini tutturmak için salât ile ezân arasında yaparlar da bu zamânı kendileri için ta‘yîn etmiş olmamak üzere salâtı okumak terk olunmuştur.” cevâbını almış idim. Ba‘zı emvâtın mezarları içinde vampir olduğunu ciddiyetle telakkî eden memleketler için istiğrâb olunacak bir şey değil. Bu nokta-i nazardan hükm olunur ki Keldânîlerden beri ya‘nî beş bin kadar sene zarfında fikr-i beşer henüz tekâmül edememiştir. Zirâ vampirlere cadılara Keldânîler vücûd verirler idi ki onlardan Malezyaya da intikâl ederek Lemikantropi⁸¹ ya‘nî ba‘de‘l-mevt insânın kurda tehavvülü i‘tikâd-ı ‘acîbini tevlîd etmiş idi.

⁸¹ Likantropi: Hastanın kendisini bir kurt veya başka bir hayvan sandığı zihinsel bozukluk.

Evet edyân-ı kehene bedîhiyyü'l-butlândır. Onların yaptıkları hârikalar dahî hiçbir hakîkati isbât edemeyecek hünerlerdir. Bizim bu mes'eleden edeceğimiz istifâde ise o zamânlar 'ulûm-u müdevvene bulunmakla berâber bu adamların halkı kendilerine inandırmak için ba'zı vesâite mâlikiyetleri kazıyyesidir ki vesâit-i mezkûre dahî işte bunların 'ilmlerini, san'atlarını teşkîl ederler.

Ders-17

Merâtib-i Edyânın Tedâhülü

Edyânın merâtibi Animizm ve Fetîşilik ve Putperestlik olmak üzere tertîb ve ta'yîn edilmiş ise de merâtib-i mezkûrenin hudûdu kat'iyyen mu'ayyen olmayıp bir mertebenin mebâdîsi gâyet sâde olduğu hâlde tekâmülden (67) tekâmüle muntehâsı daha mükemmel olduğunu biraz söylemiş idik. Bu mebhası biraz daha îzah etmek sırası gelmiştir.

Şöyle 'umûmî ve kat'î bir söz olmak üzere deyiverelim ki hâl-i besâtette hiçbir dîn görülmemiştir. Dînlerin merâtibi mütedâhil oldukları gibi 'akâid ve 'ibâdâtı da mütedâhildir. Evvela sâfi Animizm bir dîn-i müstakil sûretinde görülmüş olmayıp mebâdîde kuvây-ı tab'iyyeye bir rûh, bir zekâ isnâdıyla onun mu'tekidlerini ikmâle hizmet ettiği gibi bilâhere Fetîşizme dahî karışarak o sınıfa mensûb olan edyânın da tekâmülüne hizmet etmiş ve ervâha 'ibâdeti ta'mîme kadar varmıştır. Sâniyen Fetîşizm mertebesinde eyâdî-i beşerle masnû' olmayan mevâdd-ı hayvâniyye ve nebâtiyye ve câmideye 'arz-ı perestîş eden insân Animizmden bi'l-küllîyye çıkıp hattâ onu unutmuş da olmayıp bil'akis yine Animizmi daha ziyâde mütekâmil bir hâle koymuş demektir. Zirâ Fetîşlerine ettiği secde hakîkat hâlde yine ervâhadır. Fetîşler ervâhın tecellîgâhı olmak sûretiye mescûd ve ma'bûd olmuşlardır.

Fetîşilik mertebesi tekâmül ede ede Putperestliğe takarrub edildikte ve hattâ vusûl bulundukta nev'-i beşer ne Animizmi ne Fetîşizmi bi'l-küllîyye terk ve nisyân etmemiştir. Ervâha şahsiyyet isnâdıyla fikr-i ulûhiyyeti meydâna çıkarması Animizm'in ve Fetîşleri putlara tahvîl etmesi de Fetîşizmin tekâmülü 'ad olunmuştur. Olsa olsa Putperestlik mertebesine varmış olan insânlar kendilerinden evvelki Fetîşleri ve Animizmleri ma'ârif-i dîniyyede kendilerinden aşağı ve binâen'aleyh nâkıs görmüşlerdir.

Fetîşiliğin Putperestliğe sûret-i intikâlinde şu dahî ziyâdesiyle şâyeste-i dikkat ve lâyıq-ı ehemmiyyettir ki Fetîşiliğin daha basit bir yolda terakkisiyle (68) rûhlara ulûhiyyet

vermek derecelerine vardığı zamân “Droydizm”⁸² denilen Avrupa dîn-i vahşîsi sûret bulmuştur ki bunlar mevâlîd-i tabî‘atın kâffesini terk ile yalnız ağaçlar ve tercîhen meşe ağacına ‘ubûdiyyetlerini ‘arz etmişlerdir. İşbu Şecerperestlik Avrupadaki milel-i vahşiyenin henüz Kafkasta buldukları zamânlarda tekemmül ederek Fenikeliler oralara vardıkları zamân bu dîni öğrenmeleriyle onlar dahî o tekâmüle zamîmet-i tunç ve pirinç gibi ma‘deniyyâta o ağaçların sun‘îlerini yapmışlar. Demek oluyor ki Fetîşîlik o cihetini putperestleştirmişlerdir. Kezâlik Fenikeliler Fetîşîlikleri zamânın mescûdu olmak üzere yalnız taşı muhâfaza ederek ahcâr-ı sâkıta’yı tercîh eylediklerinden hangi ibâdethânelerinde ahcâr-ı sâkıta yok ise âdî taşlardan veyâhut tunç ve pirinç ve bakırdan onların resimlerini yapmışlar ve onlar dahî Fetîşîliğin işte bu cihetini putperestleştirmişlerdir.

Keldan’da heyâkil-i ‘acîbelerini gördüğümüz sibâ‘-ı müdhîşe veyâhut hayır hâh boğaların tabî‘îlerine, canlılarına ne zamânlarda te‘abbüd edildiğini kıdem-i ‘azîmesi hasebiyle bilemiyor iselerde bu perestîşin bir mükemmel Fetîşîlik olmasına mukâbil bilâhere onların heykellerinin yapılması da işte Fetîşîliğin bu ciheti putperestleştirmek demek olacağına şüphe olunamaz.

Mısır’da böceklere, kuşlara hattâ öküzlere edilmiş olan perestîş Totemizme dahî uğramış mütekâmil bir Fetîşîlik demek olup sonra bu ciheti de putperestleştirmek tekâmülünün husûle geldiği heykellerinin ‘amâl olunması sûretinde görülmüştür. Ma‘ahâzâ Âpis öküzünün asıl canlısına te‘abbüd Fetîşîliği Putperestliğin kemâlinde dahî muhâfaza edilmiştir. Merâtib-i edyânın bu tedâhülünü son mertebe olan Edyân-ı Semâviyyede dahî (69) görmüşüzdür. İlk ta‘lîm-i rabbânî ve tekrîm-i ilâhî olan ‘akîde-i tevhîd ve tenzîhi sunûf-u evlâd-ı Nûh’dan yalnız benî Sâm ve onun da yalnız silsile-i İbrâhîm’i az çok muhâfaza edegeldiği ve sunûf-u sâiresi kâmilen Keldan putperestliğine saptıkları hâlde beyt-i İbrâhîm’de hiç olmaz ise “Antropomorfizm” ya‘nî hak te‘âlâ hazretlerine insân sûreti isnâd etmek yolunda Putperestliğe bir meyil peydâ etmişlerdir. Zîrâ son imân-ı kâmilimiz vechile gayr-ı mahdûd ve binâen‘aleyh gayr-ı müteşekkil ve cismiyyetten münezzeh ve ekl ü şurb gibi havâyic-i mahlûkiyyetten müberrâ olan Allâh-u ‘azîmu’ş-şânın ‘âdî bir insân gibi yeryüzüne indiğini ve insânlar arasına girdiğini ve yiyip içtiğini görmüşlerdir. (Bu mesâilde Tevrât’ın muharrefiyyetini, müftereyâtını yâ‘nî isrâiliyyâtını hâtırdan asla çıkarmamalıdır.) Hazreti Mûsâ’nın ba‘sinden sonra bile benî

---

⁸² Druidism

İsrâîlin o dîn-i hakk-ı semâvî ile Putperestlik arasında bir tedâhül vücûda getirmek ‘inâdında ne kadar ısrâr eyledikleri ma‘lûmdur.

Hıristiyanlığa gelince Putperestlik ile dîn-i hak-ı ‘Îsâ arasındaki tedâhül bi’l-külliyeye câlib-i nazar-ı hayrettir. Hattâ buna “tedâhül” demekten ziyâde bir tahavvül denilmiş olsa bile becâdır. Putperestliğe Teslîsini kabûl ettirmiş ve Antropomorfizm mesleğini ise tamâmiyle almışlardır. Zîrâ ilâhın sûretini tıpkı insân sûretinde yapıp pederi ihtiyâra, oğlu genç sûretinde tasvîr etmeyi bile unutmamışlardır.

Kendi dînimiz gayretiyle söylemiş ya‘nî bitarafılığın hâricine çıkmış olmadığımızı kemâl-i hâlisiyyet ile bi’l-ahtâr İslâmiyyet’in tenzîh-i bârîde nasıl bir mertebe-i kemâle vardığı ve sûret-i ilâhiyye için “Hiç birşey onun misli değildir.” diye bir meydân-ı imtinâ‘ açtığı ve Allah-ı zü’l-celâlin yalnız sıfât-ı zâtiyye (70) ve subûtiyyesiyle biliniyor ve mâhiyyet-i ilâhiyyesine ‘akıl sır ermez olduğunu el-hâsıl bir vâcibu‘l-vücûd ettiği pişgâh-ı insâfa alınır ise böyle bir tevhîd ve tenzîhlik merâtib-i ‘irfânın hiç birisinde nev‘-i beşere müyesser olamamış bulunduğunu i‘tirâf etmek Târîh-i Edyân’ın istihsâl edeceği netîce-i gâye hükmünü alır.

Ders-18

Sekene-i Semânın Yeryüzünde İkâmetgâhları

Dünyâsını daha iyi tanıdıkça kendisini de daha iyi tanıyan nev‘-i beşer bu tezâyüd-ü ‘irfânı ile rabbini dahî gittikçe daha etraflı tanımak tekâmülünü her mertebe-i diyânette göstermiştir. Ervâh-ı ecdâdın fevkinde birçok ilâhlara fikren vücûd vererek bu mertebe-i ‘irfânda semt-i semânın da bulutlardan ‘ibâret olmayıp tabakât-ı eflâk bulunduğuna ‘akıl erdirdikten sonra ilâh ve ilâhelerin karargâhı olmak üzere eflâkı ta‘yîn etmeleri tabî‘at-ı maslahat hükmünü almıştır. Bu ‘akîde tab‘-ı beşerde o kadar yerleşmiş kalmıştır ki Hıristiyanlık bile bunu muhâfaza etmiştir. Moğollar gibi ba‘zı milletlerde semâ ve ilâh ma‘nalarını aynı kelime edâ edebildiği gibi bu hâl Hıristiyanlığı kabûl etmiş olan milletler nezdinde görülmüştür. Ya‘nî “gök” demek “Allah” demek hükmünü alıp “gök aşkına” demek “Allah aşkına” demenin ‘aynı olmuştur. İbnu’llâhın göklerde sâkin olduğu hakkındaki i‘tikâd-ı nasârâyı Moğolistân’da ve Polinezya’da ve Malezya’da dahî buluyoruz. Bu yerlerde ilâh ve ilâhelere “sekene-i semâ” denilmiş ve oradan bu ‘akîde Yunan ve Latin mitolojyasında geçmiştir. (71)

Fakat sekene-i semânın yeryüzünden o kadar yüksek o kadar be'îd olmasına da hayâl-i beşer kâil olamadığından birçok milel-i kadîme bunların yeryüzüne inmeleri için de fikren ve i'tikâden bir yol bulmuşlardır. Ezcümle Moğollar'ın "dağ-ilâh" ta'bîr ettikleri en yüksek dağ ki isminden bizzat dağın bir ilâh i'tikâd olunduğu da anlaşılır ise de halkın i'tikâdı bu ma'nâyı tashîh eder. "Dağ-ilh."⁸³ bi'l'akis "Makâm-ilh." i'tikâd olunur imiş. Fakat asıl karargâhı tabakât-ı eflâkın en 'âlîsi olan "Tengra"⁸⁴ ya'nî tanrı yeryüzüne takarrub etmek istediği zamân bu dağın üzerine iner imiş. Bu 'akîde Polinezya'da ve Moğol soyunun münteşîr oldukları sâir yerlerde dahî görülmüştür.

Yunan mitolojyası da ma'bûd-u a'zam Jüpiter'in mevlûdleri olan ilâh ve ilâheleri sekene-i semâ sûretinde gösterdikten sonra bunlara yeryüzünde dahî bir ikâmetgâh olmak üzere Olimp⁸⁵ dağlarını ta'yîn eder ki kadın erkek bir cemâ'at-ı kesîre oldukları hâlde o dağda ikâmet ederler diye i'tikâd olunur idi. Fakat Olimp'in üstüne çıkmak bu fânî ve 'âciz insânların muktedir olabilecekleri şeylerden olmayıp yeryüzünde benât ve ebnây-ı beşerle mu'âmeleleri için Olimp'den dahî aşağıya inerler idi. Zîrâ ilâhelerden ba'zılarının ebnây-ı beşer ve ilâhlardan ba'zılarının benât-ı insân ile mu'âmele-i istifâsiyyeleri olduğunu ve "nîm-ilâh" veyâhut "kahramân" denilen âdemlerinde işte bu mu'âmeleden tevellüt eyledikleri esâtîr-i yûnânîyenin en vâsi' zemînleridir.

Sekene-i semânın rûy-u arza inip çıktıklarını 'İbrânîler nezdinde dahî buluruz. Semâdan yere kadar bir nerdbân koyularak melâikenin inip çıktıklarına Hazreti Ya'kûb görmüş hattâ Hazreti Ya'kûb zât-ı ilâh ile güreş (72) dahî ederek gâlibiyet ve mağlûbiyyet anlayamamış ve şafak söktüğü zamân güreştiği zât kendisine "Senin adın ba'demâ İsrâîl olsun. Zîrâ sen rab ile güreştin." demiş ki "İsrâîl" kelimesi "Allah ile güreşen pehlivan." ma'nâsında olup ba'demâ Ya'kûb'un oğullarına Benî İsrâîl denilmesi bundan neş'et eylemiş.

Yüce dağların ehâlî-i semâyâya tecellîgâh olması i'tikâdı Fenikeliler nezdinde pek kuvvetli idi. Bunların ma'bedleri dâimâ en yüksek yerlerde yapıları taht-ı mecbûriyyette idi ki İstanbul'da Hazreti Yûşa'a nisbet edilen tepe dahî bir Fenike ma'bed-i kadîminden kalma olduğu müstedellât-ı târihiyyedendir. Tevrât dahî yüksek tepelerden dâimâ bahseder. Bu ta'bîr lisân-ı Tevrât'ta Fenike me'âbidi ma'nâsına delâlet eyler.

---

⁸³ İlh: ilâ âhir.

⁸⁴ Tengri

⁸⁵ Olympus

Nihayet Hazreti Mûsâ'ya şerr-i fevâkî' olan tecelliyât mahallinin dahî Tûr-i Sînâ olması tahattur edilecek birşeydir. Lâkin gerek hikâye-i Tevrâtiyyeden ve gerek delâlet-i Kur'âniyyeden anlaşılır ki Hazreti Mûsâ, Hazreti Ya'kûb gibi orada zât-ı ecel ve a'lâyı ra'yu'l-'ayn görmüş değildir. Cenâb-ı vâcibu'l-vücûdun göz ile görülmez ve görülemez olduğu hakîkatî orada mevkî'-i sübûta konulmuştur. Vukû'a gelen şey bir tecellî-i ilâhiyyedir ki peygamberân-ı zîşâna her nerede olsa vâkî' olabilir. Hattâ Nebiyy-i Zîşân efendimizde görülmüş olduğu vechile rû'yây-ı sâdika sûretinde bile vâkî' olabilir.

'Arafat'ın eyyâm-ı teşrîk için bir ma'bed-i celîl olması İslâm'dan evvel bir kıldeme, tıpkı ziyâret-i Beytullâh gibi Kudûs'ün Hazreti İbrâhîme kadar bir keyfiyyet olup eyyâm-ı câhiliyyette îcâd olunan merâsim-i putperestîden tahliye ve tathîr olunduktan sonra hacc-ı İslâm için dahî sûret-i 'asliyye ve sâfiyyesi muhâfaza (73) edilmiştir. İslâm'ın semâsı sümuv ve 'uluvvundan kinâye olup mekândan münezzeh olan cenâb-ı vâcibu'l-vücûd için bir karargâha ihtiyâc yoktur ki semâ karargâh-ı ilâhî ve cenâb-ı hakk dahî sâkin-i semâ olmak 'akîdesi İslâm'a yol bulabilsin. Tecelliyât-ı ilâhiyye için İslâm'ın bir cebele dahî ihtiyâcî olmamıştır ve yoktur. O cebel kalb-i pâk ve tebnâk cenâb-ı Mustâfâdır ki merbût-u vahy-i ilâhîdir. Hak sübhânehû ve te'âlâ hazretleri "ben sana şah damarından daha yakınım" dediği hâlde onu semâlarda, dağlarda aramaya ihtiyâc olmadığını hakâyık ve zerâfet-i İslâmiyye erbâbı derhâl tefehhüm ederler. Zâten İslâmiyyet'in Târîh-i Edyân netîcesinde ekmel-i edyân-ı semâvî olması da bu yoldaki hakâyıktan neş'et eder.

Tarz-ı 'İbâdetin Tekâmülâtı ve Semâya Teveccüh

'İbâdetin suver-i ibtidâiyyesi hakkındaki nefîce-i tetebbu'âtı haber verdiğimiz zamân nâğme ve raks ve tetahhur ve kurbân sûretlerinden 'ibâret bulunan o tarz-ı 'ibâdetin dahî 'irfân-ı beşerle berâber tekâmül edegeldiğini de söylemiş idik. Hele san'at-ı kitâbete kadar terakkî etmiş olan Putperestler nezdinde bu tekâmül o mertebelere varmıştır ki mûcib-i hayrettir. San'at-ı kitâbetin yardımıyla milel-i mezkûre edebiyât-ı tarîk terakkîsine de girmişler idi. İlk edebiyâtın zemîni ise sâfî ilâhiyyât idi. İleride ba'zı numûnelerini de göreceğimiz vechile Putperestlerin kütüb-ü mukaddeseleri 'ad olunan kitaplarda me'âbîd-i kesîrelerine hitâbe yolunda o kadar nazımlar görülür ki bunlar gerçekten mahsûl-ü edeb birer münâcâtırlar. Bu milletler türlü sazlar îcâdıyla san'at-ı mûsikiyelerini de pek ileriye götürmüşlerdir. Hele benî İsrâîl nezdinde mûsikînin makâmâtıda ta'yîn olunarak "Nekinot" ve "Nahilot" ve "Keskâyun" (74) ve "Nemtît" ve

“Mutlîn” ve “Mîhtem” ve “Âbiletü’s-sihr” ve “Meskîl” ve “Bedûton” ve “Suyânim” ve “Alâmût” ve “Mahâlât” ve “.....” (?) diye isimler verilmiş ve .....(?) kırıliye kadar türlü sazlar icâd olunmuştu ki bu terakkî benî İsrâîle Fenikeliler’den girmiş ve hattâ Fenikelilerden Yunanistana’da intikâl ederek san‘at-ı mûsikiyeye oralarda mertebeleri kusvâyı bulmuştur. Üdebâsı gibi mutrîleri de bütün kudret-i san‘atkarîlerini mehmîd-i ma‘bûdiyyeti alkışlamaya sarfederek binâen‘aleyh mukaddesât-ı⁸⁶ dîniyyeyi pek ileriye götürmüş oldukları mesellü öyle ba‘zı edyân-ı vahşiyeye erbâbının yaptıkları gibi insân zebhi değil â! zebh olunan hayvanâtı yakmak ‘âdet-i kadîmesi dahî terk olunarak ma‘bûd ve ma‘bûdelere nefâyis-i eşyâ ve et‘ime ve eşribe ve ‘itriyye takdîm olunmak mertebelerine kadar te‘âlî edilmiş idi. Raks ‘ibâdet-i bedeniyyesi dahî bu tekâmülden hissesini almıştır. İsm-i ma‘bûd zikrolundukça kâh rûkû‘ kâh sücûd hareketleri tanzîm olduğu gibi iki diz üstüne çökerek nîm kâim bir vaz‘iyyetle iki avuçlarını temâs ettirmek ve bu temâs hâlinde baş parmaklar kendi vechine mukâbil gelmek üzere ellerini başından yukarıya doğru kaldırmaktan ‘ibâret bir vaz‘iyyet dahî tertîb eylemişlerdir. Lazların ‘âdî raksları ve Bulgarların Horaları⁸⁷ ve Arnavutların Kasap Oyunları ve Sertuları⁸⁸ gibi cemâ‘atce icrâ olunur bir takım rakslar dahî ilk rakslardan daha muntazam olarak yapılmıştır ki bu rakslar icrâ olunur iken ya tek bir hânende tarafından veyâhut cemâ‘atin hey‘et-i mecmû‘ası cânibinden neşîdeler dahî okunur idi.

En ziyâde câlib-i ehemmiyyet olan şey bütün bu ‘ibâdetleri esnâsında ‘âbidler gözlerini semâyâ dikerek hitâblarını da semâyâ tevcîh etmeleri kaziyyesidir ki ehl-i İslâm’da dahî du‘âlarında avuçlarını semâyâ doğru kaldırılmış ya‘nî ol semt-i semânın ‘âtîfetine bu vaz‘iyyetle ‘ard-ı iftikâr edilmiştir. (75)

Ders-19

Fetîşîlerin, Putperestlerin ‘İbâdetleri Kimleredir?

Ziyâret eyledikleri Fetîş yâhut Putperest kavimlerle müdekkiklerin vukû‘a gelen musâhabelerinden bunların ‘ard eyledikleri ‘ibâdetler “fetîş” denilen o kaplumbağa kabuğu, böcek kurusu gibi şeylere veyâhut “sanem” denilen masnû‘-u eyâdî-i beşer olan o heykellere değil belki onlara tecellî eden rûha veya ilâha ‘arz-ı perestîş eyledikleri

⁸⁶ Kitabın 1329 yılı basımında bu ifâde yoktur.

⁸⁷ Horo

⁸⁸ Sirto

vâzihan anlaşılmaktadır. Hattâ Polinezya’da bir kâhin kendisini ziyâret eden Avrupalı bir seyyâha demiş ki: “Siz bana hitâb eylediğiniz zamân benim etlerime, kemiklerime mi hitâb ediyorsunuz? Şüphe yok ki değil! Bendeki rûha hitâb ediyorsunuz. Bu sanem işte sen ve benim vücûdlarımız gibi bir vücûd-u maddîdir. Bizim mâddiyetimiz nasıl ki hiçbir şey anlamaz ise bu sanemin vücûd-u mâddîsi de hiçbir şey anlamaz. Lâkin onda da bir rûh var. Hemde ‘âdî bir rûh değil, bir ilâh! Biz de hitâblarımızı o ilâha ederiz! Şu taş parçasına değil.”

Ba‘zı tatbîkât ve tedkîkâtan anlaşıldığına göre holokost usûlüyle ihrâk-ı kurbân yalnız ‘İbrânîler nezdinde Ken‘ânîlere, Fenikelilere, Kartajalılara⁸⁹ ve bir dereceye kadar Yunanlılara dahî onlardan sirâyet etmişlerdir. Hâbil ile Kâbil ‘arz-ı kurbân eyledikleri zamân Hâbil’in kurbânı hakkında vukû‘a gelen ‘alâmet-i kabûl bir âteş-i semâvînin onu ihrâk etmesinden ‘ibâret idi. Fakat bu ‘alâmet-i kabûl kolayca bir rivâyet edilebildiği hâlde her yerde o kadar kolay görülebilecek şeylerden olmadığı için ‘ard olunan kurbânı kendileri yakmaya kadar lüzûm gördüler. Hazreti İbrâhîm’in ferzendini kurbân edeceği zamân birçok odun dahî yığılmış olması en kadîm (76) zâmanlarda insân dahî kurbân edilmesini ihtâr edeceği gibi ‘ard olunan kurbanın ihrâkı ‘âdetini de ihtâr eder. Ne hâcet Tevrat’ta müte‘addid yerlerde rabbu’l-esbât kendisine kurbânlar ihrâk olunmasını emrederek çünkü et kokusundan hoşlandığını ilâve eyler.

Halbuki dünyânın her tarafında her zamân kurbânlar, et yakmaktan ‘ibâret kalmamıştır. Keldan’da ma‘bûde İştarteye⁹⁰ kadınlar kendi visâllerini kurbân eyledikleri ve bu âdetin Fenike ve Yunan’da da görüldüğü tahattur edilir ise ‘ard olunan kurbânların envâ‘ı nerelere kadar vardığı görülmüş olur. Birçok me‘âbid-i mühimmede ta‘âmlar tabhı dahî kurbân idi ki bakıyyesi bizim bastığımız helvalara ve döktüğümüz lokmalara ve tevzî‘ eylediğimiz kurban etlerine kadar da gelir. Gerânbehâ kurbânlar ile hazâin-i me‘âbidin doldurulduğu her yerede görülmüştür. Kurbân hakkında şu îzâhâtı aldıktan sonra yine Avrupalı seyyâhla musâhabe eden kâhinin kurbânlar hakkındaki sözlerini de dinleyelim. Demiş ki:

“Putlara arz ettiğimiz kurbânları putların yemeyeceklerini kim bilmez? Cema‘atımız o kadar ahmâk mıdır? Ne cisimleri ne rûhları o kurbanlara ‘arz-ı ihtiyâc etmezler. İşte önlerine vaz‘ olunuyor da parmak ile dokunulmamış oldukları hâlde

⁸⁹ Kartaca: Bir Fenike kolonisi. Tunus

⁹⁰ İştâr: Savaş ve aşk tanrısı.

kaldırılıyor. Bunlar o sanemin hizmetkârları olan bizler içindir. O takdimeler ile sanem içindeki rûh şâd olur. Çünkü onun bendegânı o takdimeler ile mütemetti‘ olurlar.”

Mısır’da Osiris’in putu önünde “Sen evvel ve âhirsin, sen zâhir ve bâtınsın! Sen herşey üzerine kâdirsin, rûh-u kâ‘inâtsın, sensiz kâ‘inat bir cism-i câmid olur.” Tarzındaki münâcâtı îrâd eden yalnız papazlar değil ehâlî-i zekiyye dahî hakkâkların kalemleriyle yapılmış olduğunu bildikleri (77) ve yenileri de yapılmakta olduklarını görüp durdukları asnâmın o mevcûdiyyet-i mer’iyyeleri bu sözlere muhâtab olmayacağını bilmezler miydi?

Lakin bu ‘irfânın ‘avâmm-ı nâsda bulunmayacağına zerre kadar şüphe etmez. Evet şüphe etmez ki ‘avâmm-ı nâs asnâmın kendilerine ‘arz-ı ‘ubûdiyyet ederlerdi. Onlara tecellî eden rûhlara değil! Bunu Hıristiyanların bugün ki hâllerinden istidlâl ediyoruz.

“İkonoklast” nâmiyla Hıristiyanlardan büyük bir fırka putları kırmak gayretini asırlarca müddet muhâfaza ederek bu kavgada birçok kanlar döktükten sonra nihâyet onların yalnız bir muhtıra olmak üzere kabûlü tecvîz olunmuştur. Bu hâlde Hıristiyânlık kendi asnâmında bir rûh bir ilâh mütecellî olduğunu hüküm etmez. Fakat ‘avâmm-ı nâs heyâkil-i mezkûrenin ‘ayn-ı ulûhiyyet olduklarını kabûle kadar varır. O kadar ki Hazreti Meryem’in birçok heykelleri; sûretleri bulunduğu ve bunların kafası aynı imraey-i sâlihayı tasvîr ve ihtâr ettiği hâlde her biri başka başka bir Meryem-i mustakîlle diye telakkî olunur. Kazanlı seyyidemize kabûl ettirilemeyen bir niyâzın Moskovalı seyyidemize kabûl ettirileceği ümîd olunur. General Kuropatkin’in⁹¹ Japonya muhârebesine giderken râkib olduğu vagonun suver-i mu‘azzeze ile doldurulmuş olması müdekkikînin hayretlerini mûcib olmuştur.

Kadîm Putperestler nezdinde asnâmın bizzat mescûd olduklarını bize gösterecek ahvâl pek çoktur. Bunlardan ba‘zıları sayha etmiş oldukları işitilmiş, ba‘zıları ağzından ateş püskürmüş oldukları görülmüş, ba‘zıları söz söylemiş. Velhâsıl bir çoğunda pek türlü âsâr-ı hayât ve ‘alâyim-i tehassüs ve teessür görülmüş hattâ Kont Dekastri⁹²’nin (78) “İslâm” nâm kitâbında beyân olduğuna göre bir zamânlar İslâmiyyeti bir Putperestlikten ‘ibâret bilen Avrupa Hıristiyanları “Mahum”⁹³ denilen zâtın me‘âdin ve ahcâr-ı zî-kıymetten ma‘mûl ve murassa‘ ve içi boş bir heykel olduğunu ve “İmân”

⁹¹ Aleksey Nikolayevich Kuropatkin

⁹² Count Henri de Castro

⁹³ Mahomet; Hz. Muhammed.

denilen zâtın da onun içine girerek söz söylediğini ve zavallı Müslümanların bu sözleri Allâh söylüyor sandıklarını kitâbelerine yazarlar imiş. Bu yoldaki rivâyetler ba‘zı ‘azîm ve cesîm putlar hakkında da edilir. Hattâ işin bu ciheti hâlâ Avrupalı seyyâlardan kat‘iyyen ketm olunmakta ise de ba‘zı putların cesâmet-i fevka’l-‘âdelerine nazaran rivâyet-i vâkıa’nın sıdkları da ihtimâle vusûl derecesinde takarrub eder. Ba‘zı tasâvîr-i mukaddesenin ba‘zı eyyâm-ı hüzüde gözleri yaşardığı hakkındaki rivâyete ‘arz-ı ihtiyâc etmeyiz.

el-Hâsıl rüesây-ı rûhâniyye nezdinde asnâm ve evsân bizzat ilâh olmayıp binâen‘aleyh bizzat ma‘bûd ve mescûd dahî değil iseler de cemâ‘atleri nezdinde bunların bizzat ilâh olup kendi zâtlarına ‘ibâdet edildiği dahî muhakkaktır.

Ders-20

Dîn Vâzı‘ları ve Kitâbları

Tekâmülât-ı dîniyyeye ‘atf olunacak bir nazar-ı ‘umûmîde görülür ki Fetîşîliğin Putperestlik derecesine takarrub ve hattâ vusûlüne kadar yüzlerce envâ ‘ı görülmüş olan edyân-ı Fetîşiiyenin vâzı‘ları olarak hiçbir isme tesâdüf olunamıyor. Bunlar nezdinde takdîs olunur hiçbir kitâb görülüyor. Bu pek tabî‘îdir. Çünkü san‘at-ı kitâbetin bulunmadığı edvâr-ı târihiyyede kitâb bulunamaz. Kitâb bulunmadığı hâlde esâmî-i vâzı‘ın dahî mazbût olamaz. Ma‘ahâza Fetîşilik gereği gibi tekâmül ettikten sonra (79) birtakım rûhlara esâmî-i husûsiyye veriliyor ki Putperest devrine girildiği zamânlar bunlar ilâhlar olmak üzere de telakkî olunuyor. Erbâb-ı tedkîk kanâ‘at getiriyorlar ki bu esâmî-i husûsiyye o dînleri vaz‘ etmiş olan ba‘zı muktedir kâhinlerin isimleridir de zamân geçtikçe kâhinleri unutularak ve yazı ve kitâb bulunmadığı için hakikat-i âdemiyyeleri de gâib olarak bunlara o merâtib-i ulûhiyyet ta‘yîn edilivermiştir. Kitâbdan mahrûm olan en eski milletler için bu istidlâl yol açan şey Hindliler ve Japonyalılar gibi kitâbet ve kitâb sâhibi milletler nezdinde bile hem de bize beş altı ‘asır kadar yakın zamânlarda ‘âdî bir âdemin bir ma‘bûd derecesine vardırılmış olduğunu görmektir. En eski zamânların Jüpiterleri filanları da birer dîn vâzı‘ı iken murûr-u zamân ile mertebe-i ulûhiyyette telakkî olunduklarını istidlâl eden erbâb-ı tedkîkin hükümleri red olunamıyor. Hele Hazreti ‘Îsâ’nın te’lîhi meselesi asırlarca müddet münâze‘un-fih olduğu için kıyâmete kadar da o tutulamayacak ahvâldendir. İşte bunlar gibi Fetîşîler nezdinde el-yevm

ma'bûdlerin esâmîsi diye rivâyet olunan isimlerin dîn vâzı'ları esâmîsi oldukları 'inde'l-umûm kabûl olunuyor.

Mısırlılar gibi Keldânîler gibi hem san'at hem san'at-ı kitâbete vâkıf hem de Putperestlikte pek ziyâde mütekâmil olan dînlerde dahî vâzı'ların esâmîsi bilinmiyor. Başkaca dîn kitâbları da görülemiyor. Âsâr-ı kadîmeleri meyânında birçok menkûşât ve mahkûkât-ı dîniyye bulunuyor ise de bunlar kitâb-ı müstakil sûretinde olmadıkları gibi kitâb-ı mukaddes mertebesinde de değildirler. Yunanistan'da bile dîn vâzı'nâmına kimseyi göremediğimiz gibi kütüb-ü mukaddese nâmında hiçbir şey göremiyoruz. Vâkı'â birçok felâsife esâmîsini (80) ve bunların birçok kütüb-ü müellefesini bulmakta isek de bunlar menkûlât-ı hayâliyyeden 'ibâret olan dîn-i kadîm-i Yûnânî vâzı'ları 'ad olunmak gâyet müsteb'ad olduğu gibi âsâr-ı kalemiyyelerini kütüb-ü mukaddese-i dîniyyeden 'ad etmek dahî o kadar müstab'addir. Bunlar mesâlik-i hikmetin vâzı'larıdır. Kitâbları da kütüb-ü hikemiyyedir. Latinler dahî bu tarîk-i tettebbu'da Yunanlıların bakiyyeleridirler.

Dîn vâzı'larına ve kitâblarına asıl Çin ve Hindistân ve Fûrs-ü kadîm ile bir de Japonya'da tesâdüf ediyoruz. Orada isimlerini işittiğimiz zevât dahî en kadîm dînlerin vâzı'ları değildirler. Yazdıkları kitâblar dahî o en kadîm kitâbların kütüb-ü mukaddesi değildirler. Belki ekâdim-i ezminde oralarda ba'zı dînler var imiş de o dînlerin ma'bûdları esâmîsi olmak üzere bize kadar intikâl eden isimler dahî ihtimal ki onların vâzı'ları imişler de bu isimler sûret-i müellifeleriyle bize intikâl etmişler. Zerdüş gibi Konfüsyüs gibi Buda gibi bize intikâl eden isimler ise ekâdim-i ezmine edyânını kendi nazariyyât ve kavâ'id-i cedîdeleriyle tecdîd ve ikmâl eylemiş olan zevâtın isimleri olup bunların kitâbları ise kütüb-ü münezzeleden ma'dûd olmayıp yine kendi eserleri 'ad olunur. Fakat hâvî oldukları şeyler ilâhiyyâta dîniyyâta 'âid oldukları için kütüb-ü mukaddese nazariyla telakkî olunur.

Târîh-i Edyânca akvâm-ı fetişiyeyi ziyâret ve rüesâsıyla musâhabet yüzünden alınan malûmâtta vâkı'â pek ziyâde istifâde edilmiş ise de Max Müller gibi isimleri ölmezlik şerefini kazanmış olan müsteşrikîn-i kirâmın himmetleriyle tercüme edilmiş olan kütüb-ü kadîmeden istifâdelerimiz daha başka ve daha ziyâde olmak tabî'idir. Zîrâ onun mebdâîsi Hazreti Âdem'e ya'nî Hazreti Mûsâ'ya nisbetle dört bin beş yüz sene evvele kadar varlığı gibi işbu kütüb-ü kadime (81) münderecâtı dahî böyle kendi zamân-ı tahrîrlerinden binlerce sene evvellere kadar varmakta ve Hazreti Mûsâ'nın kitâbı kendisinden evvel gelmiş olan ba'zı enbiyây-ı kirâma nâzil olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de

haber verilen suhuf-u evvelîn münderecâtını hâvî olmak lâzım geldiği gibi işbu Hint ve Çin kütüb-ü mukaddesi dahî kendilerinden binlerce sene evvelki kitâblar veyâhut suhuf-lar ahkâmını da ihtivâ etmektedirler. Bunlar tercüme olununcaya kadar istitlâ'ât-ı mevcûde yalnız fetîş kâhinler ile bir de Brahmanî ve Bûdî vesâire rüesâsının mülâkât ve musâhabet esnâsında verdikleri haberlerden 'ibâret olup bu kitâbların tercümesinden sonra ise fikr-i intikâd bu dînlerin esrârına kadar nüfûz etmiştir.

Demek oluyor ki edyân-ı fetîşîyye ile edyân-ı vesenîyye arasında bir fark dahî Fetîşîler yazısızlığına ve kitâbesizliğine mukâbil Putperestlik kâtipliği ve kitâbeliği kazîyyesidir ki o tekâmülde bu farkın ne kadar büyük bir fark olduğu muhtâc-ı tafsîl değildir. Kaldı ki Putperestlikte de Mısırlılar Keldânîler gibi müstakil kitâb sâhibi olmayanlar ve esâmî-i vâzî'îni bilmeyenler ile Hindliler ve Çinliler gibi kitâb sâhibi olanlar ve vâzî'larının esâmîsini bilenler arsında da fark-ı 'azîm vardır. Birincilerin herhâlde noksanlarına mukâbil ikincilerin derecesi mertebe-i kemâl olarak telakkî olunur.

Merâtib-i edyâna 'atf ettiğimiz 'umûmî nazarlar meyânında şu vâzî'lar ve kitâb-ı mukaddesler mes'elesinde Edyân-ı Semâviyyenin kütüb-ü mukaddesiyle vâzî'larına dahî velev ki gâyet mücmel ve muhtasar olsun bir nazar-ı 'atf edeceğiz. Hemde târîhî nokta-i nazarı kıyâsî nokta-i nazara katarak o vechile 'atf edeceğiz. O hâlde göreceğiz ki Hazreti Mûsâya nisbet edilen esfâr-ı hamse nebîyy-i müşârun ileyhî irtihâlden sonraki vukû'âtı da hâvî (82) olmak bir garâbet içindedir. Kral Yusya⁹⁴ zamânında asıl Tevrât'ın ebniye-i münhedime enkâzı altında bulunması derecesinde mebâdi-i tahrîf görüldüğü gibi zuhûr-u İslâm'da Medîne-i Münevvere Yahûdileri ile Kudüs tarafındaki Yehûd ellerinde bulunan nüshâlarda dahî fark-ı 'azîm vardır. Zîrâ ba'zılarında münderic olan birçok şeyler diğerlerinde yoktur. Sebtantlar⁹⁵ ve Vulgat⁹⁶ gibi tercümeden tercüme bir çok tahrîfler daha girmiştir. Tevrâtlar'dan mâ'adâ mikdâr-ı 'umûmîleri altmışa varan kütüb-ü Tevrâtiyyenin hepsi eser-i vahy olup olmadıkları da aslâ ta'yîn olunamamıştır. Bu hâl İnciller hakkında daha başka bir sûrette vakı'dır. "İncîl" nâmındaki kitâb-ı semâvî münezzel olmak lâzım geldiği hâlde ortada hiç öyle bir kitâb yoktur. Elliye kadar vardırılmış olan nüshâların herbiri enbiyâdan olmayan zevâtın âsâr-ı hâmesi olup el-yevm mu'teber olan dördünün de muharrirleri ma'lûmdur ki bâ'zıları Hazreti 'İsâ'yı hiç görmemiş ve yalnız onun havârîlerinden birisine mülâkî olabilmıştır. 'İlm-i edyân nokta-

⁹⁴ Yuşâ b. Nûn

⁹⁵ Septuagint: Eski Ahit'in Yunanca tercümesine verilen ad.

⁹⁶ Vulgate: Eski Ahit'in Latince tercümesi.

i nazarından bunlara belki birer hadîs kitâbı derecesinde bir ehemmiyyet verilebilir. Fakat hâvî oldukları ehâdisin kısm-ı küllîsi mevzû' olduğunu bilmek şartıyla!

İmdi bir cereyân-ı tabî'î ile istintâc edeceğiz ki nüshâları kendi zamânına kendi zâtına kadar vâsıl olmak ve eser-i vahy olduğu koca bir milletin ve bâhusûs onların meyânındaki dâhîlerin şehâdetleriyle müsteşhed bulunmak ve zamânından zamânımıza kadar hiçbir tahrîf ve tağyîre uğramamış bulunmak gibi en mühim en esâslı nukât-ı nazardan yegâne kitâb-ı münezzel, yegâne kitâb-ı semâvî, yegâne kitâb-ı mukaddes Kur'ân-ı 'azîmü's-şândır.

***

Ders-21

KISM-I SÂNÎ

Husûsiyyât

Târîh-i Edyân'ın kısm-ı evvelini teşkîl eden derslerimiz 'umûmiyyâtta bahsederler ki bunlarda falanca veya falanca dîne dâir husûsiyyâta girişilmeyip nev'-i beşerin tekâmülât-ı dîniyyesinden bir sûret-i 'umûmiyyede bahs olunmuştur. İşbu husûsiyyât kısmında ise Fetîşilik ve Putperestlik dînleriyle edyân-ı semâviyyeden birer sûret-i husûsiyyede bahs olunacaktır.

Fetîş Dînleri

Avrupa kıt'asında edyân-ı Fetîşkiye'den eser görülememiştir. Bu kıt'a 'an asl ahâliden hâlî bir yer iken Asyay-ı 'ulyâdan birçok milel-i vahşiyenin hicretleriyle meskûn bir hâle gelmiş isede bu milletlerin ilk hâl-i vahşetlerindeki Fetîşiliği hakkında hiç haber alınamamıştır. Kendilerinden ilk haber alındığı zamânlar ise bunların Asya'dan getirdikleri dînlerin Putperestlik kadar mütekâmil oldukları görülmüştür. Selt⁹⁷ milletlerinin Droidizm⁹⁸ dîni ile Yunânîlerin asılları olan Pelajlar'ın 'an asl dîn-i Keldân'a pek benzeyen dînleri gibi ki bunlardan bahsedilmek lâzım gelir ise Putperestlik

---

⁹⁷ Kelt, Celt

⁹⁸ Druidizm

edyânı meyânında bahsedilmek icâb eder bu hâlde Fetîş dînlerini Asya ve Afrika ve Amerika kıt'alarında arayacağız ve bulacağız.

Asya kıt'asında Çin ve Hint ve Japon gibi milletler Putperestlik mertebesine varmış oldukları hâlde henüz 'akâid-i fetîşiyelerini muhâfaza eder bir hâlde (84) bulacak isek de tedkîkât-ı dîniyye emrinde 'akâid-i 'avâmdan ziyâde ahkâm-ı dîniyye şâyeste-i tedkîk olup 'avâmın kendi dînlerine derece-i i'tikâdları üçüncü nokta-i nazar-ı tedkîk olan "Rûhî" nokta-i nazarına 'âid bir keyfiyyet kalır. O hâlde Asya'da Fetîşîliği yalnız Moğollardan Bûdîliği ve Müslümanlığı henüz kabûl etmemiş olan bir kısım ile bir de Cezâir-i Bahr-i Okyanus sekencesi nezdinde bulacağız. Bu hâlde Asya Fetîşîlerini "Moğollar" ve "Okyanûsîler" diye iki fırkaya ayıracağız:

Moğollar

Moğol soyu Asya kıt'asının bütün kısm-ı şarkîsine yayılmış olduktan fazla Cezâir-i Bahr-i Okyanusa doğru da hudûd istîlâlarını tevsî' etmişlerdir fakat Çinliler, Japonyalılar tamâmıyla Konfüsyüs ve Buda dînlerinde dâhil oldukları gibi Moğolların Tatar kısmından birçoğu da dîn-i İslâm ile Hıristiyanlığı kabûl etmiş olduklarından asıl Fetîşî olan Moğolları Tunguzlar ile bir de Baykal etrâfındaki Poriyatlar⁹⁹ ve Altaylılar ve Sayansklar¹⁰⁰ ve bir dereceye kadar Mançolar için de bulacağız. Fakat Mançular Buda ve Konfüsyüs dînlerinden pek çok şeyleri kendi dînlerine katmış oldukları gibi Altaylılar ile Sayansklar ekseriyetle Müslümanlığı ve bir yandan dahî Hıristiyanlığı kabûl etmeye başlamış olduklarından yakın bir zamânda bunlar dahî Fetîşîlikten çıkacaklardır. Bu hâlde hâlis Fetîşîliği Poriyanlarda ve bilhassâ Tonguzlar nezdinde bulacağız.

Tonguzlar ahvâlinden Avrupayı haberdâr eden zât Rudolf'tur¹⁰¹ ki bir çok seneler onlarla berâber yaşayıp lisânlarından mâ'adâ ahvâl-i ma'îşetlerini (85) ve ahvâl-i rûhiyyelerini de tamâmıyla öğrenmiştir. Rudolf'un verdiği ma'lûmâta nazaran Moğollar'ın dîni "Şaman" dînidir ki bu kelime onların rüesây-ı dîniyyeleri 'ünvânıdır. Bu dîn Fetîşîliğin bir sûret-i mütekâbilesidir. Zirâ beyne'l-ervâh bazıları bir ulûhiyyet derecesinde ta'yîn etmişlerdir.

Kuvây-ı tabî'ata bir rûh ve zeka isnâdı Şamânîler nezdinde mevcûd olup ezcümle tekmîl-i dünyâya bir rûh isnâd ederler ki ilâh-ı arz olarak buna perestîş eylerler. Arz kendi

---

⁹⁹ Buryatlar

¹⁰⁰ Sayanlar

¹⁰¹ Dr. Rudolf Fitzner

üzerinde bunca insânları, hayvânları nebâtları besleyip doğurduğu hâlde rûhdan mahrûm olması kâbil midir? Halbuki hey'et-i 'umûmiyye-i arzın bir rûh-u a'zamı bulunduğu gibi kît'ât-1 arz olan her ülkenin de bir rûh-u husûsîsi olup oraların ahâlîsi de o rûha perestîş ederler diye hükm etmektedirler. İşbu ervâh-1 husûsiyye o ülkeleri fetheden ve rûh-u 'umûmî dahî fütûhunu cihângirlik derecesine vâdîran zevâtın ya'nî yine kendi ecdâdlarının rûhu olması derecesine kadar varırlar. Zîrâ bunlar ervâh-1 âbâ ve ecdâdı da müstehakk-1 perestîş görüp tapınırlar.

Rûhlar te'âlâ ede ede göklere kadar varmışlar ve tabakât-1 eflakta teellüh ederek mekân tutmuşlardır. En yüksek gökte sâkin olana; "Tengri Gara Kân"¹⁰² nâmını verirler ki bütün kâinâtın umûruna temşiyet veren ilâh-1 ekber budur "Tengri" kelimesi Türk lisânında ilâh ma'nâsına olan "Tanrı"nın aslı olup "Kân" dahî "Han" olduğuna göre "Tengri Kân" terkîbi "Hazreti Allâh" demek olur "Gara" ise "Semâ" demektir. On altıncı gökte diğer tengriler sâkin olup bu kelimenin telaffuzu bir bir değışir yalnız "Tanğ" sûretinde olursa hem semâ hem ilâh (86) mâ'nâsı ifâde eder. Hattâ "Tengri" dahî "Tangre" sûretinde bir terkîb olup ma'nâsı da "Rabbu's-Semâ" olur.

Yedinci kat gökte vâlidelik sıfatıyla Güneş ve altıncı kat gökte vâlidelik sıfatıyla Ay sâkin olurlar. Üçüncü kat gökte yedi nefer "Kuda" sâkin olur ki bu kelime "büyük" ma'nâsına olup "kodâmân" dahî bundan gelir. "Büyük âdem" demek olur. Bir zât-1 müteşahhıs diye i'tikâd eyledikleri ilâh-1 arzın ismide "Bersu"¹⁰³ dur. Fakat bu ilâh-1 vâhid olmayıp on yedi ilâhın mecmû'udur ve herbiri arzın bir ikliminde hükm-fermâ olup vâsitay-1 eltâfları da mâye-1 hayât olan sudur.

Gökyüzü böyle tabakâta münkasim olduğu gibi yeraltıda tabakâta münkasimdir. Tabakât-1 arz dokuzdan 'ibâret olup her birinde a'mâl-1 seyyie 'âmili bir rûh hüküm sürer. Bunların reîsi "Arık kan"(?) nâmında müthiş bir zebânîdir. Onun gazâbını teskîn için kurbânlar takdîmi mecbûrî olup en makbûl kurbân dahî at ve bâhusûs koyu renklisidir. Semâ ilâhlarına da lütûflarının isticlâbı için açık renkliler takdîm olunur. Bu kurbânlar öyle bir sûrette yüzüleceklerdir ki başı ve ayakları kesilmeksizin tamâmen tulum çıkarılacaklardır. Ma'bûdun asıl payı da deriden deriye bir çatal ağaçla rabt ederek kurban mahalline dikerler etini de cemâ'atce yerler. Kurbân kesilir iken bir damla kanı bir tarafa sıçramayacak ve hiçbir kemiği kırılmayacaktır. Kurbânın rûhu semâyâ nasıl çıktığını ve

¹⁰² Tengere Kayra Han, Bay Ülgen

¹⁰³ Yer-su

ilâhlardan istirhâm olunan şeyleri bunların nasıl kabûl ve va'd eylediklerini Şaman olan zât sanki ra'yu'l-'ayn görüyormuş gibi cemâ'atle hikâye eder. Hemde hikâyesini tiyatro sâhay-ı temâşâsında icrây-ı hüner eden bir san'atkâr gibi evzâ' ve atvâr-ı mahsusa ile (87) eder. O kadar harâretli bir tavır ile söyler ki bâzen kendisi de hallenip kendisinden geçmiş ğaşy olmuş gitmiş gibi görünür. Şamanlık kesbî olmayıp âbâ ve ecdâtın ırsîdir. En kadîm zamânlarda riyâset-i cismâniyye dahî bunların ellerinde iken kudret ve kuvvet sâhibi hânlar türedikleri zamân riyâset-i cismâniyye onların ellerine geçmiş. Lâkin Şamanların tahakkümât-ı rûhâniyyelerinden yine kurtulamamışlardır. Nasıl kurtulabilirler ki te'lîh olunan ervâh-ı 'âliyye dahî asıl bunların ecdâdlarının rûhudur. Pâk rûhların tabakât-ı semâya çıkmaları ve pis rûhların tabakât-ı zemîne inmeleri emrinde lüzûmuna göre şamanlar hizmet-i delâlette bulunurlar. Ecdâdlarının rûhları bunların tâbi' olacakları yolları irâe ederler. "Bâr Hakkan"(?) tengrisinin karargâhı olan on altıncı göğe şamanların yolları açıktır. Bazı fenâ adamların vefatları üzerine kulübeleri televvüs etmiş sayılır. Şaman onun rûhunu tabakât-ı zemîne indirdikten sonra gelip hânesini de nice duâlar ile tathîr eder.

Moğollar Fetîşlerini putlar derecesine îsâle başlamışlardır. Gayet fenâ yapılmış bir ilâh resmini ağaçtan bir çerçeveye koyup tavana asarlar. Fakat Fetîşten'de vazgeçmemişlerdir. Bu da bir tavşan derisidir ki rengârenk bez parçalarıyla süslenip hânenin bir tarafına asılmıştır. Bundan mâ'adâ ateşe de perestîş ederlersede Ateşperestlik yolunda değil, Fetîşîlik yolunda perestîş ederler. Zirâ taşta da ağaca da perestîş ederler. Moğollar nezdinde birçok mukaddesât vardır ki dokuz 'adedi bunlardan birisidir zirâ dokuzu hangi 'adedle darb etsek hâsılı darb erkâmının mecmû'u yine dokuz eder. Cihât-ı erba'adan şark ciheti mukaddestir. Kan dahî (88) mukaddestir. En büyük yeminleri bir kurbân zebhiyle kanını içerek ederler. İki âdem arasında 'ahd ve mîsâk dahî vücûdlarından çıkardıkları birkaç damla kanı içmek sûretinde mün'akid olur. Kan kardeşliği daha ba'zı milletlerde ve hattâ 'Osmanlılık¹⁰⁴ âleminde bile görülmüştür.

Moğollar falcılığa pek ziyâde mu'tekiddirler. Falı 'âdetâ ilâhî bir ihtiyâr diye telakkî ederler. En meşhûr falları dört türdür. Evvelâ zebh olunan kurbânın bağırsaklarından veyâhut kürek kemiği üzerindeki lekelerden ma'nâ çıkarmak sûreti ki milel-i kadîmenin pek çoğunda hattâ bizim Arnavutlukta bile mer'ûd. Sâniyen bir ocağın

¹⁰⁴ Eserin 1329 yılı basımında ifade "Osmanlık" olarak geçmektedir. Eserin 1330 basımındaki ifade tercih edilmiştir.

dumanı doğru veya eğri çıkması gibi ahvâl-ı tabî'iyeden tefe'ül veya teşe'üm ederler. Sâlisen birçok küçük çakıl taşları veyâhut koyun tezeği habbeleri yere atıldığı zamân peydâ ettikleri vaz'iyetlerden mâ'nâ çıkarmak sûreti ki bizdeki bakla falının aynı demektir. Râbi'an Şaman hâli ğaşye geldiği zamân onun gözlerine gözüken şeyler ki işte bunlara inanmak hiç kâbil olamaz.

Asya ve Avrupa'nın müntehây-ı şemâlisinde sâkin olan Kambua akvâmı dahî Moğol soyundan olup bunların en büyük kısmı Hıristiyanlığı kabûl etmiş oldukları hâlde bir mikdârı epeyce zamânlar Şamânîliği muhâfaza eylemişlerse de İskanapnavlar¹⁰⁵ gibi milel-i mütecâvira edyânından birçok iktibâsât ile asıl Tonguzların Şamânîliğine benzemeyecek kadar onlardan ayrılmışlardır. Bir kere bunlar san'ât-ı kitâbete mâlik olarak kendilerine mahsûs edebiyât bile yapmışlar ki Lönnarot¹⁰⁶ nâmında bir müdekkik o edebiyattan birçoğunu Avrupa lisânlarına tercüme eylemiştir. Kambualar erkekli dişili birçok ilâhlar tahayyülüne kadar varmışlar isede bunlar arasında mu'âmele-i zevciyye ve tenâsül tahayyül etmemişler. Hattâ ilâh (89) ve ilâhelerde kudret-i fâ'ile dahî tahayyül etmeyerek yalnız bir nâmdan 'ibâret bırakmışlar. Bazı heyâkil ve asnâm dahî yapıp putperestliğe tamâmıyla takarrub eylemişlerdir.

Ders-22

Okyanûsiler

“Cezâir-i Bahr-i Okyanûsî” denildiği zamân bu ta'bîr-i coğrâfinin hükmü Avustralya kıt'asına kadar yüzlerce cezâir-i cesîme ve sağıreyi ihâta eyler. Cezâir-i mezkûre ehâlîsinin 'an asıl Hindistân'dan münteşir olduğuna şüphe edilemez. Fakat bu intişâr gayet kadîm bir zamânda vukû'a gelmiş olmak lazım gelir. O kadar kadîm ki o zamânlarda Hindistânın'da dîn ve daha doğrusu edyân-ı Fetîşiyeye tâbi' olması îcâb eder ki ehâlî-i mezkûre Hindistân'da medeniyetlerini unuta, gâib ede ede cihât-ı cenûbiyyeye kadar bir tevahhuş-u tâm ile vâsıl oldukları gibi dînce dahî bu nisyân, bu izâ'a vâkı' olmuştur. Bunların en vahşileri Avustralya kıt'asının cenûb tarafında vâkı' Tazmanya adası ehâlîsi idi, Alexander Esker(?) nâmında bir Alman feylesûfun bil-külliyeye yaban adamları olmak üzere tasdîk eylediği adamlardan İngiliz müsta'mercileri hiçbir zîhayât bırakmamışlar ise de Jarlan(?) nâm müdekkik oralara seyahat etmiş olan

¹⁰⁵ İskandinav

¹⁰⁶ Elias Lönnrot: Finlandiyalı fizikçi,dil bilimci ve şair. Ayrıca bkz. “Kalevala”

birçok seyyâhların âsârı üzerinde sekene-i vahşiyyesini bize tanıtmıştır. Tazmanyalılarda fikr-i ictimâ' dahî yok idi. İzdivâc yok ki fikr-i ictimâ' bulunsun. Erkek ve dişi arasındaki mu'âmele sırf hayvâniyyetten 'ibâret idi. Fikr-i mebît dahî olmayıp ya deliklerde (90) ya ağaçlar üzerinde barınırlardı. Ama Avustralya halkı bi'n-nisbe mücteme' olup beşeriyet fevkinde 'âlem için ba'zı fikirleri de var idi. Me'hazimiz Chantepie de la Saussaye der ki: Yeryüzünde tekâmülât-ı dîniyyece Avustralyalılardan aşağı kimse görülmemiştir. Bunlar Animizm menzilesinden ya kurtulmuşlar veyâhut kurtulamamışlardır. Emvât-ı güzeştenin rûhları olmadıklarına kanâ'atten mâ'âda yeryüzünde gezip tozmakta olduklarına bile i'tikâdları var idi vâkı'a en çoğu bizim "Cîn", "Peri" ta'bîr edebileceğimiz ba'zı halâyık-ı latîfeyi teşkil ederler ise de bir takımı da tekrar insân sûretine girerler idi.

Şu kadar ki bu insânlar artık kendi memleketlerinde bulunmayıp başka dünyâlardır zan ettikleri cezâir-i sâirede sâkin olurlar idi. Hattâ kendi memleketlerini keşf ve istîlâ etmiş olan beyaz tenli adamlar bu sûretle peydâ olmuşlardır ki rûhları vatan-ı kadîmelerini arzu ettiği için o kadar uzak dünyâlardan gelip yine Avustralya'da sâkin olmuşlardır. Aralarında ba'zı kâhinler bulunup bunların pek 'âdî telkînâtına korkarak inanırlar idi. Hele asıl korktukları şey kuvây-ı tabî'iyye olup ra'd ve bark ve baran vesâire haklarındaki i'tikâdleri henüz dünyâsını da bilmeyen bir halka lââyık görülecek sûrette idi.

Şemâle doğru gelindikçe ehâlîde hissiyât-ı medeniyye mukaddimâtının bi't-tedric uyandığı görülür. Ama esas hissiyât yine vahşet üzere ez cümle Cezâir-i Bahr-i Okyanusun kâffesinde yamyamlık hemende 'umûmî gibi birşeydir. Müslümanlığın Hıristiyanlığın girmiş olduğu yerlerde Müslüman veyâ Hıristiyan olmuş ehâlî bile yamyamlığı tamâmıyla terk edememişlerdir. Her atanın 'akâidinde biraz (91) fark görülür ise de bu farklardan sarf-ı nazar olunduğu hâlde görülür ki bunlar 'an asıl Fetîşî bir dîn-i 'umûmiye tâbî' imişler. Cezâir-i mezkûrede ve bil-hassâ Malezya ve Polinezya taraflarında tûl-ü müddet keşf ve güzâr ile envâ'-ı mehâlike dûçâr olmuş bulunan Codrington¹⁰⁷ bunların lisânlarını, dînlerini, hissiyât-ı ictimâ'iyyelerini, herşeylerini pek mükemmel öğrenmiş ve yazmıştır. Onun yazışına göre 'akîde-i 'umûmiyyeleri "Mâsâ"¹⁰⁸ kelimesi altında ictimâ' eder. Ba'zı eşhâsta görülen bir kudret-i fevkal 'âde bir "Mâsâ"dır. Fakat ba'zı eşyâdaki tatlılığa, acılığa kadar her hâssa bir Mâsâdır. Kendisinden şifâ

¹⁰⁷ Robert Codrington

¹⁰⁸ "Mâsâ" ifadesinin tam karşılığı "Mana"dır.

umulan herşeydeki sebep şifâ Mâsâ'dır. Eğer bunlar mıknatısı görmüş olsalar idi hâssa-i câzibesinden dolayı ihtimâl ki te'lîh ederler idi. Söylenen bir kelimedede bile bir te'sîr var ise o te'sîr dahî Mâsâ'nın te'sîridir. Akıl ve şu'ûr sâhibi bir âdem ba'zı kere öyle bir hârîka icrâ eder ki bu kuvvet o âdemin tesâdüf etmiş olduğu bir Mâsâ'nın kudretidir.

Mâsâ'nın kendisi de bir rûhtur. Canlı, cansız herşeyde görülen hâssa rûhun o şeylere bir bahşîşidir. Mâsâ'nın mazhar-ı feyzi olan bahtiyârlar birçok havârik yapabileceklerine ve hattâ yaptıklarına dâir yüzlerce menâkıb mevcûd olup menâkıb-ı mezkûreden müstebân olur ki bu halk merâtib-i 'irfânın ikincisine kadar sâ'id olmuş ya'nî dünyâsını ve kendisini tanımıştır. Zîrâ kuvây-ı tabi'atın bile Mâsâ feyzine nâil olanlara mutî' ve münkâd olduklarına inanırlar. Mâsâ meselesi Malezya ve Polinezya ehâlîsi nezdinde pek ileriye götürülmüştür. Mâsâ müstefizleri ona mahsûs olan esrârı pek mahkûm tutarak aralarında cem'iyetler teşkîl etmişlerdir. Fakat pîşvâyân-ı dîn değildirler, zira cem'iyetleri hafîdir. Kimseye kendilerini bildirmek istemezler. (92) Mâsâ'nın ilhâmâtından olmak üzere "Sâbû"¹⁰⁹ hükmüne pek ziyâde riâyet ederler. Bu kelime "yasak" gibi bir ma'nâya delâlet eder ise de bu yasağın zımnında bir nâiliyyet dahî mevcuttur. Bazı şeyler Sâbu olunca memnû'dur. Onları yapmamalı. Onlardan tevakkî etmeli. Onlara karşı perhizkârlık göstermeli. Ba'zı şeyler ise bir sınıf halka veyâhut bir şahsa mahsûs olduğundan o şeye yalnız onlar mâlik olmalı. Bu mâlikiyyet onların sâbûsudur demek ki imtiyazlarıdır. Mukaddesâtın kâffesi Sâbû'dur. En ziyâde ehemmiyyet verilecek cihet şudur ki: İşbu Sâbû benî İsrâilden bed' ile Madagaskar adası ve Afrikây-ı vustâ ve tâ Amerikây-ı cenûbî Fetîşîlerine kadar te'ammum etmiştir. Çölde Benî İsrâil Sâbû saklı çadırını yapmaya me'mûr olduğu zamân birçok nefâis-i eşyânın Sâbû edilmesini rabbu'l-esbât emr eylemiştir. Bu hâlde Sâbû "hediye", "takdime" ma'nâsına girmiş olur. Afrika ve Amerikanın ba'zı yerlerinde yine bu Sâbû kelimesiyle aynı hükümlerin mer'î oldukları görülmüştür. Daha birçok 'akâid ve merâsimden istidlâl olunuyor ki Madagaskar ve Afrika ve Amerika edyân-ı fetîşîyyesi 'an asıl Cezâir-i Bahr-i Okyanustan oralara intikâl ve intişâr etmiştir.

Ba'zı adalarda efkâr-ı ehâli o kadar mahdûttur ki kuvây-ı hafiyden kâh korkarlar ve kâh onlardan ümîdvâr bulunurlar da o korktukları veyâ ümitvâr buldukları şeyler ne olduğunu bilmezler. Bunlara "rûh" gibi ma'nâsını yine bilemeyecekleri bir isim bile veremezler. Bazı adalarda rûh olduklarını ve hattâ yine kendi âbâ ve ecdâdlarının rûhu

---

¹⁰⁹ Tabu

olduklarını da bilirler. Fikren terakkî en ziyâde Malezya’da ve Polinezya’da bulunup hattâ ba’zı halk nezdinde rûhlar te’lîh dahî edilmiştir. Hemde sunûf-u muhtelifeye münkasimen te’lîh edilmişlerdir.(93)

Buralarını Ğurusi (?) ve Jil (?) nâm müdekkikler tetebbu’ etmişlerdir. Bunların yazılışlarına göre ehâlî nezdinde sonu gelmez menâkıb-ı muhayyile tevârüs edilmekte olup bunlar arasında tehâlûf ve tezât ise netâyic-i vâziha istintace mâni’dir. Anlaşılabilirliğine göre rûhlara “Kiki”¹¹⁰ ta’bîr ederler. Kikilerde kuvvet ve kudret var isede bunlar ilâh değildirler. Zîrâ ilâhlara da “Âtûvâ”¹¹¹ derler ki Âtûvâlar da daha ziyâde kavî ve kâdirdirler.

Mâsâ dahî bu Âtûvâ’ların bahsettikleri feyzinden ibârettir. Buraların en ziyâde terakkiyât-ı fikriyyeye mazhar olan ehâlîsi nezdinde bir de ilâh-ı a’zam tahayyül edilmiş olması en ziyâde şâyân-ı ehemmiyyettir. Ve bâhusûs ismi! Zîrâ ilâh-ı a’zama her yerde birer başka isim verildiği hâlde bu isimler içinde “Tangaluva”¹¹² ve “Tangaruva”¹¹³ isimleri de görülür ki ‘an asıl Moğol ilâhı ismi olduğunu görmüş idik. Hattâ ba’zı yerdeki “Taaroa” ismi de ba’zı Moğollar nezdinde bulunmuştur. Artık hiç şüphe kalmaz ki şu dîn-i Okyanûsî’nin Hind-i Çînî Moğolistân’a kadar gidiyor.

Kozmogonya ya’nî hilkat-i ‘âlem emrinde Malezyalıların birçok menâkıbı vardır. Aralarındaki tezattan kat’-ı nazar olunur ise şu anlaşılır ki: Sath-ı ard Tangaruva’nın yumurtlamış olduğu bir yumurtanın kabuğu olup kendisi de yumurtanın içine girmiş ve denizler ve karalar mahlûkâtını oradan beslemekte bulunmuştur. Onun için gökler ve denizler doğrudan doğruya Tangaruva’ya nisbet ederler. Onun mânidar ‘akîdeleri insân evlâdının bir meziyyet-i ilâhiyyeyi hâiz olmasıdır. ‘An asıl insânlar Âtûvâların ki hattâ Tangaruva’nın cevelangâhı olan tabakât-ı ‘âliyede gezerler iken yollarını şaşırıp ruy-u arza düşmüşler. O ‘âlem-i bâlâya (94) tekrar rucû’ları me’mûldür. Ervâha olan ‘akîdeleri kendilerine bu i’tikâdı da vermiş olacağı kaviiyen maznûndur. Mâsûri¹¹⁴ ehâlîsi en ziyâde terakkiyât-ı fikriyyeye mazhar olup ilâh-ı a’zama “Mâsûyî”¹¹⁵ nâmını vererek bir takım icrâât dahî isnâd ederler. Ezcümle derler ki: Mâsûyî şems ile berâber seyr ve sefer ederek her akşam vefat eder ve her sabah yine canlanır. Dünya yumurtasını okyanusta ovalayıp

---

¹¹⁰ Tiki

¹¹¹ Atoua

¹¹² Tangaola

¹¹³ Tangaroa

¹¹⁴ Maori

¹¹⁵ Maui

(??) tesbît ve takrîr eden ve ateş ve meks-i harâreti veren ve milletlerin adadan adaya muhâceretlerinde delâlet eyleyen ve zirâ ‘ati ve levâzım-ı medeniyeti öğreten hep o Mâsûbî’dir. Denizlerde, çöllerde yol bulmak için güneşten edilen istidlâl bu ‘akîdeye yol açmış demektir. Polinezyalıları nezdinde ba‘del vefât bir a‘lây-ı ‘illiyyîn âlemi vardır ki dâr-ı ni‘met ve bir de esfel-i sâfilîn âlemi vardır ki dâr-ı ‘azabdır. Tarz-ı ‘ibâdetlerinin esâsı vücûdları üzerine eşkâl-i gûnagûn döktürmek ve çizdirmektir. Bu ‘ameliyyât benî isrâîlin hitâna verdikleri ehemmiyyet kadar mühim bir mecbûriyyet-i dîniyye olup vücûdu nakş eylemiş olanlar benî isrâîlde “sünnetsizler” gibi âdetâ dînden hâriç olunurlar. Ömürlerinde birkaç defa bu ‘ameliyyeyi yaptırırlar.

Evvelâ sinn-i bulûğunda yüzleri ve kolları üzerine yapılıp ba‘dehû zamân zamân böbrekler ve batn üzerine de yapılır. Kadınların nakışları az ve erkeklerin çok olur. Üsarâ aslâ nakş edilmezler. Ecnebîlere gelince: Bazı atalarda nakş kabûl eden ecnebîler kendi dînlerini kabûl etmiş olmak i‘tibârıyla yerlileri pek ziyâde sevindirir ise de diğeri ba‘zı yerlerde nukûş kutsiyyeti ihlâl edilmiş olmak derecesinde onları iğdâb eyler. Nakş ‘ameliyyesi merâsim-i dîniyyenin en büyüklerindedir. Ona me‘mûr olan kâhinler (95) duâ okuyarak icrây-ı ‘amel ederler. Her nakış bir ilâhın temğâsı demek olup hangi ilâhına mensûbiyyet arzusunda ise onun nakşı yapılıp. Resimler ise kertenkele, yılan, balık, kuş gibi hayvanât resimleridir ki ba‘zı müdekkikler bu işin içinde bir Totemizm aslını bulmuşlardır. Nakşı benî isrâîlin hitânına teşbîh etmiş idik. Fakat Polinezya ve Malezya ehâlisi nezdinde hitân dahî başkaca mer‘iyyü’l-icrâdır. İş bu nakş-ı beden mecbûriyyet-i dîniyyesinin Afrikây-ı vustâyâ ve Amerikây-ı cenûbiyyeye te‘ammum etmiş olması edyân-ı fetîşiyenin de asl-ı vâhide rucû‘u meselesince gâyet mühimdir. Vâkı‘a Mısır’a, ‘Arabistân’a, Kürdistân’a kadar da sirâyet etmiş ve Kudüs zuvvâr-ı Hıristiyânîyyesi bile kendilerine mahsûs bir sûreti kollarına ve ellerine nakşettirmekte bulunmuş ve yeni cerîdede bu ‘âdet görülmüş ise de bunlar bir mecbûriyyet-i dîniyye teşkîl etmezler. Ama milel-i fetîşiyeye için bir mecbûriyyet-i dîniyye olup en büyük kuvveti de Polinezya’da görülür.

“Arasûs”¹¹⁶ nâmında bir nev‘-i pîşvâyân dîn-i Kâşî(?) vardır ki ‘an asıl Tâhiş¹¹⁷ adasında türemiş olduğu hâlde a‘zâsı birçok cezîrede münteşir olmuşlardır. Bunların gerek zâtları, gerek bil cümle mâmelekleri Sâbû olduğundan hiçbir ta‘arruza dûcâr

¹¹⁶ Areoi

¹¹⁷ Taliti

olmazlar. Bunların halk üzerindeki emirlerine, nehiyelerine de “Sâbû” denilir. Sâbû vaz‘ etmek, Sâbû kaldırmak bir nev‘-i yortu olup hayvancasına harekâtan ‘ibâret olan rakslarını ve yine hayvancasına haykırmak sûretindeki nâmelerini icrâ ile bir ibâdet-i mahsûsa yaparlar. Hattâ bu âdetler için kâh serâpâ gasl kâh kısmen vuzû ederler. Lâkin Arasûslar¹¹⁸ için herşey mübah olduğundan istedikleri kadınları istifrâşede hakları vardır. Şu kadar ki bu kumaştan doğacak (96) çocuklar mutlaka vâlideleri tarafından öldürölmek şarttır. İlk asr-ı mîlatta Hindistân’ın Bûdî dîni Câva cezâir-i cesîmesine icrây-ı te’sîr ederek oradaki fetîşîliği külliyyet üzere ta’dîl etmiştir. Bu cezîrede “Kavs”¹¹⁹ denilen lisânla edebiyât-ı Hindiyreden muktebes bir edebiyat dahî Fetîşîliği ta’dîle yardım etmiş olduğundan Cävâlılar Fetîşîliği âdetâ Putperestlik derecesine vardırımlşlar ve birçok sanemler dahî vücûda getirmişlerdir. Orada “Purupudur”¹²⁰ ma‘bedi gibi me‘âbid-i cesîme dahî vücûda gelmiş ve en sonra Bûdî mezhebi pek ziyâde münteşir olmuştur. On beşinci asr-ı mîlâdîde Cävâ cezîresinde İslâmiyyetin intişârı dahî ta’dîlât-ı vâkı‘ ayı itmâm eylemiştir. Hattâ bir ÷lke¹²¹ kadar vâsi‘ olan nefsi-i Cävâ’da İslâmiyyet mezâhib-i sâirenin kâffesine fâik olup cezâir-i sâirede pek ziyâde münteşir olmuştur. Her sene Mekke-i Mükerrremeye külliyyetli Cävâ hüccâcı gelir. Ma‘ahâzâ Müslümanlar dahî kadîm Fetîşî dîninin birçok ‘akâidini ‘âdât-ı mahalliyyeden olmak üzere hâlâ muhâfaza ederler. Fetîşîler ervâh-ı âbâya olan perestîşlerinden kalma bir ‘âdet olmak üzere ervâh-ı güzeştekanı dilgîr etmemeye, bil‘akis hoşnut etmeye pek ziyâde ehemmiyyet verirler. Zîrâ hoşnut olmazlar ise ervâhlar bir müntekim-i müthîş kesilirler diye i’tikâd ederler. Yine Fetîşîlikten kalma bir hâl olarak sihrbazlığa da pek büyük bir ehemmiyyet verirler. San‘at-ı sihrbazî babalardan oğullara intikâl eden bir imtiyâz olup erbâbı müslümanlar nezdinde bile mu‘teberdirler. Oralarda birçok üfürükçüler vardır ki âbâ ve ecdâdının ervâh-ı feyz-nâkı onların ciğerlerine intikâl etmiş olmak üzere o ciğerlerden çıkan nefislerde büyük bir hâssa kapısı vardır. Hastaları okuyup üfleyerek tedâvi ederler. (97)

Cezâir-i Bahr-i Okyanus Edyân-ı Fetîşîyyesi hakkında daha pek çok haberler verirler ise de ahbâr-ı mezkûre biri diğeri uymayan, biri diğeri nakz eden menâkıb-ı mütezâdde üzerine mübtenî oldukları için ma‘lûmât-ı mübelleğayı tasnîf ederek muntazam bir Târîh-i Edyân sûretine koymaya imkan bulunamamıştır.

¹¹⁸ Eserin 1330 basımındaki ifade tercih edilmiştir. Bahsedilen topluluk “Areoi”dir.

¹¹⁹ Kawi

¹²⁰ Boroboudour

¹²¹ Eserin 1329 yılı basımındaki hatalı yazım 1330 yılı basımıyla giderilmiştir.

Ders-23

Afrika Fetişîleri

Mısır ve Afrikay-ı Şimâlî kâmilen Müslüman olduğu gibi Afrika kıt'ay-ı cesîmesinin sevâhil-i sâiresi üzerindeki memâlikinde dahî hemen hiç fetişî yoktur. Memâlik-i dâhiliyyeye gelince: Bundan elli sene evveline gelinceye kadar o vâsi' memleketler kâmilen Fetişî idiler. Ancak müslüman tâcirler ile Senûsî¹²² dervişleri birçok 'aşâiri müslüman etmiş oldukları gibi Katolik misyonerleri dahî semîhâne teşvîkât ve neşr-i me'ârif semeresiyle pek az miktar âdemleri Hristiyan edebilmişlerdir. Bunlardan mâ'adâ asıl ahâlîsi hâlâ tamamıyla Fetişîdirler. Afrika-i cenûbî fetişîleri hakkında en mükemmel tedkîkât icrâ etmiş olan "Han"(?) nâmındaki müdekkiktir. Verdiği haberlere göre memleketin şark ciheti Kâfirler¹²³ ve garb ciheti Hotentolar tarafından meskûndur. Lâkin bu iki ismin ikiside bunların kendi isimleri değildir.

Kâfirler kendilerine "Abanto"¹²⁴ derler ki "âdemler" demektir. 'Arablar bunları bir dîn ile mütediyyin olmayan kâfirlerden gördükleri için "Kâfir" tesmiye etmişlerdir. Hotantular dahî yine âdemler ma'nâsına olarak "Kokone"¹²⁵ tesmiye ederler idi. Fakat lisânları kekeme âdemlerin tekellümlerine benzer (98) bir nev'i mırıltı olduğu için Hollanda müsta'mercileri bunlara "kekeme" mânâsına olarak "Hotento" nâmını vermişlerdir. Bunlar dahî esâsen ervâh peresttirler. Vâkı'a Hotentoların "Otixsu"¹²⁶ ve "Cus govab"¹²⁷ ve "Hesiçiebip"¹²⁸ namlarıyla üç ilâhı olduğu gibi Kâfirlerinde "Marimo"¹²⁹ ve "Omkolo Makolo"¹³⁰ isminde iki ilâhları var ise de kuvây-ı tabî'iyeden mi 'ibâret oldukları yoksa ba'zı ecsâma hulûl etmiş rûhlar mı veyâhut eski zamânlar kâhinlerinin veya makâm-ı hükümete gelmiş kavî ve muktedir âdemlerin isimleri mi idükleri hakkında ma'lûmât yoktur.

Bunlar emvâtın ecsâdına da perestîş derecesinde ri'âyetkâr olup bu cihetten Mısır-ı kadîm fetişîlerine benzerler. Emvâtın kendi evlâdına kendi cesetleri dâhilinde

¹²² Senûsiyye: Muhammed b. Ali es-Senûsi'ye nizbet edilen bir tarikat.

¹²³ Cafre, A-Banotu

¹²⁴ A-banotu

¹²⁵ Koi-Koin

¹²⁶ Outixo

¹²⁷ Tsoui goab

¹²⁸ Heitsiebib

¹²⁹ Morimo

¹³⁰ Oumkouloum Koulou

göründüklerine bile inanılır. Bazı yerlere heremiyyu’ş-şekl taş yığınları yapmış olmaları da Mısır-ı kadîmin ehrâmlarını ihtâr eder. Oralardan geçenlerin etraftan bir taş bulup yığına zamm etmeleri bir mecbûriyyet-i dîniyyedir ki her geçen bir taş kaldırsa âsâr-ı mezkûrenin bozulacaklarına mukâbil bu sûret onları muhâfaza için bir tedbîr demektir.

İşbu kabâil-i cenûbiyye nezdinde nev’-i beşerin ilk babası bir hayvân olması tarzında bir Totemizm ‘akîdesi de vardır. Bu i’tikâdların en kuvvetlisi Dâmâr kabîlesindedir. Ecdâda hürmeten ba’zı hayvanâtın etlerini yemezler. İnsana alışkın olan hayvanât ile rûhça iştirâk i’tikâdında bulunurlar. Geceleri yakılan ateş düşman ve muzır olan hayvanâtı kaçırıp dost ve nâfi’ olan hayvanâtı celb eylediği için ateşi takdîs ederler. Mukaddes bir ocak addolunan bir kulübeyi ma’bed ittihâz ederler ki bâkir kızlar oranın hizmetinde bulunurlar. Ateşin sûret-i (99) halk ve îcâdına ölümün aslına vesâireye dâir pek çok hikâyât-ı hurâfiyyeleri vardır. Bunların ervâha hürmetleri ve sâir i’tikâdları hep ‘akâid-i fetîşiyeden ise de mescûdları olmak üzere fetîşleri bulunmadığı gibi sanemleri de yoktur. Âbâ u ecdâdın canları için kurbân ve ervâh-ı mescûde için hediyeler takdîm ederler. Kâhinlerine, sihrlere, efsunlarına i’tikâdları pek büyüktür. Kâhinler falcı ve hattâ tabîb dahî olurlar.

Havârike karîb hünerler, ma’rifetler yaparlar. Kâhinler duâlarını ervâh-ı ‘âliyye kabûl ettirmek için bâzen bayılıncaya kadar uğraşırlar. Duâlar raks ve teğannî sûretinde olup bunları icrâ için tetahhur dahî ederler, bazen helâk oluncaya kadar raks ettikleri seyâhatnâmelere yazılmıştır. Kâhinler ervâh-ı ‘âliyyeden istedikleri şeye nâil olamaz ise ervâh-ı mezkûre nezdinde haysiyyetleri kalmamış demek olacağından halk nezdinde hükümden düşerler. Hattâ itlâf bile edilirler. Lakin hükûmet-i cismâniyye reîsi demek olan bir takım zî-kudret âdemler ile kâhinlerin ittihâd ve ittifâkları sâyesinde kendilerini muhâfazadan mâ’adâ cemâ’atten hangi âdemin vücûdunu izâle etmek lâzım gelirse bunun içinde hiçbir mâni’e tesâdüf etmezler.

Afrika’nın her tarafında olduğu gibi işbu cenûb cihetinde dahî en büyük bir vera’ ve takvâ muktezâsı olmak üzere vücûdlarını ta’zîb usûlü vardır. Mesela dişlerini kırıp harab ederler. Kocasının vefâtında ikinci bir kocaya varacak olan kadın bir parmağını keser. Hitân ‘umûmiyyet üzere mer’îdir. Bir müddet için eklden, şurbdan imtinâ’ sûretiyle oruç dahî tutarlar. Rüesâ ile ‘avâm arasında oruç husûsunda fark olup herkes kendi mertebesine göre oruç müddetini çoğaltır, azaltır. ‘Avâm (100) zâten kurtulamadıkları mahrûmiyyet içinde uzun müddetler ile sâim olup eşrâf ise nâil oldukları

mebzûliyyet içinde daha kısa müddetler ile sâim olurlar. Bunlar nezdinde oruç bir Sâbû'dur. 'Ayn-ı ibâdetdir. Hattâ ekl ve şurba maksur olmayıp hayz ve nifas halinde kadından kaçınmak ve kadın için kayınpeder ve kayınvâlidesine hitâben söz söylemek gibi şeyler dahî Sâbû'dur. Oruçtur.

Cezâir-i Bahr-i Okyanus fetişlerinin pek çok 'akîde ve 'âdetleri Afrikay-ı cenûbide bulunduğu gibi bunların 'âdât ve 'akâidinden pek çokları Afrikay-ı vustâ fetişlerinde bulunur. Lakin bunların kendilerinden haber almak pek güç idi. Senegal'den Derahur'a¹³¹ kadar o mesâfe-i medîde üzerindeki akvâmın pek çoğu müslüman olmuş olduğundan fetişiler hakkında bunlardan ma'lûmât almak kolaylaşmıştır. Hele Tombukno¹³² şehri bu civârın merkez-i 'umûmî-i ticâreti olduğundan ve oralarda her soydan ictimâ' eden külliyyetli halk kendi milletlerinin en zekîleri olmak tabî'î olduğundan tahkîkât icrâsı için büyük bir suhûlet te'mîn ettirmiştir. Fetişilikten, yamyamlıktan çıkıp İslâmiyyeti kabûl etmiş olanlar bile âdetâ fetişiyeyi tamâmıyla terk edemiyorlar. Fakat bunlar muntazam emâretler teşkîl etmiş oldukları için insânların selâmetini tehdîd eden âdetleri tamâmıyla men' eylemişlerdir.

Buraların zenci ehâlisi Avustralya ve Tazmânî ehâlisine değil ha ekseri Cezâir-i Okyanusyaya ehâlisine bile kıyas kabûl edemeyecek derecelerde zekâlarına, diyânetlerine vus'at vermişlerdir. Kuvve-i hayâliyyeleri serî', demevî, hissiyât-ı şehvâniyyeye hayvancasına mağlûb âdemlerdir. Büyücek köy (101) ve kasabaları ve küçük küçük kralları vardır. Hayfen ki esir ticâreti için dâimâ birbirini vurup itlâf ederler.

Fakat işbu ehâl-i vasatiyye tekâmülât-ı fetişiyeyece ehâl-i cenûbiyyeden pek aşağı kalmışlardır. Zîrâ bunlarda "Fetîş" denilen mescûdlar henüz tamâmıyla mevcûddurlar. Bazılarına "Gari Gari"¹³³ ve bazılarına da "Yo Yo"¹³⁴ denilip her kabîlede bir başka nâm ile bin türlü şeylere perestîş edilir. Herkes sinn-i bulûğa vâsıl olunca kendisine bir Fetîş intihâb eder. Hemde Cezâir-i Okyanusyada dahî görülmüş olduğu vechile herkes ellerini, yüzünü ve sâir aksâm-ı vücûdunu intihâbgerdesi olan Fetîşe göre nakş ettirecektir. Tılsımlardan meded ummak henüz kabûl-ü İslâm edenlerin bile terk etmemiş oldukları bir 'akîde olup fakat bu tılsımlar dahî birer fetîşdirler. Bunlar meyânında en ziyâde terakkî etmiş olanlar insân şekline biraz yakın ba'zı masnû' Fetîşler dahî a'mâline başlamışlardır.

---

¹³¹ Darfor

¹³² Tombouctou

¹³³ Gris-Gris

¹³⁴ You-You

Bu sanem perestlere bir müerrih-i edyân “Putperest” dahî diyebilir. Çünkü velev bir kulûbe derecesinde olsun ma‘bedler dahî peydâ ederek o biçimsiz sanemlerini bunların içine koyarlar. Ma‘bedlere büyük kıt‘ada yapılmış sanemler konulup daha ufârakları bir taht-ı revâna konularak kervanlara terfik olunur. En küçükleri de muşamma‘ ve hamâil gibi boyunlara asılır.

Bunlar perestîş eyledikleri ervâhı tasnîf etmişlerdir. Bir sınıfı iyilik rûhları ve bir sınıfı fenâlık cînleri oldukları gibi bir sınıfı dahî melekler sûretinde ma‘sum olarak i‘tikâd edilirler. Melekler tekevvünât-ı tabî‘iyyeye müvekkeldirler. Semâyı, güneşi, ayı ve bilhassâ ayı te‘lîhe kadar vardıkları gibi dağlara, nehire isnâd-ı ulûhiyyet eder. Bazı kabâil nezdinde (102) bir ilâh-ı a‘zam tanıdığı bile görülür. Fakat ilâhlara ve iyilik yapan rûhlara pek az ‘ibâdet olunup asıl ‘ibâdet fenâlık yapanların şerrinden kurtulmak için edilir.

Râhûma¹³⁵ ve Âşans¹³⁶ taraflarında kadîm hükümdarların rûhları için insânlar kurbân edildiği hâlâ mahfûz olan kemiklerinden anlaşılır. Bunun yamyamlıktan kalma bir şey olduğu da zan olunabilir. Zîra hâlâ dahî birtakım kabîleler yamyamdırlar.

Afrikay-ı vustâ ehâlisini en güzel tetebbu‘ eden Makdonal(?) nâm seyyahdır. Der ki: Bu zencilerde görülen ‘akâid ve ‘âdâtın kâffesini yalnız kendi fetîşîliklerine haml edivermek kâfi değildir. Rûhun bir âdemden diğerine intikâli ve kâhinlerin tahte’l- ard cehenneme inip ba‘zı rûhları tahlîsleri ve kemâl-i ihtimamla tuttıkları o rûhları ve yaptıkları sihrleri Cezâir-i Bahr-i Okyanusta ve tâ Amerika derinlerinde de bulup görüyoruz. Bu ise tesâdüfî bir şey değildir. En kadîm zamânlarda bu ‘akîdeler Asya taraflarından gelmiş oldukları istidlâl olunmalıdır.

Bunlar kâhinlerine, papalarına “Ganga” yâhut “Şitom”¹³⁷ derler ki merâsim-i kurbâniyyeyi icrâdan başka hastaları teşfiye ve yağmurları celb ve inzâl edip vukû‘ât-ı müstakileyi de vukû‘larından evvel haber verirler. Bir cinâyet vukû‘unda cânîyi tevkîf ederler. Kâhin maznûna “Kırmızı su” nâmıyla bir zehirli şerbet içirir. Fil-vâkı‘ cânî ise helâk olur. Değil ise ğaseyân ile şerbeti çıkarıp atar. Kurûn-u vustâda bu yoldaki tedâbir-i ‘adliyye Avrupada dahî var idi. “Ordali”¹³⁸ denilen şey bundan başka ne olabilir ki. Bir kızgın demir müttehemîn vücûduna temas ettirerek (103) kabâhatli ise yakacağından

---

¹³⁵ Dahomey

¹³⁶ Achantis

¹³⁷ Chitome

¹³⁸ Ordalie

değil ise yakmayacağından ‘ibâret idi. Demir yerine kaynar su dahî isti‘mâl olunur idi. Bin sūisti‘mâle yol açacak bir belâ!

Hindistân’dan Malezya ve Polinezya’ya intikâl etmiş olan dîn-i fetîşinin oralardan da Amerikay-ı cenûbîye kadar intikâli adadan adaya bir intikâl olduğu gibi Afrikây-ı vustâyâ ve hattâ Mısır-ı kadîme kadar intişârı dahî Madagaskar cezîre-i cesîmesi vâsıtasıyla olduğunu müerrihîn-i edyân iştibâh kabûl edemeyecek bir sûrette hükm ediyorlar. En kadîm zamânlardan kalmış olmak üzere cezîrenin her tarafında görülmüş olan Tümülsler (toprak yığınları) Afrika’nın taş yığınları ve Mısır’ın ve Meksika’nın heremleri fikriyle yapılmış oldukları derkârdır. Fakat bu en kadîm ehâli el-yevm bil-küllüyye munkarızdır. Elyevm Madagaskarda en gâlip olan Hova¹³⁹ nesli Malezyalı olduğu cihetle ilk ehâlî-i munkarıza dahî bunlara munkalib olup fakat en kadîm ‘akâid ve ‘âdâtan birçoklarını da muhâfaza etmişlerdir ki bunların kısım-ı küllîsi Afrikay-ı vustâda görüldüğü gibi Mısır-ı kadîmde dahî görülmüş idi. Afrikalıların cânîler hakkında isti‘mâl eyledikleri kırmızı şerbet bile Hovalar ve yine onlardan olan Skalavlar¹⁴⁰ nezdinde hâlâ mer‘îdir.

Ders-24

Amerikalılar

Kıt‘ât-ı ‘âlemde türemiş olan sunûf-u beşer yine o yerlerde ot gibi türeyivermiş oldukları da‘vâsında bulunanlar Amerika kıt‘asının keşfi üzerine bu da‘vâda haklı olduklarını kendileri de kaviyyen zannetmişler idiysede Etnolojya ve Filolojya gibi Târîh-i Edyân dahî (104) bunların şu kanâ‘atlerini iptâl etmiştir. Bu üç nokta-i nazardan Amerikayı “şimâlî” “cenûbî” diye iki kıt‘ay-ı müstakilleye ayıracağız ki aralarındaki münâsebet vaktiyle Asya ve Afrika kıt‘alarının Süveyş berzehinden biri birine merbûtiyetleri derecesinden ileriye geçemez.

Amerikay-ı şimâlîde en evvel nazar-ı tetebbu‘umuz önüne Eskimolar çıkarlar ki kıt‘anın en şimâlî ehâlisidirler. Bunların ‘an asl Moğol cinsinden olup Behring¹⁴¹ tarîkiyle oralara geçmiş oldukları mertebe-i tahakkuka vardırılmıştır. Asyada Moğol cinsinden “nesl-i şimâlî” denilen halk neyse Eskimolar dahî odur. Bunlardan mâ‘adâ ‘an asl Norveç

¹³⁹ Hovas

¹⁴⁰ Sakalaves

¹⁴¹ Bering Boğazı

ehâlisinden olan İzlandalıların da bir zamân Grönland taraflarına geçmiş oldukları hâlâ dahî oralarda görülen ahfâdlarıyla mertebe-i bedâhete çıkar. Fakat Grönlandlılar Afrika dâhiline doğru münteşir olmayıp bu intişâr Eskimolarda görülmüştür.

Akvâm-ı Asyaviyye bir yandan peyderpey vârid oldukça ilk gelenler cenûb ve şark taraflarına doğru tebâ‘ud etmişlerdir ki iklimin muktezâsı olarak Asyadaki sarı renkleri biraz kızarmış ve Meksika ehâlî-i kadîme-i mütemeddinesi bunlardan vücûda gelmiştir. Evet ehâlî-i mütemeddinesi! Ebniye-i kadîmesiyle hiyeroglif tesâvîr-i kadîmesiyle tıpkı Mısır-ı kadîm medeniyetine benzer bir medeniyet ki Mısırdan Bahr-i Sefîd ve Atlantik tarîkiyle Amerikaya kadar intikâl etmiş olduğu tahayyül olunamaz. Belki Mısır medeniyeti ‘an asl Asyay-ı ‘ulyâdan gelme olduğu gibi Meksika medeniyeti dahî oradan gelme olduğuna müdekkiklerin hiç şüphesi kalmamıştır.

Amerikay-ı şimâlî derecesinde Amerikay-ı cenûbîye dahî bir nazar-ı icmâlî ‘atf edelim: Şimâldeki Meksika millet-i kadîme-i mütemeddinesine mukâbil cenûbda (105) dahî Peru millet-i kadîme-i mütemeddinesini buluruz. Perulularda Yahûdîliğe, Fenikeliliğe dâir ba‘zı izler bulunmuş ise de bunların asıl Hindliliğe ve hattâ Çinliliğe olan nisbetlerini âşîkâr meydâna koyacak âsâr pek çoktur. Âsâr-ı mezkûreden istidlâl ve hüküm olunmuştur ki Cezâir-i Bahr-i Okyanusun heryeri şarktan garba olan bu intişâr için birer menzilgâh olup efvâc-ı beşer adadan adaya intikâl ede ede Amerikay-ı cenûbîye kadar varmışlardır.

Teessüf olunur ki Avrupa medeniyeti gerek şimâlî ve gerek cenûbî Amerikada intişâr eyledikçe yerlilerin mahvını iltizâm ederek bîçârelerin pek çokları kırılmış ve bakiyyesinde medeniyet-i cedîdeye alışıp ahvâl-i kadîmelerini unutmuş olduğundan, bu tedkîkât emrinde zaten pek geç kalmış olan erbâb-ı tedkîk itmi’nân-ı tâm hâsıl edebilecek kadar ma‘lûmât-ı mebzûleye destres olamamışlardır. Ma‘a hâzâ muvaffak olmuş buldukları tetebbu‘ât bizim için Amerikay-ı kadîmi mechûletü’l-ahvâl yerlerden ‘ad ettirmemektedir.

Amerikay-ı şimâlîde “Solojana”¹⁴² ve Amerikay-ı cenûbîde “Keşoa”¹⁴³ nâmiyle birer kadîm-i lisân bulunduğu keşf olunmuştur. Ama bu lisânlar bütün kabâil için ‘umûmî olmayıp kabâil-i vahşîyye meyânında medeniyetleriyle mütemeyyiz olan Meksika ve

---

¹⁴² Sonorana

¹⁴³ Kechua

Peru ehâlisinin lisân-ı medeniyyetleri idiler. Bunlardan mâ'adâ sunûf-u muhtelif-i ehâlinin husûsî lisânlarıda var idiysede onlara bi't-tab' vukûf hâsıl olamamıştır.

Amerikay-ı şimâlîde en mühim halk “Kızılgûn”¹⁴⁴ denilen ehâlidir. Bunlar eylevm dahî tamâmıyla munkarız değildirler. Rûşuz¹⁴⁵ dağlarının tepelerinden sâhile kadar arâzide yüzbinlerce miktarları sâkindirler. Bunların meskenleri “Oregon” denilen vilâyeti teşkîl eder. Atapaska¹⁴⁶ aşîreti (106) en mühim aksâmından olup İrogoni¹⁴⁷ yahut Algonkin¹⁴⁸ ve Dakotasa¹⁴⁹ kabîleleri dahî hayli kalabalıktırlar. Asıl Meksika'da mine'l-kadîm medeniyyetçe meşhûr olan üç soy vardır ki “Şişimek”¹⁵⁰ ve “Toltek”¹⁵¹ “Aztek” kabîleleridir. Bunların kâffesinde birtakım eş'âr-ı kadîme mahfûz olup dünyânın muntehâ-i şimâlîsinde sakin oldukları hâlde nice muhârebatla cenûbe doğru geldiklerini mübeyyindirler. Bilhassa Azteklerin gâyet muhârib bir millet oldukları bu eş'ardan müstebân olur.

Amerikay-ı cenûbîde “Tupi”¹⁵² ve “Gorani”¹⁵³ ve “Potokoros”¹⁵⁴ nâm ehâlî tanınmıştır ki Panpa¹⁵⁵ ve Arogon¹⁵⁶ ve Pagonya¹⁵⁷ ehâlîsi bunlardandır. Asıl Peru ehâlî-i medeniyyesi bunların cinsinden olup sâlifü'l-esâmî üç vilâyetin şimâl taraflarında sâkin idiler. Medeniyyetçe bunların mâdûnünde daha ba'zı ehâlî dahî var idi. Peru medeniyyetinin en kadîm âsârı Titikaka¹⁵⁸ gölü sâhilinde görülür. Anlaşılır ki Anka¹⁵⁹ kabâili o medeniyyeti Kuzku¹⁶⁰ ehâlîsi nezdine nakl ederek bir kat daha terakkî ettirmişlerdir.

Bu iki kıt'a üzerinde icrâ olunacak tedkîkât-ı dîniyye gösterir ki bir asırdan beri Hıristiyanlığı kâmilen kabûl etmiş olan Grönland ehâlîsi ile Eskimolar kendilerine

---

¹⁴⁴ Kızılderili

¹⁴⁵ Rocheuse

¹⁴⁶ Athapasca

¹⁴⁷ Iroquoı

¹⁴⁸ Algonquin

¹⁴⁹ Dakota

¹⁵⁰ Chihimeque

¹⁵¹ Tolteque

¹⁵² Tubi

¹⁵³ Quorani

¹⁵⁴ Botocudos

¹⁵⁵ Pampa

¹⁵⁶ Les Aroucan

¹⁵⁷ Les Patagon

¹⁵⁸ Titicaca

¹⁵⁹ İncas

¹⁶⁰ Quichua

“âdemler” ma‘nâsına olan “inoi”¹⁶¹ derler idi. Dînleri de Moğolların şâmânî dîninin en kadîm ve en vahşiyâne bir sûretinden ‘ibâret idi. Her mahlûkun bir rûhu olduğuna ve her vefât edenin ba‘dehû diğeri bir hayâta daha nâil olacağına inanırlar idi. Dînleri hemen kâmilen bir sihr ve kehânet dîni olup bunlara i‘tikâdları pek kuvvetli idi. Kâhinlerine “Anjekok”¹⁶² denilir idi.

Kızılgûnleri dîninde ise totemizm ‘akîdesi var idi. Bu ‘akîde (107) bulunmasa bunları animizm içinde bularak ervâhperest olduklarını hükm eder idik. “Manito”¹⁶³ isminde olan ervâh cînler periler tarzında birtakım ervâh-ı mücerrede olup kendilerine mahsus şekil ve sûretleri de yoktur. Cismâniyetten mahrûm rûhlardır. Kuvây-ı fi‘âle-i tabî‘iyye ile te‘alluk ve münâsebetleri vardır. Bir dânesi “rûh-u a‘zam” diye yâd olduğundan bir aralık Kızılgûnleri ‘amîmu’l-kadere ilâh-ı vâhide mü‘min oldukları zannedilmiş idiyse de tevhîdi müstelzim olması lâzım gelen terakkiyât-ı zihniyye bunlarda görülemeyince o zandan vaz geçilmiştir.

Rûh-u a‘zam cesîm bir hayvan sûretinde temsîl edilir idi. Ama hayvânât-ı ma‘rûfeden hiçbirisine benzemez. Kudreti de mertebe-i hayvâniyyeden ileriye geçemez. Bu halkın ‘ibâdetleri de her yerde görüldüğü üzere nâmelerden, rakslardan ‘ibâret idi. Rûh-u a‘zam için okunan nağmeler birtakım hikâyât-ı hurâfiyyeye vücûd vererek bunlar bir nevî Aztek edebiyât-ı dîniyyesi teşkîl etmiş ise de yazılmamışlardır. Kızılgûnleri tettebbu‘ etmiş olan Şulgraft(?) bunları vahşîlerin ağızlarından işittiği gibice Latin hurûfuyla yazılmış ve tercüme etmiş ise de hiçbir kıymet-i edebiyeleri yoktur. Bunların teğannî için çıkardıkları avazeler âdetâ çakalların çığlıkları gibi bir şey imiş.

Mescûdlara insân kurban etmek ve ibâdetlerin en makbûlü olmak üzere kurban edilen insânların etini yemek Amerikalılar nezdinde ‘umûmî idi. Tütün içmek dahî makbûliyette kurban derecesinde olup “Sulh Tütünü” ta‘biriyle mütehâsım âdemler veyâhut mütehârib kabîleler arasında müştereken tütün içmek ‘Arab-ı câhile nezdinde eşhur-i hurum gibi cenk ve cidâli tafsîl eylerdi. Vücûdu ta‘zîb etmek bunlar nezdinde ibâdetten ma‘dûd (108) idi. Kaynar suyun buharına vücûdu ‘ardla tederîcî teshîn edildikçe ‘ibâdın dînine olan aşkı cûş ve hurûşa gelerek çakal uluması nev‘inden teğannîlerini uzattıkça uzatır idi ki birazı da haşlanan vücûdundan dolayı feryat ve figân demek olacağına şüphe etmemelidir. Tetahhur dahî bunlar nezdinde en makbûl ‘ibâdetlerden idi

---

¹⁶¹ Innuit

¹⁶² Anjekok

¹⁶³ Manitaus

ki vücûdlarının yalnız dışlarını değil içlerini tathîr için müsehhiller, mukayyîler isti'mâl ederler. Ve ba'dehû vücûdlarını kaynar sularla yıkarlar idi. Raks ve teğannî ibâdetine rüesâ dahî iştirâk ederek halka-i 'ibâdete girerler idi.

'An'anât-ı muvârese ile söylenegelen hurâfâtın bazıları hilkat-i 'âlem vukû'-u tûfân ve diğer ba'zı mebâdi-i medeniyet gibi esâslı maddelere dâir olup hurâfelerin ba'zıları diğer ba'zılarına benzememek tabî'î ise de esâsda müttetek edilir. Rûh-u a'zam hâlik-i kâinâttır. Hilkat ise bir mücâdele musâdeme netîcesidir. Her musâdeme kendi vukû'undan evvelki mahlûkât üzerinde büyük tahrîbâta sebebiyet göstermiştir. En büyük tahrîb su yüzünden husûle gelmiştir. Hâlâ dahî sular kudret-i tahrîbiyyeleri ile tehdîd edip duruyorlar. Nehirlerin taşması, denizlerin med ve cezirleri bir işâret-i tahrîbdir.

İnsânlardan evvel ağaçlar halk olunmuşlar, ağaçlardan da insânlar yaratılmışlar, ilk âdemler gâyet büyük bir mağara içinde mahfûz kaldıktan sonra yeryüzüne çıkarılmışlar. Bu hurâfede cennetü'l-'adn ve hubût mes'elelerini ihtâr vardır. Nev'-i beşer mebâdi-i medeniyetinde hayvanlar gibi ömür geçirir iken sonraları ilâhlardan veyâhut kahramanlardan birisi ma'îşet-i beşeriyyeye nizâm koymuş. Bu medeniyet Amerikay-ı vustâ ve Yeni Grenata¹⁶⁴ ve Moyska¹⁶⁵ (109) ve Şipşa¹⁶⁶ ve Missisipi¹⁶⁷ ve Ohio taraflarında vâkı'an derecesi zirâ'ate ve çobanlığa alışkın olmak ve köyler ve kasabalar teşkil etmek sûretinden 'ibâret idiysede daha büyük vahşete kıyâsen bu derece 'ayn-ı medeniyet sayılmak îcâb eder.

Dîn ve medeniyetin terakkîsi dâimâ beraber olup Amerikay-ı şimâlîde en büyük medeniyet Meksika'da görülmüş olduğu gibi terakkiyât-ı dîniyenin en yüksek mertebesi de orada görülmüştür. Hallerince sâhib-i kudret ve şevket olan hükümdarlar kendilerine saraylar, mezarlar, ma'bedler, hattâ heremler yaptırmışlardır. Bunların tarz-ı mîmârîleri Mısır'ı andırır. Ama birisi henüz hâl-i ibtidâiyede ve diğeri mertebe-i kâmilde bir andırış. Bunlar sinîn-i şemsiyyeyi hesâb edecek ve mevâsimi ta'yîn eyleyecek vukûfa dahî mâlik imişler. Mısır'da dahî gördüğümüz bir vukûf-u fennî, vahşet ile medeniyet arasında hadd-i fâsıl olan san'at-ı kitâbet dahî Meksikalılarda var idi. Fakat Mısır'ın nukûş-u hiyeroglifiyyesini andıracak bir sûrette. Mısır hiyerogliflerine kıyâsen

---

¹⁶⁴ Yeni Grenada

¹⁶⁵ Muisca

¹⁶⁶ Chibcho

¹⁶⁷ Missisipi

o kadar hâl-i ibtidâideki bunların Moğolistân'dan gelmiş oldukları hâlde kaldıkları meydandadır.

Terakkiyât-ı medeniyyenin bu derecesini Amerikay-ı cenûbînin en mürtefi yeri olan Peru'da bulamıyoruz. Orada dahî köyler, kasabalar, zira'at, çobanlık, hükümdarlar, kibârzâdeler, papazlar filanlar var ise de hepsi ibtidâî bir hâlde. Gençler mekteplerde bir sûret-i ihtimamkârânede ta'lîm ve terbiye ediliyorlar ama “âkil” ma'nâsına bir kelime ile mevsûm olan mu'allimler yalnız şifâhî nasihatler ile ta'lîm ediyorlar imiş. Girit'te Manyus'un(?) mektebinden daha sadece bir ta'lîm. San'at-ı kitâbet yok. “Kipo”¹⁶⁸ tesmiye olunan uzun bir şerit var ki boylu boyuna birçok düğümler düğümlenmiş (110) ve her düğüm bir başka renge boyanıp bir vak'ây-ı müstakillenin mahtarası 'ad olunmuş ise de murûr-u zamân ile bu düğümlerin harâb olacaklarından kat'-ı nazar delâlet ettikleri şeylerinde unutulacağına ve her biri bir başka sûretle te'vîl ve tahrîf edileceğine şüphe edilemez. Hurûf-u hecâ yazılan kuyûd bile tahrîflerden kurtulamamış oldukları hâlde!... “Garcilaso de la Vega”¹⁶⁹ nâmında bir İspanyol muhâciri daha 1609 sene-i mîlâdiyyesinde bu düğümleri merak ederek o zamân erbâbının hatırlarında mahfûz kalabilen müeddâlarını bir kitabda cem' ve neşr etmiş olduğundan nisyan-ı küllîden kurtarılmışlardır. Meksika'da vukû'ât-ı mühimme de yazı ile zapt olunmuş ise de renkler ve çizgiler ile karışık ve pek gayr-ı muntazam hiyeroglifler sûretindeki şeye “yazı” denilebilir ise! Amerika keşfiyât-ı esnâsında işbu nukûş-u kadîme pek çok idiysede papazlar gayret-i muta'assibâneleri ile bunların bir büyük kısmını mahv ettikleri gibi bir kısmını da sonraları kendi kendilerine zâyî olmuşlardır. Neden sonra bunlardan bir miktârı müzelere ferceyâb-ı duhûl olabilmişlerdir. Kingsborg¹⁷⁰ nâm bir müdekkik tarafından nukûş-u mezkûre bir mecmû'ada cem' edilerek fakat vâ-esefâ ki Mısır hiyeroglifleri hakkında müyesser olan muvaffakiyyet Meksika hiyerogliflerine henüz müyesser olup da müeddâları keşf olunamamıştır. Teznuku¹⁷¹ kralları ahfâdından “Ipgstliksuşitil”¹⁷² nâmında bir mu'teber Kızılgün “Şişimak Tarihi”¹⁷³ nâmıyla vücûdâ getirdiği eserde işbu nukûş-u kadîmeden hal ve istihrac etmiş olduğu ma'lûmâtı yazmış isede kendisi de nukûş-u mezkûreyi tamâmıyla anlamayıp birçok muğlak şeyleri

---

¹⁶⁸ Oupous

¹⁶⁹ El Inca Garcilaso de la Vega

¹⁷⁰ Kingsborough

¹⁷¹ Tezcuco

¹⁷² Ixtlilxochitl

¹⁷³ Chichimec

müdekkikîn-i sâire âsârının yardımıyla keşfe gayret etmiştir. Bundan mâ‘adâ Meksika hakkında “Şimalboyota”¹⁷⁴ ve “Palama”¹⁷⁵ taraflarına dâir (111) “Kakşikil”¹⁷⁶ bir kitâb vücûda getirilmiş olduğu gibi vustâ Amerika’da “Popolvuh”¹⁷⁷ nâmıyla bir kitâb yapılmıştır ki oralarda Avrupalı istîlâsı artıp da yerli âsâr-ı medeniyyesinin mahv olacakları tahakkuk eylediği zamânlarda yine yerlilerin himmetiyle vücûda gelmiştir. Yerliler bunları avrupalıların isti‘mâl eyledikleri Latin hurûfuyla ve yerli lisânlarıyla yazmışlar ve “Yerasur de Borg”¹⁷⁸ nâmında birisi Fransızcaya tercüme etmiştir.

Mısır ve Meksika medeniyetleri arasındaki münâsebetin en büyük burhânı Fantovski hükûmeti dâhilinde ‘azîm ve cesîm mağaralar içinde keşf olunan mumyalardır. Bunların miktârı haylice mühimdir. Kabirlerinin dolabı bir metreden ziyâdece olduğundan oralarda medfûn olan âdemlerin bu kadar kısa boylu olmalarına evvelâ şaşılmış ise de sonraları en güzel muhâfaza olunmuş mumyalardan birisinin tabutu açılarak mu‘âyene olundukta cenâzenin dizleri karnına doğru kıvrılmış ve elleri boğazı altından birbirine kavuşturulmuş olduğu görülerek hakikat-i hâl anlaşılmıştır. Bu sûret-i defni de Keldan’da görüyoruz. Oralarda emvâtı mumyalanmış iselerde sebebi rutûbetin mumyayı da bozmaması olduğu Keldan tedkikâtında bulunanlar tarafından beyân olunmuştur. Bundan da mumya san‘atının dahî Mısır’a Asyây-ı ‘ulyâdan geldiği istidlâl olunur ise de Çin Moğolları nezdinde mumyacılığın mevcûdiyyetine dâir hiçbir haber alınamaması mâni‘-i hükm olmaktadır. Ma‘a hâzâ mumyacılık kadîm Etiyopya’da dahî mevcûd idi ki Malezya’dan gelmiş olması kaviyyen maznûndur.

Meksikalıların birçok ilâhları var idi. “Tebbetutun”¹⁷⁹ denilen küçük ilâhlar hânelere mahsûs olup “Telalog”¹⁸⁰ denilen kuvây-ı (112) tabî‘iyye ilâhları ‘ibâdet-i ‘umûmiyyeye mazhâr idiler. Telalog yağmur ilâhı olup bir de “Çenteotl”¹⁸¹ denilen arz ilâhı var idi. Fakat başlıca üç ilâh mescûd idi ki birincisi “Kodetzalquatl”¹⁸² ve ikincisi “Tetezkatlipoka”¹⁸³ ve üçüncüsü dahî “Hotizbloştli”¹⁸⁴ tesmiye olunurlar idi.

---

¹⁷⁴ Chlmalpopoca

¹⁷⁵ Le Guatemala

¹⁷⁶ Godex cakichquil

¹⁷⁷ Phol Vuh

¹⁷⁸ Brasseur de Bourbourg

¹⁷⁹ Tepitoton

¹⁸⁰ Tlaloc

¹⁸¹ Centeotl

¹⁸² Quetzalcoatl

¹⁸³ Tetzcatlipco

¹⁸⁴ Huitzilopochtli

Birincisinin timsâli kanatlı bir yılan ve ikincisinin timsâli haç şeklinde bir ayna ve üçüncüsünün timsâli de sinek kuşu ta‘bîr olunan küçük bir kuş idi. Vâkı‘a bu ilâhların ma‘bedlere mevzû‘ olan sanemleri yine insân şeklinde idiysede timsalleri de küçük bir kıt‘ada olarak yapıp yanlarına konulur idi. Vustâ Amerikanın büyük ilâhına “Gofomatiz”¹⁸⁵ ve “Vunan”¹⁸⁶ denilir idi. Haç şeklindeki aynayı görünce İspanyol papazları bir Hıristiyanlık izi bulduk diye sevinmişler idiysede muahharan anlaşmıştı ki bu ilâh rüzgâr ilâhı olup haç şekli de rüzgârın sümût-u erba‘asını göstermektedir.

Amerikay-ı şimâlî ilâhları “Sula”¹⁸⁷ denilen bir ikâmetgâhta sâkin diye i‘tikâd olunur idi ki bu Sula Yunan-ı kadîmin Olimp’i¹⁸⁸ demektir. Kodetzalquatl, medeniyet ilâhı olup insânların ma‘neviyâtını teşkîl için ilk ahlâk dersini bu ilâh vermiş imiş. Fakat Sula’dan Tetezkatlipoka’nın entrikalarıyla tard olunup birçok sergüzeştler arkasından cevelânlar yapılmıştır ki bu sergüzeştleri ‘acîb ve garîb hurâfeler teşkîl etmişlerdir. Kodetzalquatl gâyet halîm selîm bir ilâh olup kendisine insân kurban edilmesinden müteneffirdir. Hâl ve şanı bir muhterem nebî gibi tasavvur ve hikâye edilir. Onun zamânında arzın kuvve-i inbâtiyyesi şimdikiye kıyâs olunamayacak kadar ziyâde ve cihân bet bereket ile dolu olup selâmen selâmâ hâlinde iken Kodetzalquatl (113) ba‘demâ bu varlık ‘âleminde çekilmiş gaybûbet etmiş. El-hâl Sula ikâmetgâhında uykuda veyâhut denizlerin öte tarafında bir yerde olup tekrar Amerikaya geleceği zamânı beklenmekte imiş. İspanyollar geldikleri zamân Kodetzalquatl yeni ümmetiyle ‘avdet etmiş zannına düşmüşler ve papazları İspanyol papazlarına teveccüh göstermişler idiysede sonraları ne kadar aldanmış olduklarını anlamışlardır.

Tetezkatlipoka dünyânın hâlıkı isede haşîn ve şedîd bir ilâhtır. Hotizblopoştli ise yıllar ilâhı olup her sene ölür yine dirilir imiş. Cenk ve cidâl ilâhı da budur. İnsan kurbânları bilhassâ buna ‘ard olunur.

Ders-25

Meksika’da ma‘bedlere “Teokali”¹⁸⁹ denilip mihrâb makâmına kâim olmak üzere op ortasına ehrâm şeklinde nerdbânlı bir küme yapılır ve en tepesine küçük bir

---

¹⁸⁵ Goucoumatz

¹⁸⁶ Votan

¹⁸⁷ Tula

¹⁸⁸ Olympus

¹⁸⁹ Teocalli

hücre içine ma‘bûdun putu konulur idi. Bunun aynı Keldan’da dahî görülmüştür ki orada bütün ma‘bed bu mihrâbe şeklinde yapılp adına da “Zifura”¹⁹⁰ denilir idi. Sanemler gereği gibi san‘atlı yapırlar ve külfetle tezyîn olunurlar idi. Ekserîsi senevî olmak üzere birçok yortuları vardır ki salnâmeleride bu yortular üzerine müretteb idi.

Hıristiyanların “Komünyon”¹⁹¹ resmine benzer ‘âdetleri Meksika’da dahî var idi. Hotizbloştli ma‘bûdunun kış mevsiminde hamîrden bir sûreti yapılp pişirilir ve duâlarla kesilip lokma lokma edilerek birer tânesi cemâ‘ate tevzî‘ olunur imiş ki yiyenler cism-i ulûhiyyeti cism-i beşeriyetlerine (114) katmış olarak feyz-i ulûhiyyet ile mütefeyyiz olurlar imiş. Yalnız şarâb eksik ki “Evharistî”ye tamâmıyla müşâbih olsun. Bu tefeyyüz için evvelâ tetahhur lâzım geldiğinden kemâl-i ihimâmı onu da îfâ ederler idi. Hıristiyanlar ise bir hız ile tetahhur ederler.

İnsan kurbânı ekseriyyetle üserâdan intihâb olunur isede bazan kibâr dahî kendi istekleriyle kurbân olurlar imiş. Kurbân bir sene evvel intihâb olup o müddet zarfında ma‘bûdun timsâli ‘ad olunarak mazhar-ı hürmet olur imiş bu hâlde de ma‘bûdun kendi timsâlini kendine kurbân ediyorlar sayılır imiş. Meksika dîni bu kadar şiddetli olmakla berâber halkın dîne merbûtiyetleri pek ziyâde idi. Kadından erkekten birçok târik-i dünyâlar manastırlara çekilip ömürlerini ma‘bûdlara vakf ederler idi.

Peru’da dahî dîne olan irtibât Meksika derecesinde olup orada en büyük ‘ibâdet Şems ‘ibâdeti idi. Mankopapak¹⁹² ve Mamatoella¹⁹³ nâm şemszâdeler insânlara ilk medeniyeti ta‘lîm etmişler diye i‘tikâd olup bilâhere bu şemszâdelik kıt‘ât-ı vâsi‘a üzerinde hüküm süren krallara kadar ta‘mîm olunmuştur ki emsâli tamâmıyla Mısır’da ve Çin’de görülmüş bir hâldir. Bazı prensler ile en büyük ‘ailelerin kızları şemse mahsûs ma‘bedlerde târike-i dünyâ hakkıyla kapanıp zapt-ı nefis ederler idi. Şemsten mâ‘adâ birkaç ilâh daha var idi ki “Virakoşa”¹⁹⁴ nâmıyla birisi su ve “Paşakaman”¹⁹⁵ nâmıyla biriside ateş ilâhı idiler. “Hoaka”¹⁹⁶ nâmıyla birçok da cînler periler bulunup bunlar dahî hisse-i ma‘bûdiyyetlerine nâil olurlar idi. Peruluların sûret-i ‘ibâdetleri Meksikalıların ‘ibâdetlerinden az hunrîzâne idi.

---

¹⁹⁰ Ziggurat

¹⁹¹ Evharistiya. Eucharistie: Ekmek-şarap ayini.

¹⁹² Manco Capac

¹⁹³ Manaoello

¹⁹⁴ Viracocha

¹⁹⁵ Paehacamac

¹⁹⁶ Huaca

Meksika ve Peru arasında siyasetçe dahî fark vardır. Meksika’da felanca (115) ve filanca vilâyetin kralı sâir birçok prenslerin reîsi demek olduğu hâlde Peru’da Enka¹⁹⁷ ya’nî ibnu Şems denilen kralın hükmü hem ‘umûmî ve hemde siyâset ve diyânet âmirliğini câmi’ bir sûret-i müstebidânede idi. Yalnız şurası bile Mısır fir‘avnlarına benziyor. Tamâme-i müşâbehet şundaki Fir‘avnların kendileri de ibnu Şems sıfatıyla mescûd idiler.

İşte Amerika vahşîlerinin ahvâl-i dîniyyeleri hakkında müyesser olabilen tedkîkâtın hülâsatü’l-hülâsası şundan ‘ibâret olup fakat en son bir netîce-i tedkîk olmak üzere görülüyor ki gerek Meksika’da ve gerek Peru’da şu ‘akâid ‘avâmm-ı nâsa mahsus idi. Havâs ise bu icmâllerden müstebân olan dereceden ziyâde terakkiyât-ı fikriyyeye nâil idiler. Zaten her yerde hâl bundan ‘ibâret değil midir? Fakat edyânın en ziyâde ehemmiyet verdiği nokta şudur ki: Amerika kıt‘ası Kolomb¹⁹⁸ Amerik¹⁹⁹ ve Kortaz²⁰⁰ ve Pizar²⁰¹ ve al-Magro²⁰² gibi kâşifler tarafından keşf olunmasa ve oradaki medeniyet-i kadîmenin tekâmülü men‘ edilmese idi bir iki asır zarfında Amerikalılar kendi medeniyetlerinin derecesine mütenâsiben tekâmülât-ı dîniyyelerini de itmâm edebilecekler idi. Zirâ orada medeniyet Mısır’da şevâhidini gösterdiğimiz kadar mühim ve mu‘azzam değil ise de cibâl-i menî‘a aralarından yollar açmak ve nehirlerin sularını mezari‘a îsâl için kanallar küşâd etmek ve usûl-ü mi‘mâriye keşf olunmak derecelerine kadar vardırılmış ve hele Peru taraflarında insân kurbânı kerîh görülmeye başlamış idi. Bunların cümlesinden kat‘-ı nazar onbeşinci mîlâdîde birisi Meksika’da ve diğeri Peru’da iki büyük inkılapçı zuhûr etmiştir ki bunların mesâ‘î-i ibtidâiyyeleri bize bu yolda pek büyük şeyler düşündürmektedir. (116)

Meksika’da zuhûr eden inkılapçı Tezkoko prensi Nezahokuputal’dır²⁰³ ki sandâlî-i hükûmete hak verâseti gasb olunarak müddet-i medîde cihânı dolaştıktan sonra tekrar hakkına nâil olmuş ve pederinden mevrûs-u sandâlî-i hükûmete oturmuş idi. Ba‘demâ gâyet ‘âkilâne ve bahtiyârâne bir sûrette hükûmet sürmüştür. İşte bu zât Meksika denince tekâmülperestâne ba‘zı îslâhâta teşebbüs eylemiştir. “Kâinâtın göz ile görmek

---

¹⁹⁷ İnka

¹⁹⁸ Kristof Kolomb

¹⁹⁹ Amerigo Vespucci

²⁰⁰ Hernán Cortés, Hernán Cortés Marqués del Valle de Oaxaca, Fernando Cortés

²⁰¹ Francisco Pizarro

²⁰² Marco Polo

²⁰³ Nezabualcoyotl

kâbil olamayan ilâh-ı zî-iktidârı” nâmına yeni bir ma‘bed yapmış idi ki içinde Allah sûreti olmak üzere hiçbir sanem bulundurmadığı gibi insândan değil hayvanâtta bile kurbân zebh olunmaz ve kan dökülmez idi. Cüzî bir teemmül ile anlaşılıyor ki ‘âdetâ bir ilâh-ı münezzehi tevhîd demek olan şu büyük tekâmül ilk defa olmak üzere ve hele prens Nezahoalkuputal’a gelivermiş değildir. Belki bu tekâmül ‘inde’l-havâs kendisinden evvel dahî var idi de meydân-ı ‘alâniyete çıkarılması için bu ‘âkil prensin cür’eti gibi bir cesârete muntazaran bir hayli zamân beklemiştir. Hal te‘âlâ hazretleri bir kavm-i câhilin irşadını murâd buyurduğu zamân evvelâ o kavim nezdinde bir isti‘dâd-ı mahsûsa hâsıl eyler. “Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye” nâm eserimizde “Satîh-i Kâinât” ve “Kays bin Sâ‘ide” ve “Varaka bin Nevfel” hikâyelerinde bu hâl lüzûmu derecesinde temhîd ve izâh edilmiştir.

Peru’da gördüğümüz inkılapçı ise yine on beşinci asr-ı milâdîde gelmiş olan “Kopak Yopanki”²⁰⁴ nâm birisi olup kendisi de şemszâdelerden olduğu hâlde “Ceddim şems ‘ale’ d-devâm aynı yol üzerinden seyr eyliyor. Yolunu asla değiştirmiyor. Değiştiremiyor. Bundan istidlâl olunur ki Şems harekâtında gerçekten serbest değildir. Ceddimiz Şemsin üst tarafında ondan daha kuvvetli bir âmir bulunmak ve şemsi ‘ale’ d-devâm ‘aynı(117) yoldan seyr-u sefere mecbûr etmekte olmak lâzım gelir.” demiştir. Bu haberin Avrupalılara vâsıta-i intikâli Peru’nun felâsifesi ‘ad olunan âdemleridir ki Pizar ve al-Magro taraflarından Peru keşf olunduğu zamân bu ‘âkiller kendilerinden ma‘lûmât talep eden Avrupalılara ihbâr etmişlerdir. İşte bundan dolayıdır ki Amerikaya giden Avrupalılar rast geldikleri medeniyet-i kadîme âsârını kal‘ ve kam‘a bir gayret-i muta‘assıbâne ile saldırmış olmasalar idi bu kıt‘adan şu yolda daha birçok mühim haberler alınacak idi.

***

İşte “Vahşî” denilen milletlerin ‘akâid-i dîniyyesine dâir anlaşılabilmek kâbiliyyeti ile cem‘ edebileceğimiz ma‘lûmat şunlardan ‘ibâret olup ma‘lûmât-ı mezkûrenin netâici ber-vech-i âtî hülâsâ olunabilir ki:

Hâlâ nüfûs-u beşerin yüzde on altısı nisbetinde bir kısım-ı mühimmini teşkîl eden edyân-ı vahşîyye erbâbı küre-i arzın bir kısım-ı cesîmi üzerinde münteşir olmuşlardır. Hele Avustralya ve Cezâir-i Bahr-i Okyanus hemen kâmilten bunlar tarafından meskûn

---

²⁰⁴ Manco Capac

olup Afrikanın vasat tarafları dahî ağlebiyyetle fetîşîler tarafından meskûndur. Amerika'da miktarları ve mahall-i intişârları azalmış isede Asya'nın cihât-ı şimâliyyesinde henüz ehemmiyetleri vardır.

Bunlarda 'umûmiyyet üzere mevcûd olan i'tikâd 'ale'l-ıtlâk rûhlara ve beyne'l-ervâh 'ale'l-husûs âbâ ve ecdâdın rûhlarına hürmet ve perestîş olup ervâhtan bâ'zılarını te'lîh derecesine kadar da varmışlardır.

Animizm ya'nî kendi ihtisâsât-ı hayvâniyyelerini araştırıp duranlarında hissettikleri şeylere vücûd vermek ve bu şeylerin 'ayn-ı vâkı' olduklarına inanmak ve ru'yây-ı dahî 'âdetâ hayât-ı hakîkiyye gibi telakkî etmek ya bu ervaha (118) i'tikâdı tevlîd etmiş veyâhut ervâha i'tikâd kâziyesi bu Animizmi doğurmuştur. Bu lâzım ve melzûmu birbirinden ayırmak mümkün değildir.

Totemizm i'tikâdı dahî pek çok yerlerde bulunurken insânların aslı ba'zı hayvânât-ı 'acîbe olması i'tikâdı olup ilk asnâmın ba'zı sûretinde tasvîr edilmesi işbu Totemizm 'akîdesinden neş'et eyler.

Mevâdd-i hayvâniyye ve nebâtiyyeden ve hattâ ecsâm-ı câmideden hangisinde az çok bir hâssa, bir kerâmet ümîd ederler ise ona perestîş derecesinde bir irtibât hâsıl etmek, hattâ perestîş dahî eylemek Fetîşizm dînlerinde 'umûmîdir. Hele kehânetin işbu edyân-ı vahşiyede cidden müte'ammim olduğu bu dersimizde en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkat ve ehemmiyet lâzım gelen husûsâtandır. O kehâneti bilâhere mu'cizâta doğru yol açmış olmak üzere telakki edenleri tasdîke diyânet-i İslâmiyyemiz mâni' olur. Zîrâ usûl-ü dîn-i semâvîde enbiyây-ı kirâm ellerinden sâdır olan hârikalara "mu'cize" ve evliyây-ı kirâm ellerinden sudûr edenlere "kerâmet" denilerek kefare ellerinden sâdır olanlara ise "istidrâc" ve "sihr" denilir ki aralarındaki fark küfür ve îmân farkı kadar büyüktür.

Netîcetü'n-netîce olmak üzere asıl şu nokta bütün anzâr-ı hikmeti kendisine celb etmeye şâyândır ki: Fikr-i beşerin terakkiyât-ı mütetâbi'ası ile Fetîşîlik Putperestliğe ve Putperestlik Edyân-ı Semâviyye'ye kadar terakkî etmiş isede bu terakkî ile Fetîşîliğin mahvolmuş bulunması îcâb etmemiştir. Fetîşîlik Putperestliğe ve Edyân-ı Semâviyye'ye de girmiştir. Zîrâ bunlarda dahî ahkâmı cârîdir hiçbir putperest millet görülmemiştir ki fetîşîlerin zünûn-u bâtilasını tamâmıyla muhâfaza etmemiş olsun. Edyân-ı Semâviyye bile! Bunlar meyânında (119) zünûn-u bâtilayı mahva en ziyâde kudret gösteren dîn-i İslâm olduğu hâlde Müslümanlığı kabûl eden milletlerin kâffesinde asılları Fetîşîliğe müntehî olan birçok zünûn-u bâtila mevcûddur. Daha garîbi şudur ki Avrupa'da

Amerika’da binlerce, yüzbinlerce âdemler Edyân-ı Semâviyye’yi de inkâr ederek dînsizliklerini i’lân etmekte buldukları hâlde zünûn-u bâtilayı hâlâ muhâfaza ediyorlar. Sihrede inanıyorlar falcılığada. İspirizmaya bile! İşte bu hâlde ne kadar istiğrâb etsek azdır.

Putperestlik Dînleri

Edyân-ı Fetîşîyye’de husûle gelen tekâmülün gâyesi Edyân-ı Putperestî’ye vâsıl olacağını gördük. Fakat Putperestlik tekâmülâtını Fetîşîlik tekâmülünden tefrîk eden şey yalnız fetîşîlerin putlara şümûlünden ya’nî evvelce mescûdlar insân eliyle yapılmış hayvanât ve nebâtât ve cemâdâtan ‘ibâret oldukları hâlde insân eliyle yapılan sûretlere şümûllerinden ‘ibâret değildir. Böyle olsa idi perestîşleri için sûretler yaparak az çok mâ’bedlere koymuş ve perestîş eylemiş bulunan fetîşîlerin Putperest ‘addedilmesi lâzım gelirdi. Halbuki bunlar o sûretlerle berâber Fetîşîlik’ten gene çıkamamışlardır. Daha bir takım ahvâl vardır ki Putperestliği Fetîşîlik’ten bi’l-küllîyye tefrîk eder.

Ahvâl-i mezkûrenin en mühimmi yazıdır. Fetîşîlerden hiçbir millet yazı yazamamıştır hattâ Meksikalıların hieroglifler sûretinde bir yazılı yazıları olduğu ve ba’zı sanemleri de bulunduğu hâlde onlar Mısır hieroglifleri gibi keşf ve kıraat olunamadıkları için Meksikalılar dahî yazıya mâlik bir millet sayılmamışlardır. Yazıları olmamak hasebiyle kütüb-ü mukaddeseleri de yoktur. (120) Kendi dînleri hakkındaki olanca ittilâ’ları âbâ ve ecdâdından evlâd ve ahfâda tevârüs eden rivâyetlerden ‘ibâret olup müerrih-i edyânın tetebbu’âtını işkâl eden şey dahî işte fikdân-ı kitâbetten neş’et eyleyen işbu kütüb-ü mukaddese fikdânı kaziyesidir.

Fikdân-ı esâmî mes’alesi dahî Fetîşîlik ile Putperestlik arasını tefrîk eyler. Vâkı’â Fetîşîlikte ba’zı ervâh te’lîh derecesine vardırılmış ve hattâ te’lîh edilip birer isim dahî takılmış isede gerek bu ulûhiyyet ve gerek mevsûmiyyet Putperestliğin en ‘âdî derecelerine bile makîs değildir. Ta’yîn-i esâmî iki türlü olup birisi ilâh ve ilâhelerin isimlerini ta’yîn etmektedir ki isimleriyle berâber aralarındaki vâlidîyyet ve mevlûdiyyet ve zevciyyet ve mahlûkât üzerindeki kudret gibi sıfatları da ta’yîn olunmak lâzım gelir. Bunların hiçbirisi Fetîşîlikte bulunmadığı hâlde Putperestliğin en aşağı derecelerinde bile bulunur. Ta’yîn-i esâmînin diğer türlü ise dînlerin vâzı’ları ve kütüb-ü mukaddesenin muharrirleri o dînlerden gelen feylesûf mürşitler gibi zevâtın esâmîsidir. Fetîşîlerden hiçbirisi nezdinde bu yolda esâmî-i zevâta tesâdüf edilmemiştir. Hoş bu yoldaki esâmîye Putperestlerin de birçoğunda tesâdüf edilmez. Meselâ Mısırlılar’da, Keldânîler’de,

Âsûrîler’de böyle dîn vâzı’ı ve kütüb-ü mukaddese muharriri gibi hiçbir zât görülmemiştir. Âsûr ve Filistin ve Yunan ve Roma’da bile görülmemiştir. Hemde bunlar yazıya mâlik milletler oldukları hâlde esâmî-i zevâta tesâdüf olunmamıştır. Bir vakit latîfe olarak dikkat edilmiştir ki aralarında esâmî-i zevât bulunmayan Putperest dînleri el-yevm bi’l-küllîyye münderis ve munkarız olan dînlerdir. Henüz mevcûd olan Putperest dînlerinde ise kütüb-ü mukaddese (121) esâmîsiyle berâber mevcûd ve mu’ayyen oldukları gibi kütüb-ü mezkûreyi yazanların esâmîsi dahî tercüme-yi hâlleriyle berâber mazbût ve mukayyedir. Fakat menkûşât-ı hiyeroglifiyye ve üzerinde ma’bûdlara birçok muhâtabât ve münâcât görülür ki bunlar Mısırlıların, Keldânîlerin kuyûd-u mukaddesesindendirler. Ancak onlar kütüb-ü mukaddese sûretinde mecellât-ı müstakille teşkîl etmiyorlar. Ma’bedlerde, saraylarda levhât-ı tezyîniyye sûretinde yazılmış şeylerdir. Târîh-i Edyân ıstılâhınca mescûd olan birşeye “İdol” denilir ki gerek asnâm sûretinde heyâkil-i cesîme olsun gerek tesâvîr sûretinde menkûşât-ı musattahadan bulunsun bunlara edilen perestişe dahî İdolatera²⁰⁵ denilir ki tamâmı tamâmına “sûretperest” demektir. Fakat demincek söylediğimiz esâmî-i zevâtın ba’zılarında mevcûdiyyet ve mahzûziyyete mukabil diğerk ba’zılarında fukdânî nokta-i nazarından İdolatera’yı iki kısma ayırmak lâzım gelmiştir ki birincisi Edyân-ı Münderise ve ikincisi Edyân-ı Mevcûdedir. Vâkı’a Fetîşilik husûsunda edyân-ı münderiseyi ihmâl ederek asıl edyân-ı mevcûdeyi nazar-ı ehemmiyyete aldık ise de sûretperestlerin edyânınca bunu ihmâl edemeyiz. Zîrâ edyân-ı münderise-i fetîşîyye târîh-i ‘umûmîde hemen de hiçbir yer tutmamış oldukları hâlde edyân-ı münderiseyi idolateraya mensûb oldukları milletler ile berâber târîh-i ‘umûmîde dahî yer tutmuşlardır. Mısırlılar, Keldânîler, Âsurlular hattâ Yunanlılar, Romalılar gibi ki târîh-i kadîmlerinin en mühim kısımları dînleri idüğüne hükm verilse hiç de nâbeca değildir. Binâen’aleyh biz dahî bu taksîme ri’âyet edeceğiz. Edyân-ı Münderiseyi Edyân-ı Mevcûdeye takdîm bile edeceğiz. Zîrâ Edyân-ı Münderise nev ‘amâ târîhe ‘âid oldukları hâlde Edyân-ı Mevcûde hâl-i hazırda ki coğrafyayı dînîye ‘âiddir. Edyân-ı Münderisenin Edyân-ı Hâzıra-i (122) Semâviyye’ye te’allukları mensî derecesinde kadîm oldukları hâlde Edyân-ı Mevcûde’nin te’allukları pek yakından hâlâ bile bir dereceye kadar mevcûddur.

---

²⁰⁵ Idolatry: Allah’tan başka birine veya birşeye tanrıymış gibi kulluk etme.

Ders-26

Edyân-ı Münderise-i Putperestî

Bunlar Mısır, Keldan, Âsur, ‘Arab, Suriye ve Fenike ve Filistin, Yunan ve Roma Cermen Slav ve Selt dînleridirler.

Mısır Dîni

Mısır’da hiyerogliflerin binlerce senelik tılsımlarını iptâl ederek o kapalı hazîne açılması henüz bir ‘asrlık bir şey olduğundan Mısır için bir târîh-i siyâsî ile muttasıl ve müteselsil bir sûrette yazmak mümkün olmayacağı gibi bu imkansızlık dîn-i mısırî târîhi husûsunda daha kuvvetlidir. Me‘ahâzâ Mısır dînî târîhi hakkında birçok ma‘lûmât meydana çıkarılmıştır. O kadar ki me‘hazımız Chantepie de la Saussaye’nin rivâyetine göre mektûbât-ı kadîme-i Mısriyyeyi hâvî olan Papirüslerin onda dokuzu Mısır dîn-i kadîmi hakkında pek kıymetli ma‘lûmatı hâvî şeylerdir. İşte bunlardan edinilen istidlâlât üzerine diyânet-i mısriyye için bir hülâsa târîh yapılmak muhâlâtan ‘ad olunamaz. Ma‘ahâzâ Mısır dîn-i kadîminin mâhiyetini ta‘yîn husûsunda müerrihler pek büyük müşkilâta dûçâr olmuşlardır. Zîrâ hayvanât-ı ‘âdiyyeye perestîşten bed’ ile vahdet-i vücûd ‘akîde-i ‘âliyyesine kadar biri birini nâkıs birçok ‘akâidi Mısır’da bulmuşlardır. Bu müşkilâtı bertaraf etmek emrinde Maspero²⁰⁶ ve emsâli Ejiptologların²⁰⁷ âsâr-ı hiyeroglifiyyeden muvaffak oldukları keşfiyâtın pek büyük fâidesi görülmüştür. İnsân Mısır diyânetine bir nazar-ı ‘umûmî ‘atf edecek olur ise hemen şüphe etmez ki Mısır’da bir(123) çok edyân-ı mütezâdde ve mütehâlîfe hükm fermâ olmuşlardır. Fakat bu edyânın cümlesi birden Mısır’ı istilâ etmemiştir. Belki zamân zamân bir tekâmül sûretinde bu hâl vukû‘a gelmiştir.

Evvel be evvel şunu nazar-ı dikkate almak lâzım gelir ki Mısır’da medeniyet pek kadîmdir. Menes’e²⁰⁸ isnâd olunan muvaffakiyet Mısır’da te’sîs-i medeniyet muvaffakiyeti değildir. Tevhîd-i idâre muvaffakiyetidir. Nomları²⁰⁹ idâre-i vâhîde altına almış. Halbuki Nomların idâre-i müstakilleleri târîhin tahmînâtı hâricine çıkacak kadar çok zamânlar geçirmiştir. O zamânlar bu kavimler ahâlîsi kâmilen Fetîşî idiler. Chantepie de la Saussaye yine Maspero’un ifâdesini tekrâr ederek diyor ki: Menes işbu Nomları

²⁰⁶ Gaston Camille Charles Maspero

²⁰⁷ Egyptolog

²⁰⁸ Aşağı ve Yukarı Mısır’ı birleştiren Tiniş Kralı Menes (Narmer).

²⁰⁹ Eski Mısır’da yönetim bölgesi, sancak.

idâre ve siyâseti tevhîd etti isede dînen tevhîd etmedi. Nomlar yine eski dînleriyle yaşadılar. Hattâ o idâre-i muvahhade altında dînlerince tekâmülden dahî geri kalmadılar. İşte Mısır-ı kadîme hayvanât-ı ‘âdiyyeye kadar ta‘mîm-i ‘ibâdet bu zamân-ı kadîmden kalmıştır. Chantepie bu tekâmül hakkında dahî diyor ki: Yeni gelen eskiyi aslâ mahv edemez. Milletler ‘akâid-i kadîmelerini okadar muhâfaza eder ki onlara asla dokunmaya gelmez. İşte böyle biri biri üzerine gelmiş, yığılmış ‘akâid olmak üzere Mısır-ı kadîmede Animizm, Fetîşizm, Naturalizm ile Şemsperestlik, Tevhîd ve Vahdet-i Vücûd hepsi toplanmış, yığılmış kalmıştır.

Mısır’ın en kadîm rabbini Fetîşilik ve onun da her kavme göre bir başka türlü olduğu en bâhir sûrette isbât eden de Piyeçmarsali(?) müdekkiktir. Mısır’a mütecâvir olan Afrika mektebelerinin ‘akâid-i fetîşiyesini Mısır’ın kadîm kavimlerinden kalma ‘akâid ile tatbîka girişerek tevzîh ve isbât-ı merâm etmiştir. Mısır irâde-i vâhideye tâbi olup da fir‘avların şevketi dahî (124) arttıkça fir‘avların mescûdiyeleri derecesine kadar varan tekâmüller Mısır’da ahâd-i nâsın dîni hattâ dînleri başka hükümetin dîn-i resmîsi başka olmak sûretine müncer olmuştur.

Menkûşât-ı hiyeroglifiyye üzerinde evvel be evvel câlib-i nazar-ı dikkat olan şey kesreti ilâhtır. Ehrâm içinde bulunan bir levhada yazılmış ki: “Bütün gökler ilâhlarına, bütün yerler ilâhlar(ına), Bütün sular ilâhlarına sulh ve selâm. Cenûb ve şimâlin, şark ve garbın bi’l-cümle ilâhlarına sulh ve selâm! Bütün kavimlerin, bütün şehirlerin ilâhlarına sulh ve selâm!” Bunu gördükten sonra Mısırlılar nazarında bütün mevcûdâtın ilâh olduklarına şüphe kalır mı? Hele bi’l-cümle zevât hayâtın esrâr-ı ulûhiyyetten bir sırrı hâvî olması Mısır’ca bir i‘tikâd-ı ‘umûmî idi. Gökteki yıldızlar ve kuvve-i imbâtiyyesi ve bâhusûs yer ve bâhusûs nehîr ilâh-ı Nîl hep Allah edilir ki hiç birisinin ‘inâyet ve ‘âtîfetinden Mısır(lı)lar vazgeçemez idi. İ‘tikâd-ı ‘avâm hayvânât-ı ma‘rûfe ve ma‘lûmeden mâ‘adâ bütün çölleri “Sakataks”(?) ve “Grikon”(?) gibi nâmlar ile bir takım mehîb ve müthiş hayvânât-ı muhayyele ve mevhûme ile de doldururlar idi. Bütün nebâtâtta ulûhiyyet ‘âm olup yaprakların şakırdaması asvât-ı ilâhiyye idi. Bu ilâhların ba‘zıları hayır ve ba‘zıları şer ilâhı olup hattâ ‘âlem-i âhiret bile bunlar ile dopdolu idi. Ba‘zı ebniye ve bilhâssa Teb²¹⁰ şehrinde Amon-Ra ma‘bedide ilâhlar cümlesinde olup ebniye-i ilâhada ‘arz-ı perestîş ederler idi.

²¹⁰ Thebes: İlk çağların en meşhur şehirlerinden biri, kadim Mısır İmparatorluğu’nun başkenti.

Hayvanâtta ba‘zıları ilâhların sûretleri oldukları için mescûd idiler. Nîl ilâhının sûreti Koç ve Umpuste(?) ilâh-ı hâmînin sûreti Timsâh olmak gibi. Hayvanâtta ba‘zıları Mısır’ın her tarafında yâhut ekser-i (125) memâlikinde mescûd idiler. Atmaca kuşlarıyla kediler gibi. Ba‘zı hayvanlar ise ba‘zı yerlerde mescûd oldukları hâlde diğer ba‘zı yerlerde menfûr idiler. Timsah ve su aygırı gibi. Memfis’de “Âpis” ve Heliopolidora(?) ma‘bedinde Metevis(?) boğaları ve Menes’te Osiris koçu yâhut tekemsi gibi hayvanlar ulûhiyyet-i tâmmeye mazhar olup nâmlarına ma‘bedler yapılmış ve hizmetlerine papazlar ta‘yîn olunmuştur.

Ecrâm-ı semâviyye dahî ma‘bûdlar meyânında dahil idiler. Hemde daha büyük bir ehmmiyet ile! Ora güneşe(?), Ah kamere(?) ve Nubît(?) semâya ait ilâhlar olup ecrâm-ı sâirenin de ulûhiyyetleri müttetek idi.

Buraya kadar verilen îzâhâtta anlaşılan kesret-i ilâh Hind’de olduğu gibi Mısır’da dahî ulûhiyyete bir ‘umûmiyyet hükmü ettirerek bir nev‘î vahdet-i vücûd teşkîl etmiş isede Mısırlılar Hindliler gibi kâffe-i mevcûdâtı te‘lîh etmeyip fakat ilâhların ‘adedini akıllardan hâriç bir sûrette teksîr etmişler demektir. Bu ilâhların Fetîşilik devresinden kalmış türemiş olduklarına şüphe yoktur. Bu bâbda müerrihîn-i edyân -ı dūr-â-dûrgı dûçâr olmuşlar isede netîce-i münâkaşât hem bu noktaya varır. Hayvanât ve nebâtât ve cemâdâtta nâil-i şeref-i mescûdiyyet olanlar bilâhere doğrudan doğruya te‘lîh edildikçe heykelleri dahî yapılmaya başlamıştır ki ondan sonra asılları demek olan fetîşlere te‘abbud ihmal edildiğine nazaran asıl mescûd olan o fetîşler olmadıkları ve belki onlara hulûl eden rûhlar oldukları da anlaşılmıştır. Lâkin bu inkılâb o kadar kadîm zamânlarda vukû‘a gelmiştir ki ona dâir bir eser bulunmayıp keyfiyet kuvvetli bir istidlâl hükmünde kalmıştır. (126)

Bundan sonra bahsin sırası ilâhların sunûfuna intikâl eyler. Bu lâ yu‘ad ve lâ yuhsâ ilâhlar esâsen iki sınıfa münkasim olurlar.

Birincisi mahallî olan ilâhlar ki yalnız mescûd oldukları mahallere mahsusturlar. İkincisi ‘umûmî olan ilâhlar olup yalnız bir mahalde değil birçok yerlerde mescûd olarak bir nev‘î ‘umûmiyyet hâsıl etmişlerdir. İşte ‘umûmî ilâhların Mısır’da Nomlar’ın birkaçar tanesi birleştikleri zamân hâsıl olduklarına şüphe edilemez. Nomlar birleştikçe her birinin ilâhları da diğerlerine intikâl ederek vardıkları yerlerde dahî murûr-u zamânla mescûd olmuşlardır. Menes zamânında ‘umûm Nomlar idâre-i vâhide altına alındıkları vakit yavaş yavaş ‘umûmî ilâhların dâire-i mescûdiyyetleri dahî tevessu‘ ederek hele “Râ”

ya'nî Şems rabbu'l-erbâba 'addolunmak derecesinde bir ehemmiyetle Mısır'ın her tarafından sûret-i 'umûmiyyede mazhar-ı perestîş olmuştur.

Râ'nın 'umûmiyyeti hasebiyle yeryüzünde karargâhı yoktur. Göklerde kendi sandalı içinde seyâhat eder. Bütün âlem-i tabî'atın mahseni, ezminenin rabbi, kâinâtın rezzâkı ve Mısır'ın hâmîsidir. Zulümâtı mahveden odur. Bütün gün bulutlardaki yılanlar ile cenk eder. Akşama kadar mecrûh olur ise de ertesi sabah yine tecdîd-i 'âfiyet etmiş olduğu hâlde meydân-ı mübârezeye çıkar. Ama bu kudret-i şâmîle-i ulûhiyye Şems'e mahsûs değildir. Zîrâ bilâhere Mısır'ın ekânîm-i sülûsesini teşkil etmiş olan zevâtın ilâhe İsis, Râ'nın ihtiyarlığı zamânında zihnine girerek kendi oğlu Horus'a iki gözlerini ihsân ve ihdâ ettirmiştir ki bu gözler Şems ile Kamer'dirler. Demekki Râ bu gözlerin sâhibidir. Bâhusûs ki mahallî olan ilâhlardan bir çoğunun ismi sonuna bir Râ 'ilâvesiyle (127) onlarda dahî bir te'alluk, bir münâsebet murâd olunur. Zaten bütün kudret ve kuvvet Râ'ya mahsûs olduğundan ona nisbet ve ta'alluku olmayan ma'bûdlar feyzinden mahrûm kalırlar. Şems ise bizzat ilâh-ı vâhid değildir. Her günün güneşi bir başka ilâhtır. Diğer cihetten güneşin bir gün zarfındaki mevâzı'ına nazaran dahî başka başka ilâhlar tasavvur olunur. Sabah güneşi "Hopri"²¹¹ ilâhıdır ki yeryüzünde timsâli gâyet parlak kunduz böceğidir. Vakt-i zuhûrda güneş "Râ"dır. Hîn-i gurûbda "Tum"²¹² olur. Ba'de'l-gurûb Osiris olur ki akânîm-i sülûsede "Baba"yı tecellî ettirir. Elhâsıl Mısır'da mahallî ilâheler ile gerek Râ ve gerek Şems arasında o kadar müte'allikler ve münâsebetler vardır ve bunlar o kadar iğlâk teşkil ederler ki zamânımız Ejiptologları bu muammây-ı muğlakı halledemedikleri gibi kudemây-ı Mısriyyeninde halledememiş oldukları tekâmülât-ı dîniyelerinden istidlâl olunmaktadır.

Mısır'da bu kesret-i ilâh 'an asıl Animizm ve Totemizm ve Fetîşizmin tevlîd eyledikleri bir şey olduğuna şüphe olunamayıp fakat keyfiyyet-i Menes'in Mısır'ı idâre-i vâhide altına cem' etmiş olmasından pek çok evvel ve pek çok eskidir. Tevhîd-i idâre tevhîd-i edyânı mücib olmak lâzım gelir ise de Mısır'da tevhîd-i idârenin bu te'siri pek geç ve pek güç görülmüştür. Zîrâ her kavmin ilâh-ı mahallîsi hakkında bir hurâfe-i kozmogoniye dahî müntekil olageldiğinden evvel be evvel bu hurâfeleri tevhîd etmelidir ki ilâhları da tevhîd, kâbil olabilsin. İşin en güç ciheti de bu olmuştur. Mısır'da bir tevhîd-i tâm husûle geldiği târih nazarında meşhûrdur. Lâkin bu tevhîd hiçbir zamân 'umûmiyyet

---

²¹¹ Khepera

²¹² Temu, Atum

peydâ edemeyip yalnız me‘âbidde rüesây-ı dînin esâs-ı ‘akîde ve imânını teşkîl etmiştir. Bir ma‘bed-i kadîmede okumakta bulunan şu “Ey Mısır! (128) Bir gün gelecek ki senin sâf ve sâlim olan dînin o zamânın ahâlisi nezdinde ‘âdetâ gülünç ve inanılmaz bir şey olmak üzere telakkî olunacaktır. Senin asıl imân-ı sahîhin eseri olarak dahî me‘âbidde mahkûk sözler kalacaktır.” sözleri bunun burhân-ı bâhiridir. Mısır’a sığmayan ilâh ve ilâheleri Mısır nihâyet üçe tenzîl edebilerek ona bile doğrudan doğruya vâsıl olamamıştır. Ondan evvelce “Akânîm-i Tis‘a”²¹³ usûlü mevzû‘ olup ondan sonra akânîm-i sülüseye yol bulmuştur. Mısır’ın hiçbir beldesi ve bâhusûs Teb ve Menfis ve Heliopolis gibi merâkiz-i idâriyye ve dîniyyesi kendi me‘âbid-i mahalliyyelerini terk edemediklerinden mevcûd ma‘bûdları dokuza indirgemek bile bir inkılâb-ı ‘azîm sayılır. Bu dokuz ma‘bûdun dört erkek ve dört dişi sekizi mahâl-i sâire ma‘bûd ve ma‘bûdelerinden alınabilmiş ise de dokuzuncusu olacak erkek Akânîm-i Tis‘a’nın mensûb olacağı yerin ilâh-ı mahallîsi olması meşrûd kılınmıştır. Ta‘rîfin şu derecesinden de anlaşılmalı olacağı vechile bu inkılâb netîcesinde tekmîl-i Mısır bir Akânîm-i Tis‘a’ya hasr-ı perestîş etmiş değildir. Bir çok yerlerin Akânîm-i Tis‘aları olup şu kadar ki lâ yu‘ad ve lâ yuhsâ ilâh ve ilâheleri bir kere dokuzar dokuzar hasredebilmek bilâhere teslîse dahî bir mukaddime teşkîl etmiştir.

Evet, Akânîm-i Tis‘a’ya nisbetle Akânîm-i Sülüse²¹⁴ her hâlde tevhîde doğru büyük bir adımdır. Mısır’da teslîs dahî vücûda gelmiştir fakat umûm-u mısır teslîs-i vâhîde yine düf‘aten tâbi‘ olamamışlardır. Helyopolis ve Menfis ve sâire teslîsleri vücûda gelip bunların ağılebi bir baba ile bir ana ve oğuldan teşekkül etmişlerdir. Bazı yerde bir erkek ve iki kadın ma‘bûdlerden teslîs teşkîl olunduğu da görülmüştür. Ancak işbu teslîslerden Helyopolis (129) teslîsi Fir‘avn’un îmân ettiği teslîs olmak haysiyetiyle bir zamân sonra sâir teslîslere tefevvuk ederek ‘umûm-u Mısır tarafından kabûl olunmuştur.

Keldan’da müyesser olamayan işbu teslîsin Mısır’da muvaffak olabilmesinin en büyük sebebi Mısır’da bir aralık ‘aynı ilâh veyâhut ilâhenin başka nâmlar ile başka mahallerde dahî mu‘tekd ve mescûd olmaları kaziyesi olmuştur. Plutark’ın(?) yazdığına göre kudemây-ı Mısriyye nezdinde mevcûdiyyet-i ezeliyye ve ilâhiyye ve kudret-i kâmile sâhibi olan bir ilâh-ı a‘zama mine’l-kadîm “Kana”(?) tesmiye ederek kâinâtın mimâr-ı ezeli ve ebedîsi nazarıyla bakarlar idi. “Sâyis”²¹⁵ de ise yine bu mîmâr-ı ezeli ve ebedîye

²¹³ Dokuz Tanrı; Heliopolis siteminde tanrı Atum’un meydana getirdiği sistem.

²¹⁴ Teslis, Trinite

²¹⁵ Sais

akl-ı küll olmak üzere “Neyet”(?) ismi verilerek Telakantin²¹⁶ Nomunda ise “Kanef”(?) nâmıyla ‘avâtîf-ı bînihâye sâhibi erzan-ı küll ilâh-ı vâhid mâhiyeti ta’yîn olunmuştur.

Heliopolis teslîsinin isimleri Osiris baba ve İsis ana ve Horus oğul olup fakat bütün Mısır’ın bu teslîs-i yegânede cem’i için bunların ve bilhâssa İsis’in ismini çoğaltmak lazım gelmiştir. Her yerin ilâh meclisinin ismini Osiris’in ismi diye kabûl ederek o ismin müsemâsı hakkındaki ahkâmı tevhid sûretiyle asıl teslîse muvaffak olmuşlardır. Bize Allah, Hüdâ, Tengri hep aynı vâcib te’âlânın ismi olmak üzere kabûl olunduğu gibi Mısır’da dahî İsis’e “bin isimli Allah’tır” nâmı da verilmiştir.

Bilâhere Mısır’da velev ki me’âbidde mahbus kalsın bir tevhid-i tâmma kadar yol açan mukaddime işbu İsis ilâhesi olduğunu kuvvetli bir sûrette zan edebiliriz. Zîrâ İsis’in hem kardeşi ve hem kocası ve binâen’aleyh Akânîm-i Sülûsey-i Mısriyye’nin babası olan Osiris’i karîben göreceğimiz hikâye-i hurâfiyyesinden anlaşılacağı üzere Tifon²¹⁷ yediyle katledildikten(130) ve oğlu olan Horus dahî vâlidesiyle bozuşarak ayrıldıktan sonra Siler(?) şelalesi kurbünde Elekantin Numilefilaet(?) adası arasındaki ucubucağı olmayan mağrada ihtiyâr-ı ikâmet İsis’i birçok ilâh ve ilâhelerinde vâlidesi olarak kocasının firâkıyla döktüğü göz yaşlarını Nil’e dökmekte olmasından dolayı rezzâk-ı âlem olmak kudretini Nil’e de vermiş ve bu sebepten dolayı Nil dahî te’lîh olunmuştur da ona hitâben yazılan münâcaatta :

“Selâm ey Nil! Sen ki bu toprak üzerinde kendini gösterip Mısır’a hayat vermek için sulh ve selâm ile gelmişsin, selâm! Ey her tarafta toprağı iskâ eden rabbu’l-büzûr! Emîri’l-eshâk! Hâliku’l-hinta! Hâsılı’ş-şa’îr! O ma’bûd ki kıyam ettimi (ya’nî feyezâna geldimi) yeryüzü bolluk olur bütün karınlar hoşnût olur, her zî-hayât kısmetini alır, her diş geveler. Zehâir-i lezîz husûle getirir. Her güzel ni’metleri yaratır. Ey bu hoş ve müntehab gıdâların muhsini olan Nil! Hayvanât için otları o bitirir, her ma’bûda takdîm olunacak kurbânları dahî o husûle getirir. Anbarları doldurmak ve fukarânın esbâb-ı sa’âdetini itmâm etmek içindir ki memleketi istilâ eder” denilmiştir.

Teslîs-i Mısırî hakkında pek çok hikâyât-ı hurâfiyye tahayyül ve nakl edilmiştir. Târîh-i ‘Umûmî’nin de tercîh etmiş olduğu birisi bir vech-i âtî icmâl olunur.

Osiris ve İsis henüz bu ‘âlem-i hestîye hûbût etmezden evvel oğulları Horus’u tevlîd ettiler. Bu ‘âleme indikleri zamân İsis buğday ve arpa tohumlarını bulup Osiris dahî

²¹⁶ Elephantine

²¹⁷ Typhon, Yunan Mitolojisinde Gaea’nın oğlu. Seth’e atfen kullanılmış olduğu sanıyoruz.

zirâ‘at aletlerini îcâd ederek usûl-ü zirâ‘ati ta‘lîm ettiler. Fakat tahrîb kudret-i ilâhiyyesi (131) sâhibi olan “Seth” yâhut “Tifon” ya‘nî kasırğa Osiris‘i husûmetle öldürdü. Cesedini bir sandığa koyup Nil‘e attı. Zevcesi İsis ağlayarak Tifon‘un hemşiresi Tefti‘nin²¹⁸ yine Osiris‘den tevîd etmiş olduğu Anubis ile berâber maktûlün cesedini aramaya çıktılar. Anubis kiyâset-i hud‘akârânesinden dolayı başı çakal vücûdu insân sûretinde tasvîr olunur ve Mısır ilâhlarından sayılır. Bilbos(?) nâm mahalde Osiris‘in sandığını kamışlar içinde buldular. Horus‘un yanına getirdiler. İsis kocasının intikâmını oğlu Horus‘tan istemedi. Fakat Typhon tekrar hücum ederek nâaşı ondört parçaya parçaladı ve her parçayı uzak yerlere attı. İsis bunları birer birer arayıp bularak cümlesini bir araya getirdi. Yalnız alt tenâsülü eksik olduğundan o mahalli Sukomir(?) ya‘nî yaban inciri yaprağı ile örttü ve nâaşı Kable(?) nâm mahalle defn eyledi. Osiris ‘âlem-i ebedden tekrar gelip oğluna cenk ilmini öğretti Horus, Typhon‘u mağlûb ederek zincire vurdu. Halbuki İsis kocasının kâtilini affederek Typhon‘u salıverdiğinden Horus hiddetle vâlidesinin başındaki tâcı kaldırıp attığından yine Mısır‘ın ilâhlarından Tut(?), İsis‘in omuzları üstüne bir sığır kafası koydu. Demek oluyor ki heyâkil-i Mısriyye üzerinden bir sığır kafası bulunmak bundan kaldı. Âpis nâm sığıra perestîş emrinde dahî bu hurâfenin bir dahli vardır.

Mısır‘ın terakkiyât-ı fikriyye ve tekâmülât-ı medeniyyesi netâyicinde birçok kuvây-ı muhassene hep akânîm-i sülûsede ictimâ‘ etmiş yâ‘ni bütün Mısır ilâh ve ilâheleri Osiris ve İsis ve Horus‘tan ‘ibâret olan şu ulûhiyyet-i müselleseye ircâ‘ olunmuş idi. Ancak bu dîn-i teslîsî dahî ehl-i me‘âbidin asıl (132) dînleri değil idi. Onlar meyânında o kadar kat‘î ve kavî bir tevhîd dahî husûle gelmiş idi ki ma‘bedlerde mahkûk olan: “Ben oyum ki var idim, varım ve var olacağım. Beni setr iden perdeyi hiçbir fânî kaldıramamıştır.” tırâzı bu vahdâniyyeti beyân eder. Bu ‘ibâre “Hâlihazırda mevcûdiyyet benden ‘ibârettir, mine‘l-ezel mevcûd olan da ile‘l-ebed mevcûd olacak da benim. Benim şu mevcûdiyyet-i ezeliyye ve ebediyyem hicâbını hiçbir insân-ı fânînin eli ref‘ edememiş yâ‘ni beni hakk-ı ma‘rifetim ile hiçbir kimse bilememiştir.” diye tefsîr olunuyor. Diğer bir mahkûke dahî “Hak ve senâ sana lâyıktır ey ilâhe İsis ki birsin ve hîbe senin.” diye yazılmıştır. Bu ise vahdet-i vücûd sûreti ile şerîkten ve nazîrden istiğnâsına kadar irâe eylediğinden tefsîre de ihtiyâcı yoktur.

---

²¹⁸ Neftis

El-yevm Mısır'da harâbelerini gördüğümüz me'âbid-i kadîme Mısır'ın en eski mebânisi değildirler. Rivâyete göre Hiksoslar Mısır-ı süflâyı istilâ ettikleri zamân buldukları ma'bedleri tahrîb etmişler. Ondandır Sezostris²¹⁹ zamânında ve ondan evvel ve sonra Mısır'da vücûda getirilen 'umrân esnâsında bu harâbelerin enkâzı âsâr-ı cedîdeye kereste makâmında kullanılıp ta'mîrleri cihetine gidilmemiş. Lâkin yeni yapılan ma'bedler dahî me'âbid-i kâdîme şekil ve sûretinde yapılacakları kat'iyyen meczûm olduğundan gerek müerrihîn-i Yûnâniyye ve müdekkikîn-i hâzıra bunlara bakarak me'âbid-i kadîmede istidlâl etmişlerdir.

Bir dînin ma'bedi orada 'ibâdet edilen ma'bûdun hâl ve şânına mütenasip olmak zarûrîdir. Mısır'da ma'bûdîn-i mahalliyye kendi 'âbidleri nezdinde sâkin olurlar diye mu'tekad idi. Bu 'akîde kısmen Benî İsrâîl'e de intikâl etmiş idi ki Yehova'nın gerek tâbir-i nâkil çadırında ve gerek bilâhere Beytü'l-Makdis'te (133) bizzat sâkin olduğunu Benî İsrâîl ba'zı 'alâiminden fark ederler idi. Yehova "Bende aranızda sâkin olayım." sözünü her münâsib düştükçe söyler idi. Me'âbid-i mısriyyenin havâyic-i beşeriyeden bir çoğuna ihtiyaçları olduğundan muhtâc oldukları şeyler ma'bedlerde kendilerine takdîm olunur idi. "Kendileri" demek heykelleri demek olacağını unutmamalı.

Nomlar zamânlarında ma'bedlerin masrafları Nom ehâlîsi tarflarından tesviye bulunduğu ve bu hâlde vâridât epeyce bir miktâra vardığı için Nomlar rüesâsı ma'bedler idâresini bizzat ellerine alırlar idi. Sonraları büyük pâdişahlar dahî ba'zı me'âbidi bu sûretle kendi idâreleri altına almışlardır.

Ma'bedlere "ilâhın hânesi" denilmesi ilâhın ya'nî heykelinin orada sâkin olmasından dolayı olup heykel hücre-i mahsûsasına konulduğu gibi onun mahbûbu olan hayvan dahî yanbaşında yer tutar idi. Bu mahal ma'bedin asıl kısm-ı mukaddesi olup karanlık bir küçük odadan 'ibâret olur idi ki bu odaya "Hipostil" denilen büyük bir salondan girilir idi. Bu salon vâsi' ve yüksek tavanı hizâsından küçük pencereler ile münevver olup tavanda ecrâm-ı semâviyye mürtesin olduğu cihetle orası "cihân" addolunur idi. Bu salonun ön tarafı vâsi' bir havlîye nâzır olur idi ki etrâfı kemerler ile muhât olup medhalinin iki tarafında "Pilon" denilir iki kule bulunur idi. En kadîm zamânlarda ma'bedin emniyyet ve selâmeti meşkûk olan yerlerde ve zamânlarda bu kuleler müdâfa'a hizmetinde kullanılırlar imiş. Pilonların önlerine bayraklar, flamalar çekilecek direkler ve cesîm heykeller konulup ekseriyâ dikili taşlar ile de tezyîn olunurlar

---

²¹⁹ Sesostris

idi. Şu ta'rif olunandan daha küçük ma'bedler çok olduğu gibi daha büyükleri, (134) pek büyükleri de var idi ki Kartak'ta²²⁰ "Amon-Ra" denilen ma'bed-i ferâ'ine her fir'avn tarafından tevsî' edile edile pek büyük bir cesâmede kadar vardırılmış idi. Böyle büyük ma'bedlerde Hipostiller müte'addid olduğu gibi Pilonlar, dikili taşlar dahî müte'addid olur ve bâhusûs bir çok da papaz hücreleri ve kütüphâneler vücûda getirilir idi. Bu yoldaki ebniye dâimâ ma'bedin arka tarafına yapılıp binâlar ve bahçeler arasındaki yolların iki tarafına Sfen'aş²²¹ ya'nî ebu'l-Holler²²² ile heyâkil-i sâire dizilir, tezyîn olunur idi. En eski zamânlarda fir'avn ve erkân-ı devlet ve hattâ kadınları fahrî olarak me'âbid hizmetinde buldukları cihetle ma'bedlerde kimse ikâmet etmez idi. Mebânî-i mevcûde yalnız ihtirâm ile evânî-i mukaddese ve zî-kıymet-i mukaddemelerin muhâfazasına mahsûs idi. Sonraları muvazzaf papazlar ta'yîn olundukları zamân dahî bunlar kendilerine mahsûs olan dâirelerde sâkin olup asıl beyt-i hüdâda sakin olamazlar idi. Daha sonraları papaz takımı mülkiye me'mûriyet-i resmiyyesinde iştirâka başlayarak gitgide o kadar teksîr-i nüfûz ettiler ki Mısır'ın fitne ve fesad-ı dâhilisi hep bunlar yüzünden hâsıl olmaya başladı. Artık erkân-ı devlet hizmet-i me'âbide girmez olmuşlar idi. Fakat prenslere varıncaya kadar nisvân-ı mu'tebere hizmet-i me'âbidde devam ederek bilhassâ hizmet-i teğannî onlarda bulunduğundan Mısır fitne ve fesatları içinde kadınlarında nüfûz ve iştiraklarına bu sûrette yol açılmaya başlamış idi.

Her yerde me'mûrîn-i rûhâniye kendi kıyâfetlerini modaya tâbi' tutmayarak muhâfaza eyledikleri gibi Mısır papazları dahî o sâde kıyâfet-i kadîmelerini değıştirmezler idi. Başlarını tıraş ederek bugün müşevveş bir beyaz (135) libâs telebbüs ederler ve ayaklarına papirüs mukavvâsından ma'mûl bir nev'î düz na'leyn giyerler idi. Bakla ve sâir o gibi büzüru yemeyip lahm-ı hınzîr ve balık eklinden imtinâ' eylerler ve evkât-ı mu'ayyenesinde hemen de 'ibâdet (kurban) nev'inden gâyet cüz-ü şarâb ile iktifâ eylerler idi. Gündüzleri iki ve geceleri de iki defa gizli bir nev'-i ibâdet-i dîniyyede bulunup fakat ma'bûdun heykelini hergün yıkamak ve et'ime ve eşribesini getirip yerli yerine koymak ve ma'bedin her tarafını temizlemek gibi hıdemât-ı mukaddese ile de mükellef idiler. Halkın perestişlerinde vazîfe-i imâmet işbu hademe-i me'âbidin en muntazam vazîfeleri olup bir çok ilâhların yortuları eyyâm-ı 'îdiyyeyi çoğalttığı gibi her

²²⁰ Karnak: Luksor kenti yakınlarında bir bölge.

²²¹ Sfenks, Sphynx

²²² Sfenks: Araplar tarafından Ebu'l-Hol diye isimlendirilmiştir.

ma‘bedin kendisine mahsûs yortu günleri de var idi ki o günler kalabalık pek ziyâde olur idi.

Ehâlî-i Mısriyye gâyet dîndâr idiler. Ma‘bedlere devam için mu‘ayyen olan evkâtın hiç birisini kaçırmazlar idi. Ma‘bûd-u mahallînin küçücük bir heykeli de herkesin hânesinde bulunup ‘arz-ı perestîş ederler idi. Nazardan, her türlü emrâz ve mehâlikden ma‘bûdun himâyesine ilticâ ederek ma‘bed tarafından ve papazlar cânibinden verilen nüshaları da bu himâyenin imzâsı gibi telakkî ederler idi. Ölümden korkmamaları bi’t-tab‘ kâbil değil ise de bu ‘âlemde kimseye tevahhuş etmemiş ve vazîfey-i ‘ubûdiyette kusûru görülmemiş olursa âlem-i âhirette ‘umr-u câvidini Osiris’in ikâmetgâh-ı bahtiyârîsinde geçireceğini kat‘iyyen bilerek ölümden dahî mütesellî olur idi.

Ma‘bûdların ecânib-i ed‘iye mecbûriyetleri var idiysede du‘âları müstelzem-i icâbet olacak bir sûrette etmek dahî şart idi. Bunlardan birçoğu elvâh-ı hiyeroglofiyyede görülüyor ki istenilecek şeyler hakîkaten mûcib-i terahhum olacak elfâz ile yazılmışlardır. Husûsî du‘âları herkes kendi kendisine (136) kor idiysede Nil’in feyzânı gibi ‘umûmî du‘âlar ‘an cemâ‘a ve papazların riyâsetleri altında okunmak ve güzel besteler ile teğannî edilmek ve bu besteleri sadânın müsâ‘adesi derecesinde tiz okumak ve kâimen sallana sallana okuduktan mâ‘adâ ba‘zı mu‘ayyen yerlerde secdeye kapanırcasına eğilmek lâzım gelir idi.

Keldânîler nezdinde olduğu gibi Mısırlılar nezdinde dahî sihrin pek büyük ehemmiyeti var idi. ‘Îlâcların şifâsı onlarla berâber yapılan sihrin te’sîrinden ‘ibârettir diye i’tikâd olunur idi. Her hastalık bir ‘ifrîtin eser-i te‘arrudu olduğundan o te‘arrud bir nüsha veyâ vefk ile men‘ edilmez ise yalnız ‘ilâcın hiçbir te’sîri olamaz idi. Beğenilen bir kadının gönlünü almak için nüshalar olduğu gibi bir düşman ‘aleyhine uykusuzluk havâle ederek onu uykusuzluk ile öldürmek için de sihrler var idi. İnce uzun kesilmiş ve üzerine ‘acîb kelimeler resmolunmuş bir papirüsten pek büyük te’sîrler beklenir idi.

Ta‘bîr-i rü’yâ dahî bunlarca pek büyük bir ‘ilm olup rü’yâ demek ma‘bûdlardan birisinin nâime kendi irâdelerini tebliğ etmesi demek olduğuna göre asıl iş bu irâdelerini anlamaktan ‘ibâret olur idi ki buna da papazlardan başka kimse muktedir olmaz idi. Yedi yıl bolluk ve yedi yıl kıtlık olacağı hakkında Fir‘avn’ın görmüş olduğu rü’yâyı Hazreti Yûsuf’un ta‘bîr etmiş olması ne mühim bir şey olduğunu bu ‘akîde ile kıyâs etmeli ama Hazreti Yûsuf’un papaz kasttan olmamasından mâ‘ada Mısırlı bile olmayıp ecnebî bir

köle olduğu hâlde bu ta'bîre muvaffak olmuş bulunmasını da berâber düşünmeli ki Fir'avn ve erkân-ı devletin hayretlerinin derecesi takdir olunabilsin. (137)

Nuhûset ve sa'd-ı eyyâma i'tikâdları dahî Keldânîlere pek benzer idi. Salnâmelerde, Mâhnâmelerde bir iş hangi günlerde yapılır ise mes'ûd ve hangi günlerde yapılır ise menhûs olacağı mu'ayyen olup eşrâf-ı sâ'ate i'tikâdları pek büyük idi. Bu i'tikâdlar 'ilm-i nücûma haslarından neş'et edip hattâ hangi ayın hangi gün ve sâ'atlerinde tevellüd edenlerin hangi marazdan vefât edeceğini bile müneccimler ta'yîn ederlerdi. Jabice(?) yapmakta mahâretleri ziyâde olanlar o âdemin bütün tercüme-i hâlini evvelden yazarcasına sergüzeşt-i ahvâl-i müşkilelerine dâir jabiceler() yaparlardı.

Mısırlıların ahlâk ve mâ'nevîyâtı pek düzgün olup nev'-i insâna hürmet ve evlâda muhabbet gibi fezâilde milel-i sâireye fâik olması yalnız emvâtın muhâkemesiyle mumyalatmaya isbât-ı liyâkât mes'elesinden neş'et etmeyip İsis'in mazhar-ı feyz olan Nîl-i ilâhtan korkunun da büyük bir te'siri var idi. Mısır'da sa'âdet-i 'umûmiyenin masdarı feyezân-ı miyâh olup bütün ehâlî fezâil-i ahlâkiyyeyi muhâfaza etmeyecek olur ise feyezân husûle gelmeyeceğinden ve o hâlde 'umûmen aç kalınacağından korkulur idi.

Diyânet-i mısriyye hakkında buraya kadar yapmış olduğumuz hülâsâyı kudretimiz yettiği kadar usûl ve kavâ'id-i kadîmesi üzerine te'sis ederek yaptık. Mısırlılar nezdinde bilâhere husûle gelmiş olan tehavvülâtın mümkün mertebe sakındık. Vâkı'a tehavvülât-ı cedîdeyi usûl-ü kadîmeye katmamak müerrihîn-i edyân için pek ziyâde mûcib-i su'ûbet olmuş isede onların yapabildikleri kadarını aldık. Hiksosların Mısır'a kendi dînlerini de berâber getirip muhâfaza etmiş oldukları tabî'î olduğu hâlde bu dîne dâir hiçbir habere desters olamamaları Hiksos istîlâsından Mısır'ın dince müteessir olmamış (138) bulunduğunu hükmedenlerin hükümlerini bi't-tab' dûçâr-ı zâ'f eyler. Hiksoslar dîni, Mısır dînine karışmış olmaz ise ne olmuş bulunmak lâzım gelir? Sejestres²²³ zamânları Mısır'da işte me'âbîd-i kesîrenin dokuza ve üçe hasrıyla berâber tevîdîn dahî baş göstermiş olduğu zamânlar olup halbuki Asya tarafların ve benî Sâm soyundan yüzbinlerce üserâ getirilmiş olması da diyânet-i Mısriyye üzerinde bir te'sir icrâsından hâlî kalmamış olmak lâzım gelir. Bu Hiksos dînin(in) sâlim te'sirleri tamâmıyla ta'yîn olunamıyor ise de daha sonraları İrânîlerin ve nihâyet Makedonyalıların Mısır'ı istîlâları te'sirsiz kalmış olduğu âşikâr görülüyor. Ol kadar ki Baklemiyoslar(?) zamânında diyânet-i kadîme-i Mısriyenin gereği gibi kuvveti kaybetmiş olduğu görülüyor. Hele

---

²²³ Sesostris

Mısır, Roma istîlâsına dûcâr olduğu zamân Romalıların diyânet-i Mısriyyeye hiçbir müdâhelesi olmamakla berâber diyânet-i Mısriyye pekziyâde gevşiyor. Bu mukaddime-i inkırâza asıl sebep İskenderiyye mektebinin me'ârif-i Yûnâniyyeyi Mısır-ı süflâyâ sokmuş ve Mısır-ı vustâ ve 'ulyâyâ doğru da tenfize başlamış olması kaziiyesidir. En sonra Hıristiyanlığın intişârı Mısır'da diyânet-i kadîmenin 'inde'l-kibâr inkırâz-ı küllîsini müstelzem olup yalnız içerilere doğru pes pâyegân-ı ehâlî-i dîn-i kadîm-i Mısırde kalmış ise de o dînin ahkâm-ı esâsiyyesinden haberdâr olmadıkları hâlde pek 'âmiyâne bir hâlde kalmış idiler. Kıt'a-i Mısriyyede diyânet-i kadîmeyi bi'l-küllîyye rehîn ve inkırâz eden dîn-i islâm olmuştur. Libya hudûdlarına kadar memâlikte dîn-i kadîmden eser bırakmayıp fakat zünûn-u bâtile-i kadîme İslâm'ı kabûl eden ehâlî nezdinde dahî tamâmıyla mahfûz kalmıştır.

Ders-29

Keldan ve Âsur ve Fenike ve Filistin ve Arab Dînleri

Me'hazımız Chantepie de la Saussaye diyor ki: Milel-i sâliye-i şimâliyye ya'nî Babillonyalılar (Keldânîler), Âsûrîler, Ârâmîler (Süryânîler), Fenikeliler ve sâir-i akvâm-ı Filistîniyye lisânca ve fikirce biri birine pek yakından merbût olduklarından dînleri dahî bir dîn-i müşterek ise de Ârâmîler ile Fenikelilerin dînleri hakkında ma'lûmâtımızın kifâyetsizliği bunların Babillon ve Âsûrîler ile münâsebet-i dîniyyeleri neden 'ibâret olduğunu hükme müsâit değildir. Babillonyalılar, Âsûrîler bi't-tekâmül kendilerine bir vahdet-i siyâsiyye vermeye çalışmış oldukları hâlde diğerleri böyle bir sa'y de dahî bulunmayıp siyâseten bir hâl-i perîşâniyyede kalmışlardır ki bu hâl diyânetlerince dahî bu hükümden ileriye geçmemelerini mûcip olmuştur. Fakat her hâlde Babillon ya'nî Keldan dîninin nüfûzu bütün benî Sâm edyânına şâmil görüldüğünden evvel emirde onu nazar-ı tedkîkten geçireceğiz.

Keldânîler

Keldan dîni hakkındaki ma'lûmâtın vuzûhu Mısır dînlerinde müyesser olmamıştır. Bu vuzûhun sebebi ise Keldan'ın en büyük kidedlere varan ezminesine 'âit vesâyıkın elde edilmiş olması kaziiyesidir. Mîlâdî üçüncü 'asır-ı mukaddemin nısf-ı

evvelinde yaşamış olan ve Babillon'da Bel²²⁴ ma'bedinin papası olan Yerus'un²²⁵ yazmış olduğu târîh Âsâr-ı Kûneiformiye'nin²²⁶ keşfine kadar sıhhat-ı tâmmе ile telakkî olunamaz idiysede Âsâr-ı Kûneiformiye'nin keşfinden sonra Yerus lâyük olduğu vusûk ve i'timâda mazhar olmuştur. Mîladdan iki buçuk 'asr evvel yazılan bu eserden altı yedi 'asr mukaddemine kadar haberler alabiliyoruz ki bu bile kadri takdîr edilmek lâzım gelen büyük (140) bir muvaffakiyyet iken sâir Âsâr-ı Kûneiformiye'den milattan üçbin sene mukaddemine kadar da haber alıyoruz ki şu mebzûliyyete Mısır'da tesâdüf olunamamıştır. Bu kadar kadîm bir zamânda ya'nî Tûfân-ı Nûh zamânlarında gördüğümüz dîn-i Keldan ise bütün ilâh ve ilâheleriyle mükemmel bir dîn olup dîn-i mezkûrun bu derece mükemmeliyeti daha ne kadar kadîm zamânlardan beri ta'kîb edegeldiği tekâmülâtın mahsûlü olduğunu erbâb-ı tedkîki bi't-tab' düşündürmektedir. Bahsin bu cihetinde tesâvîr-i kûneiformiyenin 'an-asıl Sümeryenler'in malı olduğu mes'alesi meydâna çıkarak fikr-i tedkîk bizim hesâbımızca tûfandan evvele hem de binlerce sene evvele kadar varmakta olmasına mukâbil Chantepie de la Saussaye iş bu Sümeryenler hakkında edilen iştibâhâtı ve yürütülen intikâdâtı da meydâna koymakta ise de bunun bizce hiç te'sîri olamaz. Akdemîn-i milelden olan bu halkın dînini tedkîk edebilecek değiliz ki intikâdât-ı vâki'anın bize bir te'sîri olabilsin. Keldânîler'de gördüğümüz dînin Sümeryenler'den mi intikâl ettiğini ve bu hâlde benî Sâm ile Tûrânîler'in(?) asıllarını araştırarak değiliz ki intikâdât devren devr içinde müsteğrak olup gidelim. Zaten bu işe girişmiş olsak bile bir netîce-i vâzıhaya vâsıl olamayız. Bizce matlûb olan şey Hammurâbi²²⁷ veyâhut Tûfân zamânlarına doğru Babillonya taraflarında mükemmel bir dîn-i putperestînin mevcûdiyyeti me'alesidir ki o zamânlar Hazreti İbrâhîm henüz ba's dahî buyurulmamış idi. Bu zamânları Târîh-i 'Umûmî'nin Nûh'dan İbrâhîme kadar Tevrat'tan alarak ta'dâd eylediği on patriyarklar zamânıdır. Hem de o bin beşyüz senelik kadar zamânın da evvelidir diye telakkî eyler isek büyük bir i'tidâl göstermiş oluruz. Zîrâ ifrâta ve tefrîte hiç hâcet görmeksizin Keldan dîninin bu zamânki (141) mükemmeliyetine göre fikr ve tedkîki daha binlerce senelik mukaddemlere doğru sevk edebiliriz.

²²⁴ Baal, Baal Shamen Tapınağı

²²⁵ Berossus: Babildeki Baal tapınağının rahibi.

²²⁶ Cuneiform, Çivi Yazısı: Kadim Ortadoğu'da kullanılan yazı sistemi.

²²⁷ Babil'in kanunlarıyla ünlü en büyük kralı.

Babilyon ve Ninova iki merkez-i saltanat olmak üzere Keldan (Babilyon) devleti nâmiyla büyük bir imparatorluk sûretinde teessüs eylediği zamân Babilyon ilâhı Bel-Marduk ma‘bûd-u a‘zamı olmuş ve bu sıfatı muhâfaza edegitmiştir. Keldan’da Bel-Marduk Yunanistân’da Jüpiter’in aynıdır hattâ sûret-i neş’eti de onun aynıdır. Bunu görmek için evvelâ Bel-Marduk’un neş’etini mücmelen hikâyet edelim:

Keldânîlerin i‘tikâdına göre ezhzelerde varlık âlemi “Âbsu”²²⁸ denilir bir okyanus-u bîkenârdan ‘ibâret idi. Âbsu’nun hârici “Niyâmât”²²⁹ nâmiyla bir fukdân ‘âlemî idi. Âbsu’da en evvel ilk ilâhlar tahalluk ve tekevvün ettiler. “Lahmu” ve “Lahamu” ilâhları ilk varlık olup bunlardan sonra “Ânşâr”²³⁰ ve “Kîşâr”²³¹ ilâhları dahî kendi kendilerine tahalluk ettiler. Üçüncü hamlede “Ânû”²³² ve “İtlîl”²³³ ve “Nehâ”²³⁴ ilâhları Ânşâr ile Kîşâr’dan doğdular. Ama hîn-i tekevvünlerinde bunların birer şekli, birer sûreti yok idi. Birer mevcûdiyyet-i mutlaka ve mücerrededen ‘ibâret idiler. Sonra her bir kendilerine mahsûs birer sûrete girmeye başladılar. “Ânû” semâdır ki bu haysiyyet ile bir ilâhtır. “İtlîl-Bel” mâlik-i arzdır. “Nehâ” ise suların sultânı olup akl-ı mahzdır. Bunların her biri kendilerine birer “‘ayn” ihdâs eylediler. ‘Ayn demek şahs-ı vâhidin diğere mevcûdiyyeti demektir. Ya’nî iki şahıs biri diğere ‘aynı olmak ile şahs-ı vâhid sayılır. Bilâhere i‘tikâd-ı ‘umûmîde ‘aynlar asıllarının zevcesi diye telakkî olundular. (142) Zîrâ isimleri de esmây-ı ünâsırlar. Ânû’nun ‘aynı “Ânâs”(?) ve İtlîl-Bel’in ‘aynı “Belît”(?) ve Nehâ’nın ‘aynı “Damkina”²³⁵ nâmlarını aldı. Yunanistân’da Uranüs ilâhı Satürn’ü ve Satürn ilâhı Jüpiter’i tevîd ettiği ve bu sûretle birçok ilâhlar ve ilâheler vücûd bulduğu gibi Keldan’da dahî işbu zevce ve zevce ilâhlardan da hadsiz hesapsız ilâhlar ve ilâheler doğdu. Bunların içinde kamerin mâliki olan “Sîn” ve güneşin mâliki olan “Şâmâs”²³⁶ ve havâ-i nesîmiye hükmeden “Râmma”²³⁷ aralarındaki rütbe-i ulûhiyyet müsâvî olmak üzere Keldan’ın en büyük ilâhlarındandır. Bunlardan sonra seyyârelerin emîri olan “Nîmîb”(?) ve “Marduk” ve “Nergal” ve “İştar” ve “Neo”²³⁸ gelirler ki o zamânlar beşten ‘ibâret olup Uranüs ve

---

²²⁸ Apsu

²²⁹ Tiyamat

²³⁰ Anshar

²³¹ Kishar

²³² Anu, An

²³³ Enlil

²³⁴ Ea, Enki

²³⁵ Davkina

²³⁶ Şamaş, Shamash, Utu

²³⁷ Adad, Raman

²³⁸ Nebo

Neptün yıldızları henüz keşfolunmamışlar idi. İştâr, Zühre seyyârının mâliki, hâkimi, sultânı bir ilâhedir ki Zühre'nin bâzen “Sabah Yıldızı” ve bâzen “Akşam Yıldız” sûretinde doğmasına göre İştâr'ın da fuyûzu iki türlü ‘addolunur idi. Fakat ma‘bûd ve ma‘bûdelerin bu mensûbiyetleri Bel-Marduk'un ma‘bûd-u a‘zam olmasından sonra onun tevcîhi ile vukû‘a gelmiştir. Ondan evvel, ya‘nî tekevünlerinden, ise ne yer ne gök hiçbir şey yok idi ki bunlarla bir nisbet tasavvur olunabilin.

Şu isimlerini ta‘âd ettiğimiz ma‘bûd ve ma‘bûdeler her hâlde Keldan'ın müte‘ayyin ve nâmlarına ma‘bedler yapılmış ve ‘ibâdetler tertîb olunmuş mu‘teber ilâhları bunlardan sonra binlerce yüzbinlerce milyonlarca ve daha doğrusu hudûd-u ta‘dâdın hâricinde ilâhlar ve ilâheler dahî var idi ki bunların kâffesi Ânû'nun riyâsetine tâbi‘ idiler. Zîrâ Ânû semâ sultânıdır ki ma‘bûdlerin kâffesi de sekene-i semâ olduklarından büyük ilâhlarıyla Ânû'nun mülkünde mukîm sayılırlar. (143)

Bütün bu millet-i ulûhiyye Âbsu okyanus-u mevcûdiyyet âleminin sekene-i olup bunlara mukâbil Niyâmât ya‘nî zulmet ve fukdân âleminin sekene-i olmak üzere bir çok da erbâb-ı muzır var idi. Devler, ‘ifrîtlar, şeytanlar demek olan bu millet-i ulûhiyyenin de sûret-i peydâsında hikâye ederler ki: Niyâmât bir dişi dev idi. “Kingu”²³⁹ nâmında bir de kocası var idi. Bunlardan dahî ta‘dâd ve hesâba sığmaz bed-fi‘âl ‘ifrîtlar tevellüt eylemişler idi ki bed-kâr olmalarıyla berâber kudret-i fevka‘l-beşeriyyelerinden dolayı bunlar dahî ilâh idiler. Âbsu ilâhları muhsin olmaya mukâbil bunlar muharrib olmaktan ‘ibâret bir fark ile Niyâmâtîler dahî her hâlde müstehakk-ı ‘ibâdet ilâhlar idiler. Âbsu ‘âleminde ilâhlar çoğaldıkça ya‘nî o ‘âlem-i vücûd genişledikçe Niyâmât ‘âlemi daraldığından Niyâmât kendi mülkünün bu gidişle tükenmesine çâre olmak üzere Âbsu ilâhlarıyla cenke kıyâm etti. Bütün evlâdını ‘asker ve kocası Kingu’yu serasker ederek meydâna çıkı. Âbsu ilâhlarından Ânşâr ile Nea bunlara mağlûb oldular, kaçtılar. Nihâyet büyük küçük bi‘l-cümle ma‘bûdların intihâbıyla Nea'nın oğlu Marduk reîs ta‘yîn olundu ki fırtınaları, semûm rüzgarlarını, yıldırımları, hâsılı bütün kuvây-ı muharribeyi kendisine ‘asker edinerek bir de ağ hazırladı. Muhârebeye girişildikte Niyâmâtî o ağ içine düşürüp hazye(?) silahla vücûdunu mecrûh ettikten mâ‘adâ Niyâmât'ın cismini bütün ma‘bûdler muvâcehesinde ikiye şakk eyledi. Bir şakkını yukarıya fırlattı ki semâ oldu. Diğerini aşağı attı ki yer oldu.

---

²³⁹ Kingu: Tiamat'ın sevgilisi.

İşte Keldânîlerce hilkat-i âlem bu sûrette vukû'a geldi. Bu zamâna kadar dünya ve hattâ zamân dahî yok idi. Zîrâ yeri göğü Marduk bu vechile (144) yarattığı gibi dünyânın etrâfını okyanus nehriyle ve bir silsile-i cibâl ile (Kafkas, Kâf) ihâta ederek yalnız sabahları güneşin girmesi ve akşamları çıkması için iki kapı bıraktı. Eflâka bir hareket-i muntazama vererek bu hareket muktezâsınca seneyi on iki aya ve her ayı üçer 'aşra taksîm ederek zamân dahî işte bu sûretle halk edilmiş oldu.

Marduk zâten "Bel"²⁴⁰ yâ'ni ilâh olduğu hâlde bu hilkatten sonra beyne'l-ma'bûdîn ve'l-ma'bûdât bu sıfat kendisine hasr olunarak "Bel-Marduk" denildi. Zîrâ ma'bûdlardan her birini yerlere, göklere, sulara, seyyarelere ve sâireye nisbet etmek bu hilkat üzerine Bel-Marduk'un tevcîhiyle vukû'a geldi. Umûr-u dünyeviyyenin en büyüklerinden en küçüklerine varıncaya kadar her birine bir ma'bûdu tevkîl ederek riyâset-i 'umûmiyyeyi de kendi eline aldı.

Bel-Marduk'un hâlikiyyeti yalnız dünyâyâ mahsûs olup hayvânât, nebâtât ve sâirenin hilkatini de onlara tevkîl eylediği ilâhlara havâle eylediysede bunlar çamurdan yaratıldıkları mahlûklara rûh dahî nefh eyledikleri hâlde mahlûkât-ı mezkûre ziyây-ı mevcûdiyyetin şa'sa'asına tahammül edemeyerek hemen helâk oluveriyorlar idi. Buna da yine Marduk çâre buldu. Binâen'aleyh yalnız dünyânın değil mâ fihânında asıl hâlık kendisi sayılmak lâzım geldi. Babası Nea'ya ricâ ederek kendi başını kestirdi ve kanını çamurlar içine akıttı ki bu havan-ı ulûhiyyetin feyziyle nebâtlar ve hayvânlar mevcûdiyyet-i dünyeviyyeye tâkat getirebilir oldular. (145)

Ders-30

Bel-Marduk hakkında ettiğimiz şu hikâye Yunan-ı Kadîme'nin Jüpiter'i hakkında edilen hikâyenin hemen 'aynı olup Yunanistân'a bu fikr işte Keldan'dan istidlâl olunmaktadır. Fakat hilkat bununla da tâm olmadı. Beyne'l-beşer umûr-u ma'îşete bir nizâm vermek lüzûmu meydâna çıktı. Çin'de bir Fu-Hi²⁴¹ Mısır'da bir Osiris ve Hind'de bir Manu²⁴² nev'-i beşere zirâ'at ve sâir sıfatları ta'lîm etmiş oldukları gibi bu lüzûm Keldan'da dahî görüldü. Memât şânından olmayan Bel-Marduk kafasını yerine koyupta kanını da istirdâdle berâber "Oânis"²⁴³ ismindeki u'cûbeyi yarattı. Bu u'cûbenin başı ve

²⁴⁰ Baal: Tanrı, efendi.

²⁴¹ Fu Xi: Çin Mitolojisi'nde Nügua ile ensest ilişkileri sonucu dünyayı oluşturan tanrı.

²⁴² Veda ve Hinduizm'e göre dünyanın yaratılışından sonra ilk defa kurban takdim eden insan.

²⁴³ Oannes: İnsanlığa Kültür ve Hikmeti getiren yarı insan yarı balık mitsel bir kahraman.

sırtı ‘azîm bir balık olup fakat o balık altında kendi başıyla kollarıyla ayaklarıyla tâmmü’l-cüsse bir insân vardır. Sanki bir insân bir balığın karnını yarıp cüssesini kendi başına geçirmiş ve kuyruğunu da kalçaları hizâsına doğru sarkıtmış gibi bir şey. Bu mahlûk gündüzleri Keldâniyye’de akşama kadar yiyip içmeksizin vâzîfe-i ta’lîmiyyesiyle meşgûl olup akşam olunca bahr-i ahmere gider suların altına dalıp geceyi orada geçirir imiş. Sabahları Keldâniyyeye şark tarafından gelip girdiği tasrîh edilmiş olsa idi Oânis’in((??)) dahî şemsi temsîl ettiğini hükmeyley idik. Oânis’in ‘akl ve iz’ânı bir merd-i kâmil ‘akl ve iz’ânıdır. Bütün tohumları insâna tanıttıran budur. Usûl-ü zer’lerini ve hasâd-ı iktitâflarını da öğretmiştir. Ma’îşet-i beşeriyyeyi teshîl edecek ne gibi sanâyi’ var ise cümlesini insânlara Oânis ta’lîm etmiştir. Kavânîn-i hendesiyye ve ‘adliyyeyi te’sîs ederek şehirlerin, ma’bedelerin, sarayların sûret-i intişârlarını öğretmiş yazıyı ta’lîm etmiş (146) velhâsıl kâffey-i ‘ulûm ve sanâyi’i insânlara Oânis’in öğrettiği ve onun zamânından terakkiyât-ı Keldâniyyenin kemâlî zamânına kadar hiçbir kimsenin yeniden hiçbir şeyi îcâd etmemiş bulunduğu elvâh-ı kûneiformiyeye yazılmıştır.

Gerek Bel-Marduk ve gerek Niyâmât’a mensûb olan muhyî ve muharrib ilâhların heykelleri yapıp ‘arz-ı perestîş edilmiş olduğu cihetle Keldânîler putperesttirler. Mebâdisinde hayvâniyyeti de ulûhiyyete katmış oldukları için için içine biraz Totemizm karışmış ise de bu hâl Mısır’da dahî görülmüş ve putperestliklerine mâni’ sayılmamıştır. Bed fi’âl olan ilâhlar nev’-i beşere dâimâ ikâ’-ı mazarrât edip nîkgâr olanlar ise beşeriyyeti bu ziyânlara karşı müdâfa’a ve muhâfaza ile meşgûl olduklarından bunların putları da o fikr ile yapılır idi. Meselâ insân ve hayvan ve nebât-ı cemileyi helâ(k) ettiği için en ziyâde korktukları kudret-i tahrîb “Bâsmûm”²⁴⁴ bunun heykelini bir kerpen²⁴⁵ sûretinde tasvîr ederler idi ki yalnız iki kış ayağı olup onların da mûntehâları kartal pençesi idiler. İki kollarının avuçlarındaki pençeler birer sibâ’ pençesi olup tırnakları keskin idiler. Bu iki kollara merbût dört kanat var idi ki ikisi yukarıya doğru kalkmış ve ikisi aşağıya doğru sarkmış idi. Kuyruğu bir akrep kuyruğudur. Sûreti insân ama iri ve yuvarlak gözleri, çatık ve dargın kaşları altında parıl parıl parlıyorlar ve çukur yanakları ve kalın dudakları ve müdhiş dişleri görenleri tehdîd ediyorlar. Tepesinde bir çift keçi boynuzları var. Bu heykelin mecmû’u o kadar çirkin ve o kadar müdhiş ki zamânında söylenmiş bir söz olmak üzere; “(Bas)smûm kendi heykelini görse kendisi de korkar

²⁴⁴ Başmu, Bashmu

²⁴⁵ Serpent: Yılan

denilir” idi. Bunlara mukâbil ma‘bûdîn-i muhsinenin (147) heykelleri yine ne insâna, ne hayvâna benzememekle beraber çehreleri hayr umulacak bir tarz-ı latîfte tersîm olunur idi. Meselâ kanatlı arslan ve arslan çeneli âdem ve bâhusûs insân başlı ve muhterem saçlı sakallı ‘azîm ve cesîm boğalar sûretinde tersîm ve tasvîr edilirler idi ki başlarındaki tâclarıyla teb‘asının hâmîsi bir şehriyâr tavrını takınarak ma‘bed ve saraylarda insânlara savn ve himâyelerini va‘d edip dururlar idi.

Bel-Marduk’un Niyâmât ile muhârebesi şu iki sınıf ilâhlar arasındaki muhârebe-i ebediyenin mebd-i olup bu muhârebe ilâ nihâye devam edegidecektir. Vâkı‘a işlerde o muharrib ilâhlara da te‘abbud ediyorlar ise de bununla onların nev‘-i beşere olan sû-i kastlarını men‘ edemiyorlar. Beşeriyyete her ne felâket ‘ârız olsa bunların eser-i tahrîbidir. Zuhûr eden bir sıtma, bir kolera bunların bir eser-i hücûmu, bir eser-i tahrîbidir. Çekirge istîlâsı, bir ziyânlı feyezân, daha büyük bir ziyân olmak üzere killet-i feyezân, kuraklık hep bunların işidir. Yalnız bir âdemin öküzü olmak hattâ bir fidanı korumak bile bunlar tarafından bir eser-i te‘arruz olup yol üzerinde gizlenmiş olan birisi oradan geçen yolcunun karşısına çıkarak ödünü patlatıp helâk eder ve bir diğeri tâze gömülmüş birisini istîlâ ile onu vampir hâline koyarak insânları izrâr eyler. Hâmî ve muhâfız olan ilâhlar bulunmasalar ve onların nâmlarına nüshalar, tılsımlar veren papazlar, sihrbazlar olmasalar insânların hâlleri harâb olacak.

Ma‘bûdîn-i hâmiyye hiçbir vakit ma‘bûdîn-i muharribe ile cenk ve cidâlden yüz çevirmedikleri gibi galebe dahî dâimâ hâmîlerde kalıp sa‘âdet-i beşeriyye düşmanları daimâ mağlûb olurlar ise de bir zamân sonra fırsat bulur (148) bulmaz hücûmlarını tekrâr ederler. Vukû‘-u ahvâl dahî böyle olması iktizâ etmez mi? Meselâ bir maraz-ı sârî elbette bir zamân sonra zâil olacak. İşte hâmîlerin galebesi! Fakat o hastalık elbette bir zamân sonra tekrar zuhûr edecek. İşte muharriblerin tahdîd-i hücûmları.

Hind ve Mısır’da olduğu gibi Keldan’da dahî ilâhların miktârı lâ yu‘ad ve lâ yuhsâ olduğunu gördük. Zîrâ her tekevvün için bir ilâh tahayyül olunduğu gibi her ‘âile içinde bir ilâh-ı mahsûs ittihâzına kadar varılmıştır. Bu hâlde ilâhların ne miktârı ne de tasnîfi kâbil olmuştur. Burada Tevhîd’in emâresi bile yoktur. Bel-Marduk reîs-i ma‘bûdîn ise ilâh-ı vâhid değildir. Tevhîd şöyle dursun Keldan’da Teslîs bile müyesser olamamıştır. Vâkı‘a Ânû ve Bel ve Neâ nâmlarına bir teslîs tevehhüm olmuş ise de bunlardan sırasıyla her birine ‘aynleri olmak üzere “Sîn”, “Şâmâs” ve “Ramân” dan müteşekkil bir teslîs daha tasvîr etmek lâzım geldiğinden teslîs derken bir “tesdîs” vücûda getirmek îcâb etmiştir.

Bir aralık dahî Kamer-Âh²⁴⁶ demek olarak Sîn ve Güneş-Âh demek olarak Şâmâs ve “Hava” demek olarak Ârâd²⁴⁷ ma‘bûdlerinden ‘ibâret bir teslîs tevehhüm olmuş ise de Mısır’da ve muahharan Hısrıtiyanlıkta görüldüğü vechile teslîsten maksûd yine tevhîd olup üç ilâhın bir ‘addolunması lâzım geldiği hâlde Keldan’ın şu ilâhlarından her biri kendi mülklerinden olan ay ve güneş ve hava da cây-gîr olarak aralarında öyle zevciyyet ve subût sûretinde tevhîde delâlet edecek hiçbir şey olmadığından, teslîsi mevhum Keldânîye bu nâmı vermek yine mümkün olamamıştır. Terido(?) şehrindeki ‘ulemây-ı dîn bir aralık doğrudan doğruya tevhîde vusûl için yalnız bir ilâh tanıyarak başka ilâh tanınamaya karar vermişler (149) idiyse de bu da yalnız bir karardan ‘ibâret kalıp hiçbir belde kendi ilâhından vazgeçememiştir. Vâkı ‘a ba‘zı ilâhlara “vahdehû lâ şerîke leh” hükmünü andıracak hitâblarda bulunulduğu görülmüş ise de bu hitâbları her belde kendi ilâh-ı husûsîsine edip yoksa vahdâniyyeti ‘umûmen musaddık hiçbir ilâh görülüp tanınmamıştır. Bir aralık dahî her biri senenin bir mâhında ilâh-ı vâhid tanımak yolunda on iki ma‘bûddan müteşekkil bir meclis-i ma‘bûdiyye tahayyül olunmuş ise de Mısır’daki ma‘bûdîn-i tis‘a derecesinde bir cem‘iyyet dahî bunda görülememiştir. Büyük ilâhlar veyâhut büyük beldelerin ilâhları için böyle bir cem‘iyyet talep edildiği hâlde her ‘âilenin ve hattâ her ferdin ilâhları unutulmuştur ki diğerleri cem‘ edilecek dahî olsalar bunların kesretleri yine muhâfaza olunacaklardır. Bâhusûs ki bu cem‘iyyet ve teslîs ve meclis-i ma‘bûdîn hep muhyî olan ilâhlar hakkında düşünülüp buna mukâbil yine lâ yu‘ad ve lâ yuhsâ olan muharrib ilâhlar var ki onların vücûdları kaldırılmış olamaz. Bu millet henüz “Hayrihî ve şerrihî min Âh te‘âla” hikmetine vâsıl olmuş ki evvelâ muhyî ve muharrib ilâhlar tasnîfini kaldırabilinler de cem‘iyyet-i ma‘bûdîni ondan sonra düşünsünler. En sonra da tevhîde doğru yol arasınlar. Keldânîler fikr-i diyânetçe bu mertebe-i tekâmüle henüz vâsıl olmamıştır.

Beyne’l-beşer fikr-i diyânetin fikr-i siyâsetle berâber tekâmül edeceği de erbâb-ı tedkîkin nazar-ı dikkatlerini celbeden ahvâldendir. Mısır’da vahdet-i siyâsiyye husûle gelmiş olduğu hâlde vahdet-i dîniyye bir sûret-i ‘umûmiyyede husûle gelmeyip ehl-i ‘irfân nezdinde vücûd bulabilmiş idi. Keldan’da ise her Pateşi²⁴⁸ istiklâl-i idâresini henüz muhâfaza etmekteydi. Bu hâlde (150) her birinin ma‘bûdu da şân-ı ma‘bûdiyyetini muhâfaza etmek pek tabî‘î görülür. Şehinşâhın bu Pateşiler üzerindeki tasallut-u

²⁴⁶ An: Sümer panteonunun temel tanrısı.

²⁴⁷ Adad, Raman

²⁴⁸ Ensi, Patesi: Rahib-Kral

'umûmîsine gelince: Bu tasallut, bu teğallüb onun ma'bûdunda dahî var idi. Pateşîler nasıl ki şehneşâhın 'aynı memlûkü sayılır ise ma'bûdleri de onun ma'bûdiyyetinin 'aynı memlûkü sayılırlar idi. Bu i'tibâr ile Bel-Marduk vâkı'â reîs-i ma'bûdîn ise de bu hâl Niyâmât'a galebesi kadar Babillon şehneşâhının ma'bûdu olmasından da neş'et etmiş bir temeyyüzdür.

Ders-31

Keldan'da mebânî-i 'âliye doğrudan doğruya sath-ı zemîn üzerine yapılmayıp evvelâ bir sed inşâsıyla binây-ı 'âlî o sed üzerine inşâ edilir idi. Ma'bedler ise "Zifora"²⁴⁹ ta'bîriyle sed sed üstüne nerbdân gibi bir sûrette binâ edilir idi. Ya'nî evvelâ en büyük bir sed yapılarak ikinci sed ondan daha küçük, üçüncü dördüncü ilâ âhirihi sedler biri birinden küçük yapırlar idi. Uzaktan 'azîm bir herem şeklinde görülen bu sedlerin aşağıdan birinci katı yalnız bir sed olup ikinci katı ambarlar üçüncü katı ma'bûdun 'âilesi sayılan râhib ve râhibeler mesâkini ve dördüncü katı ma'bedin hazînesi ve beşinci katı ikinci ve üçüncü derecede tahayyül edilen ma'bûdlar sanemlerine mahsûs yerler nihâyet en yüksek katı o ma'bedin asıl kendi ma'bûduna mahsûs bir mihrâb hükmünü alır idi ki bunun küçük mikyâsta bir 'aynını da Meksika'da gördüğümüzü hikâye etmiş idik. Her sed bizim ebniyenin katları demek ise de biri birinden küçük katlar demektir. Fakat bir kattan diğere çıkmak için dâhilen nerbdânları yoktur. Nerbdânlar hâricen dayama (151) sûretindedir. Sebebi ise Keldan'da gerek saraylar gerek ma'bedler hücûm-u hâricîden masûn olmadıkları cihetle hıyn-i hücûmda nerbdânlar kaldırılarak emr-i müdâfa'ayı te'mîn etmek maksadından 'ibârettir.

Yunan'da olduğu gibi Keldan'da dahî belli başlı ilâhların her birine edilen ibâdet o ilâhın hâl ve şânına göre olur idi. Zaten iki tarafın me'âbîd-i müte'ayyinesinin farkı yalnız isim cihetinden olup ez cümle seyyarât-ı hamsenin mensûb oldukları ilâhlardan Kelda'nın Bel-Marduk'u Yunan'ın Jüpiter'i ve Nînîb'i Satürn ve Nergal'i Mars ve İştâr'ı Venüs ve Neo'su Merkür demek olduğundan her birinin hâl ve şânına mütenâsib tarz-ı 'ibâdetleri olması da Yunan'ın hemen aynıydı.

Her ma'bûdun kendi hâl ve şânına lâyıık bir tarz-ı 'ibâdeti olduğuna misâl olarak İştâr ibâdetini hülâsaten zikredeceğiz ki ibâdetlerin en 'acîb ve garîbi de budur. Anladık ki İştâr Yunan'ın ve Venüs ya'nî hem cemâl ve hem de şehvet ma'bûdesidir. İştâr'ın

²⁴⁹ Ziqurratu, Ziggurat

sabah yıldızı sûretindeki tecellîsi Yunanistân'ın Minervasına²⁵⁰ benzeyip o hâlde kemâl-i 'iffet ve 'akl ve hikmet ve şecâ'at ve besâlet kendisine isnâd olunur. Ma'bûdunun ma'bedi bir harem dâiresi olup şu sabah yıldızı tecelliyâtında râhibeleri 'âbideleri levâzim-i 'iffete o kadar riâyet ederler ki gölgelerini bile kimse göremez. Akşam yıldızı tecelliyâtı ise muktazây-ı şehvet olup o hâlde İştâr uğurunda bezl-i visâl ona mahsûs bir 'ibâdet sayılır. Bu hâl yalnız İştâr'ın asıl ma'bedi için değil bütün nisvân-ı Keldan için de böyledir. Bir levhay-ı kûneiformiye üzerinde yazılmış ki : "Bu memlekette doğan her bir kadın 'ömründe bir kere olsun İştâr'ın ma'bedine giderek bir zamân oturacak ve orada yabancı (152) erkekle bir kere olsun hembezm olacak." Ma'bedin tâ içine kadar girerek İştâr'a bu 'ibâdeti etmekten kibâr kadınlar bi't-tab' hayâ ederler idi. Zîrâ orada toplanan kadınlar ma'bedli sedleri, sofaları üzerine bir sûret-i mürettebede dizilip oturacakları bunlara rağbetkâr olan erkekler bir metâ'-ı kıymettâra tâlip olan müşterîler sıfatıyla aralarından geçip beğendiklerini kaldıracaklar. Bu pazarlığın in'ikâdine 'alâmet dahî kadının dizi üstüne bir meskûk altın veya gümüş veyâhut bakır koyup "Ma'bûde mîlîtâsını(?) bahtiyâr etsin" demektir. Bu "Mîlîta" (?) İştâr'ın bu sıfat-ı fuhşiyyesine mahsûs olan adıdır. Bu rağbete mazhar olan kadın yerinden kalkacak o erkeğe tâbi' olarak ma'bedin hudûd-u mukaddesini ta'yîn eden 'alâmetlerin hâricine kadar gideceklerdir. Kadının dizleri üstüne atılan bu pâre mukaddes olduğundan onu hangi adam atmış olursa olsun kadın red edemeyecek bu sûretle İştâr'a karşı farâizden bildiği te'abbüd-ü 'acîbi îfâ ettimi artık o kadına hâzîneler verilmiş olsa bir daha 'iffetini satmayacak. Zîrâ cezâsı mutlaka ya ölüm veyâhut sokağa atılarak 'ömrünün âhirine kadar fuhş-u 'umûmîye vakfedilmek olur. Güzel kadınlar çarçabuk müşterî bulurlar idiyse de çirkinleri bâzen senelerce ma'bedde kalarak bekledikleri olur imiş. Kibâr kadınlar ise bu halleri şân-ı nisvâniyyelerine yediremediklerinden bir kapalı araba derûnunda ma'bede takarrub ederek ihsâna muhtâc olan ba'zı fukarâ ile bu 'ibâdet-i menhûseyi icrâ ederler imiş. Şu 'ibâdet kable'l-mîlâd beşinci asra kadar devâm edegelmiştir.

Ma'bûdlere 'ard edilen 'ibâdetlerin esâsını kurbânlar, hediyeler teşkîl ederler idi. O kadar hediyeler takdîm olunur idi ki ma'bedlerin hazîneleri (153) dolar da koyacak yer bulunamaz idi. Bâzen 'üryân bedevîye ve bâzen mülûk-u mütecâvire asıl bu hazîneleri 'iğtinâm için hüçûm ederler idi. Holokost²⁵¹ usûlü kadîmen cârî olup insân zebh ve ihrâk

²⁵⁰ Menrva, Athena

²⁵¹ Soykırım, Toplu ölüm.

edildiği bile var idiysede sonraları kurbânları ziyân etmeyip yalnız ahşâsını yakmak ile iktifâ olunur ve luhûmu ekl edilir idi. Ba‘zıları ise hiç de kesilmediğinden ma‘bedler civârında sürüler teşkil ederler idi. Kubânlar meyânında Şarâb Kurbânı hakkında şu îzâhâtı vermeli ki şarâbın birkaç katresi ma‘bûdun heykeline serpildikten ve bir miktârı da “Libasyon”²⁵² ya‘nî sakî bi‘l-hamr sûretinde kadehlerle cemâ‘ate tevzî‘ edildikten sonra bâkîsi papazlar için mahzenlerde hıfz edilir idi. Pahalı itriyyât dahî en makbûl kurbânlardan idi. Hele elbise-i fâhire pek makbûl olup heykellere giydirilir ve çıkarılan elbise papazlara kalır idi. Huzûr-u asnâma girildiği zamân ‘âbidler ellerini, başlarını, ayaklarını yıkayarak bir nev‘î abdest alırlar ve gâh kâimen ve râki‘an ve ba‘zı kere dahî sâciden hareketle bir ‘ibâdet-i dîniyye dahî yaparlar idi. Ama bu raks-ı ‘âbidâne esnâsında ma‘bûdun mehâmidine dâir yapılmış olan gâyet güzel neşâidi dahî en güzel nâmeler ile teğannî ederler idi.

Keldânîlerde “Aralu”²⁵³ nâmıyla bir nev‘î âhiret var idiysede Mısırlıların âhiretlerine benzemediği gibi bizce bu kelimeden muntazar olan ma‘nâya göre de bir âhiret değil idi. Onun için keldânîler âhiretten havf ve endişede bulunmazlar idi. Onların en büyük korkusu günahlardan olup ‘ibâdetlerinde en büyük niyâzları da günahlarının ‘affi için olur idi. “Yârab günahların ‘adeden çok mikdâren pek büyüktürler. Fülân ma‘bûd bana gazab etti (154) eser-i gazabını da fülân ketm ile gösterdi. Beni kurtaracak senden başkası yoktur. Günahlarımın ‘affımı isterim yârab!” diye yana yakıla du‘âlar ile secdelere kapanır idi. Günâhtan ‘affolunmak için ta‘zîb-i nefis usûlü de var idi ki tahammül-güdâz oruçlardan mâ‘adâ vücûdunu birçok metâ‘ibe ve müzâhime ‘arzetmek dahî keffâret-i zünûb sayılır idi. Ma‘bedlerin hey‘et-i rûhâniyyeleri tarafından edilen du‘âların kabûlleri şüphesiz olduğundan hedâyây-ı külliye ile gerek kendilerinin ve gerek akrabâlarının günahlarını izâle için du‘âlar ettirirler idi ki Mısır’a ve oradan dahî Hıristiyanlığa ve nihâyet bize kadar intikâl ederek Cuma Namazlarının farzından evvel müezzine isimlerini söyleterek Fâtiha-i Şerîfe sevâbına hissedâr olmak için azıcık vakıflar yapılmış olması ‘âdeti işte bu kadar kadîmdir. Keldânîlerin bu kadar korktukları günahların cezâları tarlasına veyâhut sürüsüne ziyân gelmek ve hastalığa ve sakatlığa ve fakra dûçâr olmak gibi hep dünyevî şeyler olup ‘azâb-ı uhrevî değil idi. Bu ‘akîde benî

---

²⁵² Libation

²⁵³ Arallu

İsrâîl'e dahî intikâl ederek onlarda da mükâfât servet, sıhhat, tûl-i 'umr gibi şeylerden olduğu hâlde mucâzât bunların ma'kûsleri idiler.

Keldânîlerin "Aralu" denilen âhireti bu dünyâya pek uzaktır. Bazı rivâyete göre yeraltından ve diğer rivâyetlere göre müntehây-ı şarkta veyâhut müntehây-ı şimâlde imiş. Aralu'nun etrâfindan yedi kat duvar olup yedi kapısı var imiş ki "Nergal" ilâh ile "Yeltîs Allât"²⁵⁴ nâmındaki zevcesi bu kapıların bekçilerinin reîsleri olup gâyet bed çehreli olan bu zevc ve zevce bizim bu dünyâımıza gelerek Araluya gidecek olanları (155) alıp götürürler ise de bu dünyâımız ilâhlarından hiç birisini Araluya sokmazlar imiş. Orada cezâ ve 'azâb olmayıp rahatça oturmak mükâfât sayılır. Bâzen mucâzâta lüzûm görülür ise mucâzât-ı cüzzam imiş ki dûçâr olanların etleri döküldüğü hâlde kendileri ölmezler imiş. Beltisâlât'ın yerde "Dumuzu"²⁵⁵ bir 'âşıkı var imiş ki o 'âşık tevassut ve iltizâm eder ise Aralu'dan bu 'âleme tekrâr îade-i hayât dahî mümkün imiş.

Âsurîler ve Filistîler

Keldânîlerin buraya kadar icmâl etmiş olduğumuz dînleri esâsen bütün Mezopotamya'nın dîn-i 'umûmîsi olup elsine-i Sâmiyye'den Keldan lisânında tekellüm eden akvâmın kâffesi esâsen bu dîne tâbî' idiler. Âsurîler ile Filistîlerden mâ'adâ akvâm-ı Sâmiyye aralarında pek az ihtilâfâtla bu dîn hüküm fermâ idi ki o ihtilâf dahî her kavm(in) kendi ma'bûdunu akvâm-ı sâire ma'bûdlerine fâik addetmesinden 'ibâret gibi bir şey idi. Ninova ile Babillon ayrı ayrı bir hükûmet teşkil eyledikleri zamânlarda Babillon ma'bûdunun şân-ı hükûmrânîsi biraz azalıyor idiyse de o zamânlara kadar fâikiyyet hep Bel-Marduk'ta kalıp bu ise aksâm-ı sâirenin kâffesi nezdinde hasbe'l-mahkûmiyye kabûl olunmakta ve yalnız Bel-Marduk'tan sonra büyüklük her kavmin kendi ma'bûduna intikâl eylemekteydi.

Benî İsrâîl'in 'ale'd-devâm dîn-i Mûsâ'ya tercîh eyledikleri "Ba'l" dîni yine bu Keldan ve Âsur dîni olup fakat Keldânîce "Bel" lafzını "Ba'l" lafzına tahvîl etmişlerdir ki bu lafız Sûriye ve Mezopotamya ve Âsur milletleri nezdinde daha birçok tahavvülâta uğramıştır. Keldan'ın İştâr'ı dahî (156) Filistin'de İştârta²⁵⁶ ve Astura²⁵⁷ sûretine tahvîl olunmuştur ki isimlerin şu tahvillerinden dolayı müsemâmâlarda tahvîl hemen de yok gibi birşeydir. Hattâ bilâhere dince Filistîlerden külliyyen ayrılmış olan Fenikelilerin esâsen

²⁵⁴ Allat, Beltis-Allat, Ereshkigal

²⁵⁵ Damu, Tammuz, Ziapsu

²⁵⁶ Astarte

²⁵⁷ Ashtoreth

en büyük ma'bûdları işbu Ba'1 ve Astura olup ahvâl-i ulûhiyyeleride Keldan'dan pek de başka değil ise de Târîh-i Edyân nokta-i nazarından bu kavim ve onlara ta'alluku olan 'Arablar hakkında söylenecek ba'zı şeyler olduğundan bunlar için birer fıkra-i müstakille teşkiline lüzûm görülmüştür.

Fenikeliler

Hazreti İbrâhîm'in kendi ehl-i beytinden mâ'adâ Benî Sâm'ın ya'nî Keldânîlerin dîn-i putperetîlerini kabûl etmemiş olduğu muhakkakattandır. Hazreti Nûh silsilesiyle Hazreti Âdem'den beri âbâ ve ecdâdının tevârûs edegelediği dîn-i vahdeti evlâdına naklederek Hazreti İshâk ve Ya'kûb ve Yûsuf'un dahî bu mîrâsa nâil oldukları husûsunda Edyân-ı Semâviyye müttefiktiler. Kendi ehl-i beytinden bâ'zılarına varıncaya kadar bütün benî Sâm'ın ittibâ' etmiş oldukları dîn-i Keldân'a Fenikelilerin dahî ittibâ'larına târîhen hiçbir diyecek yok ise de Fenikelilerin ahvâl-i dîniyyesi meyânında ba'zı noktalar anzâr-ı ehemmiyyete kendi kendilerini 'arz ediyorlar ki Mekke'de beyt-i mu'azzamın dest-i ebu'l-enbiyâ ile inşâ olundukları zamânlar 'Arab'ın ahvâl-i dîniyyesiyle Fenikelilerin ahvâl-i dîniyyesi arasında pek büyük bir münâsebet bulunduğunu bize göstermektedir. O kadar büyük bir münâsebet ki Hazreti İbrâhîm'in o zamân Mekke 'Arablarına ta'lîm buyurmuş olduğuna şüphe edilemeyen adâb-ı dîniyye Fenikelilere pek muvâfık olmasıyla bu ta'lîmden o aralık Fenikelilerin de hisse-mend olmuş bulduklarına kadar hükmetmeye pek de mâni ' kalmıyor. Zâten Hazreti (157) İbrâhîm'in vefât-ı Sâra'dan beri Kuds-ü Şerîf civârındaki memâlikte imrâr-ı avkât eylediği nazar-ı dikkâte alınır ise hemen Fenikeliler meyânında zamân geçirdiği de kabûl olunabilir. Zirâ Sîşem(?) ve Belt(?) ve Mâmîre(?) diye Tevrât'ta gördüğümüz yerler 'âdetâ Fenike demek olup Sâra'yı defnettiği yer dahî Kuds-ü şerîf'in cenûb tarafında ve Fenike hudûdu üzerinde kâin gâyet kadîm, inşâsı Tûfân'a müte'âkib zamânlara vardırılacak, kadîm bir memlekettir. Müerrihîn-i Edyân Fenike dîninin bu kadar eski zamânlarda içine Hacerperestlik girmiş olduğunu gösteriyorlar. Fenikelilerin kiblegâhı bir şekl-i mahsûsta ki Hacer-i Sâkıt olduğunu söyleyip bunların mevzu' oldukları müka'abu-ş-şekl binâya "Ka'aya" (?) dediklerini yazıyorlar ki 'Arab telaffuzuyla "Ka'be" lafzının aynı olduğu görülüyor. Mine'l-kadîm Kâbe-i Mükerrerede dahî haceri esved mevzû'dur. Ba'dehû Ka'aya'nın(?) etrâfı bir duvar ile mahfûz olup o duvarın derûnundaki mahalle dahî "Hârâm" denilir ki "Harem" lafzının tamâmı 'Arab lisânıyla telaffuzu demektir.

Hacer-i Esved hâtırasının ‘inde’l-‘arab mahfûziyyeti hakkında dahî kütüb-ü muhâzar etmezden müstezrafta bir fıkra-i latîfe nazar-ı dikkatimizi celb ediyor. Kütüb-ü Kadîme-i ‘Arabiyyeden iktibâsı edilmiş olacağına şüphe olunmayacağı vechile mütercimi Es‘ad Efendi merhûm diyor ki: “Menkûldür ki ‘Arab’da ibteden ahcâra ‘ibâdet etmek İsmâ‘îl ‘aleyhisselâmın ebnâsı neslinde vukû‘a geldi. Ve sebebi dahî şöyledir ki nesli İsmâ‘îl ‘alehisselâma Mekke-i Mükerrreme’de ‘ukûda, a‘dâ tasallutu ile mezâyaka geldikte Harem’e ta‘zîmen her biri ahcâr-ı Haremden birer hacir alıp bilâde müteferrik oldular. Ve bir yere konduklarında ol haceri vaz‘ edip Ka‘beyi tavâf ettikleri gibi tavâf ederler idi.(158) Ve bu fi‘l giderek her beğendikleri taş’a ‘ibâdeti muktazâ oldu ve mururu ezmine ile dîn-i İsmâ‘îl ‘aleyhisselâmı külliyyen unutup hemen ‘ibâdet-i evsân ve asnâma münhemik olup ol geçen ehl-i dalâletle hemhâl oldular.”

Bir münekkidin nazar-ı intikâdında şu fikranın ehemmiyyeti büyüktür. Nesli İsmâ‘îl’in artık mücâveret-i Ka‘beden infikâklarını îcâb eden şey Arab’ın ta‘lîm-i İbrâhîm’i gâib ederek ‘akâid-i sâibiyyeye koyulmuş olmaları üzerine vukû‘a gelmiş olması ne kadar tabî‘îdir! O makâm-ı şerîften hîn-i tebâ‘udda berâber götürmüş oldukları taşlarında Hacer-i Esved emsâli şeyler olacağı büyük bir kuvvetle vârid-i hâtır olur.

Herhalde Fenike dîni ile ‘Arablar’ın dîni arasındaki şu münâsebet bizde şüphe bırakmaz ki bu iki ta‘lîm-i ebu’l-Enbiyâ hazretlerinde birleşmektedir. Ama sonraları ‘Arablar o beyt-i hüdayı beytü’l-asnâm hâline koymuş oldukları gibi Fenikeliler dahî Keldan’ın putlarına meydânı küşâd etmişlerdir.

Şu mes’elenin bizce büyük bir ehemmiyyetide Hazreti Halîlullâh’ın Beyt-i Ka‘beyi binâ etmiş olmasının sübûtundadır. Eldeki Tevrat’ta ebu’l-Enbiyânın bu inşaası değil, ecânib-i Hicaz’a seyâhati hakkında bile hiçbir rivâyet yoktur. Târîh-i ‘Umûmî derslerimizde bunun da bir eser-i muharrafiyet olduğunu haber vererek delîl olmak üzere dahî ehl-i Medîne ellerindeki nusah-ı Tevrâtiyye’de bulunmayacak olsa idi derhal tekzîbe kalkacaklarını ihtâr eylemiş idik. Burada dahî ihtâr eyleriz ki Târîh-i Edyân’ın Fenikeliler için gösterdiği hacirperestlik bunca akvâm-ı mütecâvireden hiç birisinde bu mehârîf hâlde binlerce kilometrelik çöllerin öne tarafındaki Hicaz’da buna benzer bir şey görülmesi ibtâlî gayr-ı kâbil delâil-i kaviyyedendir. Benî Sâm’a mensûb (159) bunca kabâilin dînleri az çok biri birinden muktebes olduğu hâlde yalnız bu noktada Fenikelilerin onlardan hiç birisine benzemeyip de aksâm-ı cenûbiyyesinden ‘Arablara benzemesi ihmâl olunamayacak bir karîne-i kaviyyedir.

Hazreti İbrâhîm'in ta'lim ettiği dîni 'Arablara unutturan şey Sâbîlik olduğu gibi Fenikeller dahî Sâbîiliğin'de aslı olan Keldan dîni olduğuna şüphe edilemez. Zîrâ yalnız isimlerinde cüz'î tahrîf ile Fenike'de dahî Keldan ma'bûdlarına perestîş edilmiştir. Fakat ma'bûdların müsemmâlarında da azıcık tağyîr vardır. Ezcümle Keldan'da güneşin mâliki Şâmâs olup ma'bûd-u a'zam Bel-Marduk olduğu hâlde Fenike'de güneş bizzat ilâh hem de ilâh-ı a'zam olup ismi de "Mu'îl"dir.²⁵⁸ Cihânı tenvîr ve ihyâ ettiği için "Muhyî" diye tavsîf olunur. Şiddet-i harâreti ile nebâtât ve hayvânâtı yaktığı için "Mümît" dahî onun ikinci sıfatıdır. Sanemini de evvelâ boğa şeklinde yapmışlar idi. Bilâhere öküz başlı bir insân sûretinde tasvîr etmişlerdir. Bir de ilâh İştâr Keldan'da bir ilâhe-i mustakille olduğu hâlde Fenike'de Mu'îl'in zevcesi 'addolundu. Bu sıfatla kendisine "Ba'le"²⁵⁹ denildi ise de İştâr ismi dahî "Astûra"²⁶⁰ sureti(ne) bi't-tahvîl yine ibkâ olundu. Bu dahî bizzat Kamer olup göklerin zîneti diye telakkî olundu ama cemâl ve şehvet ilâhesi olmak haysiyeti yine muhâfaza edildi. Sanemi o zamân san'atkârlarının muktedir olabildikleri kadar güzel bir kadın sûretinde tasvîr olunup altında hilâl-i kameri vaz' ettiler. Bu hâlde Astûra tamâmıyla Yunan'ın Venüs'ü olmaktan çıkıp Diana'sına²⁶¹ tahavvül etmiş oldu. Zîrâ Diana'nın da altında hilâl-i kamer vardır. (160)

Her şehrin büyük ma'bedinde Ba'l ve Ba'le'nin birer sanemi var idi. O şehirler nezdinde bunlar kendi Ba'l'leri, kendi Ba'le'leri 'addolunur idiye de hakikat-i hâlde cümlesi şemsi ve kameri tasvîr ederler idi. El-yevm Hıristiyanlar nezdinde "Noterdame de Pari"²⁶² ve "Noterdame de Kazan" ya'nî Pârisî seyyidemiz ve Kazan seyyidemiz denildiği hâlde tasvîrleri hep aynı Meryem-ü sâlihâ olduğu gibi bir şey!

Fenikeliler nezdinde Ba'l ve Ba'le'den başka birçok ilâh ve ilâheler dahî mu'tekad ve mescûd olup binâen'aleyh fikr-i tevhîd henüz peydâ olmamış idi. Mısırlılar ile aralarında pek büyük münâsebet de olup Mısır'daki ticâretgâhlarında ma'bedleri de var idiyse de Mısır'da ma'bedler derûnunda mahfûz olan fikr-i tevhîd değil haa! akânîm-i sülûse ve tis'a 'akîdeleri bile bunlarda yok idi. Ma'bedlerini mümkün mertebe en yüksek tepelerde yapıp, yalnız bunlar değil Sûriye'nin her milletinde bu 'âdet bulunduğundan

²⁵⁸ Fenikelilerde bu isimde bir ilah bulamadık ancak yazarın bahsettiği tanrı: "El, İl, Lila, Lilu, Eli, Eloi, Ellil, Enli" gibi farklı telaffuzları olan tanrıdır. Birçok dinde tanrılar panteonunun baş ilâhıdır.

²⁵⁹ Belu

²⁶⁰ Ashtoreth

²⁶¹ Diana: Ay Tanrıçası; Artemis

²⁶² Fransızca bizim demek olan "notre" kelimesi ve kadın, kraliçe veya hanımefendi demek olan "dame" kelimelerinden oluşan tamlama.

Tevra'ta “Yüksek Yerler” ta‘bîri Ba‘l Mâbedi demek hükmünü almıştır. Bilâhere Hıristiyanlar dahî târik-i dünyâlar için vücûda getirmiş oldukları manastırları böyle yüksek tepelere yapmışlardır ki ez cümle İstanbul’da Büyükada ve Hayırsızadası’nda ma‘mûrleri görüldüğü gibi boğaz içinde ba‘zı tepelerinde harâb temelleri de görülür.

Hıyn-i teessüde Kartaj²⁶³ dîni dahî Keldan dîninin aynı olup hattâ yüzlerce sene Sidon’daki ma ‘bed-i kebîre hediyelelerini göndermekte devam etmişlerdir. Ama Yunanlılar ile münâsebet-i ticâriyyeleri arttıkça dînlerine tebeddül-ü ‘arız olarak hattâ Yunanistân’da olmadığı hâlde besbelli Mısır’dan intikâl etmiş olmak üzere aralarında fikr-i teslîs dahî peydâ olmuştur. İlâh-ı (161) a‘zam yine Ba‘l olmak üzere “Muloh”²⁶⁴ nâmıyla muhafaza olunup Astûra dahî “Tânît”²⁶⁵ nâmıyla ona zevce edilmiş ve baba ve anayı bu sûrette teşkîl ettikten sonra oğulu dahî “İşmun”²⁶⁶ nâmıyla teşkîl etmişlerdir ki mâhiyeti Yunanistân’ın ilâh ve tabîbi olan İskolap²⁶⁷ demektir. Lâkin asıl erbâb-ı teslîs için ulûhiyeti üçe hasretmek lâzım geldiği hâlde Mısır’da olduğu gibi Kartaj’da dahî şu akânîm-i sülûseden mâ‘adâ daha birçok ilâhlara da i‘tikâd ve perestîş olunmuştur.

Ders-32

‘Arablar

Târîh-i Edyân nazarında mebâdi-i ahvâl-i dîniyyesi tetebbu‘ olunamamış milletlerin birisi ‘Arab milletidir. Bu milletin edyân-ı Fetîşiyeye tâbi‘ oldukları zamânlara tetebbu‘ât-ı ric‘iyye fikrini îsâle yol bulunamamıştır. Zirâ dîn-i İslâm bunları tamâmıyla kendi nüfûzuna tâbi‘ kılarak mâhiyetlerini kendilerine bi‘l-külliyeye unutturmuştur. Bazı müdekkikler ‘Arabların bir zamân şecerperest ve hacrperest olduklarını Fetîşilik ‘adederek hakları da teslîm olunur ise de hiçbir gûnâ îzâhatta bulunmamaktadırlar. Ahvâl-i Fetîşiyeleri değil haa! putperestlik halleri dahî kendilerine bi‘l-külliyeye mechûl kalmıştır. Ne kadar sanemleri var idiysede cümlesi kesr ve imhâ edilmiş olduğundan Putperestlik zamânlarından da hiçbir eser kalmamıştır ki erbâb-ı tedkîk için tetebbu‘u mümkün olsun. Kur‘ân-ı Kerîm’de ba‘zı âyât-ı celîle bunları bize ihtâr etmemiş ve kütüb-ü ‘arabiyyede pek cüz‘î ve mütezâd olsun ma‘lûmât verilmemiş

²⁶³ Kartaca, Carthage

²⁶⁴ Baal Hammon

²⁶⁵ Tanit, Tanith

²⁶⁶ Eshmun

²⁶⁷ Asclepius

olsa idi ‘Arabların İslam’ dan evvel ki ahvâl-i dîniyyesi bize bi’l-küllîyye mechûl kalacak idi. (162) Fetîşlik ve Putperestlik halleri değil haa! bu nâm ile yâd olunan halkın târîh-i dînleri de birçok ihtilâf ve tezâd içinde boğulup giderek aslâ tevazzuh edememiştir. Ba‘zı rivâyete göre bu millet Yemen taraflarına kadar uzanıp gitmekte ve ba‘zı rivâyete göre Necd veyâhut Cidde taraflarında görülmektedir. Edessa²⁶⁸ ya‘nî Urfa cihetlerinde Makarr-ı İbrâhîm olan Harran taraflarında bir halk dahî bir aralık şu sâbiî nâmını alıp hattâ küllî bir tekâmül-ü dînîye mazhar olmuştur. Bu tekâmülü ‘Arabistân’ın vasat ve cenûb taraflarında dahî bulanlar ve Sâbiîlere Kütüb-ü Semâviyye isnâd edenler dahî vardır. Lâkin bu mebâhis o kadar rivâyet-i mütezâdde içinde müstağrak görülmektedir ki bi’l-intikâd bir vuzûh istihsâli için sahîfeler, bâblar, cildler dolduranlar dahî sadra şifâ verecek vuzûha vâsıl olamamışlardır.

Kütüb-ü İslâmiyyenin tasvîrlerinden istintâc olunabildiğine göre Sâbiîler ecrâm-ı semâviyye perestîş ederler idi. Yalnız bu nokta-i nazardan bu dînin dahî Keldan’dan sirâyet etmiş bir şey olduğu tezâhür etmektedir. Ez-cümle haftanın her günü bir ilâha nisbet edilmektedir. Muhammed bin İshak²⁶⁹ nâmında bir müellifin “Fihrist el-‘Ulûm”²⁷⁰ nâm eserinden Büyük Kâmûsu’l-‘Ulûmun’un iktibâsına göre (isimleri biraz Yûnânîleştirilmiş olmak üzere) Apliyos²⁷¹ (şems) ve Sîn (kamer) ve Âr(?) ve Nabuk(?) ve Bâl(?) ve Bâlini(?) ve Kurund(?) gibi imiş ki bazılarının esâmî-i Keldâniyyeden olduklarına da dikkat olunur. Bazıları Apliyosi yerine “Şems” ma‘nâsına olarak “Şimâl” ve “Hamât”(?) ismini de esâmî-i eyyâm meyânına katmaktadırlar ki ilâh-ı rahîm demek olup ma‘bûdlerin babası addolunur imiş.

Me‘haz-i asliyyemiz olan Chantepie de la Saussaye ‘Arabın en eski ma‘bûdleri (163) olmak ve bir ilâh-ı a‘zâmın kızları i‘tikâd edilmek üzere “Menât” ve “Lât” ve “Uzza” isimlerini îrâd ediyor ve diyor ki: Menât’ın²⁷² Mekke’den Medîneye giden tarîk üzerinde “Kudayed” nâm mahalde bir ma‘bedi var idi ve kabâil-i Medîne’den Evs ve Hazrec kabîleleri tarafından mu‘tekad ve mescûd idi. Fakat ulûhiyyeti yalnız bunlarda mahsûs olmayıp kabâil-i sâire nezdinde dahî mu‘tekad idi. Zîrâ ismi âsâr-ı Nabatî’de dahî

²⁶⁸ Urfa’nın eski isimlerinden biri

²⁶⁹ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm

²⁷⁰ İbnü’n-Nedîm’in 377 (987) yılında kaleme aldığı, Fihristü’l-Kütüb, Fihristü’l-‘Ulûm ve Fihristü’l-‘Ulemâ’ adlarıyla da bilinen, fakat kısaca el-Fihrist diye tanınan kitabı.

²⁷¹ Apollon

²⁷² Kudayd’e yakın, Medine’ye 15 km. mesafedeki Müşellel denilen yerde deniz kenarında Hüzeyl kabilesine ait siyah bir kaya

görülmektedir. Lât ise Arabistân'ın o kadar meşhûr bir ilâhesidir ki onu ebu't-târîh Herodot dahî tanımış ve “Âlîlat” sûretinde yazmıştır. Bu ise “el-Lât”tan muharreffir. Chantepie de la Saussaye bu ilâheyi “Allah” ismiyle tanınmakta olan ma'bûdun müennesi zannediyor. Birçok ma'bûdlerin kendisinden doğmuş olması i'tibâriyle Lât vâlidetü'l-ma'bûdîn tanınır idi. Heykeli Tâîf'te olup orada bir ma'bedi var idi ki zamân-ı İslâm'da emr-i peygamberî ile Muğîre tarafından mahv edilmiştir. Mekke kureyşîleri dahî Lât'a pek ziyâde i'tikâd ile ibâdetine muvâzebet ederler idi. 'Uzza ilâhesi sabah yıldızının melikesi olmasıyla 'Arabın Venüs'ü demektir.

Chantepie de la Saussaye'in şu üç ilâhe hakkında verdiği ma'lûmâtı kütüb-ü 'Arabiyye'ye dahî muvâfık bulmaktayız. Lât hakkında ma'lûmât-ı zâide olmak üzere ma'bedinin hademesi benî Sakîf kabâilinden benî Muğîs olduklarını da görüyoruz. 'Uzza ise Kureyş ile Benî Kinâne'nin ma'bûdu olup kapıcıları ve hademesi dahî benî Şeybân imişler. Fakat yine pek mu'teber ma'bûdlerden olmak üzere kütüb-ü 'Arabiyye'de Hubel ma'bûdunu dahî görüyoruz ki heykeli Bi'r-i Zemzem üzerinde ve İsâf ve Nâile nâmındaki iki ma'bûdun putları da bunun yanında olup 'Arablar orada zebh-i kurbân ederler imiş. Rivâyete göre İsâf Nâile birâder (164) ve hemşîreler olup derûn-u Ka'be'de zinâ etmişlerde taş kesilerek Hubel yanına rezk edilmişler. Mekkeye üç konak mesâfede Rihât²⁷³ nâm mahalde Şuvâ' ma'bûduna mensûb bir ma'bed daha olup umûmî bir ziyâretgâh olduğunu da kütüb-ü 'Arabiyyeden haber alıyoruz. Keldânîler'de olduğu gibi 'Arablar'da dahî her âilenin bir ma'bûdu ve hânesinde ma'bûdun bir sanemi olur imiş ki 'Arab sefere gideceği zamân son ve 'avdetinde ilk işi o sanemi mesh ederek 'arz-ı 'ibâdet etmek olur imiş.

Chantepie de la Saussaye yazdığına göre bütün bu ma'bûdlerin a'zamı 'inde'l-'Arab yine “Allah” ismiyle yâd olunup ma'bedi dahî yine Mekke-i Mükerrerme'deki Ka'be-i Mu'azzama imiş. Hakîkat Cenâb-ı Seyyidi'l-Mürselîn'in 'Arab-ı câhileye ettiği da'vetullâhın ne olduğunu hiç bilmedikleri hâlde yeniden öğrenmek kabîlinden olmayıp belki lâ şerîke lehû ilâh-ı vâhid ve zü'l-celâl olduğu hakkında bir ta'lîm-i tevhitîdir. Mindûni'l-lâh me'âbid-i muhayyileye 'arz-ı perestişten men' ederek 'ubûdiyyeti yalnız Allah-u 'azîmu'ş-şâna hasr eyler ve “Lâ ilâhe illa'l-lâh” diyeni cennetle tebşîr eyler. Binây-ı beyt-i ilâhın Hazreti İbrâhîme 'âidiyyeti bizce muhakkakâtan olup o hâlde Cenâb-ı ebu'l-Enbîyânın ta'lîmi dahî bundan başka bir şey olmayacağı derkârdır ki

---

²⁷³ Ruhât

bilâhere o hakîkati ‘Arab kaybederek bir tarîk-i teşrîke sapsmış oldukları hâlde ilk ta‘lîm-i İbrâhîmî şu nisbette olsun muhâfaza etmişler demektir. Kur‘ân-ı ‘azîmu’ş-şânın Sûre-i Şerîfe-i İhlâsta vesâir yüzlerce âyât-ı kerîmesinde vahdâniyyetini ta‘lîm buyurduğu Rabbu’l-‘âlemîn hakkındaki ilk ta‘lîmin şu kadarcık olsun mahfûziyyeti bizce pek mühimdir. Zîrâ bu mahfûziyyet dahî Hazreti İbrâhîm’in inşâ-ı Beytu’l-lâhı etmesi hakîkati onu münkir olanlara rağmen takviye ve te’yîd eyler. (165)

‘Arab-ı câhilenin ilâhları yukarıda ta‘dâd eylediğimiz birkaç ismin müsemâlarından ‘ibâret olmadığını bize harem-i Ka‘be’de bir rivâyete göre üç yüz altmış asnâmın cem‘ edilmiş olması da gösterir. Mîl-i kadîmenin birer “Panteon”u var idi ki bil cümle ma‘bûdlerin mecmâ‘ı ‘addolunur idi. Cantepie hükmediyor ki Ka‘be-i mu‘azzama dahî ‘Arab’ın Panteon’u idi. Orada müstemi‘ olan asnâm ‘Arabistân’ın her tarafında mu‘tekad olan ma‘bûdlerin asnâmı olup zâten zamân-ı İbrâhîm’den beri Beyti Hüdâ olduğundan yine ‘Arabistân’ın her tarafından bütün ‘Arabânın hüccâcı oraya gelmek mine’l-kadîm mevcûd bir tarz-ı ‘ibâdet idi. Mekke’de ziyâretgâh yalnız Beytu’l-lâh’tan da ‘ibâret değil idi. Başta Beytu’l-lâh olmak üzere onun yanındaki Bi’r-i Zemzem bir bi’r-i mukaddes olup yukarıda görüldüğü üzere Hubel heykeli orada idi. Ve Safâ ve Merve tepeleri dahî birer müstakil ve mukaddes ma‘bedler olup Mina vâdisi ve hattâ onun biraz ötesinde ve şîmâl-i şarkisinde ‘Arafat Dağı me‘âbid-i mukaddeseden idiler. Chantepie, kendi me‘hazlerinden ahz ile diyor ki: Buralarda dahî heyâkil-i mescûde veyâhut ahcâr-ı mukaddese var idi. Senenin her mevsiminde bu ziyâretler vukû‘a gelir idiyse de bilhassâ Zilhicce ‘aşr-ı ‘ûlâ geçtikten sonra ‘aşr-ı sânisinin ilk günleri olan eyyâmı teşrîkte “Hacc” nâmıyla bir ziyâret ve ‘ibâdet-i ‘umûmiyye icrâ olunur idi ki ekâbiru’l ‘arabın her tarafından hüccâc gelir idi. Beyne’l-kabâil bitmez tükenmez olan muhârebâta bu münâsebetle fisâl verilerek “Eşhur-i Hurum” denilen bu aylarda ‘umûmu kabâil için sulh ve selâm mecbûrî idi. Ziyârete gelenler evvelâ Sûku’l-‘Ukâz denilen panayır mahallinde ictimâ‘ ederler idi. ‘Arab-ı câhile zamânında dahî beyt-i hüdâyı yedi defâ tavâf etmek ve bâhusûs Hacer-i Esved’i öpmek ve mâ-i mukaddes (166) Zemzem’den içmek ve Safâ ve Merve arasında Sa‘y eylemek ‘ibâdeti mevcûd idi. Gâyet külliyyetli olan hüccâcı misâfir ederek i‘zâz ve ikrâmlarında bulunmak Kureyş kabîlesine mahsûs olup gelen hüccâc hedâyây-ı girân-behâ ile geldikleri cihetle ma‘bed-i ‘umûmî olan Beytu’l-lâh’ın vâridâtını da bu hediyeler teşkîl ederler idi. İhrâm dahî Hacc’ın âdâb-ı kadîmesinden olup Mekke-i Mükerrmeye gelen hüccâc için silah taşımak haram idi.

Zîrâ Eşhur-u Hurum münâsebetiyle orada silah isti‘mâline ihtiyaç şöyle dursun en ‘âciz bir hayvanı bile öldürmek kat‘iyyen memnû‘ idi.

Sâbiî dîninin Mekke-i Mükerrermede tecellî eden ahkâmı bu dînin münteşir olduğu bütün yerlerdeki ahkâmının zübdesi olup fakat Chantepie dahî diyor ki ahkâm-ı mezkûre en kadîm zamânlardan zuhûr-u İslâm zamânına kadar pek çok defâ dûçâr-ı ta‘dîl olmuştur. “Ta‘dîl” kelimesi azdır. Dûçâr-ı tağyîr olmuştur. Dûçâr-ı tağyîr olmamış olsa idi ta‘lîm-i cenâb-ı İbrâhîm devam ede gelmeli idi. O ta‘lîm neden ‘ibâret idiye Taraf-ı Eşref Hazreti Risâlet-penâhî’den²⁷⁴ onlar ibkâ buyurularak bütün zevâid tay olunmuştur. Ez cümle tağyîrin en büyük ciheti Beyt-i Mu‘azzama putların doldurulması olduğundan onlar bi’l-küllîyye mahv edilmiştir.

Abdest ve Gusl ve Namaz ve Oruç ‘Arab-ı câhile nezdinde dahî var idi. Bi’l-hassa mâ-ı mukaddes Zemzem ile Abdest ve Gusl pek mühim ‘ibâdetten idi. Namazın bâ‘zılarında kıyâm ve bâ‘zılarında ku‘ûd ve kezâ ba‘zılarında rukû‘ ve ba‘zılarında sücûd bulunup ma‘bûda hitâben ba‘zı sözler dahî söylenir idi ki Sâbiîlerin kitâbları da bulunduğu zâhib olanların zehâbları doğru olmak lâzım gelir ise bu hitâbelerin neşâid-i mukaddese oldukları hükm edilmek îcâb eder. (167) Bu ‘ibâdet-i bedenîyyenin dahî ta‘lîm-i cenâb-ı İbrâhîm bakîyyesi olduğuna şüphe edemeyiz. Sonraki ta‘dîlât yâ‘ni tağyîrât meyânında tarz-ı ‘ibâdet dahî bozulmuş iken Havâce-i ‘âlem salla’l-lâhu ‘aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri taraf-ı ‘âlîlerinden yeniden tanzîm buyurulmuştur. Savmları müte‘addid olup mevsim-i hacda dahî uzun uzadıya oruçları olduğu maznûndur. ‘Arab-ı câhilenin sefk-i dimâya, nehb ve ğârete, ‘işrete, kumara, zinâya, velhâsıl ahvâl-i mâ‘neviyyesine dikkat olunur ise dînlerinde bu yoldaki ahkâmın ya hiç bulunmadığına veyâhut var ise halk üzerinde te’sîri kalmamış olduğuna inanmak îcâb eyler. Zâten zuhûr-u İslâmın takarrublarında Kureyş Kavmi’nin kendi dînlerine i‘tikâdları pek ziyâde gevşemiş ve hüccâcın hediyelerine tam‘an dîni muhâfaza kaydında buldukları görülmekte bulunmuş idi. Bütün ‘Arabın ahlâkları ne kadar bozulduğu ise besleyememek havfiyle evlatlarını öldürmeye kadar varmaları yolundaki âsâr-ı vahşetlerinden istidlâl olunur. İşte İslâmiyyet onları tarîk-i hakka irşâd ettiği için ‘Arab milleti hakkında Cenâb-ı Allah’ın en büyük bir ihsânı olmuş ve o münâsebetle bütün cihân feyz-i ilâhî ile dolmuştur.

---

²⁷⁴ Hazreti Muhammed (s.a.v)

Ders-33

Yunan ve Roma

Yunan ve Roma dînleri haddi zâtında aynı diyânetten ‘ibârettirler. Yalnız ma‘bûd ve ma‘bûdelerin isimlerinde fark vardır ki onları esâmî-i mezkûrenin ilk defâ olarak îrâdında işâret ederiz. Zaten biz Osmanlılar mitolojya ile iştiğâle başladığımız zamân esâmî-i mitolojyanın Latincesini tercih (168) etmişiz. İktizâ ettikçe Yunancasını da söyleriz. Bu isimlere isnâd olunan hurâfelerde dahî bâzen fark görülür ise de o kadar cüzîdir ki işâret etmemiş olsak bile bir beis görülmez. Me‘ahâzâ îcâbettikçe işâret dahî edilir.

Yûnânîlerin aslı olan Pelajlar Ârya millet-i kadîmesinden oldukları cihetle Hindliler kadar kadîm demektirler.

Vâkı‘a bilâhere Asyay-ı Garbî ve Avrupâ-i Cenûbîye kadar vatan-ı aslîlerinden tebâ‘ud eyledikleri zamân Hindlilerin medeniyet ve diyânet-i kadîmelerine iştirâklarını gâib etmişler ve Keldan taraflarından mürûrları esnâsında oranın diyânetini kendi diyânet-i kadîmelerine kattıkları hâlde “Hiperobroin” nâmıyla Yunanistan’ın şimâl taraflarında birleştikleri zamân onu da hemen kâmilen unutmuşlar ise de Pelajlar’ın Mısırlı ve Fenikeli müsta‘mercilerden ilk ders-i medeniyeti aldıkları zamân bir diyânet ve medeniyet-i kadîmeye nâil ve hattâ soldan sağa doğru yazılır bir yazıya da mâlik olduğunu tahattur etmişlerdir. Binâen‘aleyh envâr-ı medeniyet kendilerine müsta‘merciler vâsitasıyla cenûb tarafından şa‘şa‘a pâş zuhûr olduğu hâlde Pelajlar’ın anzâr-ı tehassuru şimâl tarafına müteveccih kalmıştır.

Yûnânîler(in) semt-i şimâle bu vechile meczûbiyetleri pek haklıdır. Zîrâ Mozaeos(?), Omolpos(?), Pamfus(?), Tamiris(?), Linde(?), Orfa,²⁷⁵ Olen²⁷⁶ gibi ezmine-i hurâfiyyeye nisbet edilen akdemîn-i şu‘arâsı âsârından ezmine-i târihiyyeye pek az bir şey yetişebilmiş ve ba‘zılarından hiçbirşey kalmamış ise de yine kadîm Yunan şu‘arâsının kendi hikâyelerine kattıkları şeylerden anlaşılıyor ki eğer şu‘arây-ı merkumenin âsârı

²⁷⁵ Oppian

²⁷⁶ Olen: Likya’lı Kadim Yunan şairi.

kalmış olsa idi Hindistan'ın "Veda" kütüb-ü kadîmesi olduğu gibi bunların, Yunanistan'ın (169) diyânet-i kadîmesi için Vedalar hikmeti alacakları derkâr idi. O zamân ap âşikâre görülecek idi. Vedalar diyânet-i Hindiyeyi bütün ittilâ'ât-ı târîhiyyenin hâricine çıkardıkları gibi diyânet-i yûnâniyye dahî onun gibi bir kıdeme kadar uzanıp gitmektedir.

Yûnânîlerin kıdem-i diyânetleri hakkında velev ki hayâlden olsun bir fikir vermek üzere arz ve ihtâr edelim ki: Pelaj vahşilerine ilk fikr-i medeniyeti Göret ve Kuryânet nâmıyla tâ Asya'dan gelmiş olan ba'zı misyonerlerin vermiş oldukları târîh-i 'umûmîde dahî zikrolunmuştur. Bu ilk ta'lîm o kadar eski bir zamânda vukû'a gelmiştir ki Yûnânîlerin ma'bûd-u a'zamı olan "Jus" ya'nî Jüpiter kürsî-i semâvîsi üzerine henüz cülûs etmemiş idi. Zîrâ o ma'bûd-u a'zam Girit adasında henüz tufûliyyet çağında olup Göretler²⁷⁷ ile ve Kuryânetler²⁷⁸ tarafından ta'lîm ve terbiye olunuyor idi.

Yûnânîler şâir ve nefâsete perestîşkâr bir millet olduklarından menâkıb-ı dîniyyelerine kezâlik pek eski zamânlardan beri birçok menâkıb-ı hayâliyye katmış ve ma'lûmât-ı hakîkiyye-i dîniyye bu hayâlât arasında kaybolup gitmek yolunu tutmuş ise de sonradan sonraya hâsıl olan tevazzuhât arasında görülüyor ki Animizm ve Totemizm ve Fetişizm gibi merâtib-i tekâmülât Yûnânîler arasında da husûle gelmiş ve bu tekâmülâtın neticesi olan Putperestlik tekemmülü de en sonra husûle gelmiştir. Milletler merâtib-i edyânı birer birer geçtikçe evvelki dînlerini unutamayıp belki onu bir kat daha ikmâl ile muhâfaza eyledikleri hakîkati de kuvvet bulmuştur. Bu ise diyânet-i Yûnâniyyenin hakîkaten her tahmîn hâricinde kadîm olduğuna delâlet eder. Şu tekâmülü biraz îzâh edelim:

Jüpiter saltanat-ı semâyı ele aldıktan sonra bütün kuvây-ı tabî'at onun (170) emir ve nehyine râm olmuşlar ise de birçok zamânlara kadar devâm edegelen ba'zı 'âdetler gösteriyorlar ki Yûnânîler en eski zamânda en evvel en büyük 'ibâdeti sulara etmişlerdir. Derelerin ve kaynakların kâffesi mukaddes olup onlara edilen perestîş çok zamânlara kadar devâm edegitmiş ve en sonraları her menba' bir "nutfe"(?) olmak üzere takdîs olunmuş. Muzlar(?) şi'r-i ilâheleri oldukları hâlde mensûbiyetleri içine birer su nutfeliği

²⁷⁷ Curetes: Kökenine dair çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Poseidon ve Thalassa veya Hecaterus'un çocuğu olduğu ya da Phoroneus'un bir kızı olduğu da düşünülmektedir. Ayrıca Girit'te kadim bir halk oldukları da söylenmektedir. Rea'nın rahipleri

²⁷⁸ Corybantes, Korubantes, Korybantes: Apollo ve Muse Thalia'nın oğlu. Giritli Curetes'ler ile karıştırılmış ve bazen benzer kabul edilmişlerdir. Ancak onlardan Asyalı olmaları ile ayrılmaktadırlar. Kybele'nin rahipleri.

dahî girmiştir. Arkadya’da “Pan”²⁷⁹ ma’bûdu vardır ki me’âbîd-i mitolojyadan daha kadîm olup çayırar ve hayvanât üzerindeki ulûhiyyeti ‘umûmî olup o dahî mahmîlerinin mevrîd-i hayâtı olan sular hâkim idi. Nihâyet ma’bûd-u a’zâmın en büyük silâhı yıldırım olması da kuvvây-ı tabî’at Yunânîler nezdinde ulûhiyyetin bir misâl-i mühimmidir.

Yûnânîlerin ervâha perestîşleri kuvvây-ı tabî’ata perestîşlerinden daha bâhirdir. Toprakaltı ‘âlem-i süflîsinin sekencesini ervâh-ı güzesteğân teşkîl ederler idi ki bunları hoşlandırmak Yûnânîlerin en ziyade ehemmiyyet verdikleri bir keyfiyyet idi. Onlara ‘arz edecekleri kurbânların kanlarını çukurlara akıtıp na’şlarını da gömerler idi ki yeraltına vusûlleri te’mîn edilmiş olsun. Senede bir gün ‘umûm-u ervâh için bir büyük yortu yapılırdı. Ama ervâh yalnız yeraltında sâkindir diye i’tikâd olunmayıp yeryüzünde ve eflâka kadar her yerde de sâkin olurlar. Ba’zı ecsâma hulûl bile ederler ki işte burada da Yûnânîlerin Fetîşîlikleri başlar.

Fetîşîliğin hurdevâta perestîş devr-i ibtidâiyyesine dâir Yûnânîler nezdinde sonradan kalma delâil bulamıyoruz. Fakat ba’zı iri kayalara ve onlardan kopma gâyet iri kitlelere sonra dahî perstîş eylediklerini anlıyoruz. (171) Bi’n-nisbe yakın ‘addoluncak zamânlara kadar Yunanistan’ın en ücrâ köşelerinde halkın mazhar-ı perestîşi olan birçok taş kitlelerini Pozanyas²⁸⁰ (ikinci ‘asr-ı mîlad) görmüş. Bunlardan otuz tânesi Paros adasında idi ki yontulup işlenmemiş oldukları hâlde şâyeste-i te’abbud görülüyorlar idi. Atina’nın Araopaj(?) meclisinin içinde de böyle iki taş var idi ki müdde’î ve müdde’î ‘aleyh onların yanlarında dururlar idi. Bu taşların bir heykel sûretinde işlenmeleri en evvel Hermes ma’bûdundan başlayıp yarı işlenmiş bir hâlde olanlarına da ibâdet edilmiştir.

Taşlardan mâ’adâ kabaca yonulmuş ağaç kütüklerine de te’abbud ederler idi. Bunların semâdan düşmüş oldukları i’tikâd edilir idi. Beldelerin hâmiyeleri addolunan ilk heyâkil-i haşebiyye o kadar kaba saba işlenmişlerdir ki insân bunları da bir ham kütük ‘addetmek ile heykel ‘addetmek arasında mütehayyir kalır. Halbuki ağaçların tomurcuklanması, meyve vermesi, bağ işleri, orman ağaçlarının neşv-ü nemâsı gibi husûsâtı hesaptan hâriç tuttuk. Bu gibi ahvâlin kâffesi Yûnânîler nezdinde mazhar-ı ‘ibâdet edilir ki hep fetîşîlikleri muktezâsındandırlar. Ormanlardaki ağaçlarda bilhassâ Meşe ve Servi gibi ba’zı nev’lerinde Driyâd²⁸¹ ve Hâmâdriyâd²⁸² ve Mehlî²⁸³ denilen

²⁷⁹ Aegipan, Consentes, Faunus

²⁸⁰ Pausanias: Yunan gezgin, coğrafyacı

²⁸¹ Dryades: Ağaç perileri

²⁸² Hamadryades: Ağaç perilerinin kardeşleridirler,

²⁸³ Melia: Dişbudak ağacı perisi

ervâh karar ederler idi. Tempe²⁸⁴ vâdîsinde bir defne ağacı en ziyâde mazhar-ı takdîs olan ağaçlardan olup ‘umûm-u oyunlarda gâlib çıkanların başlarına konulacak tâç bu ağaçtan kesilen dallardan yapılır idi. Bilâhere hangi defne olur ise olsun dallarından tâc-ı zafer yapılması bundan kalmıştır.

Yunanistan’da Totemizm bakiyesi daha ziyâde devam etmiştir. Bir takım (172) hayvânât sûret-i mahsûsada takdîs olunur ve mazhar-ı perestîş olur ki bunun Mısır’dan girmiş olmasını zann edenler var ise de Mısır müsta‘mercilerinden evvel dahî Yunanistan’da mevcûd olduğunu istidlâl edenler de vardır. Ba‘zı mukaddes hayvanlar ulûhiyyet-i tâmmе sâhibi imişler ki ‘arz-ı kurbân bile edilir imiş. Eskolap²⁸⁵ evlâdı denilen etibbâ yılanı mukaddes ‘adederek çok zamânlara kadar âdetâ perestîş ettikleri gibi daha çok zamanlar ve hattâ zamânımıza kadar yılanı kendilerine tarz-ı mahsûs ittihâz emişlerdir. Elozis²⁸⁶ de Demeter yılanına her ay ballı poğaçâ takdîm olunur. Kurt ve ba‘zı kuşların mescûdiyyeti ile müteyemminiyyeti ihtilâf içinde kalmıştır. Minerva’nın²⁸⁷ baykuşu ise o ilâhe-i ‘âkile ile berâber mazhar-ı perestîş olmuştur. Putperestlik zamânı hulûl edip de ilâhların tebdîl-i kıyâfetleri de tahayyül edilmeye başlandığı zamânlar bunların yine hayvânât suretine tebdîl etmeleri için de yine Totemizm te’sîri elbette vardır. Ma‘bûd-u a‘azam Jüpiter boğa ve ânifiyyet kuşu ve hattâ karıncaya tahavvül eder idi. Girit gemilerine yol göstermek için Apollon yunus balığı şekline girmiş. Deniz hırsızlarını vurmak içinde Dyonisos²⁸⁸ aslanına tehavvül eylemiştir. Sekene-i semânın hayvan sûretine tebeddülleri bundan ‘ibâret olmayıp bu bâbda misaller daha pek çoktur.

İşbu Animizm ve Totemizm ve Fetîşizm ‘akîdelerinin Yunanistan’da kademleri o kadara varır ki bu yolda icrâ olunan takdimeleri içinde pişmiş ekmek ve şarâb görülmez. Hattâ zeytûn yağı bile henüz yeni keşfolunmuş nîmetlerden olduğu için takdîme sezâ görülmez, kurbânlar meyânında bunların da görülmesi daha pek çok sonraları vukû‘a gelmiş ya‘nî ma‘bûdîn ve ma‘bûdât mitolojiye meydan aldıkları zamânlarda görülmeye başlamıştır. (173)

Bu ezmine-i mütekaddimedede ebu’l-ma‘bûdîn Jüpiter’in mevcûd olup olmadığı bir bahs-i müstakil teşkil edemez. Yûnânîler şu merâtib-i dîniyyeyi şu dünyâ yüzünde geçirmiş değil midirler? Mâdem ki dünyâ vardır Jüpiter dahî var olmak lâzımdır. İş

²⁸⁴ Kuzeyde Olimpos ve güneyde Ossa dağları arasında bir vadi

²⁸⁵ Asclepius

²⁸⁶ Eleusis

²⁸⁷ Akıl tanrıçası

²⁸⁸ Dionysus: Ziraat, bolluk ve toprak tanrısı.

Jüpiter'in varlığında değil insânlar tarafından tanınmış olmasındandır. Ma'bûd-u a'zam ezeliyyet sâhibi olmuş onu Yûnânîler tanımış olmadıktan sonra ne faydası olacak. Şimdi gerek ma'bûd-u a'zam'ın ve gerek me'âbîd-i sâirenin nasıl tekevvün eylemiş oldukları hakkındaki 'akide-i Yûnâniyyeyi icmâl edelim.

Ders-34

Keldânîler Âb-su

İkisine bedel Yûnânîlerin ve Latinlerin "Uranüs" dedikleri semâ var idi ki ezeli bir tekevvün ile mütekevvün idi. Re²⁸⁹ ya'nî arz ile izdivâc ederek birçok çocukları oldu ki "Satürn" ilâhî ile "Siklob"²⁹⁰ ve "Titan" denilen 'afârît bunlardandır.

Sikloblar; Arjosî²⁹¹ ve Brontes²⁹² ve Stropes²⁹³ isminde üç devler ve gûller idiler ki alınlarının ortalarında yalnız bir gözleri olup ma'bûd-u a'zamın silâhı olan yıldırım bunlar yapmışlar. Oğlu Eskolab'ı²⁹⁴ Jüpiter yıldırım ile vurmuş öldürmüş olduğu için bilâhere Apollon ilâhî bunları kendi okuyla vurmuş öldürmüştür. Titan yalnız bir 'ifrit olup fakat birçok çocukları var idi. Jüpiter ile muhârebelerini karîben göreceğiz.

Yûnânîlerin "Kronos" dedikleri Satürn ise vâlidesi demek (174) olan Re ya'nî arzı tezevvüc ederek mâlikü'l-arz oldu. Büyük kardeşi Titan ondan sonra mülkiyyet-i arz kendisine intikal etmek ve binâen'aleyh Kronos erkek evlâdını yiyip büyümelerine meydan vermemek şartıyla râzı olduysada Kronos'un zevcesi oğlan doğurdukça bir taşı kundaklayarak kocasına yutturmak sûretiyle evlâdını kurtarmanın yolunu buldu. Bu sûretle kurtulan Satürnzâdeler; Yûnânîlerin Tros(?) ve Latinlerin Jüpiter ve Yûnânîlerin Poseidon ve Latinlerin Titan dedikleri ilâhlar ile Plüton ilâhıdır. O zamân hükûmet-i semâ henüz Kronos'ta olduğundan Satürn'ün bu hîlesini haber alan Titan, Kronos 'aleyhine isyân ederek onu hal' ile bir mahbese attı. Bu hâlde Jüpiter yıldırım esliha-i müdhişesiyle Titan ve evlâdı titanlar üzerine hücum ederek cümlesini helâk etti ve babasını tekrar sandal-ı hükûmet üzerine oturttu. Bu parlak muvaffakiyeti üzerine Jüpiter reîsu'l-ma'bûdîn tanılacağından Kronos oğlunu kıskanıp onun helâkı için hile ve hud'aya mürâca'at eylediysede Jüpiter ona dahî galebe ederek Kronos'u mülkiyyet-i

²⁸⁹ Gaea, Rhea

²⁹⁰ Cyclopes: Tek gözlü dev canavarlar

²⁹¹ Arges: Yıldırım

²⁹² Brontes: Gök gürültüsü

²⁹³ Steropes: Şimşek

²⁹⁴ Cyclope

semâdan tard eyledi. Romalıların i'tikâdınca bu hâlde Kronos İtalya taraflarında saklandı ki "saklanmak" ma'nâsına olan "Later"²⁹⁵ kelimesinden oralara "Latiyom"²⁹⁶ denildi. "Latin" lafzına dahî bu kelime müştak minhu oldu. İşte Jüpiter'in Titanları mahv ederek reîsu'l-ma'bûdîn olması Bel-Marduk hikâyesinin 'âdetâ aynıdır. Bu hurâfe sâdece bir hikâye olarak telakkî olunmayıp Satürn'ün mevlûdlarını yemesi vakt ve zamân denilen kudretin kendi mevlûdları demek tekevvünâtın er geç mahv olması demek olduğu tarzında te'vîlâta girişilmiş ve hurâfât-ı Yûnâniyyenin kâffesi hakkında (175) bu yolda te'vîlâta yol açılmıştır ki "Ahmed Metin ve Şirzâd" ve "Te'affûf" nâm romanlarımızda yalnız Venüs ilâhenin vakâyı'-ı fâhişânesi hakkındaki te'vîlât-ı latîfeyi îzâh etmiş idik. Mütâla'a edilir ise hem bu te'vîl-i hurâfât mes'elesi hakkında bir fikr-i tâm peydâ edilmiş olur hem de Edebiyyât-ı Yûnânîyyenin letâfet-i hakîkiyyesinden bir numûne görülmüş olur.

Arz ve semânın mâliki bir ilâh-ı a'zam fikri ilk Keldan'da dahî peydâ olmuş değildir. Müsteşriklerin tahkîkine göre böyle bir ilâh Hindistan'da dahî "Dianos"²⁹⁷ nâmıyla mevcûd olup hattâ Yûnânîlerin Zos'u (Zeus) Deos ismi de bu kelime-i Hindiyeden müştak olduğundan müsteşriklerin şüphesi yoktur. Demek oluyor ki Jüpiter Yunanista'a doğrudan doğruya Keldan'dan değil Hind'den gelmiştir. Gerek Yûnânîler ve gerek Latinler nezdinde bu ilâh insânların ve ilâhların sultân-ı 'aliyyü'l- a'lâsı diye telakkî edilir idi. İlk şöhreti intizâm-ı umûr ve ta'yîn-i ahlâk sûretinde olup babası Kronos'un bel' etmesinden kurtarıldıktan sonra vâlidesi Ra onu Girit cezîresine saklamıştır ki orada²⁹⁸ "Âmalte"²⁹⁹ nâmındaki keçi tarafından emzirilerek Göretler ile Kuryânetler tarafından ta'lîm ve terbiye edilmiştir.

Bel-Marduk her tekevvüne bir ilâh ta'yîn etmesi gibi Jüpiter dahî hükûmet-i cihânı evvelâ kardeşleriyle taksîm ederek deryâların hükûmetini Neptün'e, vezîr-i zemîn ve cehennemlerin (âhiretin) hükûmetini de Plüton'a verdi. Rûy-u arz ile semâyı doğrudan doğruya kendi hükûmetine tâbî kıldı. Bir aralık "Jeanlar"³⁰⁰ denilen 'afârît dahî nerbânlar kurarak göklere hücum etmeye kalkışmışlar ise de Jüpiter'in şiddetli müdâfa 'asıyla mahv olmuşlardır. Silâhı hepsine yıldırımdır. (176)

---

²⁹⁵ Latere, Latium

²⁹⁶ Latium

²⁹⁷ Dyaus Pitar

²⁹⁸ Eserde "Derâre" olarak geçmektedir.

²⁹⁹ Amaltheia

³⁰⁰ Canace, Aloeides

Jüpiter'in bin türlü vukû'âtı daha vardır ki bir büyük kısmı da ilâheler ve benât-ı beşer ile mu'âşakalarıdır. Karargâh-ı ma'bûdîn olan Olimp dağı sekene-i semâviyyesi o sûretle husûle gelmiştir. Cümlesini ta'dâd iltizâmına, mecbûr olduğumuz ihtisâr mâni' olmuş me'ahâzâ ba'zılarını her hâlde ihtâr eylemek zarûriyâtındandır.

Evlâdı .....³⁰¹ “Junûn”³⁰² tesmiye eyledikleri “Hemedan”dan³⁰³ tevli'd ettiği “Volkan”dan³⁰⁴ başlar ki Yûnânîler “Hefalistos”³⁰⁵ derler. Hebe³⁰⁶ ve Mars³⁰⁷ dahî böyle doğmuşlardır. Bu Junûn Kronos ile Ra tevellüd etmiş bir ilâhedir ki Jüpiter'in hem hemşiresi hem de karısı olduğundan Jüpiter nasıl melikü's-semâ ise Junun dahî öylece meliketü's-semâdır. Mu'âşakay-ı 'afifânenin ilâhesidir. Gâyet güzel ve gâyet mütekebbir ve müte'azzım olduğundan “Tavus Kuşu” ona nisbet edilmiştir. Büyük oğlu Volkan ateş ve volkan müekkili olup bu ilâhın da Hind'den intikâl etmiş olduğunu müsteşrikler “Hefestosî”³⁰⁸ ism-i Yûnânîsinin iştikâkından hükmetmektedirler. Gâyet çirkin ve biçimsiz bir şey olup ebeveyni onu göklerden yeryüzüne ativermişlerdir ki Lemenus³⁰⁹ (Limni) cezîresine düşerek topal olmuştur. Sebeklob³¹⁰ larla berâber Jüpiter'e yıldırımlar i'mâl ediyor idi. Minerva ilâhesini bir balta darbesiyle Jüpiterin başından çıkardığı gibi ilk insân olarak Jüpiter'e isyân eden Brometeyi³¹¹ karkas dağına bağlayan dahî Volkan'dır. Hüsn ve melâhat ilâhesi Venüs'ü Jüpiter Volkan'a tezvîc etmiş ise de o şüh-u tab' âşufte kocasına dâimâ hıyânet etmiştir. Birçok evlâdı da doğarak millet-i ilâhiyyeyi büyütmiştir. Jüpiter ve Hera(dan)³¹² doğarak binâen'aleyh Volkan'ın kardeşi olan Hebe gençlik ilâhesi olup ilâhzâde ve nîm ilâh Herkül (177) nâm(tam) ilâh mertebesine vâsıl olduğu zamân Hebe ona tezvîc edilmiştir. Mars ise Yûnânîlerin “Ares” dedikleri cenk ilâhı olup 'askerlerin hâmîsi sayılır. Âşufte Venüs ile birlikteyken Volkan tarafından basılmış birçok âsâr-ı şecî'ânesi pek güzel menkîbeler vücûda getirmiştir.

³⁰¹ İsmi veya sıfatını okuyamadığımız bu tanrının Zeus (Jüpiter) olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü tanrı Vulcan; Zeus ve Hera'nın çocuğudur.

³⁰² Juno, Hera

³⁰³ Kaynaklarda böyle isimle ne aynıyla ne de farklı bir şekilde rastlamadık ancak bahsedilen kişinin “Hera” olması gerekmektedir.

³⁰⁴ Vulcan

³⁰⁵ Hephaistos

³⁰⁶ Ganymede

³⁰⁷ Ares

³⁰⁸ Hephaistos

³⁰⁹ Lemnos

³¹⁰ Cyclope

³¹¹ Prometheus

³¹² Hera

Jüpiter'in benât-ı semâ ve arzdan birçok kadınlar ile sebk eden mu'âşakâtından daha birtakım ma'bûdlar dahî vücûda gelmişlerdir ki en başlıcalarından olmak üzere birkaç tânesini zikredelim: Evvelâ Fenike kralı Kadmus'un³¹³ "Semele" nâmındaki kızı ki Jüpiter ona âşık olarak şarâbda sarhoşluk müekkili olan "Bakos"³¹⁴ ilâhını tevlîd etmiştir. Sâniyen; Satürn ile Ra'dan tevellüdü hasebiyle birâderzâdesi olan ve buğday ve sâire hubûbât ilâhesi addedilen Seroz³¹⁵ ma'bûdeyi de Jüpiter baştan çıkarıp "Prozerpîn"³¹⁶ nâmında bir kız tevlîd etmiştir ki cehennemler ilâhı Plüton tarafından kandırılıp kaçırılmasıyla onun kraliçesi olmuştur. Kaçırılan kızını aramak için Seroz'un sergüzeşt u geşt u güzârı gâyet latîf menâkıba yol açmıştır. Sâlisen yine kendi akrabâsından kuvve-i hâfıza ilâhesi olan Menemusiden³¹⁷ Dokuz Muzları³¹⁸ tevlîd etmiştir. Gos³¹⁹ nâmında bir titanın kızı olan "Laton"³²⁰ dan dahî Diyan³²¹ ilâhesiyle Apollon ilâhını tev'em olarak tevlîd etmiştir ki Laton kadınların tevlîd ızdırâbâtına karşı bir ilâhe-i hâmiye olup Apollon dahî şems ve ziyânın sanâyi' ve edebiyât ve tabâbetin ilâhıdır. Yine tabâbet ilâhı olan Eskolab dahî işbu Apollon'un oğlu olup Jüpiter'in onu yıldırım darbesiyle öldürdüğü için ilâh-ı a'zama yıldırım i'mâl eden Siklopları vurmuş ve bu hareketin cezâsı olarak ma'bûd-u a'zam tarafından yeryüzüne nefy edilmiştir. Hâmisen, Atlas'ın kızı "Maya"³²² dan (178) "Hermes"i tevlîd etmiştir ki Latinlerin "Merkür"³²³ dedikleri ticâret ve hırsızlık ilâhıdır. Sâdisen, Tirent³²⁴ kralı Amfetriyon'un³²⁵ karısı Alkman'dan³²⁶ tevlîd ettiği Herkül'dür³²⁷ ki Yunanistan'ın en mühim kahramanlarından bir nîm ilâhıdır. Jüpiter bu hovardalığını yürütmek için birçok hayvânât vesâireye tebdîl-i sûret eder idi. Danae³²⁸ nâmındaki ma'sukesini bir altın yağmura tebdîl-i şekl ederek baştan çıkardı. Leda için de bir ânifiyyet kuşu sûretine girdi.

---

³¹³ Cadmus

³¹⁴ Bacchus, Dionysus

³¹⁵ Ceres

³¹⁶ Proserpine

³¹⁷ Mnemosyne: Uranüs ile Gaea'nın kızı olan Titan, Dokuz Muses'in annesi.

³¹⁸ Muses

³¹⁹ Ceos

³²⁰ Leto, Lat, Latona

³²¹ Diana, Artemis

³²² Maia: Atlas and Pleione'nin kızı.

³²³ Mercury

³²⁴ Tiryns: Argolis'te tarih öncesi şehir.

³²⁵ Amphitryon

³²⁶ Alkmene

³²⁷ Heracles, Hercules

³²⁸ Danae, Abantias, Dahana.

Urupayı³²⁹ bir boğa şekline girerek kaçırdı. Fakat bütün bu tevlîdât sâdece birer hikâye-i hurâfiyyeden 'ibâret olmayıp her birinin zımnında bir keyfiyyet-i hilkat mütezammindir.

Maksûdumuz bir Yunan mitolojyası yazmak olmadığı için Yunanistan ilâh ve ilâheleri hakkında bundan ziyâde ma'lûmât vermeyeceğiz. Eğer o cihete iltifât etmek lâzım gelse yüzlerce sahîfeler doldurmak îcâb eder. Zîrâ bu zemin büyük büyük cildlere sermâye-i iştiğâl olmuştur. Yalnız Yunanistan'da ilâh ve ilâhelerin kesreti ve her birinin bir şeyin müekkiliyyeti hakkında bir fikr-i mahsûs icmâli vermek ihtiyâcında bulunduğumuzdan şu icmâlimizle o ihtiyâcı tesviye etmiş sayılırız. Yine bu me'âbid-i Yûnânîyye hakkında ma'lûmât-ı mütemmîme olmak için arz edelim ki Selânik ile Glos arasında kâin Olimpia dağları iş bu ma'bûdlerin karargâhı i'tikâd olunup yeryüzü sekene-i insâniyyesinden hiçbir kimse o dağa çıkamadığı hâlde cebelin sekene-i ilâhiyyesi ne zamân isterler ise yeryüzüne inebilirler idi. İlâhlar benât-ı beşer ile ilâheler ebnây-ı âdem ile istedikleri yolda münâsebetle girişebilip bu münâsebetler fuşâ kadar da varır idi. Halbuki ilâh ve ilâheler kendi karargâhlarında dahî 'âdetâ bir ma'îşet-i insâniyye dâiresinde (179) yaşarlar idi. Ya'nî yerler içerler sarhoş olurlar gâh kavga edip gâh barışır ve kendi aralarında dahî fuhuşlar zinâlar vukû'a getirirler idi. Onun içindir ki bilâhere bir rabu'l- 'âlemîni tefekkür etmiş olan hükemây-ı Yûnânîyye işbu Olimpia sekenesini bir alay çapkın sûretinde tasavvur ederek vücûdları tahayyül edilmesinden bile müteneffir olmuşlar ise de ne çâre ki Yûnânîler hak dîn kendi dînleri olduğuna şüphe edemeyerek vâkı'a hükemâ zamânlarında kendilerinin de şu dîn-i hurâfiye i'tikâdları kalmamak derecesine gelmişler ise de yine hükemânın bunlar 'aleyhine zerre kadar i'tirazlarına tahammül edemiyorlar idi. Dîn 'aleyhinde bulunanlara karşı kânunlarına pek şiddetli cezâlar yazmışlar idi. Hattâ ebu'l-hukemâ Sokrat dîn 'aleyhinde bulunmak ile bi'l-ittihâm ölüme mahkûm olmuştur.

Yûnânîler putperest idiler. Evvel dahî demiş olduğumuz vechile bunlar ilâhperest olmaktan ziyâde nefâyisperest olduklarından ma'bûd ve ma'bûdeleri hakkında her biri en büyük hayâlnüvîs-i üdebâyâ eşher-i âsâr olacak menâkıb îcâd eyledikleri ve en fasîh ve belîğ şu'arâsı bunları selk-i nazma çektikleri ve en benâm mûsikîleri o neşâyide rûha en ziyâde te'sîr edecek nağmeleriyle besteler yaptıkları gibi en mâhir ressam ve heykeltraşları dahî cemâl-i mutlak ve melâhet-i mutlaka olarak hayâllerinde ne kadar güzellik ibdâ' edebiliyorlar ise onu mermerler üzerine nakl ediyorlar idi. Binâen'aleyh

---

³²⁹ Europa

Yûnânîlerin ve onlara tebe'an Romalılar'ın ibdâ' eyledikleri eserler kadar mükemmel âsâr-ı san'at hiçbir millete müyesser olamamış ve'l-hâletu hâzihî müzelerimizde hıfz olunan numûneleri zamân-ı hâzır san'atkarlarına meşk olmak ehemmiyetini muhâfaza etmekte bulunmuşlardır. Asnâm-ı yûnâniyye yalnız ma'bûd ve ma'bûdelerin sûretlerinden de 'ibâret değildir. (180) Belki bunlara 'atf ve isnâd olunan sergüzeştlerin en güzellerini bir levha-i mücesseme olarak mermer üzerine de nakl etmişlerdir. Hele nîm ilâh 'addolunan kahramanlara isnâd olunan vakâi' hakkındaki sûretler sanki o vak'ayı ra'yu'l- 'ayn görüyormuşuz gibi bir te'sîri hâvîdir. Meselâ Venüs ilâhe ile Ânşîz³³⁰ nâm kraldan doğmuş olan ve Truva³³¹ müdâfa'alarından bulunan Ene'nin³³² Truva'nın tahribinden sonra 'alîl babasını omuzuna ve bir çocuğunu eline alarak kaçması ve diğer bir çocuğu ile zevcesinin arkadan koşması o kadar güzel tasvîr ve hak edilmiştir ki bir nazarda şu vak'ay-ı mühimme-i târîhiyye insânın gözü önünde tecessüm ediverir.

Yûnânîlerden kütüb-ü dîniyye kalmadığı için dîn-i Yûnânîyi bi'l-küllîyye edyân-ı münderiseden 'addeyledik. Fakat ba'zı üdebâsının âsârında ma'bûdler ve ma'bûdeler haklarındaki sözler o kadar edîbâne ve ihtirâmkarânedirler ki eğer bunlarda kütüb-ü dîniyye kalmış olsa idi Hindistan'ın Vedalarından pek çok ziyâde güzel münâcâtı, tazarru'âtı, mehâmidi bunlarda bulacak idik fakat sonraları ma'bûdler ve ma'bûdeler haklarında ihtirâmın bu derecesi muhâfaza olunamamıştır. Menâkıb-ı mitolojiye tiyatro sahneleri üzerinde de tasvîr edilmekle başlayıp Olimpia sekenesinin ba'zı fuhşîyyâtı üzerine icrâ olunan tasvîrâtta bunları istihzâ etmek ve hallerini halkın nazargâh-ı ta'yîne koymak dahî üdebâ için bir eser-i mahâret 'addolunmuştur. Böyle olmasa idi Yunanistan'da hikmet, şu dîn-i bâtıla galebe edemeyip gâlibiyyet-i müstemirre hep dîn-i mitoloji de kalır. (181)

Ders-35

Yûnânîler yalnız istiklâl ve hâkimîyyet-i beldiyyelerine değil kendi hürriyyet-i şahsiyyelerine de o kadar meftûn idiler ki mecmû'u ancak bir vilâyet teşkîl edebilecek kadar küçük olan Yunanistan'ın yüzlerce aksâm-ı müstakilleye münkasim olup aralarında cenk ve cidâl eksik olmadığı gibi her kısım-ı müstakilde her şahs dahî kendisini bir

---

³³⁰ Anchises

³³¹ Troy, Truva, Troya

³³² Aeneas

hürriyyet-i mutlakaya mâlik görür idi. Binâen‘aleyh kralları, teb‘âları sürülerinin çobanı demek olduğu gibi papazları dahî umûr-u dîniyyede reîsleri demek olup yoksa başka yerlerde olduğu gibi Yunanistan’da ne krallarda istibdâd ve ne de papazlarda teğallüb görülmemiştir. Ma‘bedlerin himâyesi ve ‘umûmî yortuların idâresi emrinde kralların da papazlarla bir salâhiyetleri olup ma‘bedlerin irâdelerini de hâtifler sorup anladıkları için Yunan hükûmetine bir nev‘î “Teokrasi” yâ‘ni saltanat-ı ilâhiyye demek bile mümkünâtandır. Ma‘bedlerin dahl ve harcı cemâ‘atce ‘ibâdetlerin tertîb ve icrâsı emrinde hükûmetin bir hakkı, bir vazîfesi olup binâen‘aleyh bu mesellü işler ‘âdetâ umûr-u resmiyyeden ‘addolunurlar idi. Dînin bu vechile himâye-i hükûmet altında bulunması Hıristiyanlığın şuyû‘una kadar hüsn-ü muhâfazasını te‘mîn etmiştir. Eğer bu himâye olmasa idi hükemânın şu dîn-i hurâfîye muğâyir olan mesâlik-i hikmeti -Çin’de olduğu gibi- dîni, hikmete pek çabuk mağlûb eder ve dîn yerine hikmet galebe çalar idi. Zîrâ terbiye-i dîniyye insânlara çocukluk çağında verilmek lâzım gelip Yunanistan’da ise etfâlin terbiyesi papazlara değil filozoflara tevdi‘ olunur idi. Ancak kendi hikmetlerini ta‘lîm etmek üzere değil! Belki yine dîn-i hurâfîyi bir ahlâk-ı hamîde ile mezc ederek ta‘lîm etmek üzere! Bu yolda tasavvuru (182) olan mu‘allimler hükûmet tarafından dûçâr-ı muâhaze olurlar idi. Büyükleri tiyatrolarda ilâhî komedyaları temâşâ ederek kahkahalarla güldükleri hâlde gençlerin terbiyesinde kusur edenleri derhal muâhazeye şîtab ederler idi ki Sokrat’tan mâ‘adâ Fidiyâs³³³ ve Oripidi³³⁴ ve Aristo’ya dahî bu muâhazeler vâkî olmuştur.

Ma‘bedler pek muhterem idiler. Yunanistan zamân-ı tarîhesine girdiği hâlde bile Yunanistan’da me‘âbid-i kadîme demek olan mukaddes ormanlar ve etrâfı tahdîd edilmiş ücrâ yerler ve meydan bir yere konulmuş mezbahalar ve mihraplar bulunduğu gibi ma‘bedler dahî şehirlerin en yühsek yerlerinde yapılırlar ve etraflarına yüksek duvarlar çekilerek şehirlerin kalabalığından velvesinden muhâfaza edilir idi. Ma‘bedlerin maddî ma‘nevî levsden tahâretleri pek mültezem olup, bir cinâyeti sebk etmiş âdem ma‘bedlere giremez idi. Ma‘bedlerde kadın ve erkek arasında temâs cinâiyyattan ma‘dûd olup ma‘bedlerin bâ‘zılarında sanemin huzûruna hiçbir kimse giremez ve bâ‘zılarında o da yalnız ba‘zı zamânlarda yalnız papazlar girebilirler idi. Ahvâl-i ahlâkiyyesi meşkûk olan ba‘zı âdemler dahî büyük ma‘bûdlerin huzurlarına kabûl olunmazlar idi. Ma‘bedler her

³³³ Phidias: Yunan heykeltıraş

³³⁴ Euripides: Yunanistan’ın ünlü trajedi yazarlarından biri

hâlde, her türlü te‘arruzdan masûn olup oralara ilticâ edenler ta‘kîbâtan emîn oldukları gibi hükûmetin ve ba‘zı mu‘teberânın servet ve sâ mânları da oralarda hıfz olunur idi.

Ma‘bedler usûlen meşrik-i şems tarafına müteveccih olarak yapılıp kapıdan girildiği zamân karşıya gelen tarafa da ma‘bûdun heykeli konur idi. Kahramanlar nâmına yapılan küçük ma‘bûdlar ise bunun aksine bir vaz‘iyyette idiler. Kanlı kurbanlar ma‘bedler içine kadar getirilmeyip bu merâsim harîm-i (183) ma‘bedde icrâ olunur ve derûn-u me‘âbidde tekaddümât-ı kıymetdâr idhâl edilir. Bu harîmde gerek rûhânîlerin ikâmeti ve gerek dînî alaylar ile sokaklarda dolaşıldığı zamân isti‘mâl olunan edevât muhâfazası için ufak binâlar dahî bulunur idi. Belus’un³³⁵ kürek kemiği Argonotların³³⁶ bir gemi demiri ve tâzenin sefinesini veyâhut öteden beri holokost sûretinde yakılmış olan kurbânlar zamândan yapılmış bir mihrâb veyâhut bunların kanı döktürülerek i‘mâl olunmuş diğer bir mihrâb gibi şeyler eşyâ-ı mukaddeseden olmak üzere hıfz edilirler idi ki bunlar halkın başkaca mazhar-ı te‘abbüdü olur idi. Bu ‘âdet bilâhere Hıristiyanlığa dahî geçmiş ve Hazreti ‘Îsâ’nın bindiği eşeğin bir ayak kemiği veyâhut bir ‘Azîzin herhangi bir ‘uzv-u vücûdu olmak üzere birtakım eşyâya “Relik”³³⁷ nâmıyla te‘abbüd olunmakta bulunmuştur.

Papazlar müstahkar değil idiler. Ama halk üzerinde hiçbir tağallüpleri yok idi. Mısır’daki papaz kastını Yunanistan’da tasavvur ile kâbil değildir. Familyalarda papalar ve bir esnaf veyâ cemâ‘atin reîsi ve bir fırka-i ‘askeriyyenin kumandanı veyâhut büyük bir hükûmet rûknü ve hattâ bir kral dahî ‘arz-ı kurbân merâsiminde kendine tâbi‘ olanlara riyâset edebilir idi. Papazlara en büyük hürmet mensûb oldukları ma‘bûda edilir idi. Zîrâ hizmet ettikleri ulûhiyyetin himâyesi altında bulunup ba‘zı kere o ilâhın vekîli, timsâli diye de tahayyül edilir idi. Papazlar millet ve devletin hey’et-i ‘umûmiyyesinden ayrı bir şey ‘addolunmayıp tiyatrolarda, cemâ‘ât-ı ‘umûmiyye-i milliyede makâmları mu‘ayyen ve her hâlde erkân-ı devletten ma‘dûd olup ba‘zı menâhîde bile bulunabilirler idi. (184)

Ma‘bedlerin birçok hademesi olup bunlar meyânında müezzin gibi bir sûrette nağme-hân olanlar bulunduğu gibi ağılebi flavta çalmak üzere sâzendeler dahi bulunur idi. Hıdemât-ı şâkkada da ma‘bede mahsûs esirler istihdâm edilir idi.

Takdime me‘âbid-i Yûnânîlerin esâs ‘ibâdetlerini teşkîl ederek kanlı kurbânlardan mâ‘adâ meyve ve sebzeler ve dallarına budaklarına pastalar takılmış kıt‘aât-ı eşcâr ve

³³⁵ Bel, Belos, Ba‘al.

³³⁶ Argonauts: Kahramanlar takımı.

³³⁷ Relic

sûret-i mahsûsada yapılmış tatlı tatsız, yağlı yağsız poğaçalar ve kurbân edilmek üzere canlı koyunlar, keçiler, sığırlar, domuzlar ve ba‘zı yerlerde ba‘zı ma‘bûdlara atlar ve köpekler dahî takdîmât meyânına dâhil olurlar idi.

“Libasyon” ya‘nî saky dahî kurbân gibi bir nev‘-i ‘ibâdet olup esâsen saky-i bi‘l-hamr sûreti icrâ olunur ise de süt ve “İdromil”³³⁸ dedikleri bal ve bira memzûcü veyâhut bal, yalnız bira bu tarz-ı ‘ibâdete dâhil olurlar idi. Usûlen her ma‘bûd için kendi hâl ve şânına mahsûs bir takdime olduğu gibi yine her ma‘bûd veyâhut her ‘ibâdethâne için vakt-i kurbân başkaca mu‘ayyen idi. Büyük ilâhların takdimeleri sabahları ‘arz olunup daha aşağı olanların akşam takdîm olunur idi. Kurbân edecek olanlar için münâsîp vakitler dahî mu‘ayyen idiler. Bir galebeden sonra ve ictimâ‘-ı ehâlîden evvel ve tahlîf olunacağı vakit bir mu‘âhede ‘akdi ve bir günâhtan istiğfâr münâsebetiyle ve mühim bir işe başlanır iken ve hîyn-i tehhülde ve bir seyâhate gider veyâhut ‘avdet eder iken ve pek büyük bir beşâret alındığı zamân ‘arz-ı kurbân ve tadîm-i hedâya lâzım gelir idi. “Hekanomid”³³⁹ nâmıyla yüz kurbâna kadar ‘arz edilmek dahî var idiysede ağlebinde kurbânların (185) mikdârı bu ‘adetten pek aşağıda kalır idi. Kanlı kurban ‘arz olunduğu zamân ufak bir parçayı yakmak ‘âdeti muhâfaza olunmuş ise de bunun içine kıymettâr buhurlar katmak derecesinde tekâmül dahî edilmiştir. Kurbânı ‘arz eden luhûmun bakiyyesiyle ahibbâsına bir ziyâfet çeker ve eğer hükûmetin ‘umûmî kurbânı ise ehâlîye bir ziyâfet-i ‘umûmî verilir idi. Yine kanlı kurbân takdîminde papaz gâyet güzel tertîb olunmuş bir du‘âyı cehren okur ve cemâ‘at dahî onu cümle be cümle tekrâr eyler idi. Kurbânsız ‘ibâdetlerde dahî du‘â okumak mu‘tâd olup bu du‘âların herbiri birer nüsha-i nefise-i edebiyye ‘addolunabilecek kadar güzel tertîb olunurlar idi. Fakat Yunanistan me‘âbidinde bu sûretle merâsim-i mahsûsa ile okunan du‘âlar yalnız hayır du‘âlar olmazlar idi. Bed-du‘âlar dahî okunur idiler. Meselâ Âtina’da ictimâ‘-ı ‘umûmî-i ehâlî muvâcehesinde okunan du‘âlar memleketi Îrânîlere teslim edecek olanlar veyâhut zimâm-ı hükûmeti gasb eyleyecekler ‘aleyhine la‘netler okunduğu gibi yolunu kaybetmiş âdemlere yol göstermeyenlere ve ateş isteyenlere red ile cevâb verenlere ve bir mevtâyı defnetmeyenlere dahî lâ‘netler okunur idi. Bu ‘âdet bilâhere Hıristiyanlığa da geçerek “Maledisyon”³⁴⁰ nâmıyla kilise husemâsı ‘aleyhinde okunduğu gibi Aforoz sûretine kadar da vardırılır. Ma‘bedlerde verilen va‘azlar esnâsında filanca ve filanca kabâhadleri irtikâb

³³⁸ Hydromel, Mead: Bal ve sudan fermente edilmiş alcollü içecek.

³³⁹ Hecatomb

³⁴⁰ Malediction

etmeyeceklerine dâir cemâ'ate yemîn verdimen dahî merâsim-i 'ibâdetten 'addolunur idi. Nazar-ı mütâla'amıza vâsıl olan ba'zı tercümelere nazaran bunlar cevâmi-i şerîfe de cemâ'ate istiğfâr okunmaya veyâhut tecdîd-i îmân ettirmeye benzer şeyler idiler.

Ma'bedlerde 'ibâdet-i 'umûmiyyeden mâ'adâ herkesin hânesinde i'bâdât-ı (186) husûsiyyesi de var idi ki filanca ve filanca ilâh ve ilâhenin medh ve senâsı yolunda şeyler olup fakat bu medâyîh yolunda o ilâhtan şunu bunu istemek dahî dâhil idi. Lâkin 'akîdeleri gevşediği zamânlar Yûnânîler bu husûsî 'ibâdetleri hemen de terk eylediler.

Her ma'bûdun kendi hâl ve şânına göre 'ibâdet etmek asıl Yunanistan'da var idi. İştâr gibi Venüs ilâheye edilen 'ibâdet dahî fuhşperestâne idi. Keldan'da sabah yıldızı sıfatıyla Venüs'ün 'afifâne olan tavrı Yunanistan'da Minerva'ya intikâl ederek yalnız fuhş ciheti Venüs'e kalmış olduğundan onun yortusunda fuhş mübâh olur idi. Şarâb ilâhı olan Bakos yortusunda ise sarhoşluk 'ibâdetten ma'dûd idi. Bakos râhibelerine "Metadlar"³⁴¹ denilir idi ki sarhoşluk bunların şi'âr-ı mahsûsu idi. Hattâ Likorğ³⁴² nâmında bir kral bu karıların rezâlet-i meyperestânelerini men' etmek istediği için Bakos'un kahrına uğramış ve halkın yed-i intikâmında mahv edilmiştir.

Yunanistan'da bir âdem doğduğu, evlendiği, öldüğü zamân ma'bede mürâca'at mecbûr olup bu merâsimin her biri için du'âlar müretteb edilir ki bu ahvâlin mensûb olduğu ilâh ve ilâhelere o âdemi tavsiye ve takdîme ve onun hakkında lutf ve keremini diriğ etmemesi için istihâme dâir söylenen sözler gerçekten pek güzel tertîb olunurlar idi. Hele Mısır'da olduğu gibi burada dahî mevtâlar pek mukaddes olup artık 'âlem-i 'illiyîni ulûhiyyete girecek olan mevtâ hakkında celb-i merâhim-i ma'bûdîn için o kadar güzel sözler söylenir idi ki bunları işiten akrabâ ve te'allükâtı bu emvâtının mazhar-ı 'avâtıf-ı ilâhîye olacağına hiç şüpheleri kalmaz idi. Bu merâsim-i 'ibâdet (187) dahî tamâmıyla Hıristiyanlığa girmiştir. Ve Volter'e³⁴³ isnâd olunan bir söz olmak üzere güyâ Volter demiş ki: "Kilise olmadıkça ne doğabiliriz, ne evlenebilir, ne de ölebiliriz." Bu ne kadar takyîd!

Mısır ve Fenike ve Keldan dînlerinin müdâhalelerinden dolayı gâyet muğlak bir sûret almış olan Yunan dînini şu kadar icmâl etmiş olmaklığımızı kafi görmeye mecbûruz. Me'hazimiz olan Chantepie de la Saussaye bu icmâl için yüzlerce büyük sahâyif doldurmuş olduğu hâlde hemen de bundan ziyâde haber vermemiştir. Kendi gönlünün

³⁴¹ Meneads, Bacchae, Bacchantes, Bassarides.

³⁴² Lycurgus: Edonya Kralı

³⁴³ Voltaire

arzusu derecesinde haber verecek olsa idi binlerce sahîfeler doldurur idi. Maksûd Yunan dînini bir Yûnânî kadar öğrenmek olmayıp onun hakkında bir fikr vermek olduğuna göre bu kadarını da kâfi görürüz. Hatm-i kelâmımızda şunu ‘arz edelim ki: İşte bu dîn-i kadîm hikmet-i Yûnâniyyeye encâm-ı kâr mağlûb olarak yalnız âhâd-i nâsı nezdinde ve o da bir sûret-i za‘îfede mevcûdiyyetini Hıristiyanlığa kadar güç hâl ile muhâfaza edebilip o mevcûdiyyeti dahî Hıristiyanlık mahv etmiştir. Kibâr nezdinde ise daha Sokrat zamânında hikmet-i ‘akliyye işbu hikâyât-ı mankule dînine galebe etmiş ve onu makbûliyyet sahasından sürüp çıkarmıştır.

Slav, Cermen ve Selt Dînleri

Avrupay-ı şimâlî ve vustâ ehâlîsi olan ve hattâ ba‘zı aksâmı Avrupay-ı cenûbiye kadar da inmiş bulunan Barbarlar Romalıların fûtûh-u ‘askeriyyesine uzun uzadıya mukâvemet etmiş oldukları gibi Hıristiyanlığın fûtûh-u ma‘neviyyesine dahî ‘aynı mukâvemeti göstermişlerdir. Şu nokta-i nazardan bunlar bihakkın Tevrâtî olduklarını isbât etmişlerdir. Zîrâ Mâveray-ı Nehr ehâlîsi de evvelâ Zerdüşti (188) olan İran ve ba‘dehû Müslüman olan Berru’l-‘Arab ehâlîsine aynı mukâvemeti göstermişlerdir. Binâen‘aleyh bunların edyân-ı kadîmesi ezmine-i târihiyyemize kadar devâm etmiş ve hattâ edyân-ı mezkûrenin bir takım zünûn-u bâtilası bi’l-hassâ Rus ehâlî-i câhilesi nezdinde hâlâ bile berdevâm bulunmuş ise de Barbarların ‘akâidi hakkında müerrihîn-i edyânın tesâdüf eyledikleri ma‘lûmât o kadar mütehâlif ve mütezâddır ki bu tehâlûf ve tezâddın teşkil eyledikleri iğlâk karşısında erbâb-ı tetebbu‘ i‘tirâf-ı ‘acz eylemektedirler.

Cümlesi Asyay-ı ‘ulyâdan gelmiş olan akvâm-ı mezkûrenin dîn-i aslîleri Şâmânî olacağına şüphe edilemez ise de Şâmânî dîn-i fetişisi o vâsi‘ memâlike sûret-i yekpârede münteşir olmamış bulunduğu ihtâra bile muhtâc değildir. O hâlde Barbarlar edyânı hakkındaki tehâlûf ve tezâddın tâ Şâmânîlik’ten intikâle başladığı tahakkuk eder. Sâniyen Hindistan’ın tevhid-i Brahmânîsinden ve Furs’un tesniye-i Zerdüştisinden ve Yûnânîlere Romalılara intikâl etmiş olan Hıristiyanlığın teslîs-i Mısrîsinden dahî bunlara pek çok şeyler intikâl etmiştir. Zîrâ “Avrupa Edyân-ı Bedeviyyesi” dediğimiz zamân bunun Hıristiyanlık zamânına kadar değil, Müslümanlık zamânına kadar da ve hattâ kurûn-u vustâ târihimize kadar da devâm edegelmiş olduğunu gördüğümüzden mahlûtiyyetin bu derecesine istiğrâb bile etmeyeceğiz. Hakikat me’haz-i aslîmiz olan Chantepie de la

Saussaye'ın yüzlerce me'hazleri meyânında ibnü Fadlân³⁴⁴ nâmında bir de 'Arab seyyâhını görüyoruz ki 921 sene-i mîlâdîsinde Kafkas taraflarından girip bir hayli edyân-ı bedeviyye hakkında haberler vermiştir. İşte Avrupa barbarlarının kendileri gibi dînlerinin dahî bu kadar münkasim olduğu hakkında şöylece bir fikr-i mücmel-i 'umûmî peydâ eyledikten sonra bunları üç büyük mecmû'aya bi't-taksîm her birini ayrı ayrı tetebbu' edeceğiz. (189)

Ders-36

Slavlar

Şimdiki Prusya'nın Pumeranya ve Rusya'nın Lehistan ve Avusturya'nın Galiçya velâyetleri şark tarafında kalmak üzere Bahr-i Baltıktan Bahr-i Siyah'a kadar bir hat geçecek olur isek bunun şark tarafı Slavistan sayılmak lâzım gelir ki taksîmât-ı etnolojyası Târîh-i 'Umûmî derslerimizde görülür. Bu halk asıl Torqu-Tatar soyundan sayılabilir. Bu halk nezdinde yüzlerce ve hattâ mertebe-i te'lîhe vardırılan ervâh dahî hesâba katılırsa binlerce ta'dâd olunan ilâhlar meyânında on altıncı 'asr-ı mîlâd mebdâdîsinde Simon Grono³⁴⁵ nâm müellifin haber verdiği vechile "Patrollo"(?) ve "Patrimpo"(?) ve "Pekirto"(?) nâmlarıyla bir akîde-i teslîs mevcûd imiş ise de yalnız rüesây-ı dîniyyeye mahsûs olup 'avâmm-ı nâs bundan haberdâr değil imişler. Birisi fâ'il-i hayr ve diğeri fâ'il-i şer olmak üzere bir de tesniye 'akîdesi haber verilir ise de bu dahî 'amîm olmayıp fakat bunlarda bir "panteizm" ya'nî vahdet-i vücûd 'akîdesi görülüyor ki 1326 senesinde Peter³⁴⁶ nâm müellifin yazdığı vechile bu halk ve bâhusûs şimdiki Purusya ülkesinde sâkin olan ahâlî nezdinde mahlûkâtın kâffesi ilâh olmaktan ibârettir. Ay, güneş, yıldızlar, gök gürültüsü, kuşlar, çârpâlar ki beş kurbağasına varıncaya kadar her mahlûk ilâh diye telakkî olunuyor ve ormanların, nehirlerin, tarlaların vesâirenin de ulûhiyyetleri i'tikâd ediliyor ki işte Mısır ve Hind dînlerinin memzûcü demektir. İşte bu panteizmden dolayıdır ki bu ahâlî nezdinde ilâhlar pek çok olup ba'zılarına "Devusonalar"(?) (ilâhın küçük oğlu) ve "Gotesisondayn"(?) (küçük mahbûb) tesmiye olunmasından Hıristiyanlık 'akîdesinden neş'et etmiş oldukları zann edilmiş (190) ise de

³⁴⁴ Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd: İdil Bulgar Hanlığı'na gönderilen Abbâsî elçilik heyetinin kâtibi ve bu seferi anlatan seyahatnâmenin yazarı.

³⁴⁵ Simon Grunau

³⁴⁶ Peter von Dusburg, Petrus de Dusburg

hatâsı tahakkuk etmiştir. Şems ve kamerden mâ'adâ zühre ve şafak dahî ilâh ittihâz edilmiş olmasından bunlara sâbiîlik dahî karışmış olduğu zann olunuyor. Bunlar meyânında “Perkotasi”³⁴⁷ ya'nî ra'd ilâhı cümlesinden ziyâde mescûd ve ma'bûd olup Purusya ahâlîsi tamâmıyla Hıristiyan olduktan sonra bile on yedinci asr-ı mîlâda kadar yağmur duâsını bu nâma îrâd edegelmişler imiş. Hâlâ dahî 'avâmm-ı nâs lisânında ismi söylenmekte imiş.

Bir takım cinler dahî mertebe-i ulûhiyyete vardırılmışlar ki ba'zıları her hânenin husûsî ilâhları imişler. Mısır ve Kelda'a bir müşâbehet. Bunların timsâli “Jîvat”(?) denilen hayye olup ona yiyecek dahî verirler imiş. İsmi de Hayye ve Mâr ma'nâsına “sağlık” demektir. İhtimal ki bizce bir yılanın hâne sâhibi olması i'tikâdı da bundan kalmadır. Fâ'il-i şer olan bir çok ervâha da “Dyu”³⁴⁸ denilir idi ki Avesta'nın³⁴⁹ “Devâ”sı³⁵⁰ olacağı derkârdır. Bunlardan “Lema”(?) kadınların vaz'-ı hamllerini himâye eder imiş. Yeri sürmeyi, hayvânât-ı ehliyye muhâfazasını, bal arılarının 'ameliyâtını, hasâdı himâye eden müteellihleri dahî var imiş ki hasâd himâyesine “Korşe”³⁵¹ denilir ve hıyn-i hasâd da son sap ve başaklardan bostan korkuluğu gibi bir insân yapıлып arz-ı ibâdet edilir imiş.

Asıl koyu Slav olanlar terakkiyât-ı fikriyyece daha geri olup Baltık taraflarındaki ahâlînin daha müterekkî oldukları putlarıyla puthânelerinden ve papazlarının intizamlarından istidlâl olunmaktadır. Bu papazların reîsine “Karyu”³⁵² denilip “Verelût”(?) denilir birçok papazlar dahî halka riyâset ederler imiş. Karyuya hürmet ve itâ'at pek büyük imiş. “Suvantovit”³⁵³ nâmında kesîru'r-ra's bir ilâh daha var ki Bahr-i Baltıkta kâin Rügen³⁵⁴ cezîre-i mukaddesesinde (191) Arkona nâm mahalde ma'bedi ve sanemi olup bunlar tâ 1168 senesinde Hıristiyanlığın galebesiyle hedm ve harâb edilmişler.

Polonya'da hadsiz hesapsız olan diyânet-i bedeviyye ilâhları bilâhere Romalı ilâhlar ile biraz takarrub hâsıl etmişler. Ya'nî Romalılar'ın menâkıbı Polonyalıları'nın menâkıbıyla karışarak yine hurâfeler teşekkülüne meydan açmışlardır. Daha şarkta

---

³⁴⁷ Perun, Perkunis

³⁴⁸ Dyeus

³⁴⁹ Zerdüştlüğün kutsal kitabı.

³⁵⁰ Devas, Daeva, Daiva

³⁵¹ Khors

³⁵² Krive

³⁵³ Svatovit

³⁵⁴ Rügen

bulunan Slavlar ise böyle bir te'sîre Bizans tarafından dûcâr olmuşlardır. Slavlar nezdinde bir ma'nây-ı 'umûmî ile ilâh demek olan "Yog"³⁵⁵ kelimesinin aslı zerdüş'ta 'bîrâtına kadar varmakta olup halbuki Torku-Tatar lisânlarında dahî bu kelimenin 'aynı ma'nâyâ delâlet etmesi şu dînler arasındaki münâsebet-i kadîmeyi gösterir. Eski Ruslar nezdinde en büyük ilâh "Peron"³⁵⁶ nâmıyla ra'd olup Novgorod³⁵⁷ ve Kief'de³⁵⁸ heykelleri mevki'-i ta'zîmde idi. Heykelleri ağaçtan olup başı gümüştan ve sakalı altından idi. Elinde bir çakmaktaşı tutup önünde de meşe ağacından mahrûk bir ateş mütemâdiyen yanar idi. Ruslar Hıristiyanlığı kabûl ettikleri zamân Vladimir³⁵⁹ (988) bu ilâhı atının kuyruğuna bağlayarak Denepir³⁶⁰ nehrine attı ise de hâtırâsını halkın zihninden çıkarıp atamadı. Sanki ismi "İlyâ"³⁶¹ya tebdîl olmuş gibi Rus 'avâmmı hâlâ onu büyük bir hiss-i hürmetle tahattur ederler.

Yalnız bu değil kevâkib arasındaki mu'âşakaya ve ilâhlar meyânındaki münâsebet ve bâhusûs ervâha ve bunlardan ve vampirlere ve kendi hânesine 'avdet eden rûhlara ve sâireye dâir olan 'akâid-i medeniyyeyi de muhâfaza edip şu kadar ki bunlara birer menkıbe-i hıristiyâniyye sûreti dahî vererek sanki Hıristiyanlık onlardan 'ibâret imiş gibi inanırlar. (192)

Cermenler

Bahr-i Baltıktan Bahr-i Siyâha kadar çektiğimiz hattın garb tarafındaki ahâlî dahî Cermen 'add olunacağı tabî'îdir. Fakat Cermen kavmiyyetinin hudûdunu Büyük Britanya'ya, Danimarka'ya, İsveç'e, Norveç'e vardırıktan ve esâsen Frenkleri, Gutları,³⁶² Lombardları da bunlar meyânına kattıktan sonra bu cümley-i 'azîmeden Fransa ahâlîsi olan Gulvalar'³⁶³ ayıracağız ki onlar dahî 'an asıl Selt aksâmından bulunmakla berâber Roma medeniyyet ve lisânına külliyyet derecesinde takarrublarından dolayı Avrupa Par(a)ları meyânında dahî müstakil bir kısım teşkil etmişlerdir. Bunlardan başkaca bahsedeceğiz.

---

³⁵⁵ Bog

³⁵⁶ Perun

³⁵⁷ Novgorod

³⁵⁸ Kiev

³⁵⁹ Price Vladimif of Kiev

³⁶⁰ Dnieper

³⁶¹ Elijah

³⁶² Gotlar, Goths

³⁶³ Galler, Galyahılar, Keltler

‘Âlem-i medeniyet olan Roma, Slavlar’dan evvel Cermenler’in tettebbu‘-u ahvâline girişmiştir. Dördüncü ‘asr-ı mukaddem mîladdan bed ile Kaysar-ı Rûm’a³⁶⁴ ve Romalı müerrih Tasit’e³⁶⁵ kadar birçok mu‘teberân-ı meşâhir Cermenler hakkındaki tettebbu‘larını yazmıştır. Cermen milletleri kendi tettebbu‘-u hâllerine verilmiş olan ehemmiyyetten mağrûr olmakta iseler de hakikat hâlde bundan ziyâde görmüşlerdir. Zîrâ haklarında tahkîkât ve tettebbu‘ât icrâ olundukça asıl en kadîm Cermenlikleri de o nisbette unutulmaya başlanmıştır. Bir sûrette ki bunların cevelânât-ı ‘askeriyye ve ahvâl-i medeniyyelerine dâir vâkı‘an birçok şeyler öğrenilmiş ise de dîn-i kadîmleri hemen de unutulmak derecesine gelip yeniden keşfi için elde edilebilen âsârdan istihrâca mecbûriyyet el vermiştir. Chantepie de la Saussaye diyor ki: Şarlman’dan³⁶⁶ bed’ ve cebren ve ba‘dehû krallarının teşvîkât-ı müessiresi ile (yâ‘ni yine cebren Hıristiyan olmaya başlayıp İngiltereye, İskandinavya kadar sokulan misyonerler himmetiyle mîlâdın ilk bin senesinden sonra Hıristiyanlık buralarda gereği gibi intişâra başlamış ise de ‘akâid-i kadîme-i câhiliyyelerini muhafazada pek büyük sebât (193) göstererek fakat ‘akâid-i cedîde-i Hıristiyâniyyeyi de onlara kattıklarından bunların dîn-i kadîmlerine misyonerler ve onlara peyrâv olan papazların yazdıkları evâmîr ve nevâhi ve mevâ‘ızdan istidlâle yol açıldı.

Câhiliyyet ile Nasrâniyyetin bu memzûciyyeti derecesini takdîr için yine Chantepie’nin şu sözüne dikkat etmelidir. Diyor ki: Cermenlerin ahvâl-i bedeviyyelerini bize terk ettikleri hurâfât-ı kadîmeden anlayacak isek de bunların devr-i kahramânîsi demek olan zamânlardan kalma hurâfelerin bir tânesi bile hâlis putperestlikleri zamânından doğruca itikâl etmiş değildir. Cümlesi henüz yarım bir sûrette aldıkları Hıristiyanlıkla memzûcen intikâl etmiştir. Yunanistan’da “Âer”³⁶⁷ şu‘arâsı olduğu gibi Cermenler nezdinde dahî “Skalt”³⁶⁸ denilen şu‘arâ olup bunların krallar ve e‘âzım ikâmetgâhlarında ve mehâfil-i nâsta inşâd eyledikleri eş‘âr binlerce hurâfeleri ihtivâ ederler. “Eroa”(?) nâmıyla efvâh-ı nâsta okuna gelen şarkılar dahî bu hurâfeleri gittikçe zenginleştirirler. O kadar ki hikâyât-ı hurâfiyyesi Cermenler kadar çok hiçbir millet yoktur. Fakat dîn-i kadîm-i bedeviyyânelerine dâir bunlarda edilebilen istifâde pek azdır.

---

³⁶⁴ Sezar, Julius Caesar

³⁶⁵ Publius Cornelius Tacitus

³⁶⁶ Charlemagne

³⁶⁷ Aoidos

³⁶⁸ Scald

Animizmden sonra Fetişizm dînlerce ilk tekâmül olduğu her dînde mahfûz kalan zünûn ve ‘akâid-i fetîşiyeden müstedel olduğu gibi bu hâlde Cermenlerde dahî görülmüş. Ervâha i‘tikâd tamâmıyla mahfûz olmaktan fazla sihre, tatayyura, rü’yâya dahî büyük ehemmiyet verirlerdi. Bir atın kişnemesinden ma‘nâlar istidrâcı Moğollara lâyük olacak ‘akâid-i fetîşiyeden değil midirler? “Proktel”(?) ve “Delda”(?) gibi nâmûsu teşhîr edilmiş olan bâkireler falcılıkta büyük mahâret gösterirler imiş. (194)

Cermenler nezinde dîn ve siyâset ikisi bir iş hükmünde tutulduğu görülüyor. Vâkı‘a papaz kastı yok. Me‘âbidde münzevî ve halktan mestûr âdemler yok. Papazlar riyâset-i dîniyyeden mâ‘adâ kadı ve siyâsî dahî oluyorlar. En kadim zamânalara kadar ircâ‘ olunan hurâfâta göre insân kurbânı derecesine kadar varan merâsim-i dîniyye hep papazların sevkiyle icrâ olunuyor. İşbu merâsimin birçoğu ervâh için yapılıyorlar idiyse de Cermenler bu derece-i tekâmülün pek çok yukarisına çıkmışlardır. Kuvây-ı tabî‘iyyeye perestîşleri Slavların hemen aynıdır. Rüzgara, ra‘da, semâya, ateşe, arza ve sâir kuvây-ı tabî‘ata perestîşleri o kadar çok hurâfelere meydân açmıştır ki bunların mecmû‘una bir “Edebiyyât-ı Hurâfiyye” nâmını vermeye erbâb-ı tetebbu‘ mecbûr olmuştur. Me‘ahâzâ Cermenler fikirlerini ulûhiyyet mertebesine de vardırırmışlardır. Hattâ Sezar bunlarda “arz, volkan, kamer” nâmıyla bir teslîs dahî heber veriyor ise de hurâfâttan bunlar muvazzahen münfehîm olamıyorlar. Ama kesret-i ilâha i‘tikâdları muhakkaktır.

Asnâm-ı hirmâniyye gâyet şeci‘ ve cengâver ve rüesâyâ tebe‘an yek diğeriyle dâimâ cenk ve cidâlde bulunup hiçbir vakit yek vücûd ‘addolunabilecek bir itihâd yapamamış olduklarından ‘umûmî bir ilâhları da tahakkuk etmemiştir. Az çok ‘umûmiyyeti tahayyül olunabilen ilâhları ise her millet-i Cermâniyye kendilerince bir başka nâm ile tesmiye ederek yine kendilerine mâl etmişlerdir. Bu hâlde her birini biraz sonra bir millet-i müstakille-i cedîde hâlinde gördüğümüz milel-i Cermâniyyenin her birinin bir ilâh-ı mahsûsu olduğu gibi bir milleti teşkîl eden ‘aşâir ve aksâm-ı kesîreden her birinin birer ma‘bûd-u mahsûsu (195) olup hattâ az çok meşhûr olan ‘âilelerin dahî me‘âbîd-i mahsûseleri var idi. Bu hâlde Cermenler yalnız Slavlara değil daha birçok milel-i şarkiyyeye benziyorlar idi.

‘Umûmiyyeti az çok tahayyül edilmiş olan ilâh ra‘ddan ‘ibâret olan “Tor”³⁶⁹ olup bu nâm Norveç ve İzland halkı beyninde ma‘rûf idi. Bu ilâhı Almanlar dahî “Donar”³⁷⁰

³⁶⁹ Thor, Tor, Tror

³⁷⁰ Thor, Thunaer, Thunar, Thunaraz, Thunor, Vingthor.

nâmıyla mu‘teber tutarlar idi. Her iki nâm “Senyor” demektir. Sâir-i aksâm-ı Cermâniyyeden bâ‘zıları nezdinde de başka nâmlar ile tanınmıştır.

Cermen ilâhların zevceleri de var idi. Tâsit’in “Terra Mater”³⁷¹ diye tercüme ettiği arz vâlide-i yegâne kadın bir ilâhedir de bütün ilâhların zevcesi olmuştur diye bir i‘tikâd peydâ olmuş ise de kuvvet bulamamıştır. Yeratlı ilâhesi “Hel”³⁷² ve gök ve hava ilâhesi “Frija”³⁷³ gibi mahalleri de ta‘yîn olunan ilâheleri ilâhe-i vâhide diye hükmetmeye hakîkaten mahal yoktur. Fakat kocaları gibi karıları da her millet-i Cermâniyye nezdinde bir başka türlü telakkî edildiğinden ve bunlar hakkında binlerce hurâfeler dahî müretteb bulunduğundan bu bâbda bir tasnîf yapıpta ma‘lûmât-ı muvazzaha vermek imkân hâricindedir.

Cermenler ervâh perestliklerinden âzma bir de “Ğüller” ve “Cüceler” ‘akîdesi vardır ki bilhassâ bunlara isnâd olunan hurâfât ta‘dâd ve hasrın hâricinde gâyetle tuhaf şeylerdir. Bu mahlûkât-ı ‘acîbe bâzen tehlikeli harekâta bulunabilirler ise de ‘ale’l-‘âde mazarratsız olmak üzere i‘tikâd edilir. Ancak onları îzâha heves edecek olsak bitip tükenmeyeceği cihetle yalnız mevcûdiyyetelerini bir ihtâr ile iktifâ eyledik. (196)

Ders-37

Seltler

Seltler “Hind ve Cermenik” soyudurlar. Demek oluyor ki ‘an ‘asl Âryan olmakla berâber Avrupaya intikallerinde Cermen ırk-ı ‘azîmi içinde dâhil görülmüşlerdir. Fakat murûr-u zamânla bu soydan Cermen şu‘besi başka ve Gulva şu‘besi başka olarak ta‘yîn etmişlerdir ki Guluvalar bütün Avrupâ-i Garbîyi ve hattâ Büyük Britanya ve İrlanda cezîrelerini de istîlâ ederek Cermenlerden daha başka bir kavim olmak üzere tanınmışlardır. Selt nâmından Guluva nâmına intikâlleri o kadar eski bir zamânın vakâyı‘ından olmasa bile o zamân ve o zamândaki bu halk o kadar mechûlü’l-ahvâldir ki Guluva nâmıyla teşekküllerinden evvelki dînleri tetebbu‘ edilmek lâzım gelir ise. Pek büyük müşkilâta dûçâr-ı hayret eyler. Vâkı‘a Romalılar Seltler hakkında birçok ma‘lûmât yazmışlardır. Lâkin o ma‘lûmât Seltlerin Guluva sûretindeki teşekkülleri zamânına âit ma‘lûmât olup o zamân ise Seltler Cermenliği pek ziyâde azaltmış olmaktan mâ‘adâ

³⁷¹ Hertha, Iron Lady

³⁷² Hela, Helia, Urd, Urth.

³⁷³ Frigga, Friga, Frigg, Frija, Frygga

Guluvalığı da Romalığa gereği gibi takrîb etmişler idi. Taklîd isti'dâdı bu halkın en ziyâde câlib-i nazar-ı dikkat olan bir isti'dâdır. Romalılar ile muhârib oldukları hâlde yine tekâmülât-ı medeniyyelerini hattâ lisânlarınca teceddüdât-ı vâkı'alarını Romalığa takrîb ediyorlar idi. Nasıl ki tekallübât-ı dîniyyeleri de böyle olmuştur. Dördüncü 'asr-ı mîlâdda Hıristiyanlık henüz İtalya'da bile intişâr edemeyerek birçok mevâni' karşısında bulunur iken birkaç misyonerin Britanya'ya (197) ve İrlanda'ya kadar sokulmaları üzerine o cezâyir-i be'îdede intişâra başlamıştır. Bunun sebebi Seltlerde gerek medeniyet ve gerek dîyânet için şarktan berâber getirdikleri büyük bir isti'dâd olup o isti'dâdın yârdımıyla her iyi şeyi sâir barbarlardan daha çabuk ve daha mükemmel takdîr edebiliyorlar idi. Ancak gerek Roma medeniyetine ve gerek Hıristiyan dînine bu suhûlet ve sur'at-ı takarrubları işi bir hâle getirmiştir ki Sezar ve Tâsit ve sâir Roma kudemâsının bunlara dâir verdikleri en eski haberler meyânında Romalığa, Hıristiyanlığa ve hattâ Yahûdîliğe 'âid olan şeylerin kesretinden asıl Seltliğe 'âid ma'lûmât-ı sâfiye nedret peydâ etmiştir.

Müeyesser olabilen tedkîkâtan anlaşılabilirdiğine göre Seltlerin dîni 'an 'asl dîn-i Zerdüşti üzerine mübtenîdir. Fakat dîn-i Zerdüşti bir tesniye dîni olduğu hâlde Seltler kesret-i ilâh dîninde görülmüşlerdir. Teksîr-i me'âbîdin mevridi ise Sâbiîlik olduğu pek meydândadır. Zîrâ şemsten, kamerden mâ'adâ bir hayli ecrâm-ı semâviyyeye dahî birer isim vererek kendilerine ma'bûd edindikleri görülmektedir. Yûnânîlerin asılları olan Hiper-Yûnânîlere ve Romalılara intikâl etmiş olan me'âbîd-i mitolojyada bâ'zıları dahî işbu Seltlere intikâl etmişlerdir. O kadar ki bunların Hiper- intikâl etmiş olmaları hakkındaki ihtimâl kadar daha geç bir zamânda doğrudan doğruya Roma'dan intikâl etmiş olmaları ihtimâli de kuvvetlidir.

Birçok ilâhlar meyânında "Esus"³⁷⁴ ilâh-ı a'zam olup onun kudreti nihâyetsizdir. Bütün kâinâta feyz bahşeden odur. Yeryüzünde meşe ağacı olup, meşe ağacı kendi peydâ ettiği tuzağından ya'nî özünden aslâ münfekk olmadığı gibi Esos dahî kendi yarattığı mahlûkâtan aslâ (198) münfekk olmaz. Tuzağı besileyen mâyi'-i mugaddî dahî Esos'dan gelir. Bir aralık Pâris'te keşf olunmuş bulunan bir Guluva mihrâbında Esos'un resmi menkûştur ki bir meşe üzerinden tuzak keser vaz'iyetinde tasvîr olunmuştur. Bu dîn erbâbı için güz faslında meşelerin yapakları sarardığı zamân merâsim-i dîniyye ile ormanlardan meşe ağaçlarından tuzak kesip toplamak dahî en mühim merâsim-i dîniyyedendir. Esos'un bir ismi de "Garuma"³⁷⁴ dır(?) ki had ve payân olmamak hasebiyle

---

³⁷⁴ Hesus, Esus

bir dâireye teşbîh olunduğu için bu isim verilmiştir. Zîrâ “Garuma” dâire demektir. Başka ismi de “gayr-ı ma‘lûm” ma‘nâsıdır ki âsâr-ı kudretiyle ma‘rûf -u cihân iken zâtı gayr-ı ma‘lûm olmasından dolayı bu ‘unvân verilmiştir. (Mâ ‘arafnâke hakka ma‘rifetike yâ ma‘rûf)

Ebdâmı terk eden rûhları bedenlerine i‘âde eden Esos insânların ölümden korkmalarını ve mevti tahkîr etmelerini ister idi. Ölümden niçin korkmalı ki hayâtı yine i‘âde etmeyi Esos mütekeffildir. Binâen‘aleyh Seltlerin en büyük fazîletleri istihkâr-ı mevt idi. Cânlarıyla cömertlik etmek hiçbir kavimde bulunmadığı hâlde Seltlerde var idi. Her ne sûretle olur ise olsun öldürülecek bir âdem yerine bir miktar paraya mukâbil bir Selt kendisini ‘arz edebilir idi. Ama para tamâmıyla değil zira alacağı parayı ahıbbâsına taksîm ederek ba‘demâ mütebessim bir çehre ile kurbân veyâhut sâhib-i satırın önüne oturur idi. Esos’dan sonra Seltlerin en ziyâde tebcîl eyledikleri ulûhiyyet “Talâkat”³⁷⁵ ulûhiyyeti idi ki Roma mü‘elliflerinden Kâtun³⁷⁶ bunun ismini latince olarak “Arkoneloki”(?) diye kaydetmiştir. Bu ilâhın insânlara bahşettiği feyiz o kadar kuvvetlidir ki bir âdem birçok âdemin irâde ve ihtiyârını (199) kendi irâdesine rabt ediverir. Onun için bu ilâhı bir âdem sûretinde tasvîr ederler idi ki ağzından birçok incecik altın zincirler çıkıp her birinin diğer uçları birçok insânlara marbût görülür. Talâkat-ı ifâde ve fesâhat-ı beyân bunlar nezdinde o kadar merğûb ve mu‘teber idi ki kendilerince ma‘lûm olan sûretleri derecesinde hikmet, tabâbet, kehânet gibi ilimlerin mecmû‘-u ahkâmı işbu fesâhat ve talâkat tarîkiyle tecellî eden kudret-i iknâ‘da görülür idi.

Bu dînin erkek papazlarına “Droyid”³⁷⁷ ve kadın papazlarına da “Droyidsi”³⁷⁸ denilir. Bu nâmlardan ahz ile dîne dahî Droyidizm ta‘bîr olunur. Droyidler Hind’de Mısır’da olduğu gibi birer kast teşkîl etmezler idi. Hattâ benî İsrâilde Levi .....(?) bir nev‘î imâmlar kastı teşkîl eyledikleri Seltlerde bu dahî yok idi. Her kimin fazl ve ‘irfânı var ise ve her kim Droyidlik meziyetini kat‘a lâzım olan imtihânlara tahammül edebilir ise Droyid intihâb olunur idi. Kendilerine müyesser olan derecedeki ‘ulûma hürmetleri o kadar büyük idi ki bir esîr bile ‘ulûma mâlik olup da derecât-ı mu‘ayyeneyi birer birer geçmek sûretiyle en büyük Droyidlik menâsıbına kadar vâsıl olabilir idi. Droyidler vergi

³⁷⁵ Tanrının sıfatı olarak “Talâkat” ifadesi geçmiştir. Kastedilen tanrı: Ogmios’tur.

³⁷⁶ Marcus Porcius Cato

³⁷⁷ Druid

³⁷⁸ Druidesses

ve hizmet-i ‘askeriyye gibi tekâlûf ile mükellef değil idiler. Fakat siyâsiyyâtta nüfûzları pek ziyâde olup hattâ Roma general ve konsol ve imparatorları nezdine hizmet-i sefâretle gitmiş olanları Roma târîhlerinde münderictir.

Droyidizm dîninde vazîfe-i imâmet Droyid ve Droyideslere ‘âid olup kehânetten sihrbazlıktan mâ‘adâ tabâbet ve müftûlik ve ta‘lîm-i atfâl ve hattâ siyâsiyyât üzerine beyân-ı mütâlâ‘a gibi birçok vezâif dahî bunlara ‘âid (200) idi. Seltler zâten ormanlarda sâkin ve birçokları dahî dağlardan dağlara konar göçer bedevîler olup Droyidler ise en sık ve ücrâ ormanlarda mesken ittihâz ederler ve “.....”³⁷⁹ denilen ma‘bedlerini de oralarda vücûda getirirler idi. Bu ma‘bedler gâyet cesîm mezar taşları gibi uzun taşların dâirevî bir şekilde sık sık yere çakılmış olmasından ‘ibâret idiler ki bu şekil Setos ilâhının lâ yetenâhîliğine delâlet eden dâireden me’hûzdür. Yalnız bir medhali olup onun mukâbiline dahî mihrâb olarak taştan bir büyük kazık üzerine musallâ taşı gibi müstatîl ve yassı diğer bir taşı muvâzeneli bir hâlde koymaktan vücûda getirilir idi. Bu ise nev‘-i beşerin idâre-i külliyyesine işâret delâlet eden bir sûret idi. Zîrâ Droyidizm dîninde insânoğlu a‘mâl-i hasene ve seyyiesinden istediğini ihtiyarda hür olup kendisi tam nokta-i tevâzün ve i‘tidâlde bulunuyor diye hükm olunur idi. Bu mihrâb asıl zebh-i karâbîn işinde kullanılır idi ki kurbânlardan birçoğu insânlardan olur idi.

Droyidlerden sonra “Bârd”³⁸⁰ denilen müezzinler sınıfı gelir idi. Bunlar bir takım neşâid tağanniyesine me’mûr âdemler idiler ki yalnız ma‘bûdlerinin değil en büyük kahramanlarının da senâlarını tağannî ederler idi. Bu neşâidden bâ‘zıları Romalılara kadar intikâl etmişlerdir de Seltler ve onların dîni olan Droyidizm hakkındaki ma‘lûmât neşâid-i mezkûreden iktibâs olunmakta bulunmuştur. “Ovat”³⁸¹ denilen bir sınıf me‘mûrîn-i rûhâniyye dahî zebh-i karâbîne me’mûr idiler. Ama hizmetleri edyân-ı sâire nezdindeki emsâlleri kadar müşerref değil idi. Zîrâ Ovatlıkta terakkîden sonra Bardlık mertebesine teraffu‘ ederek nihâyet Droyid mertebesine vâsıl olurlar idi. (201)

Droyidizmde üç türlü “dâire-i mevcûdiyyet” mu‘tekad idi. Birincisine “dâire-i hâliye” denilir idi ki orada ilâhtan başka hiçbir mevcûdiyyet yoktur. İkincisine “dâire-i intikâliyye” denilir idi ki mahlûkât-ı zîhayâtın kaffesi orada toplanıp yalnız ebnây-ı beşer o dâireyi aykırılıyıp geçer. Üçüncüsü “dâire-i mes‘ûdiyyet” olup orada dahî ebnây-ı beşer ictimâ‘ ederek a‘mâlîne göre semâya kadar dahî urûc eyler. Allah’tan başka her mahlûkun

³⁷⁹ Her iki (1329-1330) basımda da boş bırakılmıştır. Bahsedilen mabed: Stonehenge’dir.

³⁸⁰ Bard

³⁸¹ Ovate

bir ibtidâsı var ise de hiç birisinin intihâsı yoktur. İşbu ebediyyet bi'l-hassâ inşanla, ziyâ ve hürriyyete mahsûstur. Vefâtına kadar seyyiât içinde yaşamış olan insânın rûhu ba'de'l-vefât daha süflî bir hayvâna nakl edilerek yeniden tekâmül için 'âlem-i hayâta i'âde olunur ki bu onun hakkında bir cezâdır. Ervâh-ı sâfile bu hayâtta müste'id olduğu terbiyeyi a'mâl-i hasenesiyle almış ise daha 'âlî bir cisme intikâl eder. Muhalleden dâru'l-'azâb olacak cehennem bu dînde yoktur.

Terakkiyât-ı rûhiyye kemâlini bulur veyâhut insân hizmet-i milliyye yolunda olur ise def'aten dâire-i mes'ûdiyyete îsâl olunup oradan dahî semâya urûc eder ki bu 'avâlim-i semâviyyenin ecrâm içinde olduğu i'tikâd ediliyor bâhusûs dübb-ü ekberi teşkîl eden yıldızlar içinde.

Dâire-i mes'ûdiyyete vâsıl olan rûhlar arzu ederler ise tekrar bu 'âleme 'avdet edebilirler. Bu arzu ise 'ulûm ve me'ârifçe tekemmül-ü havâheşinden neş'et eder. Bu 'âlemdeki hayât-ı fâniyyesi arzusu derecesinde tahsîl-i kemâle müsâ'id olmamış ise o arzu ile tekrar dünyâya gelir. Müteveffî kahramânların rûhları dahî vatan ve milleti bir tehlikeden kurtarmak için 'âleme 'avdet ederler. Hele Droyidler kim bilir kaç def'alar bu 'âleme (202) gelip tezyîd-i kemâlât ile o Droyidlik mertebe-i 'âliyyesine vâsıl olmuşlardır.

Droyidizm hakkında kitâblarda daha birçok şeyler yazılmışlar ise de hakikat-i târîhiyyelerini isbât müşkilât-ı umûrdandır. Evelce dahî denilmiş olduğu vechile Roma medeniyet ve diyâneti Selt milletinin Droyidizm dîn-i kadimini(n) pek ziyâde gevşeltmiş olduğu gibi bunlar meyânında Hıristiyanlığın bi'n-nisbe suhûlet-i intişârı dahî eski dîni tahrîb ve insâna yardım etmiş olduğundan Avrupa'da Hıristiyanlığın intişârından sonra Droyidizm'in hiçbir emâresi bile kalmamıştır.

Ders-38

Kitâb-ı Mukaddes Sâhibi Putperestler

Bunlar Çin ve Japon ve Hind dînleriyle Bûdîlik'ten 'ibârettirler ki kütüb-ü mukaddese-i dîniyyeleri elde bulunduğu gibi kendileri de el-hâletü hâzihî mu'tekad ve mevcûddurlar. Dördünü dahî birer birer ber-vech-i âtî icmâl edelim.

Çin Dînleri

Çinlilerin gâyet eski bir dînleri var imiş ki o bizim içinde onlar içinde kaybolup gitmiştir. Eğer o dîne dâir âsâr kalmış olsa idi bizim için kayıp hükmünü almaz idi. Hattâ Çinlilerin kendileri de mahv ve nâ-bedîd olmuş bulunsalar idi elde kalan eserleri üzerine biz dînlerini tahkîk edebilir idik. Nasıl ki Mısır ve Keldan ve Âsur milletlerinin kendileri de mahv olmuş buldukları hâlde elde kalan âsârdan dînleri pek güzel istidlâl olunmuştur. Fakat Çin'in en kadîm zamânları âsârı, ekseriyetle ağaçlar (203) üzerine oymalardan ve mukavvâlar üzerine kabartmalardan 'ibâret olup bir miktar taş mahkûkât dahî var imişsede ağaç ve kağıttan olan âsâr kolaylıkla çürüyebilecekleri gibi taştan olan eserler dahî inkılâbât-ı müdhişe arasında ekseriyetle mahv edilmişlerdir. Çin'in mebâdi-i medeniyeti mîlâdın kırkınıcı 'asr-ı mukaddemine kadar bir kıdem sâhibi Fuhi Winti³⁸² gibi ilk vâzı'-ı medeniyetlerden mâ'adâ bâ'zıları bunlardan da mukaddem olmak üzere daha bir takım isimler haber veriliyor ki Çin'in dîn-i kadîmi bunların tarafından vaz' olunarak tekâmülâtı ise kitâb-ı mukaddes sâhibi bir dîn-i putperestî mertebesine varmış olduğu kütüb-ü dîniyye-i Çiniyyenin delâletiyle şüphe kalmıyor ise de bu kitâbların ve âsâr-ı sâirenin nasıl mahv edildikleri dahî vâzihan haber veriliyor. Üçüncü 'asr-ı mîlâdîde imparator Şi-Hu-Ang-Ti³⁸³ bu kitâbların ve kendi mensûb olduğu hânedandan evvelki Çe-U³⁸⁴ hânedân-ı imparatorîsinin nâmını yâd etirecek bi'l-cümle âsâr külliyyen ve kat'ıyyen mahv ve nâ-bedîd edilmesini emretmiş olduğu için ortada bir şey bırakmamıştır. İşte bu fukdân-ı âsâr sebebiyle Çin'in dîn-i kadîmi bize ma'lûm olamamıştır ve olamaz.

O dîn-i kadîmin Çinliler için de kayıp olmuş bulunması sonradan Konfüsyüs³⁸⁵ tarafından vaz' edilmiş olan yeni dîn artık eski bir tahattura lüzûm bile bırakmayacak derecelerde mükemmel bir dîn olmasından dolayıdır. Dîn kadri bilen bir millet-i mütemeddine için elde Konfüsyüs dîni gibi bir dîn bulunduktan sonra elbette hurâfât ile mâlî olacağı derkâr olan eski bir dîni muhâfazaya ne ihtiyâç kalır.

Çin milleti Moğol cinsinden olup binâen'aleyh en eski dîni dahî bir nev'-i Şâmânî olacağına, Şâmânîliğin halâ bâkî olan zünûn-u bâtilesinden (204) istidlâl ile hükmetmek mümkündür. Fakat Çin dîn-i cedîdini te'sîs eden Konfüsyüs'ün hikmetiyle bu zünûn-u

³⁸² Fou-Hi

³⁸³ Chin-chi-Hoang-Ti

³⁸⁴ Chu Hanedanı

³⁸⁵ Konfüçyüs, Confucius, Kong Tse

bâtîlenin arası o kadar açıktır ki bu ikisinin ortasını bulmak kâbil değildir. Bir milletin hemen de vahşiyâne olan bir Fetîşîlikten en hakîmâne bir dîne düf'aten irtikâsı kâbil olabilir mi? Konfüsyüs dîni o kadar hakîmânedir ki târîh-i hikmet bu zemîni kendisine de mâl ederek bizim burada bir dîn diye tettebbu' edeceğimiz Konfüsyânizm'i o dahî bir meslek-i hikmet diye tettebbu' etmektedir. Binâen'aleyh Mısır dînine kıyâsen diyebiliriz ki: Konfüsyüs'den mukaddem Çin'de dahî 'avâm ve havâs için başka başka dînler var idi de hayâlât-ı fetîşîyane dîn-i 'avâmda olup Konfüsyüs'e me'haz olan dîn-i havâs ise daha hakîmâne idi.

Dîn-i havâs mes'elesini ortadan kaldırır isek Çin'deki eski dîni Yunanistan'ın mitoloji dînine benzetiriz de Konfüsyüs ve ahlâfının vaz' edegeldikleri meslek-i hikmeti de Sokrat ve şâkirdânın vaz' ettikleri hikmet-i ilâhîye mukâbili buluruz. Fakat Konfüsyüs öyle Sokrat gibi kendisinden evvel hiçbir hakikat-i ilâhiyye bulunmadığı hâlde hikmetini kendi karîhasına çıkarmış değildir. Konfüsyüs kendisinden evvel dahî mutlakâ bir hikmet-i ilâhiyye bulmuş da kendi dînini o esas üzerine te'sîs eylemiştir. İşte bir eserinde diyor ki: "Benim îmânım Yâo ve Şûn³⁸⁶ îmânıdır. Ben eskilerin usûl-ü ahlâkiyye ve dîniyye ve siyâsiyyesini okuyup onları size tedrîs ediyorum. Ataların hikmetini size anlayabileceğiniz lisânla yazıyorum." Diğer bir kitabında dahî îmânın kıdeminden bahsederek: "Ben Allâh'a îmân ediyorum çünkü bu îmân-ı kadîmdir. Her kim sultân-ı semâyı inkâr ederek isyân eyler ise başka bir hâmî bulamaz." demiştir. (205)

Çin'de Edyân-ı Mevcûde

Çin'in vus'atine nisbetle Mısır ve Keldan bir avuç içi kadar kalır. Hele Yunanistan'ın esâmîsi bile okunmaz.

"Çin" dediğimiz yer gerek vus'atçe ve gerek nüfûsca 'umûm Avrupa kıt'asına müsâvîdir. Târîh mertebe-i tahakkuka vardiıyor ki kadîm zamânlarda bu kıt'a içindeki nüfûsun mikdârı şimdiki nüfûstan pek de aşağı değil idi. Binâen'aleyh Keldan'da, Mısır'da, Yunanistan'da dîn-i vâhid hüküm sürebilir ise de herhangi bir dîn-i vâhidin hükmü dört yüz milyon ahâlîyi muhît olmak kâbil değildir. Çin'de kıyâs edecek olur isek ezmine-i kadîmede Çin derûnunda binlerce edyân türemiş olduğuna aslâ inanmamak lâzım gelir. Şimdiden bu kıt'ay-ı vâsi'ada hükûmet-i imparatoriyye tarafından tanınmış esâslı üç dîn vardır ki bunlara yine "Edyân-ı Sülûse" ma'nâsına olarak "San-Kiyao"³⁸⁷

³⁸⁶ Yao ve Shun: Çin'in ilk tarihi hükümdarları

³⁸⁷ San-Kiao

denilir. Edyân-ı sülûsenin birincisi “Ju-Kiyao”³⁸⁸ ya’nî “Üdebâ Dîni” olup dâru’l-fünûnlarda ‘ulûm ve edebiyâtı tahsîl etmiş olanların ve hânedân-ı imparatorînin dînidir. Konfüsyüs’ün vaz’ ettiği ve şâkirdânın tevsî’ ve ikmâl ede gittiği dîn dahî budur. J-Kiyao insânları hâl-i beşeriyetleri içinde telakkî ederek ‘akâid-i ilâhiyyelerini umûr-u dünyeviyyelerini hep o dâire-i beşeriyette ya’nî hâl-i nâsûtiyette tanzîm eder. Lâhûtiyâtla iştiğâl etmez. Ta’bîr-i âhirle metafizik hayâlâtla uğraşmayıp fizik ya’nî tabî’iyyât dâiresinde ta’yîn-i ahkâm eyler. Bu ma’nâyı tefhîm için Konfüsyüs der ki: “İnsana sükût lâzımdır. Hây-u hûy-u beyhûdeden istifâde olunamaz. ‘Âkil olan bir (206) deryâyı mütemevvicin kenâr-ı selâmetinde oturup emvâc-ı deryâ hakkında teemmülâtla imrâr-ı evkât eyler. Gâfiller kendilerini o emvâc arasına atarak olabilir ki helâk olurlar.” Yine bu ma’nâya olmak üzere der ki: “Cihân nasıl yaratılmış bunda ehemmiyyet yoktur. Yaratılmış olan cihânı nasıl tensîk ve tanzîm etmeli? İşte ehemmiyyet bundadır.” Cihânı tensîk ve tanzîm için dahî ahlâk-ı beşeri islâha ihtiyâc görür. Bilâhere hükemây-ı Yûnâniyyede olan üssü’l-‘akâid Konfüsyüs’te görülerek halktan maksat mahlûkâtın yegân yegân sa’âdet-i tâmmesi olduğunu söyler. Bu sa’âdet-i tâmmenin husûle gelememesine sebep yine mahlûkâtın intizâma ri’âyetsizliği olduğunu isbât eyler idi.

San-Kiyao ya’nî edyân-ı sülûsenin ikincisi “Tao-Kiyao”³⁸⁹ olup “Lao-Tsu”³⁹⁰ nâm hakîme mensûbdur. Lao Tsu Konfüsyüs’e muhâlif olarak nâsûtiyete hiçbir ehemmiyyet vermeyip hep lâhûtiyette iştiğâl etmiştir. Ahlâk ve mâneviyyât o kadar bast ve temhîd eyler ki Hazreti ‘Îsâ gibi bu dahî insânları beşeriyetten çıkarıp melekiyyet mertebesine vardırmaya çalışır. ‘İlm, servet, ikbâl cümlesini terk ettirip insânı fenâ fi’l-lâh mertebesine vardırmak ister. Bu hâlde Tao-Kiyao şerî’at sâhibi bir dîn olmaktan uzak görünüyor. Bir meslek-i felsefe bir tarîk-i tasavvuf olmak üzere telakkî edilir. Bu nazariyyâtı kabûl edenler zâten bir cemâ’at, bir millet sûretinde müctemi’ ve müteşekkil değildirler. Bizde ba’zı turuk-u ‘(â)liyye terbiye-i tasavvufiyyesinin ba’zı zevât taraflarından kabûl edilmiş oldukları gibi bu dahî Çin’de fakat vâsi’ bir mikyâs dâhilinde münteşîrdir.

Ju-Kiyao ve San-Kiyao Çin’in yerli dînleri olup bu mebhasimizde bu ikisiyle iştiğâl edeceğiz. Üçüncüsü “Fu Kiyao”³⁹¹ ya’nî Fa’nın (207) dînidir ki bu isim Çinliler

---

³⁸⁸ Jou-Kiao

³⁸⁹ Tao-Kiao

³⁹⁰ Lao-Tse

³⁹¹ Fa-Kiyao: Buda, Bouddah: Budizmin kurucusu.

nezdinde Buda'nın ismidir. Lâkin Bûdîlik 'an asıl Hindistan'da zuhûr ederek birçok tahrîfât ile Çin'e intikâl etmiş olduğundan o dîni Edyân-ı Hindiyeye meyânında zikreleyeceğiz.

Edyân-ı sülûsedan mâ'adâ Çin'de daha birçok dînler vardır. En mühimmi bi'l-hassâ şimâl taraflarında pek kalabalık olan Müslümanların dînidir. Akall-i tahmîn ile miktârları elli milyona vardırılıyor. Fakat Şimâlin Tatar ve Moğol soyuna mensûb müslümanları 'ulûm-u İslâmiyyeye vâkıf hâs ve hâlis mü'minler oldukları hâlde vasat ve cenûbe doğru me'ârif-i İslâmiyye azala azala hemen de hiç menzilesine inmektedir.

Çin'e Nasrâniyyet dahî ferceyâb-ı duhûl olmuştur. Gereği gibi eski zamânlarda misyonerlerin ekmiş oldukları tohumlar 'asr-ı âhirde Katolik ve Protestan misonerlerinin delâl-ı himmetleriyle tenemmûm ederek bi'l-hassâ cenûb taraflarında az çok varlık âsârı gösterebilmiş ise de nisbetleri henüz deryâ içinde bir katre nisbetidir. "Ho-Nan"³⁹² velâyetinde "Kaygong Ku"³⁹³ şehrinde on, on iki kadar yahûdî familyaları dahî ahîran keşfolunmuş ve ellerinde ba'zı kütüb-ü İsrâiliyye bulunarak ba'zı 'akâid-i Mûseviyyeyi hâlâ muhâfaza etmekte oldukları görülmüştür. Lâkin sâir hâl ve şânları tamâmıyla Çinli hâl ve şânı olmuştur.

Konfüsyüs

Edyân-ı Çiniyye hakkında ma'lûmât-ı mücmeleyi aldıktan sonra asıl "dîn" olan Jo-Kiyao'yu ta'rîf için ön Konfüsyüs ile me'ârifeye peydâ etmeliyiz. Konfüsyüs zevât-ı muhayyeleden değildir. Bütün tercüme-i hâl o kadar mazbût ve mahfûzdur ki Çinliler nazarında "Siyer" hükmünde tutulur. Biz bu yolda tafsîlâta gidecek değiliz. (208) Murâdımız bu olsa büyük bir ve hattâ birkaç cild yazmak lâzım gelir. Biz bu âdemi yalnız tanıyacağız.

"Konfüsyüs" kelimesi Çince Kong-Ku-Tsu³⁹⁴ kelimelerinin muharref bir telaffuzudur. "Kong" familyasının ismi olup "Ku" mu'allim ve "Tsu" dahî 'âkil veyâhut hakîm ma'nâsıdır. Bu hâlde mecmû'u "Kong 'âilesinden mu'allim-i hakîm" demek olur. Yeni Çinologlar ya'nî ahvâl-i Çiniyye ile mütevağğil müsteşrikler "Ku" kelimesinin sonradan katılmış olmasına kânîdirler. Onlarca da asıl ismi yalnız "Kong Tsu" olup "Hakîm Kongu" demek olur. Çin târihleri Konfüsyüs 'âilesini Çin imparatorlarından

³⁹² Henan, Honan

³⁹³ Huayuankou

³⁹⁴ Kong-fou-tse

meşhûr “Hu-Ang-Ti”ye³⁹⁵ kadar vardırırlar. Bu zât Çin usûl-i tâ(ev)rîhini vaz‘ eden âdemdir ki kıdemi mîlattan 2637 sene mukaddem olmak üzere hesâb olunmuştur. Bir aralık ‘âilesi “Lu”³⁹⁶ velâyetine girip yerleşmiş bir rivâyete göre babası o velâyetin vâlisi olmuş diğêr bir rivâyete göre hâl-i sabâvetinde Konfüsyüs fakîru’l-hâl olduğundan çobanlık ile te‘ayyuş etmiş. Babasının ismi Kongusius,³⁹⁷ 511 sene-i mukaddemide doğarak başında bir yumruluk olduğu için bu mânâya “Kyo”(?) tesmiye edildiği gibi “Kong-Ti”³⁹⁸ mahlası da verilmiştir. Mûtehayyiz üdebâdan “Ping Çong”³⁹⁹ isminde bir mu‘allimin mektebine kabûl olunup kâbiliyyet-i fevka’l-‘âdesinden dolayı mu‘allimi onu halîfelik hizmetinde istihdâm eder imiş. On yedi yaşında iken ikmâl-i tahsîl ederek hükûmet enbârlarından ahâlîye zahîre tevzî‘ ve furuhtene me‘mûr edilmiş ki istikâmet ve emniyete mütevakıf bir iş imiş. On dokuz yaşında teehhül etmiş. Yirmi yaşında iken yine nâmus (209) ve istikâmet-i şöhretinden dolayı “Müfettiş” nâmıyla sû-i isti‘mâlâtın men‘ine me‘mûr edilmiş. Dört sene bu hizmeti hüsn-i îfâ ederek daha büyük me‘mûriyetlerde ehliyetini isbât etmiş ise de bu aralık vâlidesi vefât etmesiyle Çin ‘âdetince üç sene müddet-i in‘izâle mecbûr olduğundan işte asıl bu müddet-i tavîleyi tedkîkât-ı felsefiyyede geçirmiş. Bu tedkîkâtı ise hep seyâhat üzerinde vukû‘a gelmiş.

517 sene-i mukaddemide “Lu” velâyetinde ‘isyânlar, ihtilâller zuhûr eyledikten memleketine ‘avdet edemeyip seyâhat-ı tettebbu‘iyyesini temdîde mecbûr olmuş. Nihâyet ihtilâllerin men‘iyle yeni hükümdar tarafından Konfüsyüs bir vilâyet vâliliğine ta‘yîn olunup orada gösterdiği kâbiliyyet-i fevka’l-‘âdeye mebnî umûr-u nâfi‘a nâzırı ve müte‘âkıben ‘adliyye nâzırı menâsıb-ı refî‘asına dahî su‘ûd etmiş Konfüsyüs’ün nasâyih-i hakîmânesiyle Lu ülkesinin terakkiyât-ı serî‘asına mütecâvir olan “Tzi”⁴⁰⁰ kralı hased ederek hakîm-i müşârun ileyhi metbû‘u olan Ting’den ayırmak için Ting’e bir hayli zamân riyâkârâne bir dostluk yüzü gösterdikten mâ‘adâ bir aralık dahî Tzi şehrinin en güzel mûsikâ ve raks ve sâire hünelerinde en mâhir câriyelerden seksen câriye ve en a‘lâlarından yüz yirmi ra’s at ihdâ eylemiş idi ki her zamân için pek büyük bir hediye ‘ad olunacağı derkârdır.

---

³⁹⁵ Hoang-Ti

³⁹⁶ Lou, Chang-Taung

³⁹⁷ Kong-He

³⁹⁸ Kong-Tse

³⁹⁹ Shi-Xiangzi: Lu’nun devlet müzisyeni.

⁴⁰⁰ Thsi

Bu câriyeler kral Ting’i sefâhete alıştırıyorlar idi. Konfüsyüs bu sefihâne ma’îşeti hükümdârına muvâfık bulamayarak men’ine çalışıyor idiysede kızlar ile ‘ayş u nûştan pek ziyâde hoşlanan hükümdâra söz geçiremiyor idi. Binâen‘aleyh bir rivâyete göre Kongisyus⁴⁰¹ kendisi nefretle (210) sarayı bırakıp gitmiş ve rivâyet-i uhrâya göre kral tarafından menfûren tard olunmuştur. Bu vak‘â 497 sene-i mukaddeminde vukû‘a gelerek o târihte 54 yaşında olduğu hâlde Lu vilâyetinden çıkan hakîm-i mu‘allim bir daha oraya ancak on üç sene onra ‘avdet etmiş ve bu uzun müddeti hep seyâhat-ı tetebbû‘iyye ile geçirmiştir. Şöhret-i ‘akl ve ‘irfânı zâten şâyî‘ olmuş bulunduğu gibi asıl hayât-ı felsefiyesi dahî bu zamân başlamıştır. Nereye giderse tâlib-i hikmet ve ‘irfân olanlar etrâfını ihâta ederler ve sözlerini hırz-ı cân eylerler idi. Her sözü talebesi tarafından kaydedilir idi ki bilâhere bunlardan güzel güzel kitâblar vücûda getirilmiştir. Lu kralı Ting’in vefâtıyla yerine gelen oğlu tarafından vukû‘ bulan da‘vet üzerine Konfüsyüs ‘avdet etmiş ise de artık mansub kabûl etmeyerek bakıyye-i ‘umrunu tadrîs ve irşâd ile geçirmiştir. Çin târihlerinin kaydına göre Lu kralı Teki Kong’un(?) on altıncı veche u hânedânından yirmi beşinci imparator olan King U Ang’in(?) kırk birinci senesinin dördüncü şehri kamerîsinin Ki Che U(?) gününde hakîm-i mu‘allim vefât etmiştir. Bu târih-i milâd ‘Îsâ’nın 479 sene-i mukaddemine tesâdüf eder ve ‘inde’l-hisâb Sokrat’ın tevellüdünden dokuz sene evvel vukû‘a geldiği anlaşılmıştır.

Evvelce dahî denildiği vechile Konfüsyüs kendi dînini iki üç bin seneden beri mevcûd olan dînden iktibâs sûretiyle te’sîs eylemiştir. Bu dînin üssü’l-esâsı sâfi bir “Naturalizm” ya’nî “Tabî‘îlik”tir. Hikmetinin binâsı “leyse fi’l-îmkâni ebde‘ mimmâ kâne” hakikatidir. (211) ‘Âlem-i îmkânda nazar-ı hikmeti yalnız üç şey celb eder ki birincisi “Allâh” ikincisi “Dünyâ” üçüncüsü dahî “İnsan”dır. Fakat metafizik ile aslâ uğraşmaz. Allah nedir? Kimdir? Bu ‘âlemi nasıl yaratmış? Buralarını aslâ fark ve temyîz etmez. ‘Âlem vardır ya. Elbette onu bir vâd eden de vardır! Bu kâfidir! Asıl varlık ise o ‘âlem içinde insânın kendi varlığıdır. İnsan mine’l-kadîm mevcûd îmân edilmiş bir Allâh’ı tanıya gelmiş olduğundan bu îmân-ı kadîmi tağyîre değil haa şerh ve îzâha bile cevâz göstermez. Dünyayı tanımalı, nev‘-i beşeri tanımalı da ahvâl-i beşeri ona göre tanzîm ve ıslâh etmeli i’tikâdında bulunur. Dünya kânûn-u tabî‘attan ayrılmayacağı için bizim tanzîm ve tensîkimize ihtiyâcı yoktur. Kânûn-u tabî‘attan dâimâ tebâ‘ud eden insândır. İnsânı kânûn-u tabî‘at ahkâmına tâbi‘ kılacak şey ise ahlâktır. İşte Konfüsyüs en

⁴⁰¹ Daha önce babasının adı olarak zikredilmişken şimdi Konfüçyüs için kullanılmıştır.

büyük kuvveti bu ahlâk noktasına hasreder. “Ahlâk ve ‘âdet husûsunda öyle hareket etmelidir ki sanki on çift göz dâimâ bizi gözlüyorlar, sanki on parmak bizi dâimâ işâret ediyorlar diye inanmalıyız” der idi. Kabâyihimızı setr ve inkâr hüner değildir. Hiç kabâhat yapmamak muvaffakiyettir. Hükmünde bulunuyor idi. “Allah’a nasıl hizmet etmeli?” diye soran bir tilmîzine “Nasıl istersek. Zirâ o bizim hizmetimize muhtâc değildir. Hizmeti insânlara etmeli ki onlar hizmetimize muhtâçtırlar. Fakat insâniyeti iyi bilmeli de ona göre hizmet etmeli” cevâbını vermiştir.

Ahlâk-ı beşeriyyeyi a‘lâ edeceğim diye tab‘-ı beşerin tahammül edemeyeceği ahkâmı men‘ eder ve bu noktada “Lâ yükellifu‘l-lâhu nefsen illâ vus‘ahâ” hakikat-i ezeliyyesi üzerine binây-ı hükm eyler idi. İhsâs-ı ‘âliyede vâlidîyyet ve mevlûdiyyeti (212) esâs tutup evlâdın âbâyâ medyûn olduğu hürmet ve itâ‘at ve muhabbeti âdetâ madde be madde ta‘yîn ve şerh eyledikten mâ‘adâ bu ihsâs-ı vâlidîyyet ve mevlûdiyyeti ta‘mîm dahî ederek imparatora kadar vardırması ve imparator milletin babası olduğundan müstehakk-ı hürmet ve perestîş olduğu gibi o da ilâh-ı a‘zâmın oğlu olduğundan babasının rızâsına mutâva‘at mecbûriyyeti altında bulunduğunu hükmetmiştir. Karîben Çin’in kütüb-ü mukaddesinden bahsedeceğimiz zamân Konfüsyüs’ün âsârı hakkında dahî bir fikr-i icmâlî vermiş olacağız. İmparator Şi-Huang-Ti tarafından imhây-ı âsâr için verilen emir sırasında Konfüsyüs’ün âsârı da mahv edilmiş ise de pek çoğu ezberlerde mahfûz olduğu gibi bir aralık hedm olunan hânesinin duvarları içinde âsârının nüshâları çıkmasıyla tedâbir-i imhâiyenin hükmü olamamıştır.

Lao-Tsu

Konfüsyüs’ün Jo-Kiyao dîni hakkında lâzım gelen îzâhât-ı sâireye mübâşeretten evvel “Tao-Kiyao” dîninin vâzı‘ı olan Lao-Tsu ile dahî bir mu‘arefe peydâ etmeliyiz. Zîrâ iki vâzı‘-ı dînin husûsiyyât-ı ahvâli arasındaki farklardan dînlerinin takdîr-i kıymetlerine en güzel bir yol bulunmuş olur. Lao-Tsu, Konfüsyüs ile mu‘âsırdır. Hattâ mülâkât etmiş oldukları bile mervîdir. Konfüsyüs’ün tercüme-i hâli, hâl-i tabî‘îde bir mu‘allimin sîret-i ma‘kûlesi yolunda yazılmış olduğu hâlde Lao-Tsu’nun tercüme-i hâli o kadar menâkıb-ı gayr-ı ma‘kûle ile doldurulmuştur ki işte bu zâtı, zevât-ı muhayyileden ‘addetmek dahî istib‘âd olunamaz. Menâkıb-ı mezkûreden mümkün mertebe ârî bir tercüme-i hâl Çin müerrihi “Su-Ma-Tsien”⁴⁰² tarafından “Hâtîrât-ı Târîhiyye”⁴⁰³ nâm eserinin altmış

⁴⁰² Sse-ma-Thsian

⁴⁰³ Sse-ki

üçüncü bâbına (213) derc edilen fıkradır. Bu fıkra bile bizce tabî'î şeylerden 'addolunamaz. Zirâ "Lao-Tzu" kelimeleri "İhtiyâr çocuk" demek olup vech-i tesmiyesi de şu imiş ki: Vâlidese onu tamâm yetmiş iki sene rahminde tutmuş binâen'aleyh doğduğu zamân saçları bembeyaz olarak doğmuş ilk ismi "Li" olup lakabı ise "Lul"⁴⁰⁴ imiş. Halk onu "Yu yang"⁴⁰⁵ diye çağırırlar imiş. Vefâtından ve daha doğrusu bu 'âlem-i hestîden ihtiyâr-ı gaybûbet eyledikten sonra ona "Tan" mahlasını vermişler. "Hu-Tan"⁴⁰⁶ vilâyetinde bir küçük köyceğiz de dünyâya gelip ba'zı büyük menâsibde dahî istihdâm edilmiş olmak üzere bir rivâyete göre yüz altmış ve diğer bir rivâyete göre iki yüz seneden ziyâde yaşamış. Ama ondan sonra nerede ve ne sûretle vefât eylediği muhakkakan mu'ayyen değildir. Hep Su-Ma-Tsie'nin beyânına göre Lao-Tsu avâhir-i 'umrunda Cheu⁴⁰⁷ sarayındaki mansibinden isti'fâ ederek munkâ'iden münzeviyâne yaşamak üzere diyâr-ı âhire gitmek 'arzıyla Honan⁴⁰⁸ nehrinin geçit mahalline geldikte geçit muhâfızının rızâsıyla biraz vakit orada kalıp tahmînen beş bin işârât ile Tao-Te-King nâm kitâb-ı meşhûrunu yazmış. O kitab ki bütün desâtîr-i hikmeti onun içinde olup o vakitten beri Çin hükemâsı arasında üssü'l-esâs mebâhis olduğu gibi zamânımızda müsteşrikleri de intikâdât-ı gûna gûn ile yormuş ve hâlâ dahî yormakta bulunmuş. Kütüb-ü mukaddes-i Çîniyye meyânında bu kitâbdan dahî bahs olunacaktır.

Honan geçidinden geçtikten sonra Lao-Tsu'nun nâm ve şânı kaybolmuş ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. Vefât mı etmiş? Hiç Lao-Tzu vefât eder mi? Onun telâmîzi onun mu'tekîdleri bile vefât etmezler. Rûhları başka cesetlere gire çıka binlerce seneler yaşarlar. Artık re'îs-i mezhepleri ve bir dereceye kadar da ma'bûdleri olan Lao-Tsu vefât eder mi? Bu mes'aley-i 'acîbeyi şu fıkra tevzîh eder ki: Lao-Tsu'nun vefâtından yüz seneyi mütecâviz bir zamân sonra ya'nî milâdın 374 sene-i mukaddeminde "Tan" nâmındaki bir müneccim "Tsin" (?) hânedânından "Hyen" (?) nâmında bir prens ile görüşüp müstakbelen kendi hânedânının nâil-i saltanat olacağını 'ilm-i nücûm ile keşf ve tebşîr etmiş. Bu müneccim Tan kim imiş bilir misiniz? Lao-Tsu!... Hani ya vefâtından sonra kendine Tan mahlası verilmiş değil miydi? İşte vefâtından yüz bu kadar sene sonra yine o mahlasıyla gelip fuyûz-u 'ilmiyyesini müneccimlik sûretinde gösteriyor. O Lao-Tsu'nun, o Tan'ın rûhu başka kalıba girip tekrar bu 'âleme gelmiş vukû'ât-ı müstakbeleyi

---

⁴⁰⁴ Eulh

⁴⁰⁵ Pe-Yang

⁴⁰⁶ Henan, Honan, Kû Xiàn

⁴⁰⁷ Tcheou

⁴⁰⁸ Hounan

kable'l- vukû' haber veriyor. Vâkı'a bu masalı birçok Çin müerrihleri de kabûl etmiyorlar. Tan nâmını alan bir herif kendisine bu vechile ehemmiyet kazandırmaya çalıştığına hükmediyorlar. Ama Lao-Tsu mezhebindeki müerrihler tamâmıyla kabûl ediyorlar. Gariptir ki yüzlerce milyon mu'tekidleri olan Bûdîler dahî bunu kabûl ediyor. Diyorlar ki: "Honan geçidini geçtikten sonra Lao-Tsu hiçbir tarafta vefât etmiş değildir. Garb taraflarına doğru icrâ eylediği seyâhatlerde Hindistan'a kadar giderek orada Bûdî mezhebini kendisi te'sîs etmiştir." Bu doğru değildir ya! Çin bûdîleri bu i'tikâddadırlar. Konfüsyüs ve Lao-Tsu'nun tercüme-i hayâtlarından tabî'îlik nokta-i nazarından ne kadar fark var ise dînleri arasında o kadar fark vardır. (215) Lao-Tsu'ya göre insânın ma'îşet-i beşeriyyesinde hiçbir hükm yoktur. İnsan fezâil-i ma'neviyyesiyle insândır. Fezâilin en aşağı mertebesi son derecelerde tevâzu'dan 'ibâret olup insân kendi âmâlini hiçbir kimseye kabûl ettirmeye çalışmayacak, her şeyi hoş görecektir, her hâlde kendini uyduracak, dünyâ umûruyla asla müteveğğil olmayıp 'ulûm-u dünyeviyyeyi bile tahsîl etmeyecek, bu mezhebin ruûs-u hikmeti "terk-i mesâ'î" ve "tercîh-i cehl" ve "ihtiyâr-ı mezellet" olup ahkâmın bu ciheti ahkâm-ı İncîliyyeye tamâmıyla muvâfıktır. "Bir yanağına vururlar ise diğerini çevir" ve "Gömleğini isteyene libâsını da ver" hükümleriyle Lao-Tsu hikmetinin ne farkı kalıyor. İncîl'de sahrâdaki kuşlar eğirmedikleri, dokumadıkları hâlde insânlardan iyi giyindiklerine,⁴⁰⁹ ve ekmedikleri, biçmedikleri hâlde insânlardan iyi doyduklarına dâir okuduğumuz kitâbları, Tao-Te-King kitâbından okuyoruz zannı hâsıl olmaktadır. Bizim mutasavvifinin "Ârif olmaz kim bilir dünyâ ve mâ fihâ nedir. 'Ârif oldur bilmeye dünyâ ve mâ fihâ nedir." tarzındaki şeylerin me'hazi demek olan kitab!

Konfüsyânizm'de olduğu gibi Taoizm'de dahî vâzı'ından sonra şâkird ve mu'tekidleri birçok ta'dîlâta girişmişlerdir. Fakat Taoizm şâkirdânı zâten efkâr-ı nâsûtiyyeye sığamayan menâkıbeleri daha o kadarlarını 'ilâve ile bu mezheb-i 'acîbi o kadar tahrîf ve teğlît etmişlerdir ki Tasavvuf sûretinden dahî çıkarak câhilâne bir Putperestlik hâline koymuşlardır. 'İlm-i nücûmu ve kibrît-i ahmer hayâlâtını hakâyık-ı dîniyyeden olarak kabûl edip merâtib-i 'irfâna göre Fetîşîlik derecesinden bile aşağı indirmişlerdir. (216)

Ders-40

⁴⁰⁹ 1329 basımında geçen "gittiklerine" ifadesi yanlıştır. 1330 basımındaki ifade tercih edilmiştir.

Çin Hükemâsından Ba‘zıları

En eski zamânlarda Çin’in bir dîn-i kadîmi olup bu dînin ya merâtib-i fetîşiyenin en mükemmel veyâhut dîn-i puperestînin vasat hali olduğu ve ondan sonra Çin’de edebiyat ve hikemiyât ilerleyerek en mükemmel bir dîn-i putperestî mertebesine vardığı ve hattâ o putperestliğin dahî fevkine çıkarak Cenâb-ı Rabbü’l- ‘Âlemîn hakkında dürüst bir fikir peydâsıyla bir nev ‘î hikmet-i ilâhiyyeye yol açıldığı her tedkik ve tetebbu‘ netîcesinde tahakkuk eylemektedir ki Çin bu cihetten tamâmıyla Yûnân-ı kadîme benzer. Konfüsyüs ve Lao-Tsu Çin’in yegâne hakîmleri olmak şöyle dursun onlardan evvel ve onlardan sonra Çin’de pekçok hükemâ gelmişlerdir. Hele “Tang” ve “Song”⁴¹⁰ hânedân-ı imparatoriyyenin zamânı, hikemiyât ve üdebânın en ziyâde terakkî eyledikleri zamânlardır. On üçüncü ‘asr-ı milâdîde Ma-Tuan-Li⁴¹¹ Çin’in hâtemu’l-hükemâsı olup bu zât mükemmel bir muhîtu’l-me‘ârif vücûda getirmiştir. Bu zamâna kadar Çin’de yüzlerce meşâhîr-i hükemâ görülmüştür ki hangi milletlerden gelmiş olsalar terakkiyât-ı fikriyyey-i beşeriyye rehberleri olmaya isbât-ı liyâkat ederler idi. Bunların en çoğu Konfüsyüs’e ve birtakımı Lao-Tsu’ya tâbi‘ iseler de birçoğu da başlı başlarına mekteb ve meslek sâhibi esâtizedendirler. “Tsu” ta‘bîri eski Yûnânîlerin “Sophos” ta‘bîrleri gibi “âkil” ma‘nâsına olup bunlardan ba‘zılarıyla ma‘ârife peydâ etmek bizim için zarûridir.

Yang-Tsu ve Mih-Tsu

Beyne’l-hükemâ en evvel nazar-ı ehemmiyeti celb edenler Yang-Tsu ile Mie -Tsu’dur ki buna “Mak-Tsu” dahî derler. (217) Bunlar Konfüsyüs’ten ve Lao-Tsu’dan hiçbirisine tâbi‘ olmayıp onlarla hemen de mu‘âsır olarak neşr-i hikmet etmişlerdir. Yang-Tsu’nun re’s-i hikmeti “Herkes kendi nefesine” esâsı üzerine mübtenî olup “Nefsin neyi isterse onu yapmalısın” re’yinde bulunur idi. “Bu ‘âlemde herşey hiçtir. Fazîlet ma‘nâsız bir kelimedir. Hayattan sonra şanlı bir nâm bırakacağım diye uğraşmak metâ‘ib-i beyhûdedendir. Hayâtın sefâsını sürüp ba‘dehû kemâl-i metânetle ölüme muntazır olmalıdır.” der idi. Tamâmi-i Yûnânın Sofistleri değil mi? İleride göreceğimiz “Meg-Tsu”⁴¹² bu hikmeti müfsid-i ahlâk-ı bâtilalarındandır diye red ediyor. Mie-Tsu bu kadar değildir. Re’su’l-hikmeti “Mahabbet-i insâniyye” olup sulh-u cihânın medâr-ı yegânesi bu muhabbet olduğunu söyler. ‘Ulûm ve hikemiyât-ı ‘atîka ile uğraşmakta hiçbir fayda

⁴¹⁰ Soung

⁴¹¹ Ma-Touan-Lin

⁴¹² Meng-Tse

olmayıp bi'l-cümle müessesât-ı siyâsiyyeyi mahabbet-i mütekâbile esâsı üzerine yeniden binâya lüzûm gösterir. Der ki: “Bütün fenâlıklar beyne'l-beşer îkâ' edilen sunûf ile bunlar arasındaki mehâside ve zıddıyyetten hâsıl olur.” Mahabbeti “kadir şınaslık” ma'nâsına olarak “Her şey üzerinde parlayan, o şeyler hakkındaki mahabbetin eseridir. Ay ve güneş isâbet ettikleri şeyleri nasıl parlatırlar ise mahabbet dahî isâbet ettiği şeyleri öyle parlatır.” der. Mu'âvenet-i mütekâbileyi dahî mahabbetten mütevellid sayıp mahabbet olur ise 'udvâna da mahal kalmayacağını hüküm eder idi. “Âsâyiş-i dü gîtî tefsîr-i în dü harf'est / Bâ-dôstân telattuf bâ-düşmenân müdârâ”⁴¹³ esâsı üzerine müptenî bir meslek-i dervîşânedan başlayan zararsız bir hikmet ise de ba'zı cihetleri Sosyalizm'e kadar varmaktadır. Fakat Çin dîninin mebnâsı olan vâlidıyyet ve mevlûdiyyet kudsiyetini inkâr eylediği için Meng-Tsu bu hikmeti de beğenmez. Hikmet-i (218) hakîkiyye Konfüsyüs'den 'ibâret olup ona muğâyir olan herşeyi reddeder.

Lie-Tsu ve Chuang-Tsu⁴¹⁴

Bunlar Lao-Tsu tilmîzlerindedir ve onunla hem'asr gibidirler. Lie-Tsu “Aklaktik”⁴¹⁵ ya'nî bir hikmet-i intihâbiyye erbâbı olup “el-hikmetu dâlletu'l-mu'mini ehazehâ eyne vecedehâ”⁴¹⁶ hükmü gibi bir hükme kânîdir. Konfüsyüs ile Lao-Tsu'nun hikmetlerine Yang-Tsu'yu da katarak tefhîm eyliyor ki: Konfüsyüs'ün dediği gibi beşerıyyeti fâzilet nokta-i nazarından tanzîm etmeli fakat Lao-Tsu'nun da dediği gibi mâsivâyâ mağlûb olmamalı rûhu fezâil-i lâhûtiyyeye takrîb etmeli. Me'ahâzâ Yang-Chu'nun⁴¹⁷ dediği gibi şu hayat-ı fâniyyenin ezvâkından da istifâde etmeli, insân o zamân kâmil olur.

Meng-Tsu

Konfüsyüs mektebinin en büyük mu'allimlerinden birisi Meng-Tsu'dur. Kable'l-mîlâd 371 senesinde doğmuş ve 288 senesinde ölmüştür. Lu⁴¹⁸ vilâyeti ahâlîsinden olması gâyet asilzâde bir familyadan doğması ve birçok seyâhat-ı tedkîkiyyede bulunarak birkaç menâsıb-ı 'âliyyeye geçmesi hep Konfüsyüs'e benzer. Fakat bu meslek-i hikmette kendi

⁴¹³ “İki dünyanın asayışı bu iki harfin tefsiridir / Dosta iyilik etmek, düşmanla iyi geçinmek” Hâfız-ı Şîrâzî

⁴¹⁴ Lih-Tse ve Tchwang-Tse

⁴¹⁵ Eklektik, Eclectic: Farklı düşünce sistemlerinin ayrı bir sistemde bir araya getirilmesi, Eklektizm.

⁴¹⁶ “Hikmet Müminin yitik malı gibidir. Nerede bulursa onu alır.” Hadîs-i Şerif

⁴¹⁷ Yang-Tse'den bahsetmektedir.

⁴¹⁸ Doğum yeri Tseou şehridir.

mahsûsiyyâtı dahî pek çok olduğu için başlı başına bir mu'allim 'addolunur. Esâsen "Huzi'l-'ilme min efvâhi'r-ricâl" hikmetine tâbi' olup müte'allim, mu'allimin ağzından sâdır olan sözeri doğrudan doğruya dil ve cânına îsâl etmelidir dâ'vâsında bulunur idi. Yûnânîlerin "Peripatetisyen"⁴¹⁹ ya'nî meşâ'ıyyûnî gibi şâkirdânıyla berâber gezinerek ve hattâ seyâhatler ederek ta'lîm eyler idi. Ama aslâ mağrûr olmayıp Konfüsyüs'ün kıymet-i bâla-terini bi'l-i'trâf kendisini tamâmıyla Konfüsyüs'e benzeten şâkirdânına "Evet ama benim hazret-i (219) ustâza müşâbehetim billûrun elmasa müşâbeheti gibidir." der idi. Sözleri talebesi tarafından cem' olunarak yedi kitâb vücûda getirilmiştir ki Çin'in kütüb-ü mukaddesesinden 'addolunurlar. Her şeyden evvel milletin hüsn-ü idâresiyle mükellef olan hükûmetin te'sîs ve temşiyetinde sa'âdet-i beşeriyenin üssü'l esâsı olduğuna kanâ'at eylemiştir. Mahabbet-i ferzendâneyi bu bâbda dahî iltizâm ederek "Evlâd babanın oğlu olduğu gibi hükûmet dahî milletin mevlûdudur" der idi. 'Ale'l-'umûm beşeriyeti tarîk-i fazîlete sevk için dört rûkn gösterir idi ki birincisi "Akıl" ikincisi "İnsâniyyet" üçüncüsü "Adâlet" dördüncüsü "Atvâr ve mişvârda intizâm ve nezâket"tir. Der idi ki: "Fazîlet insânlar için hem-zâddır. Tabî'at-ı beşeriyeye esâsen salâh üzeredir. Zulm ve ihtiras veyâhut açlık insânı tarîk-i fazîletten teb'îd ile hayvânât-ı vahşiyeye benzetebilir. Hakikat-i hâlde fazîlet, insânın mevcûdiyyet-i tabî'iyyesinden bir cüzdür. İnsâna dışarıdan fazîlet idhâline hâcet yoktur. İnsan için kendi kendisini fâzîletten tecrîd etmemek sâhib-i fâzîlet olmak ve öyle kalmak için kâfidir."

Seloun-Tsu⁴²⁰

Bu zât dahî Konfüsyüs mesleğinde olmakla berâber Meng-Tsu'ya muhâlefet etmiş ve tabî'at-ı beşeriyeye için fâzîletin hem-zâd olmasını red eylemiştir. Her nasıl olur ise olsun tab'-ı beşeri kavânîn ile zabt etmek lüzûmuna kanâ'ati var idi. "Eğer herkes kendi tabî'atı vechile harekette serbest bırakılır ise intizâm-ı 'âlem bozulur" diyor idi. Onun i'tikâdince hüsn-ü hâl ve 'akl ve hikmet vehbî olmayıp kesbî idi. Ahkâm-ı sâirede Meng-Tsu ile müttefik olarak tanzîm-i ahlâk ve tensîk-i umûr hakkında gâyet güzel hükümler ile Konfüsyânizmi tahkîm eylemiştir. (220)

⁴¹⁹ Aristoteles'in kurduğu hikmet okuludur. Yunanca: peri: "aşağı-yukarı, çevrede", patein: "yürümek" anlamına gelir. Derslerini anlatırken yürümek gibi bir alışkanlığı olması sebebiyle bu okula Peripatos denilmiştir.

⁴²⁰ Seon-Tse

Han-Bu-Tsu⁴²¹

Bu zât ba'de'l-milâd sekizinci asırda ve Tang hânedân-ı imparatorîsi zamânında ve Seloun-Tsu tarîk-i ikmetinde olup insânoğlunun tabî'atında iyilik ve fenâlık berâberce mevcûd ise de tabî'at-ı hasenenin tabî'at-ı redîeye mağlûb olmaması için insân mutlakâ bir üstâz elinde terbiye görmesi lüzûmunu hükm eyliyor idi. Diyor idi ki: "İnsan kendisi için bir hüsn-ü hâl arzu eder. Hüsn-ü hâl sâhibi olmak için çalışıp cebr-i nefse hâzırdır. Ama işte bu hâl isbât eder ki insânda 'an asıl hüsn-ü hâl yoktur da onu hâsıl etmek veyâhut var ise muhâfaza eylemek ihtiyâcındadır. Eğer insânoğlu kendi hüsn-ü hâlinde ka'iyet emîn olsa idi bu ihtiyâçta bulunur mu idi?" Fakat Han-Bu-Tsu asıl düstûr-u hikmeti olmak üzere der idi ki: "Tabî'at-ı beşeriyede ne iyilik arayalım ne fenâlık. Her ikisi vardır veyâhut her ikisi yoktur diyelim de insânı dört sınıf üzerine tasnîf eyleyelim: Evvelâ tabî'atında iyilik olan âdemler, sâniyen tabî'atı fenâ olan âdemler, sâlisen orta halli âdemler, râbi'an iyilik ve fenâlıkta mütereddid olan âdemler. Feyz-i ta'lîm birincilerin daha a'lâ âdem olmalarını te'mîn eder. İkincilerin fenâlıklarını men' edebilir. Üçüncülerin tabî'atlarını mutlakâ iyiliğe çevirebilir. Fakat dördüncü sınıf âdemlerin sebatsızlığı hiçbir terbiye ve ta'lîm ile bertaraf olamaz. Nev'-i beşerin en tehlikeli sınıfı işte bu mütereddid sınıfıdır." Bu sözlerini isbât için pek büyük, pek güzel teşrîhâta girişir. Nihâyet der ki: "Hüsn-ü terbiye insânın fitrat-ı 'asliyyesini bi'l-külliyeye değıştiremez ise de fitrat-ı beşeriyeyi pek büyük bir mikyâs dâhilinde ta'dîl edebilir. Hele iyi veyâhut fenâ olacağını bilmeksizin irtikâb edeceği birçok hatâları mutlakâ tashîh eyler." (221)

Chu-Hi⁴²²

Yeni Çinliler üzerinde en büyük te'siri olan bu Chu-Hi'dir. On ikinci 'asr-ı milâdîde "Song" hânedân-ı imparatorîsi zamânında yaşamıştır. Gâyet ma'lûmâtlı bir âdem olup bütün Çin kütüb-ü mukaddesesi hakkında şerhler yazmıştır. Esâen Konfüsyüs mezhebinde ise de desâtîr-i hikemiyyesinin pek çokları Konfüsyüs'e muhâlifdir. Kadîmden kalma zünûn-u bâtile-i Çîniyyenin birçoğuna mu'teriz olarak sözleri hikmet-i münevverey-i cedîdeye pek karîbdir. Te'lîfâtı, beyne'l-üdebâ, hüsn-ü kabûle mazhariyetle kalmamıştır. 'Âdetâ model ya'nî meşk olmuştur. Chu-Hi'yi dîn husûsunda Çin'in Luther'i 'adedebiliriz. Avrupada Luther⁴²³ Katolik mezhebince nasıl bir

⁴²¹ Han-You-Tse

⁴²² Tchou-Hi

⁴²³ Martin Luther: Alman teolog, Hristiyan inancında dogmalarının yeniden düzenlenmesi fikri Protestan Reformu'nun hızlandırmıştır.

teceddüde sa'y ve gayret etmiş ve Protestanlığı meydâna çıkarmış ise Chu-Hi dahî Çin'de ona benzer bir sa'y ve gayrette bulunmuştur. Fakat hikemiyyât-ı cedîdesini te'yîd için muhârebât-ı dâhiliyyeye kadar varılmamıştır. Efkâr-ı cedîdesi yalnız üdebây-ı tenvîr ile kalmıştır.

İşte Çin hükemâsından şu birkaç zevât ile şöyle pek muhtasar olsun peydâ etmiş olduğumuz mu'ârefe kâfi görülsün. Bunların gerek kendilerini ve gerek hülâsa-i hikmetlerini görüşümüz bize kabûl ve teslîm ettirir ki Çinliler Târîh-i Edyân'da şimdiye kadar hallerini tedkîk eylediğimiz milletlerin hiçbirisine benzemezler. Yalnız hikmet husûsunda sâbikûnumuz olan Yûnânîlere benzerler ilâh husûsunda akla sığabileni kat'iyen kabûlden sonra o kabûlün muktezâsı olmak lâzım gelen tezyîn-i ahlâkta pek ileriye varmışlardır. Yine bu hudûd-u ihtisâr dâhilinde kütüb-ü mukaddeseleri hakkında dahî ma'lûmât alacak olur isek şu müşâhedemiz bir kat daha kuvvet bulur. (222)

Ders-41

Kütüb-ü Mukaddese

Çin kütüb-ü mukaddesesi Konfüsyânizm dîni için "King" ya'nî "Kitâb" ta'bîr olunan beş kitâb ile "Shong"⁴²⁴ ta'bîr olunan ve kudsiyetçe bir derece aşağı görülen diğer beş kitab ki cem'an on kitâbdan 'ibârettir. Bunların bâ'zıları doğrudan doğruya Konfüsyüs tarafından ve bâ'zıları hükemây-ı sâire cânibinden te'lîf ve tahrîr olunmuşlardır. Doğrudan doğruya Konfüsyüse mensûb olanları Çinlilerin mine'l-kadîm takdîs eyledikleri kavânîn-i dîniyye ve hikemiyyeyi câmi'dir.

Yi-King

Beş King'in en kadîmi dînü'l-üdebâ en makbûl ve muteberi Yi-King'dir. "Yi" kelimesi "tebeddül" ma'nâsına olduğundan bu hâlde ismi "Kitâb-ı tebeddülât" olur. Yi-King o kadar kadîmdir ki semâdan münezzeliyyeti i'tikâd olunur. İlk nâzımı Çin'in ilk vâzî'ı medeniyyeti olan Fu-Hi⁴²⁵ 'addolunur. Bir hikâye-i hurâfiyyeye göre nehr-i asğardan⁴²⁶ çıkmış olan 'azîm bir ejderin sırtında koyu ve açık renklerle birtakım çizgiler menkûş ise de Fu-Hi bunların ma'nâsını bildiğinden onları Yi-King'e nakl ve tersîm

⁴²⁴ Chou

⁴²⁵ Fou-Hi

⁴²⁶ 1329 ve 1330 basımlarında geçen "Asğar" ifadesi yanlıştır. Bahsedilen nehir: "Huang He" yani Sarı Nehir'dir.

eylemiş. Çizgiler üst üste konulmuş hutût-u tâmmenden veyâhut her hat ikiye bölünmüş hutût-u munfasıladan ‘ibâret olup evvelâ bu sûretle sekiz şekil hâsıl olduktan sonra her şekil üçer hattı altışar hattâ kadar vardırılmak sûretiyle şekillerin ‘adedi dahî altmış dörde vardırılmış. İşte bir ejderin sırtında menkûşen semâdan nâzil olan bu şekillerin ma‘nâlarını Fu-Hi şerh ve îzâh eylemiş. Gerek şekillerden ve gerek şerh ve îzâhlardan ma‘nây-ı (223) vâzih çıkarmak Çinliler için bile müşkilâtandır. Hattâ bu îzâhâtı Konfüsyüs güyâ halkın anlayabileceği bir lisân ile yeniden yazmış olduğu hâlde dahî anlaşılması Çinliler için bile müşkildir. Sinolog⁴²⁷ müsteşrikler o kadar çalıştıkları hâlde Çinliler kadar da anlayamamışlar. Anlaşılabilirdiği kadarına göre bu kitâb bir nev‘î Kozmogonya’dır.⁴²⁸ Vücûd ve kudret-i rabbâniyye ile kâ‘inâtın halkına dâir ma‘lûmât verilmektedir. Bu i‘tibâr ile Yi-King Tevrât’ın “Sifr-i tekvînu’l-mahlûkât”ı hükmündedir. Konfüsyüs’ün tahrîrinden sonra kitâbın mecmû‘u 24.108 işâret-i Çîniyyeyi hâvîdir. Ya‘nî gâh her biri bir kelime gibi mâ‘nây-ı mustakille ve gâh bir huruf-u hecâyâ dâl olan işâret-ı Çîniyyeden bu kitâbda yirmi dört bin şu kadarı mevcûddur.

Çinliler nazarında kitâb-ı mezkûrun kudsiyeti o kadar büyüktür ki üdebây-ı Çîniyye bu kitâbdan edilen tefe‘üllerin netâyici, mutlakâ doğru olacağına kanâ‘at-ı tâmmeye ile umûr-u müşkilede tefe‘ül ederler. Sûreti tefe‘ül bizim remmâllerin noktalar dökerek onlardan hatlar peydâ ederek istintâc eyledikleri bir şeklin ahkâmını her kitâblardan istihrâc etmelerine benzer. İhtimal ki ‘ilm-i remlin aslı da budur. Çinliler tâm, munfasıl hutûtta bir şekil istihrâcından sonra o şeklin mâ‘nâsını, hükmünü Konfüsyüs’ün yirmi dört bin kelimelik şerhleri içinden istihrâca çalışırlar.

Şu-King⁴²⁹

Elli sekiz fasıl üzerine müretteb olan bu kitâbdan elli fasıl kadarı elde olup sekiz fasıl kadarı imhây-ı âsâr emrinin icrâ olunduğu (224) zamânlarda mahv olmuştur. On yedi ‘asırlık bir Çin Târîhi teşkil eder ki sonu mîlâd-ı ‘Îsâ’nın yedinci ‘asr-ı mukaddemine kadar gelir. Demek oluyor ki mîladdan 24 ‘asır mukaddeminden başlar. Bu i‘tibâr ile dahî Hazreti Mûsâ’ya nisbet edilen esfâr-ı hamse hikmettedir. Fakat esfâr-ı Tevrâtiyye gibi bunun da kıymet-i târihiyyesi meşkûktur. Zîrâ elde “Bambunun Kitâbları”⁴³⁰ nâmıyla diğer bir Çin târihi vardır ki Çin devr-i hurâfâtında Hoang-Ti nâm imparatorundan bed ile

⁴²⁷ Çinbilimci, Sinology

⁴²⁸ Evren doğum, Kâinâtın var oluşunu, gök cisimlerinin meydana gelişini inceleyen ilim.

⁴²⁹ Chou-King

⁴³⁰ Les Livres de Bambou

mîlâdın 299 sene-i mukaddemine kadar Çin için bir Târîh-i ‘Umûmî teşkil eder. Bu târîh ile Şu-King’in muhteviyâtı mukâbele ve mukâyese edilir ise görülür ki bu kitâbda ba‘zı imparatorların medh ve senâlarında ifrâda varılıp birçok evrâk-ı resmîye ve hükûmetin beyannâmeleri ve evâmîr-i ‘umûmiyye dahî münderic olarak bunlar mekâsîd-ı târîhiyyeye hizmetten ziyâde halkın terbiyesi maksadına hizmet için yazılmışlardır. İmparatorlar ağızından birçok nutuklar ve vükelây-ı devlet taraflarından beyannâmeler vardır ki bir lisânî ta‘lîm ve tadrîs ile ta‘lîm-i hikmet için yazıldıkları görülür. Hele bir fasıl kâmilene nehc-i saltanat vâdîsinde yazılmış ve ‘âkil ve ‘âdil bir hükümdârın ne yolda davranması lâzım geleceği gösterilmiştir. Sinologlardan Leg⁴³¹ diyor ki: Bu kitâbın hey’et-i ‘umûmiyyesi bir târîh olmaktan ziyâde bir kitâb-ı hikemî ve siyâsî olduğunu gösterir. Vâkı‘â birçok ma‘lûmât-ı târîhiyye dahî var ise de onlar renksiz ve hükümsüz kalırlar. Sözüün asıl kuvveti bir pâdişâhın fazîleti memleket ve milletin şân ve ‘azametini artıracığı ve eğer hükümdâr tarîk-i mustakimden ‘udûl edecek olur ise yalnız kendisi değil hânedan dahî sukût edip, emr-i ilâhî ve hüküm-ü ilâhî ile ‘asây-ı hükûmeti hukûk ve hakikat-i (225) kânûna sâdik olacak başka birisinin eline verileceği tarzındaki bahislere hasr olunmuştur. Ama Şu-King bir târîh gibi telakkî olunmamaya mukâbil Çinlilerin dîn ve hükümlerinden haber verir pek nâfi‘ bir kitab olmak üzere telakkîye salih âsârdandır. Fransız ve İngiliz lisânlarına tercüme ve şerh edilmiştir. Nüsha-i asliyyesi 25.700 işârât-ı Çiniyyeyi hâvîdir.

Bir kitâb-ı mukaddesin böyle târîh sûretine olmasına te‘accub etmemelidir. İleride kütüb-ü Tevrâtiyye ve İnciliyyeyi dahî ancak bu sûrette göreceğiz.

Şi-King⁴³²

Bu kitâblar Tevrat’lar meyânında dâhil olan “Ağniyetu’l-eğâni”⁴³³ ve hattâ “Mezâmîr” ya‘nî Zebûr gibi kasîd ve ilâhiyyâtı hâvî güzel bir mecmû‘adır. Konfüsyüs tarafından tertîb olunarak üç yüzden mütecâviz eş‘ârı hâvî ise de Konfüsyüs bu üç yüz neşîdeyi üç binden mütecâviz neşâyid-i kadîmeden bi’l-intihâb derc etmiştir. Eş‘âr-ı mezkûre mevzûn olmayıp yalnız mukaffâdırlar. Bâ‘zıları sâdece nakl ve hikâye-i vekâyı‘ yolunda ve ba‘zıları isti‘ârât ve kinâyât ile memlû bir sûret-i mutasavvîfânededir. Bir iki tânesi Çin mitolojyasına dâir esâtîrden bahseder. Yarıdan ziyâdesi ahlâka, ma‘îşet-i

⁴³¹ James Legge

⁴³² Chi-King

⁴³³ Shir Hashirim, Neşîdeler Neşîdesi, Şarkılar Şarkısı

beytîye ve bâhusûs her biri başlı başına bir ülke kadar büyük olan Çin vilâyetlerinin usûl ve ‘âdât-ı mahalliyyesine dâir zeminlere mute‘allik söylenmiş hikâyelerdir. Bâ‘zıları da pek saf derûnâne yazılmış ayak şu‘arâsı âsârı gibi şeyler olup bir kısım-ı mahsûsu ise kâri’lerini imparatorlar saraylarında verilen ziyâfetler ve icrâ olunan şenlikler ‘âlemlerine idhâl eyler. Kezâlik bir faslında zebh-i kurbân veyâhut ecdâd için yapılan merâsimde okunan ilâhîler münderiçtir. (226) Neşâyid-i mezkûre meyânında hele beş kıt‘ası gâyet eski olup ikinci imparatorluk zamânına kadar kudümü vardırılmaktadır. Nûsha-i Çîniyyesi 39.234 işârâtı hâvîdir.

Li-Ki

Bu kitab düf‘aten yazılıp bitirilmemiştir. Zamân zamân ikmâl olunarak nihâyet “Han” imparatorluğu zamânında ya‘nî ‘inde’l-hisâb mîlâd-ı ‘İsâ senelerinde ikmâl edilmiştir. Fakat mebâdîsi pek eski zamânlara kadar varıp üçüncü hânedan zamânına ‘âid mebâhis dahî görülmektedir.

“Li” kelimesinin birçok ma‘nâları vardır. Evvelâ “tarz-ı ‘ibâdet” ve “merâsim-i dîniyye” ma‘nâlarına gelir ki bir “ilm-i hâl” demek olur ise de ahkâm-ı ‘ibâdete münhasır kalmaz. İnsanların kendi aralarında ri‘âyete mecbûr oldukları nezâket ahkâmını da gösterir. Bu hâlde “Li”nin bir ma‘nâsı da “âdâb-ı mu‘âşeret” olur. Giyinip kuşanmaya ve bir cem‘iyyet-i musâhabede, söz ve atvârca ri‘âyeti lâzım gelen kavâ‘ide levâzım-ı beşeriyyeyi ta‘lîm eder. Bu yolda âdâbdan bahis “İ-Li” ve “Cheu-Li”⁴³⁴ nâmıyla iki kitab daha var ise de İ-Li pek de kütüb-ü ‘atîkadan olmadığı gibi Cheu-Li dahî imparator Cheu’ya⁴³⁵ isnâdı yanlış olduğu anlaşıl原因 olarak ikinci derecede mukaddes ‘addolunan kitâblar⁴³⁶ meyânına idhâl olunmuş ve binâen‘aleyh mukaddesiyyet şerefi yalnız Li-Ki’ye kalmıştır. Kırk dokuz fasla munkasimen 99.010 işârât-ı çîniyyeyi hâvîdir.

Chun-Tzie-U⁴³⁷

Beş kitâb-ı mukaddesin beşincisi olan bu kitâb Konfüsyüs’ün asıl kendi kaleminden çıkmış olduğuna şüphe (227) edilemez. İsmının ma‘nâsı “bahar ve hürriyet”⁴³⁸ demektir. ‘An 722 ilâ 492 mukaddem-i mîlâd Konfüsyüs’ün kendi vilâyeti

⁴³⁴ Tcheou-li

⁴³⁵ Tcheou

⁴³⁶ Küçük Kingler

⁴³⁷ Tchun-Tsieau

⁴³⁸ “İlkbahar ve Sonbahar”

olan Lu vilâyetinin târîhidir. Bundan sinîn-i mezkûre vukû'âtı tafsîlât ve intikâdattan ârî olarak sâdece kayd ve zabt olunmuştur. Fakat Çinlilerin bu kitâba riâyetleri pek büyük olup Konfüsyüs'ün kendi zamânındaki fesâd-ı ahlâkı bu kitâbla izâleye çalıştığını hükm ederler. İhtimal ki mu'allim bu vakâyı'ın her birini asıl şifâhen şerh ve muhâkeme ederek yalnız rûh-u mes'ele olmak üzere vukû'âtı kaydetmiştir ki böyle mukayyedât-ı metn ve şerhleri şifâhî tadrîsât sâir birçok mu'allimlerde görülmüştür. Şifâhî olan şerh ve tefhîm esnâsında matlûb olan fikr-i selâmeti i'tâ edebilir. Chun-Tzie-U'nun büyük şerhleri de vardır ki nîm-i mukaddes kitâblar meyânında zikrolunur.

Nîm Mukaddes Kitâblar

Buraya kadar ta'dâd eylediğimiz beş kitâb dînen 'âdetâ kütüb-ü mukaddesdirler. Bunlar kudsiyyetini benî İsrâîlden doğrudan doğruya Hz 'Îsâ'ya mensûb olan Pentatök⁴³⁹ ya'nî ilk esfâr-ı hamseye kıyas etmek pek doğrudur. Hattâ Konfüsyüs gibi Hazreti Mûsâ dahî kendisinden evvel olan rivâyât ve ahbârâtı esfâr-ı mezkûrede cem' edip nezd-i benî İsrâîlde asıl mukaddesiyyet dahî onlara münhasır kalmıştır. Nîm mukaddes kitâblar dahî takdîs olunur ise de derece-i kudsiyyetleri benî İsrâîlden Nehemyal, Hezekiel, Haykuk⁴⁴⁰ gibi enbiyây-ı sâirenin âsârındaki kudsiyyete teşbîh olunur ki ikinci derecede kalırlar. Ama Çin edyânı nezdinde her hâlde enâfis-i âsârdan olup yalnız şu nefâsetleri bile bir nev'-i kudsiyyet teşkîl ederler.

Hiya-U-King⁴⁴¹

Nîm mukaddes kitâbların en mühimmi Hiya-U-King'dir (228) ki Konfüsyüs ile şâkirdlerinden birisinin muhâveresi sûretinde yazılmıştır. Gâyet muhtasar yazıldığından bir metn-i garrâ 'addolunarak her tadrîs eden mu'allim onu 'arîz ü 'amîk şerhe mecbûrdur. Zîrâ topu topu 1903 işâreti hâvîdir. Sînologların i'tikâdlarına göre bu işârâtlar o kadar kesîru'l me'ânîdir ki her birinin şerh ve izâhı yolunda sahîfeler doldurmaya lüzûm vardır. Elde bulunan nüshâsının tarz-ı ifâdesi Konfüsyüs'e kadar bir kıdeme delâlet edemiyor ise de Çin üdebâsı bu tarz-ı ifâde ve sûreti kitâbdan kat'-ı nazar ederek bundaki sözler herhalde Konfüsyüs'ün sözleri olduğuna şüphe etmiyorlar. İsmi ma'nâsı "'İbâdet Kitâbı" demek olup bu "'ibâdet" kelimesinden de muhabbet ve itâ'atın muktezâsı olan

⁴³⁹ Yunanca "Penta" ve "Teukhos" kelimelerinden türetilmiştir. Torah'm ilk beş kitabı.

⁴⁴⁰ Nehemya, Hezekiel, Habakkuk

⁴⁴¹ Hiao-King

hürmet ve ri'âyeti perestîş derecesine vardirmek ma'nâsı murâd olunuyor. Evlâdın babasına ve milletin hükûmete ve me'murların âmirlerine ve tâ imparatorun kendi babası i'tikâd olunan semâyâya hürmet-i perestîşkârîlerine varıncaya kadar sunûf-u milleti taht-ı intizâma alacak ahkâm bu kitâbın münkasım olduğu on sekiz bâb içinde zikrolunmuş ve binâen'aleyh Hiya-U-King Çinlilerin asıl 'ilm-i hâli hükümünü almıştır.

Se-Shu⁴⁴²

İsmi "Dört Kitâb" demek olan bu kitâb fi'l-vâkı' başka başka dört kitâbın mecmû'undan 'ibârettir. Birincisi "Ta-Hiyo"⁴⁴³ 'ilm-i 'azîm ve ikincisi "Chong-Yong"⁴⁴⁴ ya'nî vasat-ı a'lâ ve üçüncüsü "Lu-An-Yu"⁴⁴⁵ ya'nî muhâvere ve dördüncüsü dahî "Meng-Tsu" ya'nî Hakîm Meng-Tsu'nun hikmeti nâmıyla yâd olunurlar. Birinci ve ikinci kütüb-ü mukaddese meyânında ismi (229) geçen Li-Ki'nin ba'zı aksâmının şerhi demektir. Üçüncüsü Konfüsyüs'ün muhâverâtını hâvî ve dördüncüsü ise Konfüsyânizm mezhebinde en büyük⁴⁴⁶ doktoru olan Meng-Tsu'nun nazariyât-ı mahsûsesini mübeyyendir.

Ti-Li ve Che-U-Li⁴⁴⁷

Kütüb-ü mukaddese meyânında beyân olunduğu vechile bunlar âdâb ve merâsim-i mu'âşereti beyân ederler ve bu hâssiyet ile asıl kütüb-ü mukaddeseden Li-Ki'ye mülhak sayılırlar. Li-Ki hakkında vermiş olduğumuz ma'lûmât bunları ayrıca ta'rîfe lüzûm bırakmaz.

Tzu-Şi ve Kong-Yang ve Ke-U-Yang⁴⁴⁸

Nîm-i mukaddese kitâbların dördüncüsü yine her biri müstakil üç kitâbdan müteşekkildir. Üçü de "Chun-Tzie-U"nun şerhleridir. Bu üç isim esmâ-i eşhâstan olup birincisi Konfüsyüs'ün telâmîzinden bir zât ve ikincisi Han hânedânından bir prens ve üçüncüsü dahî milâd-ı 'Îsâ'dan bir 'asr mukaddem gelmiş bir filozoftur. Bunlar mu'allimin "Bahâr ve Harîf" nâm kitâb-ı mukaddesini şerh ve tefsîr ve te'vîl ederek hadd-

---

⁴⁴² Se-Chou

⁴⁴³ Ta-Hio

⁴⁴⁴ Tchoung-Young

⁴⁴⁵ Loun-You

⁴⁴⁶ İfadenin 1330 basımındaki düzeltilmiş hali tercih edilmiştir.

⁴⁴⁷ İ-Li ve Tcheou-Li

⁴⁴⁸ Tso-Chi, Kong-Yong, Keau-Lang

i zâtında bir târîhten ‘ibâret iken kitâb-ı mezkûru fesâd-ı ahlâkı izâleye sâlih bir kitâb hâline koymuşlardır. Metni beyne’l- üdebâ gâyet makbûl olduğu gibi işbu şerhleri de mukaddes ‘addolunmak mertebesinde makbûliyyete mazhâr olmuşlardır.

U-Lia⁴⁴⁹

Nîm mukaddes kitâbların beşincisi olan bu kitâb bir kâmûstur. Mine’l-kadîm kütüb-ü semâviyyede müsta‘mel olan ıstılâhâtı hâvî ve “ta‘rîfât-ı seyyid” tarzında bir eserdir ki Sinologların yazdıkları evsâfından anlaşılabilirdiğine göre her ıstılâhın ta‘yîn-i mâhiyeti için ağyârını mâni‘ ve efrâdını câmi‘ birer ta‘rîf yapılmıştır. İstılâhât-ı mezkûre bu ta‘rîfler ile anlaşılmaz ise kütüb-ü mukaddese dahî tamâmıyla anlaşılabilir olmaz. (230) Halbuki Çin kütüb-ü mukaddesesi yalnız kütüb-ü dîniyye olmak üzere de telakkî olunmaz. Şu pek muhtasar haberlerimizden dahî anlaşılmalıdır ki bunlardan mâ‘adâ birçok kütüb-ü edebiyeye ve siyâsiyye kütübhâneleri doldurmuş ise de ‘âdetâ cümlesinin kıymeti yine kütüb-ü mukaddeseye derece-i kurbiyetlerine göre ta‘yîn olunabileceğinden U-Lia’nın ta‘rîf eylediği ıstılâhât kütüb-ü sâirenin tefehhümü husûsunda dahî pek ziyâde işe yarar ama bu kâmûs(u) kâffe-i ‘ulûmu hâvî bir ansiklopedyaya kıyâs etmemelidir. İstılâhât-ı ‘ulûm ve sanâyi‘a kadar şümûlü yoktur.

Buraya kadar ta‘dâd eylediğimiz on kitâb hep Konfüsyüs dîninin kütüb-ü mukaddesidirler. Edebiyât-ı nefiseden ‘addolunan daha bir hayli âsâr dahî bunlara muntazam olarak müsteşrikler için pek nâfi‘ bir meydân-ı tettebbu‘ teşkil eden bir kütübhâne vücûda getirmişlerdir ancak Lao Tzu’nun teşkil ettiği Taoizm dîninin başkaca mühim bir kitâb-ı mukaddesi vardır ki onunla da biraz mu‘ârefe kesbetmeliyiz.

Ders-42

Tao-Te-King

Lao-Tsu’nun iğtirâbı esnâsında Honan geçidine geldiği zamân geçit me‘mûru tarafından edilen ricâ üzerine te’lif etmiş olduğu bundan evvel haber verdiğimiz bu kitâb dahî doğrudan doğruy takdîs edilen kitâblardandır. Kitâb ma‘nâsına olan “King” kelimesi kaldırılınca asıl ismi “Tao-Te” kalır. Bu iki kelimededen “Te” kelimesi sûret-i mutlakada fazîlet ma‘nâsına olduğunu Sinologlar bi’l-ittifâk kabûl etmişler ise de “Tao” kelimesi

---

⁴⁴⁹ Eul-Ya

hakkında birçok ihtilâfâta dûçâr olmuşlardır. Fazîletin mâhiyetini de bu “Tao” kelimesi (231) ta’yîn edecektir. Âdemin tekâmül-ü insânîsi fazîlet ile olacak ama fazîlet nedir? Herkesin kendi ‘aklına geliveren şey mi? O hâlde nüfûs-u leîmenin tasavvurât ve tahayyülâtı da fazîlet ‘addolunmak lâzım gelecek. Bu kelime Çince ise de ma’nâsı Çin ehl-i lisânı nezdinde dahî müşkilâtsizca hal olunamıyor imiş. Her lisânda böyle birtakım kelimeler vardır ki ma’nâsı ‘umûmen ma’lûm imişcesine tedkîk külfetinden mustağnî zan olunur da o ma’nânın ta’yîn-i mâhiyeti matlûb olunca bayağı müşkilât kesilir. Meselâ ‘an asıl bir kelime-i ‘arabiyye iken bütün elsine-i İslâmiyyeye te‘ammum etmiş olan “Mülk” kelimesi gibi bunu herkes biliyor zan eylediği hâlde gerek iştikâkı gerek ma’nâsı erbâb-ı tedkîki pek ziyâde yoracak mehâmdandır.

Beyne’l müsteşrikîn işbu “Tao” kelimesinin mukâbili olmak üzere elsine-i Avrupâiyyeden birçok kelimeler îcâd olunmuş ise de hiç birisinin mukâbili tâm olamadığı görülmüştür. Yalnız müsteşrik-i şehîr Stanislas Julien⁴⁵⁰ “vao”⁴⁵¹ kelimesini bulmuş ve birçok münâkaşâttan sonra bu kelime kabûl edilmiştir. Bu Frenk kelimesinin bile Osmanlıcasını kat’iyyen ta’yîn dahî kolay değildir. “Tarîk” gibi “nehc” gibi birçok kelimeler meyânında bize “şerî’at” kelimesi en münâsib görülmektedir. Zirâ bu kelime “tarîk-i hakk” hükmünü hâvî olup “hakk”tan bi’l-intikâl o şerî’atin taraf-ı haktan mevzu’ olmasını gösterir. Bu Hüküm “Tao” kelimesinde tamâmiyle vardır. Zirâ Çinliler buna “Bir maksada vusûl için sülûk edilecek yoldur ama o yolun ‘ukûl-ü ‘ibâd ile ta’yîni kâbil olmayıp ‘akl-ı mahz ve ‘akl-ı küll olan sâhib-i ezeliyyet ve ebediyyet tarafından ta’yîn olunmuş bir yoldur” derler. Hattâ “Tao” kelimesinin (232) içinde “mevcûdiyyet-i ûlâ” ma’nâsı vardır ki kendisi hiçbir şeyden me’hûz ve hiçbir kuvvet tarafından mahlûk olmayıp belki mine’l-ezel var ve her varlık ondan sâdır olmuş ma’nâlarına kadar tazammun eder. Demek oluyor ki Tao-Te’nin gerek fazîleti gerek o fazîletin tarîki hiçbir kimse tarafından mevzu’ olmayıp mine’l-ezel bir mevcûdiyyet ile hak tarafından mevcûddur. Bizce işte şerî’at ma’nâsı dahî bu ta’rîften çıkarılmıştır. Hattâ Sokrat’ın kânun-u ilâhîsi de bundan ‘ibârettir.

“Tao-Te” şerî’at fazîleti demek olduğuna göre bu yolu fezâil-i beşeriyye zann etmek en büyük hatâdır. Taoizm mezhebinde asıl fazîlet hey’et-i ‘umûmiyye-i kâinatta olan intizâm demek olup işte bu intizâm mine’l-ezel ile’l-ebed memdûh-u âsumânî ve

⁴⁵⁰ Stanislas Julien: Sinolog

⁴⁵¹ Voie: Yol

makbûl-ü ilâhî olduğu için o intizâmı halâyika dahî ta'mîm etmek lâzım gelir. Kâinât nasıl bu kanûn-u 'umûmînin hükmü dâhilinde muntazam ise umûr-u halâyik dahî o intizâm gibi muntazam olmak matlûb olacağından işte bu intizâmın, bu fazîletin yolu Lao-Tsu tarafından Tao-Te kitâbında gösterilmiş hükmünü alıyor. Olur olmaz mutasavvifinin havsala-i tefehhümü fevkinde olan bu ma'nây-ı 'âle'l-'âl yavaş yavaş sâdeleştirilerek deniliyor ki: "Şerî'at-ı fazîletin insânlara tatbîki herkesin yalnız kendi nefsinin ıslâhı, kendi selâmetini te'mîne, kendi menâfi'ini istihsâle sâ'î olması demek olmayıp salâh ve selâmet ve menâfi'-i 'âmmeye kendi salâh ve selâmet ve menâfi'inide katması ve bütün kâinâtla berâber kendisinin de te'mîn-i mes'ûdiyet etmiş sayılması" demektir. İnsan ne zamân bu kanâ'ati hâsıl ederse o zamân nefsinin tahkîr derecesinde mahviyeti iltizâm edeceği ve hiçbir vakit nefsinin nüfûs-u sâireden mu'azzez tutmayacağı ve kendi efkârını başkalarına (233) kabûl ettirmeye kalkışmayacağı ve zâten kendisinde fikr ve emel denilen şey dahî bulunmayacağı ve dünyâ umûruna hiç müdâhale etmeyip tabî'at-ı 'âlem kendisinde ne yolda bulunmasını îcâb ediyor ise o yola uyacağı ve terk-i mesâ'î ve tercîh-i cehl ve ihtiyâr-ı mezelletten 'ibâret olan ruûs-u hikmete işte bu sûrette tevfik-i fikr ve hareket etmiş olacağı hükmünde bulunuyor. Diyor ki: "Sen bu üç düstûra tevfik-i hareket edersen bütün kâinâtın sâ'yi senin sa'yin, bütün kâinâtın 'ilmi senin 'ilmin, bütün kâinâtın 'azameti senin 'azametinin olur." Hülâsatü'l-hülâsası şundan 'ibâret olan Taoizm'den her hâlde muhayyir-i 'ukûl bir 'ulviyyet bulunduğu kâbil-i inkâr değildir. Fakat bu derece tereffu' ve te'âlî kimin haddidir. Biz de kendimizi kâinât içine derc ve demc eylemek öyle muğlak bir mes'eledir ki 'ukûl-ü beşere tamâmıyla sığabileceği de kestirilemez. Konfüsyüs kitâblarındaki vuzûh ve sarâhate kıyasen bu ahkâmın ne kadar muğlak kaldığına elbette dikkat olunacaktır ki Konfüsyenizm ahvâl-i tabî'iyye-i beşeriyyeye ne kadar mülâyim ve mutâbık olmasına mukâbil Taoizm'in ne kadar muhâlif düştüğü de ancak bu dikkat ile ta'yîn eyleyecektir.

Bu kitâb derûnunda mûnderic olan düstûrların en sâdelerinden birisi "Fakr ve zarûret servet ve ğınâdan iyidir. Vazâ'at asâletten iyidir. Rûh ceseden iyidir. Fezâ onun muhtevî olduğu mahlûkâtın iyidir" tarzındadır ki bunların me'ânî-i mebsûtelere sûret-i ma'kûselerinden daha pek çok ziyâde 'âlî görülebilirler ise de halkın bu yoldaki tasavvurlara zihn sardırılmayacağı bilâhère Enâcîl-i Hıristiyâniyyede görülen şu yoldaki ma'neviyyât-ı 'âliyenin de hükümsüz kalmış olmalarıyla müekkedden sâbit olmuştur. (234)

İş bu Tao-Te kitâbında birçok da durûb-u emsâl vardır. Emsâl-i mezkûre Lao-Tsu'dan evvel dahî mevcûd olup da hakîm-i müşârun ileyh mi toplamış? Yoksa her biri bir düstûr olarak kendi tarafından yazılmış da onun kitâbından mı lisân-ı 'umûmîye intikâl etmiş? Burası bir sûret-i vâziha da ta'yîn edemiyor. Her hâlde durûb-u mezkûrenin kâffesi insânı beşerîyyet-i mâddiyyesinden çıkarıp sırf ma'nevî bir mevcûdiyyete intikâl ettirecek hükümleri hâvîdirler.

Taoizm dîninin iş bu Tao-Te'den başka birçok kitâbları daha vardır ki Lao Tsu'nun şâkirdânı veyâhut bu mesleğe sâlik olan Çin hükemâsı taraflarından te'lîf olunmuşlardır. Ancak bunlar mu'allimin zâten muğlak olan mezhebini tavzîh edeceklerine bi'l-'aks iğlâka hizmet etmişlerdir. O kadar ki mezheb-i mezkûr hadd-i zâtında sırf 'âlem-i rûhânîye 'âid ve mahz tasavvuf bir şey iken bunu vardıra vardıra 'ilm-i nücûm hülyâlarına ve hacet-i felsefî kimyâlarına ve hattâ sihrbazlığa kadar vardırıp bir de hâlis putperestlik 'ilâvesiyle bütün bütün anlaşılmaz ve bir kere içine girince bir daha çıkılmaz bir hâle koymuşlardır. Çinlilerin ahvâl-i rûhiyyesi üzerine gerek işbu Taoizm'in ve gerek Konfüsyenizm'in ne gibi te'sirâtı olduğu aşağıya doğru görüldükte mûcib-i istiğrâk olmamak kâbil olmayacaktır.

Esâs-ı 'Akâid

Taoizm'in bir nev'-i mellâhîlik olacağına göre milyonlarca ehâlîyi kendi hükmü altında cem' edemeyeceği mevzû'u 'aleyhi olan hikmet-i 'âliye üzerine ednâ mertebe teemmül ile müstebân olur. Vâkî'a böyle de olmuştur. (235) Ya'nî bir dîn-i 'umûmî sûretini alamamıştır. Te'ammumuna sa'y edildikçe 'akâid 'avâmm-ı dîne karışa karışa aslından bi'l-küllîyye çıkararak bir zünûn-u bâtıla halîtası olmuş kalmıştır. Bûdî mezhebi dahî Hind'deki asıl sûret-i ibtidâiyyesini Çin'de muhâfaza edemeyip o dahî Taoizm ile bir tedâhül peydâ etmiş olduğundan Çin'de yerli bir dîn olmak üzere bütün üdebâ ve hânedân-ı imparatorînin dîni olan Konfüsyenizm kalmış ve onun da "Heyao-King" kitâbı bir 'ilm-i hâl-i 'umûmî hükm ve kuvvetini peydâ etmiştir. O kadar ki edyân-ı sülûse-i Çîniyyeden hangisiyle mütedeyyin olur ise olsun lâ 'ale't-ta'yîn bir Çinliyi alınız. Ahvâl-i dîniyyesini tahkîk ediniz. Görürseniz ki Heyao-King'in emrettiği "perestîş-i ferzendâne" 'akîdesiyle muhkem olarak mu'tekaddir. 'Akâid-i sâireyi dahî bu 'akîde-i esâsiyyeye katmıştır. Binâen'aleyh bunu Çin için "esâs-ı 'akâid" olarak kabûl ile ber-vech-i âtî bir daha tettebbu' ve tedkîk edelim:

Bundan evvel Çin'in kütüb-ü mukaddesesini ta'dâd ettiğimiz zamân bir nebzece haber verdiğimiz vechile bu kitâb on sekiz fasıl üzerine münkasimdir. Birinci fasılda kitâbın mevzû'u üzerine bir takım ta'rîfât serdolanur ki mecmû'u bir medhal hükmünde olup fusûl-ü sâirenin muhteveyâtını da hülâsa ve icmâl eder. İkinci fasılda ibn-i semânın ya'nî imparatorun perestîş-i ferzendânesi demek ne demek olduğu beyân olunur. Gösteriliyor ki 'ale'l-'âde bir oğul kendi babasına nasıl mutî' ve münkâd olacak ise imparator dahî babası olan semâya ya'nî Allâh'a öyle mutî' ve münkâd olup bu itâ'at ve inkıyâdı tamâmıyla perestîş sûretinde olacak ve o perestîşe hadsiz nihâyetsiz bir mahabbet dahî karışacaktır. Üçüncü fasılda prenslerin perestîş-i ferzendâneleri temhîd olunmakta ve imparatorun semâya olan hürmet ve mahabbeti ne sûrette olacak (236) ise şehzâdelerin pâdişâha olan münâsebetleri de öyle olacak. Dördüncü fasılda e'âzim-i devletin perestîş-i ferzendâneleri dermeyân olunur. E'âzimin imparator hakkındaki hissiyâtı da prenslerin hissiyâtı gibi olacağı şerh ediliyor. Beşinci fasılda 'ulemâ ve üdebânın perestîş-i ferzendâneleri dermeyân olup bunların da kendi mâ fevkleri olan imparatora kadar varan zevâta mahabbet ve perestîşleri ta'yîn ediliyor. Altıncı fasılda 'avâmm-ı halkın perestîş-i ferzendâneleri şerh ve îzâh olunarak evlâdın kendi babalarına ve babaların üdebâyâ, e'âzime, prenslere, imparatora itâ'at ve hürmetleri perestîş derecelerine varacağı hükm olunuyor. Yedinci fasılda "kuvây-ı sülûse" ya'nî gök ve yer ve âdemin kuvvet ve salâhiyyetleri bast ve temhîd olunarak bunlar arasında dahî perestîş-i ferzendâne bulunduğu şerh ediliyor. Sekizinci fasılda perestîş-i ferzendâne üzerine müesses olan hükûmetin vaz'iyet ve vazîfesi irâe olunuyor ki bizim "nehc-ü sülûk fî siyâseti'l-mülûk"⁴⁵² veyâhut Avrupa kitâbları meyânında politik ve ekonomik kitâblar gibi bir şey olduğu anlaşılıyor. Dokuzuncu fasılda 'âkil denilen hükemânın usûl-ü bergüzîde-i hikmetleri hakkında ma'lûmât veriliyor. Çin'de papaz sınıfı olmadığından bu hükemânın hükûmet-i mevcûde-i 'âkileye kuvvetü'z-zahr olmak sûretindeki vazîfeleri şerh ediliyor. Onuncu fasılda perestîş-i ferzendâne ahkâmını tevzîh ve şerh edecek birçok emsâl îrâd olunuyor. On birinci fasılda beş türlü mecâzâtan bahsolunarak bunların perestîş-i ferzendâneye sûret-i tatbîkleri gösteriliyor. On ikinci fasılda icrây-ı hükûmeti bir büyük san'ata teşbîh ederek bu san'atın cihât-ı dakîkesi üzerine tafsîlât veriliyor. On üçüncü fasılda fazilet-i (237) mutlakadan bahsolunuyor ki bu bahis faziletin ahvâl-i

⁴⁵² Celâleddin Şeyzerî'nin Devlet yönetiminin gerekleri ve yöntemleriyle ilgili olan kitabı. Yavuz Sultan Selim'in incelediği eseri Keşanlı Nahîfî Mehmed Efendi, Osmanlı Türkçesi'ne çevirmiştir.

beşeriyeye tatbîki bahsi olmayıp sûret-i mutlaka ve mücerredede fazîlet ne olduğu gösteriliyor. El-hâsıl on dördüncü fasılda insân kendi nâmını teşhîr için ne yolda davranmak lâzım geleceği ve şöhret kazanıldıktan sonra nasıl muhâfaza edilebileceği ta‘lîm olunuyor. Zîrâ insân fezâil-i ahlâkiyyesiyle şöhret kazanamaz ise ‘umrundan istifâde edememiş demek olup fakat bir kere o şöhreti kazandıktan sonra fazîletini ihlâl eder de şöhretini gaib eyler ise bunun bir felâket-i uzmâ sayılacağı isbât olunuyor. On beşinci fasılda perestîş-i ferzendânenen dolayı edilecek tekdîrler arasındaki nisbet irâe olunuyor. On altıncı fasılda perestîş-i ferzendânenin terbiye-i ‘umûmiyye ve intizâm-ı cumhûra olan te’sîrâtından bahs olunuyor. On yedinci fasılda bir hükümdârın hizmetinde bulunanların vezâifi üzerine mülâhazalar serd ediliyor. On sekizinci fasılda dahî perestîş-i ferzendâne ve mâtem-i ebeveyn hakkındaki merâsim dermeyân olunuyor.

Dîn-i Kadîmin Bakıyyesi

Çin dînini Konfüsyüs vaz‘ etmemiş olduğunu mine’l-kadîm mevcûd olan dîni, zamânı halkının anlayabilecekleri bir sûrette yazmış olduğunu görmüş idik. Konfüsyüs’ün iş‘ârâtı arasında verdiği ma‘lûmâtta anlaşıldığına göre Çinlilerin en kadîm zamânlardan beri ta’yîn edegeldikleri üç mescûd vardır ki birisi “Tiyang”⁴⁵³ ikincisi “Shang-Ti”⁴⁵⁴ ve üçüncüsü dahî “Shan”dır.⁴⁵⁵

Bunlardan “Tiyang” âsumân olup i’tikâd-ı kadîme göre bütün kâinâtı, semâ doğurmuş ya’nî halketmiştir. Hattâ Çin-i vustâda Pamir dağı⁴⁵⁶ ile Sayansk⁴⁵⁷ dağı arasında gâyet cesîm bir dağ vardır ki “Tiyang-Shang”⁴⁵⁸ ya’nî “gûh-u âsuman” ta‘bîr olup sath-ı bahrdan irtifâ‘ı 7350 metre tahmîn olunur. Bu dağın dahî cihânda en yüksek tepelerinden ma‘dûd olan bir tepesine “Hân Tengri” tesmiye olunur ki Moğol lisânında “Tangri”nin Allah ma’nâsına olduğuna ve “Hân” dahî elsine-i Moğoliyyenin kâffesinde sâhib ve hâkim ma’nâsını ifâde eylediğine göre bu dağın en kadîm zamânlarında doğrudan doğruya ulûhiyyeti i’tikâd olunur idi. Halbuki Hân Tengriyi daha vâzıh ma’nâsına göre Shang-Ti “imparator” ve daha mülâyimi “hâkim-i a‘zam” olup Ti-Yang’da ya’nî gökte sâkindir diye i’tikâd olunur idi. Şems bu Shang-Ti’nin oğlu veyâ

⁴⁵³ Thian: Gök

⁴⁵⁴ Chang-ti: En büyük sultan

⁴⁵⁵ Chan: Ruhlar

⁴⁵⁶ Pamir, Pinyin

⁴⁵⁷ Sayan, Sajani

⁴⁵⁸ Thian Chan

timsâli olduğu gibi yeryüzünün imparatoru da bu şemsin oğlu ‘addolunur. Tiyang-Shan(g) dağı ikâmetgâh-ı ilâhî olmak haysiyetiyle Çinlilerin Olimp’i ‘addolunur ise Shang-Ti’nin asıl ikâmetgâhı da Han Tengri tepesi sayılmak ziyâdesiyle münâsib düşer ki yeryüzünün semâya en yakın noktası da odur.

Shan denilen mescûdlar bir takım rûhlar ve daha münâsibi melekler olup fa‘âliyyet-i ilâhiyenin vâsitasıdır. Shan’ların her biri bir meleke-i fâ‘ile olduğuna göre bir ilâh i‘tibârıyla mescûd değildirlen. Çinliler Shang-Ti ya‘nî hâkim-i a‘zamda ve Moğolcası Han Tengri’de ulûhiyyetce o kadar büyük bir istiklâl bulurlar ki müerrihîn-i edyândan “Leg”⁴⁵⁹ ve “Fabr”⁴⁶⁰ ve “Hapl”⁴⁶¹ vesâire bu istiklâli bir vahdâniyyet-i mutlaka olmak üzere telakkî ederler. Hattâ “teolojya” ya‘nî ‘ilm-i ilâhîde “uniteizm” ya‘nî ilâh-ı vâhid ve “monoteizm” ya‘nî vahdehû lâ şerîke leh ve “panteizm” ya‘nî lâ mevcûde illâ hû diye vahdâniyyetin üç (239) mertebesi bulunarak sâlifü’l- İslâmî müerrihîn-i edyân Çinlilerin kendi hâkim-i a‘zamlarını bunların ikinci mertebesinde bulduklarını kabûl ve hükm eylerler. Bu müerrihler Çin’in şu Han Tengrisini benî İsrâîlin Yehova nâmıyla mâliki’s-semâvâti ve’l-ard ve hüve ‘alâ külli şey’in kadîr diye îmân eyledikleri rabbe teşbîh ederek işte Çinlilerin ilâh-ı hakîkîyi ‘an asıl tanıdıkları hâlde bu îmân-ı tâmmı bilâhere derekât-ı sâfile-i teşrîke doğru tenzîl eylemiş olduklarını zannederler. Hattâ Konfüsyüs’ün te’sîs etmiş olduğu dînde îmânın her cihetince bu kadar ‘ulviyyet ve tamâmîyyet olmadığına dikkat ederek bu Konfüsyenizm dahî Çin için şu noktada bir terakkî değil bir tedennî olduğuna hükm vermeye kadar varırlar.

Çin lisânını tedkîk edenler işbu “Shang-Ti” kelimesinin ma‘nây-ı ulûhiyyetinde öyle bir hükm bulurlar ki Hazreti Mûsâ ve ‘Îsâ’nın ta‘lîm eyledikleri ulûhiyyet ma‘nâsının tamâm-ı mukâbili olacağına kadar varıp Tevrat ve İncillerin Çin lisânına tercümesinde “Allah” kelimesini bu “Shang-Ti” kelimesiyle tercüme etmek pek münâsib olacağını teslîm eylerler. Ama işte bu noktada Katolik mezhebinin haysiyetine dokunulmuş olacağından Katolikler Shang-Ti’de o kadar kuvvet ve şümûl bulmayıp gâyeti Şamanizm ulûhiyyetinden biraz daha ‘âlî olmasıyla iktifâ etmek isterler. Bu ehl-i lisânın hükümlerine göre Shang-Ti “Shan” nâmıyla secde edilen melâikenin re‘îsi ve mertebeye onların bir derece daha ‘âlîsi olmaktan ‘ibâret bir ulûhiyyettir. Zîrâ müdekkiklerin bu kısmı Çin’de ‘avâmm-ı nâsın ba‘zı zünûn-u bâtilasını da Konfüsyenizm mezhebinin

⁴⁵⁹ James Legge

⁴⁶⁰ Jacobus Faber Stapulensis

⁴⁶¹ Happel

ahkâm-ı asliyyesi meyânına bi'l-idhâl mezheb-i mezkûru Animizm ile dîn-i kehânetten henüz sıyrılıp çıkmış ve kendisini daha tamâmıyla kurtaramamış olduğunu (240) gösterirler. Biz ise elsine-i Türkîde “tengri” kelimesinin tamâmıyla lafza-i celâle mukâbil olduğunu kabûl etmiş bulunduğumuzdan “Han Tengri”nin Çincesi olmak üzere “Shang-Ti” hakkındaki hükümlerinde Leg ve Fabr ve Hapl’ın sözlerine iştirâk ederiz.

Ders-43

“Kûh” ma’nâsına olmak üzere “Tiyang” ve imparator-u a’zam ma’nâsına olmak üzere “Shang-Ti” ile yalnız imparator ma’nâsına olmak üzere “Ti” kelimeleri arasında mânaca ne fark olduğunu Sinologlar pek çok aramışlar ise de hiçbir fark bulamamışlar. Kütüb-ü Çîniyyede bunların ‘âdetâ elfâz-ı müterâdifeden olarak isti’mâl olunduklarını görmüşler. Ba’zı kitâblarda “Heo-Tu”⁴⁶² bulmuşlardır ki “gök yer” demek olup ma’nây-ı isti’mâlîsi dahî bütün mahlûkâtın anası babası demek ise bu ‘akîde Çinliler nezdinde öyle ‘akâid-i esâsiyye-i îmâniyyeden olmak derecesinde kuvvet bulmadığından müerrihîn-i edyân dahî o ta’bire ehemmiyyet vermemişlerdir. Me’ahâzâ imparator ile ulûhiyyet arasındaki münâsebet ikinci ve üçüncü hânedân-ı imparatorînin nesillerini semâya kadar nisbet eden bir rivâyet-i kadîmeden ‘ibâret olup vâkı’a Shang-Ti dahî bir imparator ve imparator dahî bir ilâh ise de Shang-Ti’deki kudret-i külliyye-i semâviyye ile imparatordaki kudret-i cüz’iyye-i arziyye arasındaki fark-ı ‘azîm üdebây-ı Çîniyyenin nazar-ı ehemmiyyetlerinden yine tebâ’ud edememiştir. Bunlar lugaten elfâz-ı müterâdifeden iseler de imparator “oğlu” olmak hasebiyle babasına perestîş-i ferzendâneye mecbûr ve Shang-Ti “baba” hasebiyle oğluna yalnız muhabbette muztardır. (241)

Shang-Ti’de kudret-i külliyye öyle bir sûrette tasavvur olunur ki ba’zı müdekkikler bundan Konfüsyenizm’in esâsen Naturalizm ya’nî tabî’atı te’lîh eden bir dîn olduğunu zannetmişlerdir. Zîrâ Shang-Ti “Antropomorf” ya’nî sûret-i insâniyyede müteşekkil değildir. Şeklinden kat’-ı nazar cism-i maddîsi de yoktur. Bu hâlde havass-ı zâhire ve bâtineden münezzehtir. Ne görür ne işitir. Zîrâ görmek işitmek de onun mahlûklarıdır. Ne kimseye gazabı vardır ne merhameti! Bunlar dahî ahvâl-i rûhiyyeden olarak hep onun mahlûklarıdır. Zâten gazab ve merhamet kanûn-u aslînin hâricine çıkmak demektir. O bir fitrat-ı mutlakadan ‘ibâret olup ahkâmında aslâ tebeddül ve tağyîr yoktur.

⁴⁶² Heou-Tou: Gök ile Yer.

Cihânda iyilikten fenâlıktan her ne ki görüyor isek hep kendi esbâb-ı mevlidelerinin netîce-i mahsûlüdür. Kendi nefsimiz için dahî hüküm böyle görünüyor. Bize ne iyilik gelir ise tehyie etmiş olduğumuz esbâb-ı mukaddemenin netîce-i hâsılası olduğu gibi ne fenâlık gelir ise onlar(ın) dahî tehyie etmiş olduğumuz esbâbın netîcesidirler. Kudret-i külliyye-i ilâhiyyenin zâhirdeki tecelliyâtı bize mütehâlif ve mütezâd gibi görünüyor ise o tehâlûf ve tezâd ve onlara mü'ekkel olan Şânların ya'nî meleklerin tehâlûf-ü vazîfelerinden 'ibârettir. Yoksa esâsen kudret-i külliye mutlakdır. Tecelliyât-ı kudretin tehâlûf-ü bulutların yağmuru ve güneşin harâret ve mevâsimin isti'dâdı gibi şeyler olup tekevvünât-ı mütetâbi'a dahî bunların tevassut eyledikleri her mahsûldür. Kuvây-ı mezkûre muntazaman ve mütetâbi'an icrây-ı ahkâm ederler ise netîcesi "sa'âdet" ve 'aksi hâlinde netîcesi "musîbet" olur. Her umûrda tetâbu'-u intizâm umûr-u ma'neviyyede dahî lâzımdır. Beşeriyet kendi fazîlet-i 'umûmiyyesince intizâmât-ı matlûbeyi ihlâl eder (242) ise kudret-i külliyyeden müstahsal olan kuvvânında intizâmı bozulur. Artık taraf-ı semâdan beklenemez. Hep musîbet beklenir. Zîrâ sa'âdet-i ma'neviyye-i beşeriyeye dahî buna menûttur. Cihânın intizâm-ı tabî'îsi, intizâm-ı siyâsiyye yalnız yakından merbût ve müte'allik olmak ile kalmayıp belki intizâm-ı tabî'î ile intizâm-ı siyâsi ikisi bir şeyden 'ibârettir diye telakkî olunur.

Kütüb-ü dîniyyeden müstahrec olan şu 'akâid-i esâsiyyeden bi'l-iktibâs kütüb-ü mukaddese şerhlerinde denilmiştir ki: Cihân kuvây-ı sülûse ile idâre olunur. Birincisi gök, ikincisi yer, üçüncüsü dahî insân üzerinde tecellî eden kuvvetlerdir. Bu üç kuvvetler kendi aralarında muntazam bir âhenge tâbi' olmalıdırlar. Kânûn-u tabî'atta görülen intizâm bütün münâsebât-ı ictimâ'iyenin modeli olmak üzere takdîs edilmelidir. Hükûmetlerin umûrunu tensîk eden kânunlara dahî kavânîn-i tabî'iyye nazarıyla bakılmaktadır. Semânın yer ile ve yerin insânlar ile mu'âmelesi hep o kavânîn-i tabî'iyyenin muhafaza-i ahkâmına göre olacağından insânlar ahkâm-ı kânûnu ihlâl ederler ise yerin, göğün mesâibini kendi üzerlerine celb etmiş olurlar. Binâen'aleyh bir hükümdâr intizâm-ı 'âleme takyîd ve ihtimâm etmez ise milleti tarafından onun hakkındaki sû-i temenniyât o hükümdârın müceb-i haybet ve nekbeti olur. Ama o nekbet halka da şâmil olur, (Bundan kırk sene mukaddem İngiltere'nin Çin'den ba'zı metâlib-i müz'icesine Çin imparatorunun verdiği cevâbda bu kazıyye resmen meydâna konmuş ve işbu metâlib-i muzırta kabûl edilecek olur ise bundan halkın teellümü imparatorun inhilâ'ına kadar sû-i temenniyâtı müstelzem olarak bu temennî-i 'umûmînin de taraf-ı semâdan işgâ edileceği

dermeyân kılınmış idi.) (243) Shan denilen meleklerle ‘arz olunan ‘ibâdetin Shang-Ti’ye ‘arz olunan ‘ibâdetten hiç farkı yoktur. Bâhusûs ki bundan o ilâh-ı vâhede meleklerin teşrîk edildikleri ma’nâsı da çıkarılmaz. Zîrâ melekler mü’ekkel oldukları umûru yine Shang-Ti’nin kudret-i külliyyesiyle ifâ ederler. Daha açığı kudret-i külliyyenin âsârıdır ki insânların meşhûdu olur da o meşhûd yine “melek” ta’bîr olunur. Bu meleklerin kendileri bizim gözlerimize gözükmedikleri hâlde âsâr-ı icrâ(n)iyyelerini⁴⁶³ bize gösteriyorlar ki her yerde hâzır bulunuyorlar. Zîrâ Shang-Ti’nin kudretidir ki vâsıl olmadığı hiçbir yer yoktur. Bu meleklerde bir cismâniyet bir şahsiyyet yoktur. Zevât-ı müteşekkileden değildirler. Birer ism-i hâs sâhibi müteşahhısları bulunmaz. Yalnız üç sınıfa münkasım olup birinci sınıfı semâvî ve ikinci sınıfı arzî ve üçüncü sınıfı dahî âdemî i’tibâr olunurlar. Yalnız âdemî olan sınıfa “ervâh-ı ecdâd” diye bir mâhiyet ta’yîn olunur ki işte Animizm mahsûlü bir i’tikâddır. Diğer iki sınıfa hiçbir mâhiyet ta’yîn olunmaz. Ba’zıları bu ervâhî kudret-i hâlikanın vesâiti ya’nî hâlik ile mahlûk arasında bir vâsıta-i hilkat demişler ise de erbâb-ı tedkîk bunu kabûl etmemişlerdir. Hattâ rûhlar meyânında fenâlık yapıcı rûhlar ya’nî şeytan gibi ifrit gibi şeyler ta’yîn olunmamıştır. İyilikten fenâlıktan her ne olmuş ve oluyor ve olacak ise esbâbı kânûn-u ‘umûmî-i tabî’îye bizim muhâlefetimiz tehyie etmiş olacağından iyilik ve fenâlık yapıcı melekleri, şeytanları ayırmaya lüzûm kalmıyor.

Beyne’l-ervâh üçüncü sınıfa ya’nî “Kuhi”⁴⁶⁴ denilen ervâh-ı âdemiyye ve bunlardan dahî bi’l-hassa “Tesu”⁴⁶⁵ denilen ervâh-ı ecdâda en ziyâde (244) perestîş edilir. Rûh için lâ yemûtluk i’tikâdı Çin’de işte bu ervâh-ı ecdâda perestîş ‘akîdesi içine sokulmuştur.

Rûhlar bedenlerden çıktıktan sonra nasıl bir hayât-ı âhîret ile hayy olacaklarına dâir müstekar ve vâzih bir i’tikâd yoktur. Çinliler bu dünyâda kendi hayât-ı mevcûdelerine bile o kadar ehemmiyyet vermediklerinden hayât-ı âhîret ve hayât-ı ecdâd mes’eleleri onları o kadar işğâl etmez. “Rûh” demek “Hayât” demek değil mi? Bu kadarı onlar için kâfidir. Ervâh-ı ecdâd meyânında imparatorların hükemâ ve ‘ulemânın ve nev’-i beşere hüsn-ü hizmet etmiş olan hayrât ve meberrât ashâbının bi’l-hassâ kendi familyası ecdâdının rûhları en ziyâde mazhar-ı hürmet olurlar. Bu rûhlar dâimâ hâzır ve nâzır diye i’tikâd olduğundan bir Çinli her ne iş yapacak olur ise yalnız başına yapmayıp ervâh-ı mezkûre huzûrunda yapıyormuşçasına davranır. İşbu ervâhın zâhirde timsalleri olmak

⁴⁶³ Elif harfi olması gerekirken Nun harfi yazılmış.

⁴⁶⁴ Kwei

⁴⁶⁵ Tseu

üzere küçük sanemleri yapıyor ki bunları hâne içinde dâimâ karşılarında bulduklarını gibi seyâhate ve hattâ muhârebeye dahî berâberlerinde götürürler ve sık sık secde ederler.

Çinlilerin âbâ ve ecdâd ve ervâhına bu kadar hürmetleri onların ahvâl-i rûhiyyesini dâima mâzîye doğru celb ederek müstakbele doğru meyelândan men' eder. dünyâ hayâtına çendân ehemmiyyet vermemeleri husûsunda da bunun te'sîri vardır. Şu fânî hayât birkaç sene eksik veyâ ziyâde olmuş ne hükmü olur? El verir ki fezâil-i ahlâkiyyeleri muhtel olmaksızın ervâh-ı âbâya iltihâk etsinler. Hattâ bir Çinli ya tahsîl-i 'ulûm veyâhut kat'-ı merâtib-i resmiyye ile mertebe-i medeniyyesini a'lâ ederse "Evlâd (245) ve ahfâdım benimle iftihâr edecekler" diye sevinecek yerde "Âbâ ve ecdâdımın rûhları benimle iftihâr edecekler diye sevinir." Ba'zı müdekkikler Çinlilerin hayât-ı câvîd ve ma'îşet-i uhreviyye hakkında o kadar meşğûl olmadıklarına nazaran bunları bir nev'î hikmet-i mâddiyye sâliki zann etmişler ise de Mâddiyyûn⁴⁶⁶ nezdinde ölümden sonra hiçbir şey hattâ hiçbir his bulunmadığı mu'tekad olup Çinliler ise işte asıl hayât-ı ervâha ehemmiyyet verdiklerinden bunları mâddiyyûndan sayanların hatâları meydândadır. Hayât ve ervâha i'tikâd husûsundaki inhimâkları o kadar ziyâdedir ki hasta olsalar veyâhut müşkilât ve felâkete uğrasalar ervâh-ı ecdâddan istimdâd ederler. Onları hayy 'add ederek hattâ kendi aralarında mevcûdlardır diye i'tikâd ederler. Konfüsyenizm'in hayât-ı âhiretiyle sâir birçok edyânın hayât-ı âhireti arasında şu fark vardır ki: Edyân-ı sâirede âhiret sanki pek uzak bir yerde bir başka 'âlem imiş gibi telakkî olunduğu hâlde Çinliler nezdinde hayât-ı ervâh yine bu 'âlemde ve kendi aralarında vezân oluyor diye i'tikâd olunur. Binâen'aleyh bâzen bir büyük peder ruhu, doğacak hafidine dâhil olur. Hele hafîd, büyük pederine biraz da benzerse var ya! Onun rûhu ceddinin rûhu olduğuna hiç şüphe kalmaz. Merâsim-i dîniyyeden olan mâideler de o hafide büyük pederinin elbisesi ilbâs olunarak büyük peder sağ olsa idi sofrada nereye oturacak idiyse hafidi oraya oturturlar.

Konfüsyenizm'in mahsûsâtından birisi de bu dînde papaz nâmına muktedâlar, pîşvâlar bulunmamasıdır. Bu husûsda Çinliler kadîm Yûnânîlere benzerler. Konfüsyenizm'i Şamanizm'den henüz çıkmamış sananların hatâsını (246) şu hâl dahî isbât eder ki "Şaman" denilen papazların tahakkümü gibi bir muktedâlık Konfüsyenizm'de aslâ yoktur. "Üdebâ" denilen 'âlimler, müellifler tedkîkât-ı dîniyye ile

---

⁴⁶⁶ Materyalist

iştigâl ederler. Vâsıl oldukları hakâyıkı yazarlar. Fakat başka dînlerdeki papazlar gibi kendi içtihadlarını kabûl için kimseyi icbâr edemezler. Merâsim-i dîniyye taraf-ı hükûmetten ta'yîn olunan me'mûrlar veyâhut familya babaları veyâ ehliyetlerine i'timâd olunan edîbler riyâsetiyle icrâ olunur. Avrupalıların “Lâik” ta'bîr eyledikleri ahvâl-i medeniyyeden ki bir hey'et-i kilisâiyyenin semâviyyetini iddi'â eyledikleri umûr-u rûhâniyye ve mukaddeseden, değil demektir. Umûr-u dîniyyeyi bu vechile “Lâik” sûretine tahavvül edebilmek Avrupaca bir maksad-ı ‘umûmî hükmünü almış ise de buna yalnız Fransa’da bir dereceye kadar muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Zebh-i karâbîn merâsiminde teğannîler, rakslar icrâ olunup kurbanlar ise ya hayvân veyâ meyve ve buhûr gibi şeylerden ‘ibârettir.

İşte Konfüsyüs’ün dîni bu kadar sâfi bir dîn iken murûr-u zamânla birçok zünûn-u bâtila onu vaz'iyet-i asliyyesinden çıkarmıştır. Bilâhère K(T)aoizm⁴⁶⁷ ve Budizm’den idhâl edilen şeyler Konfüsyânizm’i öyle bir hâle getirmiştir ki Konfüsyüs i'âde-i hayât edecek olsa kendi dînini tanımaz.

Fakat bu tağyîr ve tahrîfe yine kendisi “Tefe’ül” cevâzıyla yol açmıştır. Tefe’ül edilmeksizin hiçbir işe başlamamayı emrettiğinden papaz sıfatı olmayan Çinliler nezdinde bir falcı sınıfı türemeye başlayıp evvelâ ba'zı tekevünât-ı tabî'iyeden tefe’ül ve hüsûf ve kûsûf ve tezelzülât-ı arziyye ve bâhusûs kuyruklu yıldızlardan teşe’üm sûretiyle bu yol tevsî' olunmuştur. “Shi”⁴⁶⁸ (247) denilen bir nev'-i nebât ile ve bâhusûs “Pu”⁴⁶⁹ denilen ve kaplumbağanın kabuğundan ‘ibâret olan şey ile fala bakmaya büyük ehemmiyyet verilmiştir. İşte bu tefe’ül mes'elesi azdırılarak öyle bir kehânete meydân açılmıştır ki karîben ba'zı ma'lûmât verilecektir.

Taoizm ve Tahrîfâtı

Konfüsyânizm’i asıl tahrîf eden Taoizm olmuştur. Lao-Tsu’nun Tao-Te kitâbı üzerine mübtenî olan bu dîn zâten mûcib-i hayret olmak derecesinde mu'allak iken her mutasavvıfın hayâlât-ı hodfurûşânesi ile muhayyelât-ı sarfeden ‘ibâret bir dîn hükmüne girmiş ve Konfüsyânizm’i dahî bu sûrette hedm ve harâb eylemiştir. Muharref Taoizm mükemmel bir usûl-ü sihrden ‘ibâret görülür. Falcılık ile müstakbelin pür belâ olduğunu gören Çinli elbette o belâlardan kurtulmak çârelerini arar. Sihirden başka ne ile

---

⁴⁶⁷ Taoizm

⁴⁶⁸ Chi

⁴⁶⁹ Pou

kurtulacak? O hâlde sihrden başka kime ilticâ edecek? Lao-Tsu'nun kitâbında sihre dâir bir kelime yok iken sühhârlık en müstebid bir emâret sûretini almak tabî'î hükmüne girer. Tâ mîlâdın on beşinci 'asrında ya'nî bundan beş 'asır mukaddem türemiş olan "Mu'cizât ve Mükâfât Kitâbı" Taoizm'in düstûr-u 'umûmîsi hükmünü almıştır. Kütüb-ü cedîde meyânında bir de "Takdîsât-ı Hafîye Kitâbı" türemiştir ki Taoizm'in tahrîfâtını itmâm ettiği gibi bu kitâbı Konfüsyüs mu'tekidleri de kabûl ettiğinden o dîn-i sâfîyi de berbâd eylemiştir. Bu kitâblar bir aralık 'âlem-i İslâm'da İbâhiyyûn'un⁴⁷⁰ Mülâhide'nin⁴⁷¹ felanın yazdıkları ve'l-yevm Bâbîler'in⁴⁷² yazmakta buldukları şeyler nev'inden olup te'vîl der iken tahrîfe hizmet etmişlerdir. Me'ahâzâ (248) şimdiki Taoizm'in asıl Tao-Te kitâbı ahkâmından ne vechile tebâ'ud etmiş olduğuna bir misâl olmak üzere şunu 'arz ve ihtâr edelim ki: Dînin vâzı'ı olan Lao-Tsu umûr-u dünyeviyyece insânlara kendi asıllarını terk ettirerek her hâle uymalarını, her şeyi hoş görmelerini hattâ dünyâ umûruyla aslâ müteveğğil olmayıp tahsîl-i 'ulûmdan bile tebâ'ud ile cehli tercîh eylemelerini terk-i mesâ'îyi, ihtiyâr-ı mezelleti emr eylediği hâlde bu tarîka-i tasavvufeyi tahakkümlerine alan sihrbazlar hayât-ı dünyeviyyeyi pek tatlı bir şey olmak üzere telakkî ederek şu kadar ki servet ve sâ mân olmadıktan sonra hayâtta lezzet bulunamayacağından sihrbazlık yoluyla kolayca kesb-i servet edebilmek için 'ilm-i Kimyâ'ya dökülmüşler ve kurşunu gümüş ve bakırı altın yapmak mesâ'îsine hars-ı evkât eylemişlerdir. Nazar-ı hikmetlerinde hayatta hiçbir ehemmiyyet olmayıp fakrın da ğınâya rüçhânı hükmeden bu dîn erbâbı şu i'tikâd-ı esâsîden arzuları derecesinde istifâde edemeyeceklerini görünce bu esâstan o kadar tebâ'ud etmişlerdir ki me'hazımız olan Chantepie'de "Tsien⁴⁷³ ve Han 'âile-i imparatorîleri zamânlarında ya'nî mîladdan 250 sene mukaddeminden 25 sene-i muahhirine kadar seneler esnâsında imparatorlardan âhâd-ı nâsa varıncaya kadar bütün Çinliler ölümden kaçmak ve fakrdan kurtulmak hayâlâtı arkasında koşmaktan vazîfe-i asliyyelerini ihmâl etmişlerdir." Fıkrasını okuduğumuz zamân Taoizm'den başka bir dînin ahvâlini okuyoruz zanneyledik. O zamândan sonra hakikat gittikçe munkarız olmuş ve sihrbazlar kendilerini bütün kuvây-ı tabî'îye üzerine hâkim göstermek gayretiyle

---

⁴⁷⁰ Kanunların, dinî emirlerin ve ahlâk kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mübah gören kimseler.

⁴⁷¹ Tanrı tanımazlar, îmansız, dinsiz kimseler.

⁴⁷² Kendisini bir çeşit peygamber olarak ilan eden Mirzâ Ali Muhammed Bâb'ın 19. yüzyıl ortalarında İran'da kurduğu, sonraları siyâsî bir hareket hâlini alan, esasları el-Beyân ve Kitâbü'l-akdes adlı iki kitapta toplamış bulunan bir inanç sistemi.

⁴⁷³ Tsien

nüşhalar ve tılsımlar satmak yolunda cem‘-i servete koyulmuştur. Kurûn-u vustâda Avrupa sihrbazlarına (249) haml ve isnâd olunan “Ânûvetmân”(?) usûl-ü sihriyyesi dahî Çin’de peydâ olmuştur. Hakkında fenâlık yapmak arzu olunan âdemin bal mumundan ufakça bir heykelini yapıp o heykele meselâ gözünü çıkarmak gibi ne fenâlık yapılır ise o fenâlığa o âdemde hâsıl olacağı hüküm olunur idi. Sihirbazların ellerinde böyle bir kuvvet mevcûd olduğuna bir kere inanılınca tahakkümleri ne derecelere varacağı mülâhazaya muhtâc kalır.

Taoizm ma‘bedleri evvelce puthâne iken netîce-i tahrîfâtta büyük gazine hâline girmişlerdir ki orada birtakım hokkabazlar, şarlatanlar filanlar toplanarak ‘acîb ve garîb hüneler ile kudret-i fevka’l-beşerlerini cihâna inandırırılar. Mabedlerde va‘z ve nasîhat ve zühd ve ‘ibâdet yerine hep sihrbazlık ve hokkabazlık ile iştiğâle başlandı. Dünyâ ve mâ fihâdan terk-i ‘alâkayı emreden Lao-Tsu’nun ma‘bedlerinde, Chantepie’nin ta‘bîri vechile tûl-ü ‘umr ve servet ve sâ mân ma‘bûdlerine kemâl-i tehâlûkle secde edilir oldu.

Bir zâir Taoist me‘âbidinden birisine girince “Shang-Shing”⁴⁷⁴ denilen üç ‘azîm putun karşısında bulunur. Hakîkat hâlde bu sanemler Lao-Tsu’dan başka kimsenin heykelleri değildirler. Fakat bu dînleri taklîden Taoistler dahî Lao-Tsu’ya bir mertebeli ulûhiyyet verdikten mâ‘adâ evvelâ kendisi sâniyen dîn, sâlisen ümmeti sûretleri olarak bu üçüncü sanemi tasavvur etmişlerdir. Bunların üçü de ‘uyûbdan nevâkısdan mu‘arrâ ve mukaddestirler. Rabb-u âle’l-‘âl olan “Yu-Huang-Shang”⁴⁷⁵ dahî Lao-Tsu sanemlerinden sonra gelir. Bu dünyânın bütün umûruna bu rabb-u ‘âle’l-‘âl nezâret eder. Lao-Tsu’nun heyâkil-i sülûse-i mukaddesesi ise tekevvünât-ı ‘âleme (250) karşı hayrân bir vaz‘iyyettedir. Me‘ahâzâ Taoistler rabb-u ‘âle’l-‘âl ile Lao-Tsu arasında mâhiyyet-i ulûhiyyece hiçbir fark olmadığına kâni’dirler. Hıristiyanlıkta akânîmin farkları olmadığı gibi! Halbuki bu ilâh-ı ‘âle’l-‘âlin kîdemi ancak mîlâdın yedinci ‘asır-ı muahharına kadar varabilen ve Shang familyasına mensûb olan bir sihrbazdan ‘ibârettir. Bundan da şu tahrîfâta bi’n-nisbe pek yeni ya‘nî 1200 senelik kadar bir şey olduğu anlaşılır.

Ders-44

Taoistler ba‘zı ecrâm-ı semâviyyeye dahî perestîş ederler. Ma‘den ve haşeb ve su ve ateş ve topraktan ‘ibâret bir nev‘î ânâsır-ı hamseye dahî mu‘tekad olup her birinin

⁴⁷⁴ San-Ching

⁴⁷⁵ You-Hoang-Chang-Ti

cânları dahî bulunduğundan bu ânâsırın ervâhı, semâyâ ‘urûc etmiş de beş seyyâre sûretine girmiştiler. Ra‘d için başkaca bir ilâh mu‘tekaddir ki ra‘dı hâsıl eden bulutlar türlü sûretlere girdikleri gibi ilâh ra‘d dahî türlü sûretlere girer. Suların suver-i muhtelifesinden teressüm ve teccessüd etmiş olan ejderlerin kralı diye bir büyük ilâh daha mu‘tekaddir ki ona tahsîs olunan ma‘bedler dâimâ göller ve nehirler sâhilinde inşa edilirler. Yeryüzündeki yılanlar dahî bu ejderin ahfâd ve a‘kâbı ‘add olunarak dereler taşıp da etrâfı su bastığı zamânlar bunlar nâmına du‘â ederler. Hele bir ‘ibâdet-i şems bakiyyesi de vardır. İlkbahâr bayramında ‘azîm bir ateş merâsimi icrâ olunur ki sihrbazlar bu ateş üzerine pirinç ve tuz attıktan sonra yalın ayak ateş üzerinden atlarlar. Vücûdları yarı çıplak olarak yanaklarına müte‘addid ufak bıçaklar saplarlar. (251)

Gerek bu ‘akâid ve gerek birçok zünûn-u bâtıla hep Şamanizm ve Fetîşizm bakiyyesi olduklarına nasıl şüphe ediliyor ki kamer ile kurbağa ve tâvus ile bukalemun arasında munâsebetler te‘alluklar bulunduğu gibi akasya ve söğüt ve çam ve şeftâli ağaçlarının kudsîyyeti gibi bâtıllar dahî Çin dîninde görülmektedir.

Her san‘atın da kendisine mahsûs bir ilâhı vardır. Talebe-i ‘ulûm “Van-Shang”⁴⁷⁶ denilen edebîyyât ilâhına perestîş ederler. Bu ilâhın târîhi mazbuttur. Cheu⁴⁷⁷ hânedân-ı imparatorîsi zamânında hükûmet me‘mûru bir âdem olup onun rûhu dâimâ ‘ulemâ ve üdebâyâ hulûl eder imiş. Mekâtib-i ‘âliyye civârlarında bu zâta mahsûs ‘ibâdet hâneler vardır. Yalnız Kanton⁴⁷⁸ şehrinde on ‘ibâdet hânesi vardır. ‘Askerî sınıfı Çin’in ilâhı olan “Kuang-Ti”ye⁴⁷⁹ secde ederler. Bu zât Han hânedânı devrinde ya‘nî mîlâddan iki ‘asr mukaddem sergüzeştten sergüzeşte itilir cengâver bir âdemin rûhu olup en yiğit âdemlere hulûl eder imiş. Asıl resmen ilâh tanınması ise daha ‘asr-ı ahîrde ya‘nî 1828 sene-i mîlâdiyyesindeki muhârebe esnâsında vukû‘a gelmiştir. Tüccar takımı her sene nihâyetinde “Tse-Shin”⁴⁸⁰ ilâhına mahsûs bir bayram yaparlar. El-hâsıl her sınıfa mahsûs ilâhların olduğu gibi her ilâhın etrâfında da hadsiz hesapsız rûhlar bulunduğundan biçâre Çinliler havf ve hirâs içinde yaşarlar ve şerlerinden kurtulup lûtûflarına nâiliyyet için hânelerini dükkanlarını küçük putlar ve tasvîrlere ile doldururlar. Bunların şu tesâvîre inhimâkları Rus mozaiklerinin tesâvîr-i mukaddeseye olan inhimâklarını andırır.

---

⁴⁷⁶ Wan-Chang

⁴⁷⁷ Tcheou

⁴⁷⁸ Canton

⁴⁷⁹ Kvan-Ti

⁴⁸⁰ Tsai-Shin

Konfüsyenizm’de papazlar bulunmadığı hâlde Taoizm’de vardır. Hattâ (252) İstanbul’da bir patrik ve Roma’da bir papa diğer papazlar reîsleri olduğu gibi bu hâl Çin’de de vardır. Hem de bunlar Budizm papazlarından bir Budizmin papalık makâmında bulunan ve en büyük reîs-i ricâl olan “Dalai Lama”dan⁴⁸¹ farklıdır. Bu baş papazların en büyük vazîfesi ervâhı, insânlara ziyân yapmaktan men’ etmektir. Birtakım nüshalar ve tılsımlar yaparlar ki halk bunları ağır pahalar ile alıp hânelerinin kapılarına ve kendi üzerlerine takarlar. Papazlar izdvaçtan memnû’ değildirler. Papazlık babadan oğula intikâl etmez. Her sınıftan papalar intihâb olunabilir. Mîlâd-ı ‘Îsâ ‘asrından beri Taoistlerin en büyük reîs-i rûhânîsi “Long-Hu”⁴⁸² dağındaki ma’bed-i mahsûsunda ikâmet eder ki bu ma’bed onların Vatikan’ı, San Pierre’i demektir. Bunlara seyyidu’s-semâ ‘unvânı verilir! Roma’daki papaya “vekîl-i ‘Îsâ” ‘unvânı verildiği gibi ilk papanın rûhu bütün ahlâfına intikâl eder diye i’tikâd olunur. Fakat bu papanın ne hükûmet-i cismâniyyesi ne de nüfûz-u siyâsîsi yoktur.

Mükâfât ve Mücâzât Kitâbı

Yüz on iki ahkâmı hâvîdir. İnsân hasenâtının mükâfâtını seyyiâtının mücâzâtını behemehâl görecektir. Bu mükâfât ve mücâzâtın icrâsına da yerleri gökleri doldurmakta olan rûhlar me’mûrdurlar. Gölgeler kendi sâhiblerini nasıl ta’kîb etmekte iseler mükâfât ve mücâzât müte’alîk oldukları ‘amelleri öylece ta’kîb ederler. Büyük günâhlardan birisini irtikâb eden insân sinîn-i ‘umrundan on ikisini kaybeder. Küçük günâhlar için de yüz gün kaybolur. A’mâl-i hasene ‘umrun günlerini aylarını senelerini artırır. Bu hesâb üzerine o âdemin eyyâm-ı ‘umru bitmiş ise helâk olur. Hıyn-i vefâtta henüz cezâsız (253) kalmış günler var ise oğullarının, kızlarının ‘umurları hesâbına görülür. Konfüsyenizm’de olduğu gibi Taoizm’de dahî ba’de’l- vefât insânın mücâzâtına dâir hiçbir sarâhat yoktur. Yalnız bir hayât-ı câvid mükâfâtı vardır ki bin üçyüz a’mâl-i sâliha yapmış olana verilir. Yalnız üçyüz ‘amel-i sâlih yapan ise bu dünyâda ibkâ-i nâm mükâfâtına nâil olur. Bu da ma’nen hayât-ı câvid demektir. En yeni zamânlarda peydâ olup cümle-i ‘ikâba girmiş olan cehennem ve ‘azâb-ı cehennem i’tikâdı ise Brahmanî dîninden yeni alınmış şeylerdir.

Mükâfât ve mücâzât kitâbında ahlâka ‘âid emirlerden birkaçı şunlardır:

---

⁴⁸¹ Dalay Lama

⁴⁸² Loung-Hou

“Zevc ve zevceyi birbirinden ayırmayınız. Onlar etin kemiğe yapışmış oldukları gibi birbirlerine yapışmışlardır.”

“Zevcen ile dâimâ muvâfakat-ı efkâr üzere yaşa! Ey kadınlar kocalarınıza hürmet ediniz. Aranızda muvâfakat-ı efkârın bozulmasına sebep olacak huysuzluklarda bulunmayınız.”

Bu dinde müstefrişeler istifrâşına cevâz vardır. Kadının mevki‘i şu hüküm ile ta‘yîn olunmuştur:

“Ey erkek! Zevcelerin müstefrişelerin tarafından söylenen sözlere havâle-i sem‘-i i‘tibâr etme! Pederin ve vâliden tarafından verilen nasihatleri kabûl et hayır bundadır.”

Fuhşun memnû‘iyyetine dâir bir sarâhat yoktur. Zâten fuhş hemen de mevcûd değildir. Herkesin kendi tarafından ictihâda girişmesi memnû‘dur. İmparatorun hükmüyle dahî yeni hiçbir hüküm verilmeyecektir diye mevcûd olan bir kayd, içtihadât-ı cedîdeyi men‘ ediyor. Şu hüküm pek garîbdir: (254)

“Çocuklarını öldürme! Ne doğduktan sonra ne de ziyâyı görmezden evvel onları öldürme!”

Demek oluyor ki bu âdemler nezdinde evlâdını öldürmek vahşeti, ‘an asl mevcûd imiş de men‘ için bu hükme lüzûm ve ihtiyâc görülmüş. Mükâfât ve Mücâzât kitâbının ahsen-i ahkâmı şu olduğu muhakkaktır. Başkalarının nâil oldukları sa‘âdete sevin, dûçâr oldukları felâkete acı. ‘Ayniyle onların yerinde sen kendin bulunuyor imişsin gibi.

Halbuki Taoist papazların kendi ahlâk ve ma‘neviyyâtları hâlâ dahî pek fenâdır. Bunlar kendileri için her nev‘î memnû‘âtı, mekrûhâtı mübâh ‘addederler. Üdebâ sınıfı bunlardan istikrâh eylerler. Bunların râhibleri de vardır ki üdebâ onların manastırlarını ‘umûmiyyet üzere feşhâne!(?) diye telakkî ederler. İhtiyâr-ı tecerrüd eden papazları mutlaka râhibeler için ihtiyâr-ı tecerrüd eylemişlerdir. Zirâ bekar papazlar bu râhibelerle zamânlarını geçirirler.

İşte Çin edyânı hakkında vereceğimiz ma‘lûmât-ı mücmele bundan ‘ibârettir. Şu hülâsayı ‘arz edelim ki imparator hânedânının vüzerâ ve üdebânın⁴⁸³ dînleri olan Konfüsyанизm başka ve Budî dînine sâlik olanlardan bile birçok halkın tedeyyün eyledikleri Taoizm başka bir dîn olup fakat hükümlerinden birçok şeyler iki taraf mu‘tekidlerine dahî sirâyet eylemiş olduğundan ikisi bir dîn-i mahlût sûretini almıştır.

⁴⁸³ Hatalı olarak “Edyân” yazılmıştır. 1330 basımındaki ifade tercih edilmiştir.

Çin’de en ziyâde münteşir olan dîn-i bûdîyi edyân-ı Hindiyeye meyânında zikredeceğiz.
(255)

Japonya Dînleri

Mevâdd-ı Münderice

- Japonların Mukaddimâtı
- Japonya’da Edyân
- Şintoizm ve Budizm Münâza‘âtı
- Şinto ve Kütüb-ü Mukaddese
- İlâh ve İlâheler
- Fikr
- Âhiret
- İbâdet
- Şintoizm’in Tekâmülât-ı Tedrîciyyesi
- Avâmm-ı Nâsın Dince Hâl-i Hâzır
- Netîce

Temhîdât

Japonların Mukaddemâtı

Kıdem iddi‘asında Japonlar her milleti geçerler. Kendilerine hilkat-i dünyâ kadar bir kıdem verirler. İ’tikâdlarınca ilk ilâh ve ilâheler Japon’durlar. İlk Yaratılan yer dahî Japonya adalarıdır. Nev‘-i beşere t ‘ammum etmek lâzım gelen dîn dahî bu ilâhların Japonya için te’sîs ettikleri dîn olup zamânımıza kadar sâfiyet-i ibtidâiyyesini muhâfaza edegelmiştir. Fakat bu i’tikâdlar onların kendi hayallerinden ‘ibâret olup âşikâre muhakkaktır ki bunların hiç birisi doğru değildir.

Japonya’da “Enu”⁴⁸⁴ denilen ilk ahâlî hakkında hiçbir gûnâ ma’lûmât bulunmamak zarûrîdir. Sonradan Japonya’ya girenlerin Moğol⁴⁸⁵ cinsinden oldukları muhakkakât-ı etnografiyyedendir. Zîrâ bu muhâceret bi’n-nisbe yeni olup kable’l-mîlâd dörtten beş ‘asr kadar mukaddem vukû’a gelmiştir. Bu Moğollar biri birinin akrabâsından olan iki büyük kabîledirler ki birincisi Kore’den “Kiyuşu”⁴⁸⁶ cezîresine girmiş ve iki ‘asrdan ziyâde bir zamân ahâlî-i kadîme ya’nî Enu’lar ile cidâl hâlinde zamân geçirmiştir. Enu’lara galebe (256) edemediklerinden ikinci ‘asr-ı mukaddemde ikinci kabîle dahî Kore’de Kiyuşu’ya geçerek evvelki Moğollar ile cism-i vâhid sûretine girdikten sonra Enu’ların bakiyyesini şimâle doğru sürmüşler ve bu ahâlî “Yezu”⁴⁸⁷ adasına sığınarak orada bi’t-tedrîc mahv olup gitmişlerdir. Japonyalı erbâb-ı tedkîkin rivâyetlerine göre Enu’ların mahvı Moğollar tarafından temessül sûretiyle vukû’a gelmiştir. Zîrâ her mücâdelede esîr ettikleri Enu’ların kızlarını tezevvüc ve erkeklerine de kendi kızlarını tezvîc ettiklerinden nihâyet üç batın sonra bu melezlükten eser kalmamıştır.

Yine Japonyalıların tedkîklerine göre ba’de’l-mîlâd üçüncü ‘asrdan bed ile Çin medeniyeti yavaş yavaş Japonya’ya sirâyet etmiştir. Medeniyetiyle berâber Çin diyânatinin dahî sirâyeti tabî’î ise de bu dîn ne Konfüsyenizm ve ne de Taoizm olmayıp Çin’de Şamanizm bakiyyesi olan ‘avâmm-ı nâs dîni sirâyet eylemiştir. Japonyalılar ise kendi hayallerinden peydâ ettikleri ‘akâid üzerine “Şinto”⁴⁸⁸ dînini vücûda getirmişlerdir.

Japonya’da Edyân

El-yevm Japonya’da en ziyâde münteşir olan Buda dîni olup nüfusun sülûsânı Bûdîdirler. Fakat Hindistan’da vücûda gelen Buda dîni mîlâdın ancak altıncı ‘asrdan Japonya’ya girdiğinden onu yerli dîn saymaya imkân yoktur. Bûdîlik ma’kûlât üzerine mübtenî bir dîn olup Şinto dîni ise yalnız menkûlât ve hattâ mevhumât üzerine mübtenî olduğundan Buda dîni o kadar sür’atli bir intişârla Şinto dînine o kadar galebe etmiştir ki bi’l-küllîyye mahvına ramak kalmıştır. (257)

Japonya’da Bûdî ve Şintoî nâmlarıyla iki esâslı dîn mevcûd olduktan fazla bir de “Riyobo”⁴⁸⁹ nâmiyle üçüncü bir dîn daha türemiştir. Lâkin Riyobo dîni ne Şintoizm gibi

⁴⁸⁴ Aino

⁴⁸⁵ Kelimenin 1330 basımında ki doğru hali yazılmıştır.

⁴⁸⁶ Kyousshou

⁴⁸⁷ Yeso

⁴⁸⁸ Shinto

⁴⁸⁹ Ryobou

kadîm ve ne de Budizm gibi hâdis olmayıp ikisi arasında hattâ muvakkaten peydâ olmuş birşeydir. Şinto dîninin ezkiyây-ı pîşvâyânı Budizm'in men'-i intişârına muktedir olamayacaklarını görünce kendi dînlerinde bir teceddüd gayretiyle Dyo Budizm'i(?) vücûda getirmişlerdir. Bu dîn 1700 sene-i mîlâdiyyesine kadar kendisine mahsûs bir mevcûdiyyet muhâfaza ede gelip ondan sonra "Chu-Hi"⁴⁹⁰ nâm Çinli bir hakîm Konfüsyанизм dîninde icrâ eylediği ta'dîlâtı ve tecdîdâtı Japonya'ya dahî nakl edince Riyobo ezkiyây-ı pîşvâyânı işbu Konfüsyанизм ile iştiğâle başlamışlardır. Fakat Şintoizm işbu Riyoboizm ve Konfüsyанизм mehâfilinde⁴⁹¹ büsbütün mahv yolunu tutunca 'akla hikmete uymayan bir takım mu'tekadâtı ta'dîl edile edile öyle bir sûyret-i cedîdeye konulmuştur ki 1868 senesinde Japonya Avrupa medeniyet-i cedîdesini kabûl ile o büyük inkılâbı meydâna koyduğu zamân yalnız medeniyet-i mâddiyye cihetinden inkılâb ile kalmayıp ma'neviyyât cihetinden de inkılâb için Şintoizm'in bu sûret-i cedîdesini iltizâm etmiştir ki Mikado dahî dâhil olduğu hâlde Japonya'nın dîn-i resmîsi hükmünü almıştır. İnkılâba kadar Mikado'lar Katoliklerin papası gibi bir reîs-i rûhânîden 'ibâret olup asıl saltanat-ı sahîha "Şuğun"⁴⁹² denilen tâife-i 'askeriyye reîs ve hükümdâr-ı cismânî elinde bulunur iken hıyn-i inkılâbda Şuğunluk lağv edilerek zimâm-ı idâre "İmparator" 'unvânıyla Mikado eline verildikten başka Riyobo dîni dahî lağv edilerek ve Buda dîni hükûmetin dîn-i resmîsi olmak şerefinden mahrûm bırakılarak yeni Şinto dîni Japonya'nın dîn-i resmîsi i'lân kılınmıştır. Bu teceddüd üzerine Budizm dahî (258) Şintoizm'e mağlûb olmuş ve tehhül hakkından mahrûm olan birçok Bûdî bi't-tehhül Şintoizm'i kabûl ettiklerinden eski Bûdî ma'bedleri ğasl ve tathîr edilerek Mikado'nun dîn-i cedîdi için tahsîs olunmuşlardır.

Japonya'da Müslümanlık ve Yahûdîlik hiç aranmamalıdır. Hıristiyanlığa gelince: Gerek Katolik ve gerek Protestan misyonerleri inkılâbdan önce Japonya'da efkâr-ı 'âmmenin dîn ile iştiğâlâtını görerek Japonları Hıristiyan edebilmek ümîdiyle fedâkarâne çalışmışlar ise de gayret-i milliyeleri fevka'l-'âde olan Japonlar Avrupa'nın ve Amerika'nın yalnız terakkiyât-ı mâddiyye ve medeniyyesini kabûl ederek mu'tekadât-ı dîniyye ve felsefiyyesini aslâ beğenmemişlerdir. Onun için misyonerler hizmet-i mahsûsalarında bulunan ba'zı esâfilden ve kendi mekteplerinde tadrîs ettikleri atfâl-i fukarâdan mâ'adâ belli başlı 'âilelerden hiçbirisini Hıristiyanlığa sokamamışlardır.

⁴⁹⁰ Tchou-Hi

⁴⁹¹ Yazım yanlış 1330 basımıyla giderilmiş ve kelimenin doğru hali yazılmıştır.'

⁴⁹² Shogun

Verilen haberlere göre el-yevm Japonya’da Hıristiyanların miktârı on bini pek de geçememektedir.

Şintoizm ve Budizm Münâza‘âtı

Buda dîninin Japonya’da sür‘at-i intişârı müerrihîn-i edyânın nazar-ı dikkatlerini celb ederek esbâbını teharriye mecbûr olmuşlardır. Bir dînin hüsn-ü kabûl ile intişârı başkadır, cebren neşri yine başkadır. Hüsn-ü kabûl o dînin felsefesindeki kuvvet ve metânet semeresi olabilir ki bu sûrette münteşir olan dînin hiçbir rekâbetten hiçbir zulümden endişesi olamaz. Cebren neşr olunan dîn ise iki nokta-i nazar ta‘yîn eder. Bu cebr birtakım bâtılları zor ile kabûl ettirmek için müdür? Yoksa bir hakkın intişârına yol açmak için müdür? Bâtılın tervîci için edilen cebirler pek büyük mukâtelâta yol açarlar. Hakkı kabûl ettirmek için edilen mücâdelât ne şedîd olur (259) ne medîd. Lâkin neşr-i hakîkate mukâvemet edenlerin ‘inâd ve isrârları cebrin bu kısmını da pek ziyâde şiddetlendirebilirler. Yahûdîlik, Hıristiyanlığın, Müslümanlığın intişârından bu cebrler envâ‘ı, âp âşikâre görülüp keyfiyyet Japonya dîni târîhinde dahî pek büyük bir vuzûh ile meydâna çıkmıştır.

Budizm’in Japonya’ya mebâdi-i duhûlü Çin terakkiyât-ı medeniyyesine pek ziyâde rağbet edildiği zamâna müsâdif olduğundan Budizm’in intişârına hiçbir mümâne‘atta bulunmuyorlar idi. Bu mes’elede Japonyalılar uyandıkları zamân Budizm’i memleketin her tarafına yayılmış gördüler. İlk mücâdele bir münâkaşa-i dîniyye ve hükmiyye sûretinde başladı. Fakat Şintoizm’in hayâlâtına mukâbil Budizm’in hakâyıkı mağlûb edilemediği görülünce Bûdî papazlarını öldürmeye ve ma‘bedlerini yakmaya kıyâm eylediler. Halbuki birçok yerlerde Bûdîler dahî silâh-be-dest olarak mukâvemet muktedir olmuş derecesinde çoğalmışlar idi. Münâkaşa-i ‘ilmiyye ve hükmiyye muhârebe-i honzirâneye mütehavvil oldu. Biri birinin ma‘bedlerini zabt ile ğasl ve tathîrden sonra kendilerine ‘ibâdethâne ittihâz etmek iki tarafca dahî eser-i gâlibiyyet ‘addolundu. Bu sûrette temellük edemeyeceği ma‘bedleri ve manastırları evvelâ mükemmelen yağma ettikten sonra papaz ve hademesini ve ebniyesini ihrâka mecbûr oluyorlar idi. Budizm’i kabûl eden ahâlî Şintoistlerin galebesi üzerine dîn-i kadîme rucû‘ etmeyecek olurlar ise ‘umûmen katl olunuyorlar idi. Bu dînler galebe ettikçe ahâlî-i Moğoliyyeye kendi dînlerinin kabûlünü şart-ı hayât gösterip kabûl etmedikleri sûrette kadınlara çocuklara varıncaya kadar cümlesini katl ediyorlar idi.

İşbu kanlı münâza‘âta ‘asrlarca devâm edildi. Fakat muharebâtın uzanması (260) ilk ta‘assubların gevşemesini mûcib olup yavaş yavaş iki tarafca dahî bir kaydsızlık peydâ oldu. Zîrâ dökülen kanlar sath-ı arzı bir kan çamuru hâline koymakta ve edilen tahrîbât ma‘mûrey-i arzı bir yangın yerine benzetmekte olduğu hâlde cem‘iyyet-i beşeriyye için bu kıtâlin, bu tahrîbâtın hiçbir faydası olmadığı görülmeye başladı. Bu müşâhede kuvvet buldukça cenkten nefret hissi dahî kuvvet buluyor idi. Nihâyet cidâldan yoruldu. Ancak buna bir “musâlaha” denilemez idi. Tarafeyn arasında husûmet ve nefret yine bâkî idi. Kuhi’nin ta‘dîl ettiği Konfüsyânizm hikmeti Şintoistlerinde, Bûdîlerinde şiddetlerini ta‘dîl ederek 1868 inkılâbı yaklaştığı zamânlar bu i‘tidâl-i efkâr gereği gibi kendisini gösterdi. Şimdi ise Japonya hükûmet-i muntazaması öyle dîn gayretiyle mukâteleler, tahrîbler vukû‘unu tecvîz edebilecek hükûmât-ı muta‘assıbeden ma‘dûdiyet devrini geçirmiştir.

Şinto ve Kütüb-ü Mukaddese

Japonya’da millî ve resmî dîne “Şinto” denilir. Bu nâm altıncı ‘asr-ı mîlâdî içinde şuyû‘ bulup ondan evvel Japonya dîninin adı yok idi. Başka bir dîn yok ki ondan temeyyüz için bir isme lüzûm görülsün. Altıncı ‘asrdan sekizinci ‘asra kadar Şintoizm için ba‘zı kütüb-ü mukaddese vücûda gelmiş olmak maznûndur. Ancak Japonyalılar kendi kütüb-ü mukaddeseleri olmak üzere bize üç kitâb ismi haber vermektedirler ki birincisi ve en eskisi “Kojiki” ve ikincisi “Yinhunşuki”⁴⁹³ üçüncüsü dahî “Şiyoi”dir.⁴⁹⁴ (261) Ama bunların en mu‘teberi Kojiki olup kıdemi ise mîlâdın sekizinci ‘asrından öteye geçemez.

Japon târîhinde musarrahtır ki “Ohono Yasumaro”⁴⁹⁵ nâmında bir hakîm işbu Kojiki kitâb-ı mukaddesini yazdığı zamân Çin’in birçok terakkiyât-ı medeniyyesiyle beraber bi’l-hassâ edebiyâtı da Japonya’ya girmiş ve üdebâ ve hükemâsı meyânında hüküm sürmeye başlamış idi.

Bu hâlde Ohono Yasumaro’nun bu kitâbı yazması Konfüsyüs’ün tedvînât-ı dîniyyesini taklîden vukû‘a geldiğine şüphe edilemez. Konfüsyüs kendisinden evvel mevcûd olan dîni yazdığı gibi Ohono Yasumaro dahî derece-i kıdemi hilkat-i dünyâya kadar vardırılan dîn-i kadîmden kendi zamânında mevcûd olan şeyleri Kojiki’ye derc etmiş ise de Konfüsyüs’e kadar Çin dîninin terakkiyâtıyla Ohono Yasumaro’ya kadar

⁴⁹³ Nihonshoki

⁴⁹⁴ Shiu-I

⁴⁹⁵ O no Yasumaro

Japonya dîninin terakkiyâtı arasındaki fark-ı ‘azîm ortadan kaldırılamamıştır. Çin’de dîn-i kadîm birçok hikmetler peydâ etmiş, ma’nevîyyât-ı beşerîyyeyi tanzîm ve tensîk eylemiş idi. Ohono Yasumaro’ya kadar bu hikmetlerin hiçbirisi Japonya’da görülmemiştir. Yalnız Kojiki değil Yinhuşuki ile Şiyoi kitâbları dahî dîne dâir bir kitâb-ı mukaddese benzer şeylerden değildir. Hiçbirisinde mebâdi-i îmâna, ‘ibâdete, ahlâka dâir hiçbir şey yoktur. Ohono Yasumaro’nun mukaddime-i kitâbda haber verdiği vechile yarısı târîhî ve yarısı hurâfî olarak ‘inde’l-‘avâm söylene gelmiş olan masalların toplanmasından ‘ibâret kuyûd olup bir takımı ‘ırz ve edeb kaydında bulunan âdemler nezdinde okunamayacak derecede de tasvîrât-ı şeni’adandır. Hikâyelerin hurâfelerin ba‘zıları ezmine-i kadîmeye doğru gereği gibi ilerlemekte ise de ba‘zıları o kadar yenidir ki teşkil (262) ettikleri zamânlar mîlâdın ancak sekizinci ‘asrını tasvîr edebilirler. Bunların ba‘zıları da Çin’den me’hûzdur. Japonya dînini bu kitâblardan istintâc lâzım gelir ise yalnız hilkat-i dünyâ ve tekevvün ve ma’bûdîn hakkında pek tıflâne ba‘zı hayâlât bulunabilip beyne’l-beşer bir cem‘iyyet-i medeniyye teşekkülüne delâlet edebilecek hiçbir haber alınamaz. Dünyânın hilkati ve ma’bûdların tekevvünü hakkındaki hurâfeleri de hakîkaten tıflânedir. İzâhât-ı âtiye bu bâbda bir fikir vermeye kâfi görülür.

İlâh ve İlâheler

Kojiki diyor ki: “Cev-u a’lâ henüz tekâsüfe başladığı ve fakat ne şekli ve ne kuvveti henüz ta’yîn etmediği ve birer isim ile tesmiyesi mümkün olabilecek hiçbir şey mevcûd olmadığı bir zamânda bu cevvin mâhiyetini kim tanıyabilir idi?”

Ba‘dehû gök ve yer birbirinden fark olundular ve üç ilâh halk ve tekvîn emrine mübâşeret eylediler. O zamân kuvve-i fâ‘ile ve mef‘ûle vücûda gelerek birisi müzekkeren ve diğeri müennesen bu cihânda her mevlûd ve mevcûdun anası ve babası oldular.”

Yer ve gök hakkındaki şu i’tikâd Çin dîninde dahî görülmüş ve hattâ Şâmânîlerle Malezya Fetîşîleri, bizde bile buna yakın şeyler olacağı tahattur edilmelidir. Kojiki’nin haber verdiği üç ilâhın birincisi “Ametomi Nakanuşinokami”⁴⁹⁶ olup ma’nâsı “semânın merkez mu‘allâsının sâhibi olan ilâh” demektir. İkincisi “Takami Mosobi Nokami”⁴⁹⁷ olup ma’nâsı “müvellid-i mu‘cizekâr büyük ve mu‘allâ ilâh” demektir. Üçüncüsü dahî “Kami Mosomi Nokami”dir ki bunun da ma’nâsı “mu‘cizekâr müvellid ilâh” (263) demektir. Bu üç ilâhın hod-âferîn ya‘nî kendi kendilerinin hâlıkı oldukları mu‘tekaddır.

⁴⁹⁶ Ame-nomi-naka-noushi-no-hami

⁴⁹⁷ Taka-mi-mousau-bi-no-kami

İşbu ibtidâ-i hilkatte arz su içine damlamış bir zeytin yağı katresi gibi fezây-ı hayâlî içinde çalkanıp durur iken bir tekâsüfe uğrayarak deniz pıhtısı gibi bir hâle girmiş ve bundan bir kırmızı tomurcuk peydâ olarak bu tomurcuktan da yeniden iki ilâh tevellüd eylemiştir ki birincisinin ismi “Omaşi Aşkabi Hikoci Nokami”⁴⁹⁸ olup ma’nâsı “kırmızı tomurcuktan ağabek olarak doğmuş sevimli prens”dir. İkincisinin ismi “Ameno Tokotaçi Nokami”⁴⁹⁹ olup ma’nâsı “semânın sâkin-i ezeli olan ilâh”dır.

İşte bu beş ilâh Japonyalıların büyük ma’bûdleri cemâ’atini teşkîl ederler ki semâvî ve göz ile görülmez ve biri birinden ayrı birer ulûhiyyet-i müstakille teşkîl ederler. Bundan sonra yedi ‘âile-i ma’bûdîn daha müşekkeldir ki iki münferid ya’nî bekar ilâh ile beş çift dahî zevc ve zevce sûretinde müşekkel ‘âilelerdir. Bunların vücûdları dahî gayr-ı mâddî olup yalnız en son ‘âile olan “İzanaji Nokami”⁵⁰⁰ nâmını alır ki “cebr eden ilâh” demek olup bunların vücûd-u mâddîleri insâna müşâbih bir şekilde teşekkül etmiş ve bu ‘âlem-i nâsûtun ve ondaki mahlûkâtın hâlikları olmak üzere tanınmıştır.

İzanaji Nokami henüz pıhtı hâlinde bulunduğu arzda evvelâ Japonya’nın sekiz büyük ve ba’dehû altı küçük adalarını halk edip havaya, arza, sulara vesâireye tevkîl eyledikleri on nefer ilâh ve ilâheyi ve bunlardan mâ’adâ rüzgarlara, ağaçlara, dağlara vesâireye tevkîl ettikleri birçok ma’bûd ve ma’bûdeleri yaratmışlardır. Fakat bölük bölük ilâh ve ilâhelerin (264) etmeleri bitmek tükenmek bilmez, yaratılmaları bitmek tükenmek bilmez. Yalnız İzanaji’nin katlettiği ateş ilâhının kanından sekiz ma’bûd tevellüd ettiği gibi sekize taksîm ettiği vücûdundan diğer sekiz ma’bûd daha doğuruyor. Fakat bir aralık bu ilâh iğtisâl için bir nehre girip çıktığından üstünden başından damlayan sulardan hep bir ilâh ve ilâheler peydâ oluyor. Sağ gözünden akan bir katreden “Amatarasuabhoi Kami”⁵⁰¹ husûle geliyor ki onu Şems’e vekîl ediyor. El-yevm Japonlar nezdinde en ziyâde mescûd olan bu ma’bûddur. Sol gözünden akan katreden Kamer’e ve burnundan akan katreden Deniz’in (Deniz’e) müvekkel olan ma’bûdler doğup işte bu sûretle Japonyalıların tanıdıkları ve tapındıkları ma’bûdlerin miktârı hasr ve ta’dâdın hâricine çıkıyor.

İşbu ilâh ve ilâheler arasında sebk etmiş vukû’ât olmak üzere Kojiki’nin hâvî olduğu hikâyeleri icmâle bile birçok sahîfeler kifâyet etmez. Fakat bunlar icmâl değil

⁴⁹⁸ Ou-mashi-ashi-kabi-hiko-dji-no-kami

⁴⁹⁹ Ame-no-Toko-Tatchi-no-kami

⁵⁰⁰ İzanagi-no-kami

⁵⁰¹ Amaterasou

tafsîl olunsalar dahî edyân nokta-i nazarından hiçbir istifâde te'mîn etmezler. Yalnız nev'-i beşerden birinci ilâh olmak üzere Japonya hânedân-ı imparatorîsini te'sîs eden ve "Zim Mu"⁵⁰² denilen zâtın işbu ma'bûdîn zümresinden olduğunu ve binâen 'aleyh Mikado'ların yakın zamâna kadar ilâhzâde olmak üzere mu'tekad bulunduğunu haber vermek kâfidir.

Fikr-i Âhîret

Fikr-i âhîret edyân-ı kadîmeden ba'zılarında vardır ve ba'zılarında yoktur. Japonyalılarda fikr-i âhîret var idi. Birisi dâr-ı ni'met ve diğeri dâr-ı nakmet olmak üzere iki mahal vardır ki milel-i sâire-i kadîme gibi birincisi (265) göklerde ve ikincisi yer altında bulunuyor diye i'tikâd ederler. Japonyalılar nezdinde "Takamano Hada"⁵⁰³ denilen bir 'âlem-i eflâk vardır ki orası dahî 'ayniyle bu dünyâ gibi karaları, denizleri, dağ ve nehirleri, orman ve bağ ve bahçeleri ile bir dünyâ olup sarayları, köşkleri bile vardır. Ama orası ilâh ve ilâheler memleketi olduğundan nev'-i beşer oraya giremez. Hem bu memleket-i semâviyye pek uzak da değildir. Bizim 'âlem-i arzımızın üstünde bir ok atımı kadar yüksektedir. Mutlakâ bulutların bâzen pek yakından geçmeleri Japonlara bu fikri vermiştir. İlâh ve ilâhelerin inip çıkmaları için Takam(an)o Hada'nın bir de nerdbânı vardır. Müstehakk-ı 'âtıfet olan insânlar oraya çıkacaklar mı? Kadîm zamlarda bu i'tikâd yok idi. İzanaji arz, ilâh ve ilâhesi olan 'âile oraya çıkmışlar ise de ehl-i zemîn olmaktan fazla yerde sıfat-ı ulûhiyyeleri hasebiyle yine ahâlî-i semâdan oldukları için çıkmışlar. "Yomo"⁵⁰⁴ yâhut "Yomotosu Koni"⁵⁰⁵ nâmıyla bir de zîr-i zemîn 'âlemi var ise de milel zîr-i zemînleri gibi cehennem olmayıp orası da dünyânın yüzü gibi bir yer altı 'âlemi idi. Fakat emvât karargâhı olduğu için yalnız kuraklık olup 'azâb ve 'ikâba vârid hiçbir fikr yoktur. Zîr-i zemîn 'âlemi dahî sath-ı arza bir geçit ile merbûttur.

'İbâdet

Semâyı bir dâr-ı mükâfât ve zîr-i zemîni bir dâr-ı mücâzât i'tikâd etmek için dînden a'mâl-i sâliha ve a'mâl-i gayr-ı sâliha ahkâmı bulunmak ve mükâfâta isbât-ı ehliyyet için 'ibâdetler mu'ayyen olmak lâzım gelip Şintoizm'in sûret-i kadîmesinden ise bunlara benzer hiçbir işâret bile yoktur. Kojiki (266) kitâbı yüz seksen fasla münkasım olduğu hâlde ahkâm-ı dîniyyeye benzer yalnız iğtisâlden başka hiçbir şeyden bahsetmez.

⁵⁰² Jimmou-Tenno

⁵⁰³ Takama-no-Hara

⁵⁰⁴ Yomi

⁵⁰⁵ Yomi-no-Kuni, Yomo-tsu-kuni

Tab hâli gibi bir hâl-i televvüs sayılacak husûsâtta temiz su ile iğtisâl oluştan tatahbur hükmünü hâiz olup ondan başka ‘ibâdete benzer ahkâm yoktur. Rûhun bekâsı i‘tikâdı değil haa mevcûdiyyeti i‘tikâdı bile Şintoizm’de hiçbir bahs iştiğâl etmeyip bunlar sükût-u ‘anh hükmünde kalmışlardır. İşte bundan dolaydır ki hayât-ı âhirette mükâfât ve mücâzât mebâhisi dahî bunlar için küşâde değildir. Hattâ ahlâk ve ma‘neviyyât ahkâmı bile yoktur. Bu kadar insân mutlaka fezâil-i hasene ile mahlûk ‘addolunup tarîk-i fazîleti kendi ihtisâsât-ı kalbiyyesi içinde bulur harekât ve sekenâtın sûret-i seyyiesini dahî kendi kalbî beğenimiz bununla ebnây-ı nev‘ine te‘arruz edecek olursa Mikado’nun kudret-i kâhiresi onu cezâlandırır. Cezâdan havf etmek insânı seyyiâtın irtikâbından men‘e kâfidir. Bu hükümler ahkâm-ı dünyeviyye ve medeniyyeden olup ahkâm-ı dîniyye ile hiçbir münâsebetleri yoktur.

Şintoizm’in Tekâmülât-ı Tedrîciyyesi

Japonyalılar her ne kadar kendi dînlerinin ilk sâfiyet ve hâlisiyyetini muhâfaza edegeldiği i‘tikâdında bulunurlar ise de kendi târîhleri gösterir ki dînleri bi’t-tedrîc birçok tekâmülâta nâil olmuştur.

Amaterasu, Şems’e müekkel bir ilâhe olmak üzere temyîz ettikten sonra Mikadolar ilâhe sülâlesinden yeryüzüne inmiş ‘addolunduklarından ve Japon milletinin dahî peder-i ‘umûmîsi olmak lâzım geldiğinden ecdâdı olan ilâhlara ‘arz-ı kurbân vazîfe-i imâmeti Mikadoları verilmiştir. Halbuki Kojiki ve sâir (267) Japon kütüb-ü mukaddesi baştan başa aransa ezmine-i kadîmede ‘arz-ı kubân mes’elesinin izi bile bulunamaz. Tahakkuk eder ki ‘arz-ı kurbân Şâmânî mezhebinden intikâl etmiştir. Kezâlik Şintoizm aslında ervâhı perestîş değil haa ervâhın mevcûdiyyeti bile mutasavvır olmadığı hâlde Çin’den ‘ibâdet-i ervâh dahî Şintoizm’e girmiştir. Bu da bir tekâmüldür. Çin’de olduğu gibi Japonya’da dahî her ‘âile kendi âbâ ve ecdâdının ervâhına perestîş derecesin(de)i hürmet ederler. Kadîm Şintoizm’de teğannî ve raks dahî bulunmadığı hâlde bilâhere dîne girmiş ve yedi sekiz hânendenin neşîdeleri vezn ve noktasına bilâ kıtâl raks sûretinde bir ‘ibâdet-i bedeniyye icrâsına başlanmıştır.

En eski zamânlarda ‘ibâdethâneler işlenmemiş ahşabdan yapılıp yeşil yapraklı dallarla tezyîn edilir ve mihrâb mahalli dar ve uzun kesilmiş beyaz kağıtlar ile donatılır idi. Mihrâba bir ma‘denî ayna ve bir kılıç ve bir de “Gohe”⁵⁰⁶ denilen bir bastondan başka

---

⁵⁰⁶ Gohei

bir şey konulmaz idi. İşbu Goheyler kabuğu sıyrılmış beyaz ağaçtan ma‘mûl olup üzerine tırtıllı kesilmiş beyaz kağıtların yapılmasıyla husûle gelir idi. Bu eşyâ bir mastaba üzerine konulup bir beyaz örtü ile örtülür idi. Ma‘bûdlar için heykel yapılmak bilinmez idi. Ma‘bûdlara insân kurbânı hiçbir zamân mu‘tâd olmayıp fakat bundan beter bir ‘âdet var idi. O da kibârdan bir zât vefât ettiği zamân râkib olduğu atları ve hizmetinde bulunan hizmetkârları ve hattâ dostlarından birkaçını onunla berâber diri diri mezara gömmekten ‘ibâret idi. Bu ‘âdât milâd-ı ‘Îsâ’nın birinci ‘asrına kadar muhâfaza edilmiş ve “Sonin Tenu”(?) nâm Mikado tarafından lağv edildiği halde dahî bir hayli zamân gizliden gizliye olsun devâm etmiştir. (268)

Şintoizm’in tekmîl-i tekâmülâtının târîhini burada icmâl edemeyiz. Şu gösterdiğimiz birkaç misâl bu dînin dahî yavaş yavaş tebeddül ve tekâmülünü göstermek içindir. Chantepie de la Saussaye diyor ki: “Çin’de gerek medeniyetin ve gerek terakkiyât-ı edebiyeye ve dîniyenin Japonya te’sîri hiçbir zamân men‘ olunamamıştır. Hattâ Japonya kendi kendisine kalmış olsa idi bile Şintoizm ilk hâlinde yine kalmaz idi. Bir yandan Budizm’in intişârı ve diğer tarftan Chu-Hi hikmetiyle teceddüd eden yeni Konfüsyenizm’in delâleti mukâbilinde Şintoizm gibi ibtidâî bir dînin bekâsı mümkün olamaz idi. Binâen‘aleyh Şintoizm doktorları kendiliklerinden dahî bir teceddüde mecbûr oldular. Terakkiyât-ı ‘asriyyeye muvâfık olmayan ‘akâid ve ahkâmı ta’dîl ettiler. Kütüb-ü kadîme hakkındaki hürmet-i mahsûsa ve mecbûreleri onların ‘ibârelerini tağyîre müsâ‘id değil idiyse de ahkâm-ı dîniyye içinde efkâr-ı zamâna muvâfık düşmeyen birtakım şeyleri yeniden te’vîl ederek zamânın fikr ve isti‘dâdına tevfiik eylediler. Mevcûd ve mu‘tekad olan ilâh ve ilâhelerin bir çoğu ya kuvây-ı tabî‘iyyenin müekkelleri veyâhut fezâil-i ahlâkiyyenin timsâlleri olmak üzere ulûhiyyetten ıskât olunarak bunların ilâh-ı a‘zama vekâleten îfâ ettikleri ulûhiyyeti doğrudan doğruya ilâh-ı a‘zama ircâ‘ eylediler. Bu işi o kadar güzel yaptılar ki hadsiz hesapsız ma‘bûdlere perestişten ‘ibâret olan Şinto dîni hemen de bir dîn-i tevhîd sûretine yaklaştı. Bu ilâh-ı a‘zam “Amenomi Nakanoş Nokami”⁵⁰⁷ olup kendisi semânın merkez-i mu‘allâsının sâhibi bulunmasıyla mâddiyattan münezzeh ve bir şekil ile gayr-ı müteşekkil ve başka bir hâlık tarafından gayr-ı mahlûk mine’l-ezel ile’l-ebed kâim bi zâtihî bir hâlıktır diye yeni bir îmân te’sîs ettiler, çünkü ilk üç ilâhın (269) ikincisi ile üçüncüsü dahî ilâh-ı evvelin kudretinin timsâli diye yine ona katarak ilk teslîsi dahî ortadan kaldırdılar ama bu tekâmülün ‘ulemâ ve üdebâya mahsûs

⁵⁰⁷ Ame-nomi-naka-noushi-no-hami

bir tekâmül olduğunu hiçbir vakit hâtırdan çıkarmamalıdır. Dîn-i kadîmde bu tekâmül vukû'a getirilmiş olmasa idi Şinto dîninin 'inde'l-kibâr hiçbir ehemmiyeti kalmayıp ya Konfüsyenizm'e veyâhut Budizm'e 'umûmen tahvîl-i i'tikâd eyleyeceği şüphesiz idi. Bu tekâmül üzerine kibâr-ı millet Şinto dîninde kalınca 'avâmm-ı nâs dahî dînlerinden ayrılmamaya mecbûr oldular. Lâkin bahsettiğimiz tekâmül hâlâ 'avâmm-ı nâsda yoktur. Onlar hâlâ evhâm-ı kadîmeleri üzerinde dâimdirler.

İşbu tekâmül üzerine Japonya 'ulemâ ve üdebâsı beyninde bir hikmet-i i'tikâdiyye dahî vücûda geldi. Bu hikmete göre rûh vardır ve lâ yemûttur. Rûhta iki kuvvet hâkim ve gayr-ı kâbil-i izâledir. Birisi "Koyomi Tama"dır⁵⁰⁸ ki fâ'il-i hasenât olan kuvvettir. Diğeri "Arami Tama"dır⁵⁰⁹ ki sâik-i seyyiât olan kuvvettir. Fâzîlet ise birinci kuvvete ittibâ ' ve ikincisinden mücânebettir. Fezâil-i ahlâkiyye muhâfaza olunur ise rûh-u beşer ilâh-ı a'zamın rûhundan muktebes sayılır. Muhafaza olunmaz ise rûh-u beşer kendi aslından tebâ'ud etmez. İşbu cesed-i mâddî ve fânîyi bıraktıktan sonra Takamoto Hara⁵¹⁰ 'âlem-i lâhûtîsine gidip muktebes 'anhâsı olan rûh-u ilâhîye rucû' eder. Seyyiâtıyla kudsiyyetini zâyî' eden rûh ise 'âlem-i zulmete giderek orada tesaffî etmesi için 'ukûbât(a) gûnâ gûna dûçâr olur.

İşte el-yevm Mikado ve 'âilesinin ve Japonya'da bütün eşrâf ve üdebâ ve 'ulemânın esâs-ı îmân ittihâz ettikleri yeni Şintoizm bundan 'ibâret olur. (270) Fezâil-i ahlâkiyye husûsunda ise Konfüsyenizm hikmetini 'aynen kabûl etmişler ve o hikmetin şu yeni dîn-i musaffâya pek yakışık aldığını görmüşlerdir.

Şimdiki hâlde tarz-ı 'ibâdet i'tikâd-ı kadîm erbâbı nezdindeki tarz-ı 'ibâdetten bi'l-küllîyye başkadır. Ma'bûd-u a'zama edilen kurbân at ve balık ve tavuk ve meyve ve kaynamış pirinç ve saf sudan 'ibâret olup bunlar ma'bûda kurbân olmaktan ziyâde ma'bede bir hediye olarak takdîm olunurlar. Hîn-i kurbânda papazlar nağmelerini okurlar ve rakslarını yaparlar ise de bir 'ibâdet-i hakîkiyye olmadığını kendileri de bilerek gösteriş sûretinde yaparlar. Şimdi resm-i 'ibâdetten sonra papazlar cemâ'at-i hâzıraya ahlâk ve ma'neviyyâta dâir bir de va'z verirler ki Protestanlardan alınmış bir usûl olduğuna şüphe yoktur. Merâsim-i kadîmede böyle şeyler yok idi. Bununla berâber Japonya'nın ücrâ o küçük adalarında dîn-i kadîm hâlâ mevcûd ve mer'îdir.

---

⁵⁰⁸ Nigi-mi-tama

⁵⁰⁹ Ara-mi-tama

⁵¹⁰ Takama-no-Hara

‘Avâmm-ı Nâsın Dînce Hâl-i Hâzırı

‘Avâmm-ı nâs kendi dînlerinin hiçbir tebeddüle uğramamış olduğunu hâlâ musırrâne iddi‘â ederler. Düşünmezler ki “Hâne-i ‘âlî” ma’nâsına olan “Miya”⁵¹¹ kelimesi mine’l-kadîm mesken-i hüdâ demek iken el-yevm Mikado’nun hattâ sâir prenslerin ikâmetgâhlarına “Miya” denilerek “Saray” kelimesi ile mürâdif olmuştur. Kezâlik düşünmezler ki “Kami” kelimesi mine’l-kadîm “İlâh” demek iken el-yevm hükümdarlara hattâ prenlere dahî bu ‘unvân verilmektedir. Dînlerinin muhâfaza-i hâlisîyyeti i’tikâdıyla ‘avâmm-ı nâs ma‘bedleri büyük bir kutsiyetle telakkî ederler. “İğr”⁵¹² nâm mahalde kâin “Amaterasu” ma‘bedi ile “İzomo” nâm mahalde kâin “Okoninoşi”⁵¹³ ma‘bedi bunlar nezdinde Mekke ve Kudüs gibi kiblelik ehemmiyyetini hâizdirler. Yalnız bunların değil hangi ma‘bed olursa (271) olsun asıl mihrâb yanında salon gibi bir mahal ve bir su sahrıncı bulunup derûnundaki su mukaddes olduğundan onunla âbdest alırlar. Ma‘bedin bir tarafına mukaddes rakslar için teras(a) ya‘nî sed gibi bir yer bulunup hedâyânın hıfzına mahsûs olan ambarlara kadar ma‘bedin her ciheti mukaddestir. Sahrınc yanındaki oda doğrudan doğruya ma‘bûdun meskeni i’tikâd olunur hattâ ma‘bûdun yatması için bir yastık bile konulur. “Gohey”⁵¹⁴ denilen ve ulûhiyyetin bir tarzı, bir ‘alâmeti ‘addolunan kağıtlı bastonlar bu odaya konulup bunlara “Şinte”⁵¹⁵ ya‘nî cism-i hüdâ olmak derecesinde ehemmiyyet verilir. Hele ma‘bûdun hulûl ve tecellîgâhı olduğuna iştibâh edilmez. ‘Âbidler yüzlerini yere sürüp da‘vet-i ilâh yolunda teğannîler icrâ ederler ki ma‘bûd bu ibâdeti görüp işiterek makâm-ı ulûhiyyetinden iner ve Goheye hulûl eyler diye i’tikâd olunur. Bu nüzûl ve hulûle dahî “Kamioroşi”⁵¹⁶ denilir ki “nüzûl-u ilâh” demektir.

Hıristiyanlık ‘âleminde Katolik ve Ortodoks ‘âileleri nezdinde ufacık bir dolap içinde tesâvîr-i mukaddese bulunarak önlerinde bir de kandil yakıldığı gibi Japonya’nın kibâr-ı ‘âileleri nezdinde dahî bir masa “mastaba-i mukaddese” ‘addolunarak onun üstüne küçücük dolapçıklar yerleştirilmişlerdir. Bu dolapçıkların birisinde ‘âilece tercîh olunmakta bulunan bir ma‘bûdun ve ekseriyetle “Amaterasu”nun tırâzı olmak üzere kağıttan yapılmış ufacık bir tılsım mevzû’dur. Diğer dolapçıkta mini mini bir Gohey

---

⁵¹¹ Mya

⁵¹² İs

⁵¹³ Okouninoushi

⁵¹⁴ Gohei

⁵¹⁵ Shintai

⁵¹⁶ Kamioroshi

bulunup bir üçüncü dolapçıkta gâyet küçük bir “Dekoko”⁵¹⁷ veyâhut bir “Yeyisu”⁵¹⁸ ma‘bûdleri heykelleri vardır. El-hâsıl her dolapta ya bir heykel ya bir tılsım mevcûd olup her akşam masa üzerinde muntazaman bir kandil yakılır her ayın ikinci ve on beşinci ve yirmi sekizinci günleri mastaba-i mukaddese üzerine (272) kurbân olarak bir miktâr meyve ve bira konuluyor ki ertesi günü yine kendileri yerler içerler. Asıl dînlerinde rûh bile mevcûd değil iken âbâ ve ecdâd rûhlarının sûretleri olmak üzere ufacık tahtalar üzerine sûretler yapıp bunları da mastabe-i mukaddesenin bir tarafına dizerler. Bu ‘âdet yalnız Şintoistlerde değil Budistlerde de vardır.

Kablehû ittihâz edilmiş olan Amaterasu ma‘bedi ile Okoninuş⁵¹⁹ ma‘bedini ‘umrunda bir kere olsun ziyârete her Japon mecbûr olduğundan, uzak yerlerden bu ziyârete ‘âzîmet edenler kervânlar teşkîl ederler. Bahren gelecek olanlar gemiler tutarlar. Onun için bu ma‘bedlerde oteller, lokantalar, ‘umûmî oyunlar, çalgılar vesâireler mevcuttur.

Heryerde olduğu gibi Japonya’da dahî falcılık pek mu‘tekad ve mu‘teberdir. Kebâb edilen hayvânların ve bi’l-hassâ geyiklerin gevrek kemikleri üzerindeki yarıklardan keşf-i müstakbel sûretindeki falcılık mine’l-kadîm mu‘teber ve mevcûd olup bilâhere kaplumbağanın kabuğunu kızdırmak tefe’ülü kabûl olunmuştur ki Moğol ‘âdeti olduğu ma‘lûmumuzdur. “Sokak falları” denilen bir usûl-ü tefe’ülü bizim falcı karılar gibi herkes yapabilir. Bunun bir türlü de sokağın bir tarafında oturup, geçen adamlardan birisinin söyleyeceği ilk lakırdıya muntazır bulunmaktan ‘ibârettir. Hele ta‘bîr-i rü’yâ pek ziyâde terakkî etmiştir. Şöhret sâhibi mu‘abbirler kibâr konaklarına bile da‘vet olunarak görünen rü’yâları ta‘bîr ederler. Bu yolda te’lîf olunmuş kitâblar dahî vardır. Ehl-i i’tikâfın keşf-i müstakbel husûsundaki ehemmiyeti en büyüktür. Bu âdemler tenhâ ormanlarda mu‘tezil bir sûrette yaşarlar. Sıksık iğtisâl ederek uzun uzadıya oruçlar tutarlar. Bunların en çoğu Avrupa ve Amerika’nın (273) medyûmları gibidirler. Cîvârlarında ekseriyâ sekiz kişiden ‘ibâret bir de musîka takımı bulunur ki mürâca‘at eden, kibâr-ı medyûm ile musâhabe ederken musîka dahî terennüme başlar. Bir aralık mu‘tekif eline bir Gohey alır. Ma‘bûd Gohey’e hulûl edince mu‘tekif titremeye başlar ağzı köpürür kendisine bir baygınlık gelir. Gözleri kapanır. İşte o zamân Kami ya’nî ma‘bûd tamâmıyla mu‘tekife hulûl etmiş demek olduğundan yanındaki mu‘âvini

---

⁵¹⁷ Dai Kou Kou

⁵¹⁸ Yebisou

⁵¹⁹ Okouninouchi

mu'tekiften sorulacak şeyleri sorar ki verdiği cevâbların doğrudan doğruya Kami tarafından verildiğine kimsenin şüphesi kalmaz. Afrika Sûdânîlerinin başa gelmeleri gibi ki Moğollar nezdinde dahî mevcûd birşeydir.

Resimleri mastabe-i mukaddese üzerine konulmuş olan ervâhtan istimdâd usûlü dahî vardır. Onlar hakkında bir takım medh ve sitâyîşten sonra müşkülünü 'arz eden âdem vereceği cevâbı gece rü'yâsında vermesini ricâ eder. Bu hâlde göreceği rü'yâ(yı) bizim istihâre usûlüne pek benzer bir 'âdet demektir. Âlet-i tenâsül dahî mine'l-kadîm Japonlar nezdinde şeref-i ma'bûdiyyet kazanmış şeylerden idi ki Putperestlikten ziyâde Fetîşîliğe takarrub eden ahvâldendir. Lefirîlerin⁵²⁰ i'tikâdına müşâbih ise de tafsîlât verilmemektedir. Müzekkeri başka müennesi başka ve ekseriyyâ ikisi müctemi' olarak taştan, balçıktan, ağaçtan ve hattâ demirden yapılmış resimlerini sâlifü'z-zikr dolapçıklarda hıfz ederler. Büyük inkılâbdan beri ecânible musırrâne iltimâsları üzerine men' olunmuşlar ise de ba'zı ücrâ yerlerde hâlâ mevcûd olup çocuk getirmeyen kadınlar bu resimlere 'arz-ı hâcet ederler. Bu tasvîr ettiğimiz hâller bi'l-külliyeye cehele-i 'avâmmin halleri olmayıp (274) bir dereceye 'akılları başlarında anlayışlı âdemlerin hâlleridir. Nazar-ı tedkîk ve tetebbu', cehele-i 'avâmma kadar sevk ve îsâl edilirse görülür ki bunlar 'âdetâ Fetîşîlik hâlinedirler. Ervâh-ı ecdâddan mâ'adâ cinlere, perilere, 'ifritlere, bir havf u hirâs ile inandıkların hânelerini ve üstlerini başlarını türlü nüshalar, tılsımlar, vefkler ile doldururlar. Bunlar ecânibe karşı müteneffirdirler. Hiçbir yabancı ile görüşmezler. Şintoizm'in son tekâmülü üzerine Mikado tarafından dahî kabûl edilmiş olan sûret-i hâzırası bir tevhdî ve tenzîh dîni olduğuna şüphe olmayıp fakat bu dînin son tekâmülü ya'nî mükemmeliyyet-i müstakarresi bundan 'ibâret kalmayacaktır. Erkân-ı devlet ve 'ulemâ ve üdebâ ve mu'teberân-ı ehâlî hep bu dîn-i tevhdî kabûl etmişler ise de Japonya'nın husûsiyyât-ı ahvâline vâkıf olanların zanlarına göre şimdiki Şintoizm dahî bir sûret-i hâlisânede mu'tekad değildir. Serbeste-i efkâra dönmüş olan Japonya kibârı menâfi'-i mâddiyye-i milliyyeyi, menâfi'-i ma'neviyye-i dîniyyeye tercîh eden âdemlerdir. Matmah-ı nazarları Çin olup orada hemen bütün Çin-i şimâlînin Müslümân olmasına ve bütün Moğolistan'a kadar dîn-i İslâmın müte'ammim bulunmasına pek büyük bir nazar-ı ehemmiyyet 'atf ederek Asya üzerinde gerçekten cihângirlik için dîn-i İslâm ile bir takarrub hâsil etmeye lüzûm görüyorlar. Vâkı'a bu görgüler şimdiki hâlde bir hayâlden 'ibâret ise de âtî ve müstakbel o kadar vâsi'dir ki bir zamân için hayâlden

⁵²⁰ Lahor, Lâhûr: Hindistan'da bir şehir.

‘ibâret görülen şeylerin âtiye doğru mümkünât-ı ‘âdiyyeye tahavvülü için mâni‘ dahî tasavvur olunamaz. (275)

Fürs-ü Kadîmin Zerdüş Dîni

Sâhib-i kitâb olan Putperest edyânından birisi dahî Fürs-ü kadîmin dînidir ki .....(?) tanınan Zerdüş nâm hakîme nisbetle “Dîn-i Zerdüş” ta‘bîr olunur. Fakat bu dîn ilk defâ olmak üzere Zerdüş tarafından îcâd edilmiş değildir. Ondan pek çok evvel “Mazdeizm” nâmıyla Bahr-i Hazar sevâhilinde bu dîn mevcûd olup pek kadîm zamânlarda ihtimal ki Sümeryanlarla berâber cenûba doğru ine ine Basra Körfezine kadar Îrân-ı kadîm memâlikini isti‘lâ eylemiştir. Îrânîlerin “Gebr”⁵²¹ dedikleri dîn budur ki “Gâvur” kelimesinin bundan âzma olduğuna hiç şüphe yoktur. ‘Arabların “Mecûs” ve yeni Îrânîlerin ve Türklerin “Ateşperest” dedikleri dîn dahî budur. Zerdüş ‘ayniyle Çin’in Konfüsyüs gibi mine’l-kadîm mevcûd olan Mazdeizm dînini ona dâir kitâblar yazmak sûretiyle yeniden te’sîs etmiştir. Evel be evvel hakîm Zerdüş ile biraz mu‘ârefe peydâ edelim:

Zerdüş

Bu âdemin nereli olduğu muvazzahan ma‘lûm değildir. Hattâ cismen ve mâddeten mevcûdiyyeti bile ta‘yîn olunamayıp ba‘zı müdekkikler Zerdüş’ü hâyâlen mevcûd zevât-ı hurâfiyyeden ‘addederler. Lâkin tıpkı Yunanistan’da ebu’s-şu‘arâ Homer⁵²² hakkında denildiği vechile bu zâta dahî birçok kitâblar ‘atf ve isnâd olunduğundan Zerdüş’ün cismen mevcûd olup olmadığı hiçbir hüküm götüremez. O kitâbların müsned’ün-ileyhi olan işte Zerdüş’tür. Îrânîler bu zâta bizim dînimiz gibi “Zerdüş” ismini verirler. (276)

“Zendavesta”⁵²³ nâmıyla yazmış olduğu kitâblarda ise “Zadatustra”⁵²⁴ nâmı verilir ki “altın parlaklığı” ma‘nâsına imiş. Yûnânîler “Zoroaster” demişler ki Avrupalılar dahî bu nâmı kabûl etmişlerdir. Zerdüş pek kadîm zevâttan ma‘dûd olup Zendavesta’da hikâye olduğuna göre “Poruşaspa”⁵²⁵ nâmında bir âdemin oğlu imiş ki silsileleri bir hânedan kralına vâsıl olur imiş. Tahmînen altıncı ‘asr-ı mukaddem mîlâddan

⁵²¹ Mecûsî

⁵²² Yuna şâir, Iliad ve Odyssey kitablarının yazarı.

⁵²³ Zend-Avesta: Zerdüş’ün mecûsîlerin dîn ve îman kurallarını ihtivâ eden kitabı.

⁵²⁴ Zarathustra, Zaratustra

⁵²⁵ Pourushaspa

Bakdriyân⁵²⁶ ya'nî Belh taraflarında türeyip o zamânlar oralarda “Vistaspa”⁵²⁷ nâmında bir kral ferman fermâ imiş. O zamânlar bu memleketler Âriyen soyundan bir kadîm halk tarafından meskûn olup bunlar Naturalizm hikmetine müte'allik bir dîne sâlik iken hakîm Zerdüşt o dînde bir takım Divlerin⁵²⁸ meydân almış bulunmalarını beğenmeyerek Mazdeizm'in “Îzîd”leriyle⁵²⁹ o dîni ta'dîl etmek hevesine düşmüş. Zamânın en ezkiyâsından bir hayli talebesi bulunup teemmülât-ı vâkı'asını onlara anlattığı zamân ta'dîlât-ı vâkı'ayı ma'kûl ve makbûl bulmuşsalar ba'dehû “Bahdî”⁵³⁰ ya'nî Belh şehrine giderek keşfiyât-ı vakı'ayı kral Vistaspa'ya dahî 'arz etmişler ki o da bu ta'dîli pek ma'kûl görmüş. Kral Vistaspa, hudûd-u ittilâ'ât-ı târîhiyyenin hâricine kadar çıkan İran ve Tûran muhârebetiyle meşgûl olup o aralık Tûrânîler Belh şehrine kadar girmişler ve yağma etmişler idi. Zerdüşt bu muhârebeye bizzat iştirâk ederek maktûl düşmüştür.

Îrânîler Zerdüşt hakkında birçok menâkıb-ı hurâfiyye nakl ve rivâyet ederler ise de bu kadar eski zamânlar için o yoldaki hurâfât, istib'âd olunacak şeylerden değildir. Lâkin Zerdüşt'ün mâhiyet-i dîniyye ve hikemiyyesi (277) tedkîk edilince görülüyor ki kendi hakkındaki menâkıb-ı hurâfiyyeden kendisi mes'ûl olamayıp bu mes'ûliyet hurâfât-ı mezkûreyi îcâd edenlere 'âittir. Zâten bu kadar büyük âdemlerden hiçbirisi görülmemiştir ki haklarında menâkıb-ı hurâfiyye tertîb edilmemiş olsun. Çin'in kütüb-ü mukaddesesine mukâbil Fûrs-ü kâdîmin dahî “Zendavesta”ları vardır ki bunlarla bir mu'ârefe peydâ etmek dîn-i Zerdüştî hakkında icrâ olunacak tedkîkâtın esâsını teşkîl etmek demek olur.

Zendavesta

Bu isim birisi “Zend” ve diğeri “Avesta” telaffuz olunan iki kelimededen yapılmıştır ki birincisinin ma'nây-ı lugâvîsi “kânun” ve ikincisinin “ıslâh” yâhut “yeniden te'sîsi” demek imiş. Zerdüştilerin verdikleri îzâhâta göre bu iki kelimenin ma'nâsı “metin ve şerh” demek oluyor.

⁵²⁶ Bactriana, Baktriya, Zariaspa: Mezkez Asya'da kadim bir ülke, Hindikuş Dağları ve Amuderya(Ceyhun Nehri) arasındaki bölge.

⁵²⁷ Vishtaspa, Viştaspa

⁵²⁸ Daevas: Şeytanlar.

⁵²⁹ Zerdüştlere'in hayır ilâhî.

⁵³⁰ Balkh, Bactria, Daxia, Bukhdi

Zendavesta en eski Belh lîsânıyla yazılmış ki bu lîsâna dahî (besbelli Kitâb-1 Mukaddese nisbeten) “Zend” denilmiş. Zend lîsânı, Hindistan’da münteşir olan ve bilâhère “Sanskrit” denilen Âriyen lîsânının da hemen aynı imiş.

Elde bulunan nüshalardan müstebân olduğuna göre Zendavesta kitâb-1 vâhiden ‘ibâret değildir. Yahûdîlerin Tevratları gibi birçok kitâblardan müteşekkil olup “Zendavesta” nâmı bunların nâm-1 ‘umûmîsidir. İskender-i Kebîr Asya derinlerine kadar hudûd-u fütûhu tevsî‘ eylediği zamân dîn-i Zerdüştinin mahvını emel edindiğinden nerede bir kitâb-1 mukaddes görülmüş ise mahv edilmiş idi. Bu sûretle kütüb-ü mukaddeseden bir haylisi (278) zamânımıza doğru gelememişlerdir. Eğer gelebilen kitâblarda bunların bahsi görülmemiş olsa idi mevcûdiyyet-i kadîmelerinden bile haberdâr olamayacak idik. Zamânımıza kadar vâsıl olan kitâblar ise şunlardır:

Evvelen: “Vandidad”⁵³¹ kitâbı ki divleri, şeytanları tard ve def‘ etmek usûl ve kavâ‘idini hâvîdir. Mazdeizm ‘akâid-i esâsiyesini bu kitâb hâvîdir.

Sâniyen: “Vispered”⁵³² kitâbıdır ki ma ‘nâsı “bi’l-cümle rüesâ” demek olup ervâh-1 semâviyyenin rüesâsına hitâben inşâd edilecek münâcât ve ed‘iyyeyi hâvîdir.

Sâlisen: “Yesna”⁵³³ ya‘nî kurbân kitâbı olup ‘arz-1 kubân merâsimini ta‘rîf ederek “Gatha” denilen ve Zerdüşt’ün asıl kendi hikmetini mübêyyin kasîde-i meşhûre bu kitâbda mündericidir.

Râbi‘an: “Yest”⁵³⁴ nâm kitâbdır ki “Amşâspand”⁵³⁵ ve “İzd” denilen ve “Mitra”⁵³⁶ nâm re’îsin taht-1 riyâsetinde bulunan ilâhların esniye ve mehâmidi bu kitâbdadır.

Hâmîsen: “Ĝâs” ve “Siroza”⁵³⁷ ve sâir birtakım nâmlar ile selk-i nazma çekilmiş olan kasâid-i dîniyye mecmû‘asıdır ki kasâid-i mezkûreden ba‘zıları nâ-tamâm oldukları görülür.

Bu beş kitâb Zerdüştiler tarafından doğrudan doğruya takdîs edilen kitâblar olup Çinlilerin nîm mukaddes kitâblarına mukâbil Zerdüştilerin dahî ba‘zı kitâbları vardır ki tâ Sâsânîler zamânında yazılmış olduklarından diğerlerine nisbetle yeni ‘addolunurlar. Bunların birisi “Bundeşeş”⁵³⁸ nâm (279) kitâbdır ki Zerdüştilerin kozmogonyası ya‘nî

⁵³¹ Videvdat, Vendidad

⁵³² Vispered, Visp-Rat

⁵³³ Yasna, Yesna

⁵³⁴ Yasht, Yešt

⁵³⁵ Amshaspend, Amşaspend: Tanrısal varlıklar.

⁵³⁶ Mithra, Mihr, Shamash, Dharmaraha

⁵³⁷ Gah ve Siroza: Khorde-Avesta

⁵³⁸ Bundahishn, Zand-agahih

hilkat-i ‘âlem kitâbıdır. Birisi dahî “Minohiyerd”⁵³⁹ olup Zoroaster talebesinden birisi ile ilâh-ı a‘zamin min cihetihi’z-zekâ ya‘nî bir nev‘î vahiy sûretiyle musâhebesi tarzında bir şeydir. Bu iki kitâbdan mâ‘adâ yine böyle nîm mukaddes i‘tikâd olunan ba‘zı kitâblar daha vardır.

İşte bu kitâblar tedkîkâtından anlaşılıyor ki Zerdüşti dîni ne tevhîd ne teslîs ne de doğrudan doğruya teksîr dîni olmayıp bir “tesniye” dînidir. Ya‘nî iki ilâha mensûb bir dîn olup fakat bu ilâhlardan her birinin birçok da mu‘âvinleri olduğundan netîce yine teksîre varmaktadır. Binâen‘aleyh me‘âbîd-i Zerdüştiyye ile de biraz mu‘ârefe peydâ etmeliyiz.

Me‘âbîd-i Zerdüştiyye

Zerdüştilerin iki ilâh-ı a‘zamından birisi müteahhirîn-i Îrânîyyenin “Hurmuzd”⁵⁴⁰ dedikleri rabbu’l-‘âlemîndir ki kudemâ “Ormazd” yâhut “Ormuzd” sûretinde yazmışlardır. Zendavestalarda “Ahuramazda” sûretinde yazılır ki “bi külli şeyin ‘alîm seyyid” ma‘nâsıdır. Ondan sonra ehl-i fûrs bu ismi “Oramazda” sûretinde yazmışlar ve Yûnânîler “Oromazd” sûretine tahvîl etmişlerdir. Mahlûkât-ı mâddiyye ve gayr-ı mâddiyyenin kâffesini yaratan budur. Ziyây-ı semâ onun tırâzıdır. Bir husûsiyet-i tâmmе ile kendi mü‘minlerinin hâmîsidir. Kendi ‘akl ve zekâsıyla bütün mahlûkât üzerinde nigehbândır. İnsânların fikren ve lisânen ve ‘amelen sâlik olacakları tarîk-i hikmeti ta‘yîn etmiştir. Zerdüştiler ile doğrudan doğruya musâhabe ederek (280) kendi kânûnunu ona ta‘lîm etmiştir ki bu kânûndan murâd, kütüb-ü mukaddesenin hâvî oldukları kavâ‘id-i dîniyye ve dünyeviyyeden ‘ibârettir.

Oramazd kendi emirlerini nehiyelerini insânlara dahî ilhâm tarîkiyle tebliğ eyler. Bu hıdmet-i tebliğde “Mitra” tesmiye olunan ve derece-i sâniyede ilâh sayılan bir zâtı istihdâm eyler. Bu Mitra beyne’l-mahlûkât tenâsülün dahî müekkeli, rabbidir. Zâten Oramazd’ın ervâh-ı beşere ilkâ edeceği irâdelerini de tenâsül tarîkiyle tebliğ eyler. Kendi mâhiyeti ziyây-ı semâvîden ‘ibârettir ki herşeyi tenvîr ederek herşeyi görmesi de onun feyzindedir. Bu hâlde mahlûkâtın a‘mâlini de görüp a‘mâl-i hasene erbâbına mükâfât ve a‘mâl-i seyyie erbâbına mücâzât ta‘yîn eyler. “Hara Berezâyiti”⁵⁴¹ dağında sâkindir ki cebel-i Kafkâsiyyeden “Alberz”⁵⁴² tepesi olduğu kaviyyen maznûndur. Zîrâ kadîm

⁵³⁹ Menog-i Khrad

⁵⁴⁰ Hormazd, Ohrmazd, Ahuramazda

⁵⁴¹ Hara Berezaiti

⁵⁴² Alburz, Elburz, Elborz

Zerdüştiler güneşin ve ayın ve yıldızların o dağdan doğdukları ve “Homa”⁵⁴³ ta‘bîr olunup, şecer hayattır diye i‘tikâd ettikleri bir ağacında cebel-i mezkûra mahsûs olduğu i‘tikâdında bulunurlar idi. Binâen‘aleyh ba‘de‘l-memât sulehânın rûhu cebel-i mezkûre giderek “Sinvât”⁵⁴⁴ köprüsünden geçtikten sonra rûhlar cennet-i a‘lâya giderek Oramazd’ın tahtı önüne vâsıl olurlar diye îmân eylerler idi. Bu Mitra ikinci derecede birtakım ilâhların re‘îsi idi ki gerek onlar ve gerek yine ikinci derecedeki ba‘zı ilâhlar hakkında dahî ma‘lûmât-ı muhtasara-i âtiye ile iktifâ edeceğiz. (281)

İkinci Derecedeki İlâhlar

Mitra’dan sonra ikinci derecedeki ilâhlar birkaç sınıfa münkasim olurlar. Bunların bir sınıfı “İzd”lerdir ki Mitra bunların re‘îsidir. İzd’ler Mitra’nın kumandasıyla fâ‘il-i şer olan Ehrimen’in⁵⁴⁵ Div’leriyle muhârebe-i dâime hâlinde bulunurlar.

İkinci derecedeki ilâhların bir sınıfı da “Amşaspand”lardır ki “lâ yemût fâ‘il-i hayr” ma‘nâsından da müstebân olacağı vechile bunlar mahlûkâtın yalnız hayr ve selâmetine müekkeldirler.

“Yed”⁵⁴⁶ denilen bir sınıf ilâhlar dahî Ormazd’ın vükelâsı demek olup girevdâr-ı umûr-u cihân husûsunda Oramazd bunları doğrudan doğruya istihdâm eder.

“Feroer”⁵⁴⁷ denilen bir sınıf ilâhlar daha vardır ki vefât eden insânların ervâhından ba‘zılarının te‘âlî ede ede mertebe-i ulûhiyyete vardıktan sonra henüz ber hayât olan insânların umûr ve husûsât-ı dünyeviyyelerinde zekâ ve ‘irfânlarına delâlette bulunurlar. Bu Feroer’lerin fetîşilik zamânından kalma ervâh-ı mescûdeden oldukları âp âşikar görülmektedir.

Ormazd kendisi hayr mahz sâhibi bir rabbü’l-‘âlemîn olduğundan buraya kadar icmâl edilen ikinci derecedeki ilâhlar hep mahlûkâtın hayrına hâdim ma‘bûdler sayılırlar. Bunlara mukâbil Zerdüştilerin bir de ‘âmil-i şer ilâhları vardır ki onların re‘îsi de Ehrimen’dır. (282)

---

⁵⁴³ Haoma

⁵⁴⁴ Cinvat, Chinvat

⁵⁴⁵ Angra Mainyu

⁵⁴⁶ Yazata

⁵⁴⁷ Frashôgar

Ehirmen

“Âriman” sûretinde dahî yazılan bu ilâh dahi bir ilâh-ı a‘zamdır. Bunun tırâzı da zulmet-i cihândır. Ehrimen’i yaratan dahî Oramazd olup Oramazd’dan rabbü’l-‘âlemîn sıfat ve haysiyyetine kıyâsen Ehrimen ona müsâvî bir ilâh değil ise de kendisiyle dâimâ muhâlefet ve cenkte bulunmak kudretini dahî Oramazd vermiş olduğundan bu iki ilâh mine’l-ezel mücâdele hâlinde devâm edegelmiş oldukları gibi ile’l-ebed dahî bu mücâdelede devâm edegideceklerdir. Mahlûkâtın dûçâr olmakta bulunduğu şerlerin hâlıkı Ehrimen’dır. Zulmet onun tırâzı olduğu gibi yine zulmet demek olan cehâlet ve yine sıhhatin ğârîk-i zalâm olması demek olan yalan dahî Ehrimen’in mahlûkudur. Oramazd’ın mu‘âvinleri olan ikinci derecede ilâhlar bulunduğu gibi Ehrimen’in mu‘âvinleri olan ikinci derecede ilâhlar dahî vardır ki onlara “Div” ya’nî ‘ifrît ve şeytân denilir. Bunlar mücâdelât-ı vâkı‘ada Ehrimen’in mu‘âvinleri olup cenk ve cidâl emrinde yorulmak bilmezler.

Dîn-i Zerdüşti’nin ‘Akâid-i Esâsiyyesi

Birisi fâ’il-i hayr Oramazd ve diğeri fâ’il-i şer Ehrimen olmak üzere Zerdüştilerin iki ilâh-ı a‘zamı olduğunu ve birisine ziyâ ve diğesine zulmet ‘atf ve isnâd edildiğini gördükten sonra bu dîn erbâbının esâs-ı i‘tikâdlarını dahî şu vechile hülâsâ ve icmâl edeceğiz ki: Ziyâ ve onun (283) zımnındaki harâretin Oramaz’da nisbeti bu iki kuvvetin muhyî olmaları hikmetine mebnîdir. Ziyâ ve harâret bulunmadığı yerde hayât bulunamaz. Oramazd ise hâlık değildir. Halbuki bizim ‘âlem-i müşâhedemizde ziyâ ve harâretin menbâ‘ı şemstir. Yeryüzünde yine bu ziyâ ve harâret cihetinden şemsin timsâli de ateştir. Fakat mecûsun ateşi bizim tabî‘î ateş fevkinde bir ateştir. Öyle bir ateş-i pâk olacak ki onun şu‘lesi âşiyânın gölgesini yere düşürmeyecek. Gölge bir zulmet değil midir? Ziyây-ı mahz olan Oramazd o gölgeyi Ehrimen olarak yaratmıştır. Bu hilkati tekrâra hâcet yoktur. Fakat bir sûret için Ateşgedelerde hiç olmaz ise sönmek şartıyla ‘âdî ateş isti‘mâline mecbûriyet elvermiştir.

Zerdüştiler işbu tesniye dînini îzâh için derler ki: ‘Âlem nedir? Hayır ve şer mahlûtu bir şey! Bir ziyâ ve zulmet mahlûtu, bir hak ve bâtil mahlûtu, bir fikr ve madde mahlûtu. Öyle değil mi? Bu mahlûtiyet iki aslı tasavvur ettiriyor ki birisi “Hüsn” ve diğeri “Kubh” asıllarıdır. İşte birincisi Oramazd ve ikincisi Ehrimen kârı olup bunlar kâinât içinde bir mücâdele-i dâime hâlinedirler. İbtidâda Oramazd herşeyin fevkinde olarak ‘ilm-i muhîti ile sâfiyet ve tahâret-i tâmmesi ile ziyây-ı kâinât içinde sâkin idi. O ziyâ

ziyây-ı ibtidâidir. Oramazd'ın 'ilm-i muhîti ve tahâret-i ezeliyyesi "Kânûn"dur. Oramazd kâinâtı bi'l-fi'l ve'l-'amel yaratmamıştır. Onları bir "kelime" ile yaratmıştır.

Zerdüş'ten birkaç 'asr sonra bu nazariyyeyi Yunanistan'da ve bi'l-hâssa (283) İskenderiyye'nin Yeni Flâtonîlik⁵⁴⁸ mekteb-i hikmetinde dahî 'aynen buluyoruz. "Logos" ta'bîri "Kelime"nin 'aynıdır ki hükmü de emr-i tekvîn demektir. Hattâ bu intikâlin vâsıtası olarak "Manişein"leri⁵⁴⁹ görüyoruz ki İrân taraflarında türemiş olan "Mani" nâm hakîmin dîn-i Zerdüş'tiyi tahrîf sûretiyle yapmış olduğu bir mezheb-i bâtılın Yunanistan'a doğru intişâr ettiğini Târîh-i 'Umûmî derslerimizde görmüşüzdür. Hak te'âlâ hazretlerinin 'âdî bir san'atkâr gibi emr-i hilkatte bi'l-fi'l ve'l-'amel çalışmamış olduğu bizim hikmet-i İslâmiyyemiz ile mütevâfıktır. Zîrâ biz dahî sırr-ı hilkati "Kün fe yekûn" ile ta'bîr eyleriz.

Zendavesta'da: "O kelime-i tâhire ve mukaddese ve âtiye ey Zerdüş-ü 'âkil! Bunu sana âşikâre söylerim ki o kelime gökten, sudan, yerden, hayvânât sürülerinden, ağaçlardan hattâ ferzend-i Oramazd olan ateşten bile evvel ve mukaddemdir." diye yazılmış olduğuna göre kelimenin hilkatten evvel bir irâde-i ilâhiyye olduğunu Oramazd kendi muhâtabı olan Zerdüş't'e ta'lîm etmiş demektir.

Oramazd ile Ehrimen'in kuvvetleri mücâdele-i ezeliyyelerinde mütevâzin görülmektedir. Ama kütüb-ü Zerdüş'tiyyede iki kuvvet arasında şu fark gösterilir ki: Oramazd 'ilm-i muhîti kuvvetiyle her olacak şeyleri vukû'undan evvel görür. Vukû'undan sonra intâc edecekleri netâyici de bilir. A'mâl-i hilkati ona göre tertîb ederek emr-i hilkat demek olan kelimeyi ona göre irâde eyler. Ehrimen ise bil'aks yaptığı şeylerin netâyicini evvelden görmez. Yapmasını müte'âkib âsâr-ı tahrîbinde görür. Bu hâlde birisi zekây-ı keşşâf diğeri zekây-ı gayr-ı keşşâfdır ki farkları bedîhi ve âşikârdır. Müstakbele doğru (285) müttesi' olan hayr ile dakîkay-ı icrâsından başka zamân tasavvur etmeyen şer arasındaki fark işte budur. Zekây-ı keşşâf Oramazd olduğundan müstakbelen netîce-i gâlibiyyet yine Oramazd'ındır. Dâimâ hayr şerre gâlibdir. Ziyâ zulmete gâlib olduğu gibi bir gün gelecek ki ziyâ zulmeti, hayr, şerri bi'l-küllüyye bel' edecektir.

Şu 'akîde-i esâsiyye dîn-i Zerdüş'tî erbâbının 'ilm-i hâlini pek güzel tanzîm etmiştir. Ahkâmı, Konfüsyüs'ün dîni gibi umûr-u dünyeviyye ve uhreviyyece bir intizâm-ı esâsî üzerine mübtenîdir. Hind'in Brahmanî edyânı ve Çin'in Taoteizm 'akâidi gibi Zerdüş'tîler yalnız lâhûtiyyâta hayretle kalmazlar. O hayretin mûcib olduğu kanâ'at-i

⁵⁴⁸ Yeni Platonculuk:

⁵⁴⁹ Maniheizm, Manichaeism

sabûrânede bulunmazlar. İ'tikâdları nâsûtiyyet 'âleminde bir fa'âliyet emr eder. Her sa'âdeti kendi sa'y-i fi'âlânelerinde arayıp bulmak ile mükelleftirler. Oramazd ile Ehrimen arasındaki cidâl-i ezeli Zerdüştiler için bu 'âlem-i nâsûtta bahtiyarlık ile bedbahtlık arasında bir cidâl sûretinde tasavvur olunur. Bahtiyarlık bütün isti'dâd-ı fi'âlânesiyle, bedbahtlığın batâet-i gayr-ı müteharrikesine karşı mücâdele edecektir. Zâten ziyâ "ilm" ve zülmet "cehl" olduğundan bu mücâdele 'ilm ve cehl mücâdelesini almaktadır. Müşkilât-ı 'alem hep zulmete isnâd olunarak ziyây-ı 'akl ile o zulmete karşı edilecek mücâdele, âsânlığı, muvaffakiyetleri intâc edecektir ki insân dahî bu mücâdele netîcesinde bahtiyâr olacaktır.

Hayrın mebdei zekâ olup zekâ ise her şeye nâfiz olduğu hâlde kendi mâhiyetini aslâ tağyîr etmeyen bir ziyây-ı hikmettir. Onun isti'dâd-ı aslîsi tahârettir. Tahâret-i kâmile ve mutlaka Oramazd'dan 'ibârettir. Onun için Zendavesta'da Oramazd gibi pâk ve tâhir-i evvel deniliyor. Zîra (286) bu tahâret 'aynı zamânda hem fikrde, hem kelâmı, hem 'amelde bulunmak lâzım geliyor. Zîra Zerdüş'te⁵⁵⁰ bir îmân-ı kâmil sâhibi lisânından deniliyor ki: "Ey sâhib-i tahâret olan sâdât-ı küberâ ve tuherâ! cümledenize birden 'arz ediyorum ki şâyet fikrimle, kelâmımla, 'amelimle sizi gücendirmiş isem bu da gerek bilerek ve gerek bilmeyerek vukû'a gelmiş ise 'azamet ve iclâlinizi tekrâr irzâ ve tatmîn için işte size bu mehâmîdi 'arz ediyorum." Yine bu esâsdan şu ahkâm-ı ahlâkiyye ve kavâ'id-i ma'neviyye tazarru' ederek Zendavesta'da deniliyor ki : "Fikrin tahâreti rûhu kâmilten tenvîr eder. Bu tahâret rûhdan kelâma dahî intikâl etmelidir. Yalan nedir? Hakîkatin yüzüne atılmış bir perde-i zulmet! Fikr ve zulümâta iğvây-ı Ehrimâne bir intikâl! O fikr ve zulümât kendi cibilliyet-i 'asliyyesi iktizâsında aldatıcı bir yalancıdır.

Herodot'un da haber verdiği vechile ehl-i Fûrs nazarında en makdûh olan şey yalan idi. Tahâretin rûhdan kelâma intikâli gibi kelâmdan dahî 'amele intikâli matlûb olup bunun için dahî Zendavesta yine yukarıki sözlerinin bakiyyesi olmak üzere devâm ederek diyor ki: "A'mâl-i seyyie nedir? A'mâl-i hasenenin izâle-i hüsnü! Bir 'amel-i seyyi'i işleyen kimse onu inkâr ve setr için bir de yalan söyler."

Ma'neviyyât, Zerdüşti(ye)ye göre yalnız sâdıkiyyet ve hâlisiyyet iledir ki insân her umûrda Oramazd'a müşâbih olabilir. Vücûd ziyâyâ ve rûh dahî doğruluğa mûmâsil olup bunları zulmet-i seyyiâtla setr etmemek en büyük mücâhede-i nefsiyyedir. (287)

⁵⁵⁰ Cümlelerin devamına göre Zendavesta olması gerekmektedir. 1329 ve 1330 basımlarına Zerdüş'te olarak yazılmıştır.

Tarz-ı ‘İbâdet

Zerdüştilerin papazlarına “Atharvan” denilir idi ki “ateş papası” demektir. Ama bunları Medler’in⁵⁵¹ “Mâj”ları⁵⁵² ile karıştırmamalıdır. “Maj”lar bir nev‘î kehene-i sihrbâzândan ‘ibâret idiler ki Fetîşîliğin rü‘esây-ı dîniyyesi demektir. Atharvanlar ise üdebâdan âdemler olup Çin’in üdebâ ve hükemâsı mukâbilidirler. Esâs ‘ibâdet nâr-ı mukaddeseyi aslâ söndürmemek olup ondan sonra Ateşgedeye girmek için tatahur lâzım gelir idi ki esâs-ı îmânları tahâret-i mutlakadan ‘ibâret bulunan Mecûsların tahâret-i sûriyyede dahî derece-i ifrâta varacakları derkârdır. Kibleleri demek olan nâr-ı mukaddeseye karşı inşâd edecekleri münâcât-ı Zendavestalarda zâten münderic olup ‘âbidler bunları ezberlerler idi. İnşâdlarına bir de lahn ‘ilâvesiyle bu kırâati ‘âdetâ bir teğannî hâline ifrâğ eylerler idi. Hiyn-i teğannîlerinde ruku‘ ve sücûdu dahî hâvî olduğu hâlde bir de raks-ı mukaddes bulunup nihâyet kurbânlar ‘arzı bu râsime-i dîniyyeyi itmâm eyler idi. ‘Arz ettikleri kurbânlar zâd ve zahîreden ve âb-ı mukaddesten sonra ba‘zı ağaç dallarından ‘ibâret olur idi ki bunların en mukaddes ve makbûlü de “Homa” denilen ve kûh Alburz(da) yetiştiği yukarıda beyân olunan bir nev‘-i mukaddes ağacın ve ihtimâle pek yakındır ki meşe ağacının dalları idi. “Homa” kelimesi Hindistan’ın mukaddes Vedalar’ında “Soma” sûretinde münderic olup yine bu memâlik-i Zerdüştiyyeden Avrupaya intikâl etmiş olan Seltler’in “Ki”(?) denilen yumruları hâvî meşe ağaçlarını perestişleri dahî buradan alınmış bir şey olacağı kavviyyen maznûndur. (288)

Zerdüştilerin Âhireti

Bir Zerdüşti akâid-i dîniyyesini ihlâl etmeksizin ve tahâret-i asliyye ve ezeliyyesini telvîs eylemeksizin vefât ederse onun her ‘amelini bi’l-müşâhede bilen Mitra o Zerdüştinin berâatını hüküm ederek onu cennât-ı ‘âliyâta tavsiye eyler bu cennât-ı ‘âliyât Ormazd’ın ikâmetgâhı olup ervâh-ı güzêstekân onun tahtı önüne vâsıl oldukları zamân ‘azamet ve iclâlini ile’l-ebed temâşâ ve ona hayretle bir hâyât-ı câvide mazhar olurlar.

İşte dîn-i Zerdüşti şu icmâl ettiğimiz sûrette bir dîn hükmü olup bilâhere Med(i)yalılar⁵⁵³ bu dîni pek çok tahrîfâta uğratmış oldukları gibi İskender-i kebîr fütûh-u Âsyaiyyesi esnâsında bi’l-külliyeye mahvına dahî yürümüş ise de oralardaki müddet-i kalîle-i hükûmeti zarfında bu emr-i tahrîbe tamâmıyla muvaffak olamamış idi. Sâsânîler

⁵⁵¹ Medes, Medyen

⁵⁵² Mage, Magi, Magus

⁵⁵³ Medler

kendi devletlerini te'sîs eyledikleri zamân dîn-i Zerdüştiyi tekrar ihyâ ettiler hattâ Târîh-i 'Umûmî derslerinde beyân olunduğu vechile Medler'in asıl sebep-i inkırâzı dîn-i Zerdüştiyi tahrîbleri mâddesi olup Sâsânîlerin asıl sebep-i muvaffakiyyetleri de dîn-i mezkûre tekrar tevessülleri kazıyyesi olmuştur. Dîn-i İslâm'ın zuhûruyla İran'ı istilâ eylediği zamân Zerdüştiler Hindistan taraflarına çekilmiş idiler ki yüzbinlerce bakiyyesi oralarda hâlâ mevcûddur. İran'da bile bi'l-küllüyye mahv olmayıp Hazar ve Kafkas taraflarında bir mikdâr ki hâlâ mevcûddur. (289)

Hindistan Dînleri

Diyânet ve binâen'aleyh medeniyet cihetinden Hindistan'ın kıdemi ezhân-ı müdakkikîne gerçekten hayret vermektedir. Bu vâsi' kıt'anın en eski lisânı "Sanskrit" lisânıdır ki bütün elsin-i Âriyen'in ya'nî Fûrs-ü kadîm ve Bafter(?) ve Ermeni ve Kürd ve Yûnân ve Slav ve Selt ve Cermen lisânlarına kadar birçok lisânların mâderi olduğu gibi "Veda" denilen kütüb-ü mukaddese-i Hindiiyenin dahî lisânıdır. Âriyenler Asyây-ı 'ulyâdan şimdiki Herat taraflarına inerek bir kısmı garbe doğru yürüdükleri esnâda bir kısmı da cenûba doğru inerek Hindistan'da sâkin olmuş buldukları muhakkakât-ı târîhiyyedir. Fakat Âriyenlerin orada kendilerinden evvel gelmiş ba'zı ahâlî buldukları dahî mertebe-i tahakkuka vardırırlarak bu ahâlî meyânında "Kola"⁵⁵⁴ ve "Gonda"⁵⁵⁵ ve "Dravida"⁵⁵⁶ nâmlarını alan milel-i müstakille bile tanınmıştır. Âriyenlerin Hindistan'a ne zamân girmiş oldukları ta'yîn olunamayıp Târîh-i 'Umûmî Hindistan'da "Pandava" nâmıyla 'azîm bir imparatorluk kurulmasını miladdan 3101 sene-i mukaddem diye tevrîh eder ki zamânımıza nisbetle 51 'asrlık demek olan bu kavim hakîkaten hatırı sayılacak kavimlerden ise de Âriyenlerin Hindistana girmelerini müte'âkıb bu koca imparatorluğu kuruvermiş olmaları hayâle bile sığdırılamayacak keyfiyetlerdendir. Zâten Pandava İmparatorluğu'nun yekpâre bir imparatorluk olmayıp nice krallıklar vesâir gûna gûn 'unvânları hâiz hükûmetler ittihâdından vücûda gelmiş bir şeydir ki işbu hükûmât-ı kesîrenin dahî 'asrlarca müddet gâh muhârebe ve gâh sulh hâlinde yaşadıktan sonra "Pandava" nâmı altında yerleşmiş oldukları kütüb-ü kadîme-i Hindiiyede bu muhârebelere ve onlarda (290) isbât-ı ehliyet eden kahramanlara dâir mûnderic olan menâkıbdan dahî anlaşılmaktadır. İşte Âriyenler Hindistan'ın ehâl-i kadîmesinden iseler

---

⁵⁵⁴ Kolams

⁵⁵⁵ Gondas

⁵⁵⁶ Dravidias

de o memleketi yalnız bunlar istilâ etmiş olmaları hükm edilemez en kadîm zamânlarda Semiramis'in⁵⁵⁷ ve ondan sonra Hüsrev⁵⁵⁸ ve Daran'ın⁵⁵⁹ Hindistân-ı şimâlîye kadar seferler icrâsıyla Âriyenlere milel-i sâirenin de karışmasına yol açtıkları gibi İskender-i Kebîr dahî tâ Makedonya taraflarından derleyip toparlayarak Pencab'a kadar götürmüş olduğu 'azîm bir insân halîtasını orada bırakmıştır ki bunlar 'asrlarca müddet Hindistân-ı şimâlîde Yunan ve Keldan ve İran ve Hindistan halkından mürekkeb ve mahlût bir millet hâlinde hüküm sürmüşlerdir. Keşmîr tarîkiye Asya'nın şark ve cenûb taraflarından daha bir takım halk dahî Hindistan'a girmiş ve bâhusus zuhûr-u İslâm'dan bin sene kadar mukaddem 'Arablar Hindistan'la münâsebet peydâ ettikleri gibi Moğol ve Tatar soyundan birçok efvâc dahî o memâlik-i vâsi'aya girip hele Gaznevîler⁵⁶⁰ ve müte'âkıben Gûrîler⁵⁶¹ ve nihâyet Timurîler dahî Hindistan'ın nisf-ı şimâlîsini kâmilten teshîr ederek her birinin milyonlara karîb fevcleri oralarda yerleşmişler kalmışlar ise de ekseriyyet-i 'azîme her zamân ve her hâlde Hindlilerde olduğundan hâriçden girenler murûr-u zamânla tehenned etmişler kalmışlardır.

Hindistan ehâlisinin bu sûretle peyder pey teşekkül etmiş olması Hind'in tekâmülât-ı dîniyyesi üzerinde büyük bir te'sîr hâsıl etmiştir. Bu kıt'ada husûle gelmiş olan edyânın tenevvu'u hakîkaten hayret fermây-ı 'ukûl olup şimdiki hâlde bile Hindistan'daki inkısâmât-ı dîniyye kıt'ât-ı sâireden ziyâdedir. Bu keyfiyyeti fıkra-i âtiye bize gösterecektir.

Hindistan'ın Coğrafyay-ı Dîniyyesi

İngiliz hükûmet-i muntazamasının (291) himmetiyle Hindistan nüfûsu hakkında mevcûd olan ma'lûmât pek doğrudur. 1891'de icrâ olunan tahrîr-i nüfûsda sekene-i Hindistan'ın 288 milyon ve iki yüz şu kadar bin bâliğ olduğu görülmüştür ki edyân-ı mevcûde üzerine sûret-i inkısâmı dahî bu mikdârın yüzde kaçını hangi dînlere mensûb olduğu cedvel-i âtîde görülür.

Mikdâr-ı Nüfûs	Yüzdesi	Edyân
207.731.727	72.33	Brahmanî

⁵⁵⁷ Asur'un efsanevi karaliçesi.

⁵⁵⁸ Nuşirevan, Anushirwan, I. Hüsrev

⁵⁵⁹ Darius, Dârâ

⁵⁶⁰ Gazneliler

⁵⁶¹ Gurlular, Guria

58.321.164	19.96	Müslüman
2.284.380	0.80	Hıristiyan
17.194	0.006	Yahûdî
7.131.361	2.48	Bûdî
9.280.467	3.23	Edyân-ı perâkende-i mahalliyye
1.907.833	0.66	Sih
1.416.638	0.49	Canya
89.904	0.03	Parsî
42.763	0.014	Mâhiyetleri meçhûl

Cedvelde görüldüğü vechile nüfus-u Hindiyenin yüzde yetmiş iki ve bir sülüsünü Brahmanîler teşkil etmektedirler ki asıl Hind dîni dahî budur. Brahmanîlikten sonra Bûdîlik dahî Hindistan'da türemiş bir dîn olup vaktiyle 'umûm-u Hindistan'ı istîlâya kadar terakkî etmiş ise de bilâhere Brahmanîliğe mağlûb olarak Çin'e geçmiş ve Hindistan'da yalnız yüzde iki buçuk kadar bir miktâra inmiştir. Lâkin Hindistan'da neş'et etmiş olması hasebiyle bu mebhasimizde dîn-i Bûdîyi dahî yazacağız. (292)

Nüfus-u Hindiyenin yüzde yirmisini teşkil eden Müslümanlık 'an asl 'Arabistan'dan zuhûr etmiş olmak hasebiyle edyân-ı Hindiyeden ma'dûd değildir. Hattâ dîn-i İslâmı Târîh-i Edyân hudûdundan hâriç bir dîn-i mümtâz 'adederek onun târîh-i tekâmülünü bir sûret-i müstakille ve mükemmelede yazmak lâzım gelir.

İki milyon şu kadar yüz bin nüfus ile ehâlî-i Hindiyenin yüzde ancak seksen santimini teşkil eden Hıristiyanlığın Hindistan'a mebâdî-i intişârı Saint Thomas nâm havârîye isnâd edilir ise de bu isnâdda vuzûh yoktur. Hindistan'a ilk Hıristiyanlık Mısır taraflarından geçmiş olduğu daha ziyâde vuzûh ile mervîdir. Nihâyet Katolik ve Protestan misyonları birçok fedâkarlıklar ile Hıristiyanlığı şu nisbette neşr edebilmiştir.

Hindistan'da on yedi bin kadar Yahûdînin mevcûdiyyeti erbâb-ı tedkîk nazar-ı ehemmiyyetini celb ederek bu intikâlin mebâdîsi Hazreti Süleymân zamânında Fenikelilerin yardımıyla teşkil olunan bahriyye-i Yahûdiyyenin Hindistan'a kadar açmış oldukları tarîk-i ticâretten geçip Hindistan'a girdikleri hükm edilmiştir.

S(en)îhler⁵⁶² Müslümanlık ve Hıristiyanlık dînlerini tamâmıyla ahz edememiş olanlardan müteşekkil olup ‘akâid-i dîniyyeleri meyânında Müslümanlık ve Hıristiyanlıktan mâ‘adâ Brahmanîlik ve Bûdîlik ‘akîdeleri dahî vardır. Ancak bir zamândan beri kendi meyil ve rağbetleri Brahmanî dînine aktığından her sene birçokları tahvîl-i mezheb etmektedirler.

Canyalar⁵⁶³ ticâretle pek ziyâde tahavvül etmiş âdemler olup bu dîn ‘an asl Brahmanîden münfekk olduğu hâlde Bûdîlikten dahî pekçok şeyler almıştır. Bunun erbâbı da Brahmanîliğe müteveccihen gittikçe azalmaktadır. (293)

Parsîler İran Zerdüşlerinin bakiyyesi olup fütûh-u İslâmiyye esnâsında Bombay⁵⁶⁴ taraflarına hicret etmişlerdir. Bunların dahî gerek me‘ârifî ve gerek ticâreti pek mühim olup medeniyet-i Avrupâiyyeyi tamâmıyla kabûl eylemişlerdir.

Mikdâr-ı ‘umûmîleri dokuz milyonu geçen ve “Edyân-ı perâkende-i mahalliyye” denilen halk müerrihîn-i edyânın en ziyâde nazar-ı ehemmiyyetini celb ederler. Bunlar birçok edyân-ı mütenevvi‘aya münkasimdirler ki hülâsaten ta‘rîflerine girişilecek olsa kolaylıkla bitip tükenmezler. En çoğu dîn-i Brahmanîden ve bir miktârı Bûdîlikten müteşa‘ib ve müteferri‘ olup fakat ne başka dînlere ve ne de biri birine aslâ benzemezler. Karîben göreceğimiz vechile Hindistan dînlerini binlere ve ma‘bûdlerini milyonlara vardıran şey işbu edyân-ı perâkendedir ki bunların pek çokları kadîm zamânlarda bi’t-teşekkül mahv olup şimdikileri ise o edyân-ı medeniyeden tevellüt sûretiyle bekâlarını muhâfaza edebilmektedirler. Mâhiyetleri meçhûl diye kaydolunan nüfûs ise işbu edyân-ı perâkendenin de hâricine çıkan ba‘zı küçük dînler erbâbıdır.

Hindistan’ın coğrafyay-ı dîniyyesini şöyle bir lemha-i nazardan geçirdikten sonra tedkîkât-ı lâzimeye kütüb-ü mukaddeseden ibtidâr etmek lâzım gelir ki muhtâc olduğumuz hakâyika bizi îsâl edecek şey dahî ancak bunlardır.

Kütüb-ü Mukaddese-i Hindiyeye

Hindlilerin takdîs ettikleri dört kitâb vardır ki “Vedalar” tesmiye olunur. Fakat “Veda” kelimesi “İlm” demektir. Ama ‘ilm-i ilâhîden insânlara i‘tâsı nezd-i rabbânîde tensîb edilmiş olan bilgiler demektir. Bu hâlde “ilm-i beşer” hükmünde iselerde yine ‘ilm-i ilâhîden cüz oldukları için hayâlât-ı beşeriyye ile tağyîr kabûl etmeyen ahkâm

---

⁵⁶² Sihizm

⁵⁶³ Cayinizm

⁵⁶⁴ Mumbai

demektirler. Hind'in dört kitâbını bu kelime ile tesmiye etmek (294) Avrupalıların işi olup Hindliler ise bunların her birine bir "Mantera"⁵⁶⁵ nâmını verirler. Herbiri mecmû'a-i kasâid olmaları haysiyetiyle "Samhita"⁵⁶⁶ dahî derler ki bu kelimenin ma'nâsı Fransızca "Koleksiyon" kelimesinin tamâm-ı mukâbilidir.

Dört kitâbın birincisi "Riğ"⁵⁶⁷ ve ikincisi "Sâmâ"⁵⁶⁸ ve üçüncüsü "Yacor"⁵⁶⁹ ve dördüncüsü dahî "Atarva"dır.⁵⁷⁰ Riğ-Veda kasâid-i dîniyyeyi ve Sâmâ-Veda 'ibâdât yolunda teğannî edilecek ilâhiyyâtı ve Yacor-Veda takdîm-i karâbîn usûlüne dâir ahkâmı ve Atarva-Veda dahî ba'zı esrâr-ı kâhinâneye dâir teğanniyâtı hâvîdir.

Riğ-Veda mine'l-kadîm manzûm olup "Brahmanalar" denilen tefsîrleri mensûrdurlar. Bu tefsîrler "Neozofi"⁵⁷¹ ya'nî hikmet-i ilâhiyye ve metafizik ya'nî mâfevka't-tabî'a zemînlerinde birçok muhâkemâtı hâvî olup yine kütüb-ü mukaddesenin bu yoldaki tefsîrâtına mukâbil "Aranyaka" ve "Upanişad" nâmıyla iki kitâb daha vardır ki onların da mukaddesiyyetleri mu'tekaddır. Fakat Vedalardan mâ'adâ kütüb-ü tefsîriyyenin münezzeliyyeti mu'tekad değildir. Hattâ 'ulemây-ı Hindiyeye nezdinde Atarva'nın münezzeliyyeti dahî 'umûmen ve kat'iyyen müsellemler değildir. Münezzeliyyetin de kat'an şek ve şüphe olmayan yalnız Riğ kitâbı olup Yacor ve Sâmâ bile daha sonraları kayd ve terkîm olunmuş bulunmalarıyla münezzeliyyetleri kat'iyyet mertebesine vardiirilemez.

Târîh-i 'Umûmî Vedaların mîlâddan bin ile bin iki yüz sene kadar mukaddem olmaları hakkında bir hüküm vardiirmekta ise de erbâb-ı intikâd Târîh-i 'Umûmî'nin bu hükmünü doğru bulmazlar. Zîrâ dîn-i Brahmanî birçok safahâttan geçtikten sonra Cayta⁵⁷² mezhebi teşekkül etmiş olup yalnız bu mezhebin kîdemi 850 sene-i mukaddemine kadar vardiği muhakkaktır. Almanya meşâhîr-i (295) riyâziyyûnundan Jakobi⁵⁷³ bi'l-hisâb Hindistan kütüb-ü mukaddesesine mîlâd-ı 'isâ'dan iki bin seneden az bir kuymet verilemeyeceğini hükmetmiş de demiştir ki: "Ba'zı hisâbâta emniyyet-i kat'iyye tecvîz olunur ise bu kîdemi mîlâddan dört bin sene mukaddemine kadar vardiirmek

---

⁵⁶⁵ Mantra

⁵⁶⁶ Samhita

⁵⁶⁷ Rig-Veda

⁵⁶⁸ Sama-Veda

⁵⁶⁹ Yajur-Veda

⁵⁷⁰ Atharva-Veda

⁵⁷¹ Theosophy, Teosofi. Her iki basımda da Neozofi şeklinde yanlış yazılmıştır

⁵⁷² Cayinizm

⁵⁷³ Carl Gustav Jacob Jacobi

pek mümkündür.” Almanya’da Jakobi bu tedkiki icrâ ederken aynı zamânda Hindistan’da İngiliz mekteplerinde ikmâl-i tahsîl eden “Tilak”⁵⁷⁴ nâm Hindli riyâzi dahî Vedalar’a mîlâd-ı ‘Îsâ’dan dört bin seneden az bir kıdem verilemeyeceğini isbât etmiştir. Fakat müerrihîn-i edyân düşünüyorlar ki bu kırk ‘asrlık kavm Vedalar’ın kitâb sûretinde teşekkülüne mahsûstur. Hem de en sonraki istinsâh ve terkîmleri hakkında bir kıdemdir. Bunlar tedkik olunur ise daha evvel dahî yazılmışlar iken tecdîden kaleme alınmış oldukları nemâyân olur. Bâhusûs ki her kitâb yekpâre kitâb-ı vâhidden ‘ibâret olmayıp her biri başlı başına müstakil bir eser olan kasâidi hâvîdir ki daha kadîm zamânlarda kasâid-i müzekkere ayrı ayrı mektûb iken sonraları birleştirilip cild-i vâhide yazılmışlardır. Ama fikr-i intikâd bundan daha evveline kadar da varıyor. Akdemîn-i Yûnâniyenin âsârı birçok zamânlar selk-i sutûra çekilmeyip hâfızlarının sudûrunda mahfûz kaldığı gibi şek ve şüphe edilemez ki mukaddesât-ı Hindiyeye dahî yazılmadan evvel kim bilir ne kadar zamânlar böyle hâfızlarının sudûrlarında mahfûz kalmıştır.

Vedalar muhteveyâtı asıl şu cihetten şâyân-ı dikkat ve ehemmiyettir ki: Bunlar kıdemleri hayâlen nereye kadar vardırılsa o kıdemde bu kitâblar henüz mebâdi-i tedeyyünlerinde bulunan bir halkın sâfderûnane i’tikâdlarını mübeyyen olarak görülmezler. Bi’l-‘aks tekâmülât-ı dîniyelerini itmâm ve ikmâl etmiş bir büyük milletin zâhir hâlde Naturalizm’den ‘ibâret gibi görülen ve hakikat hâlde ise natûrdan (296) müstedil me‘âlî-i ahkâmı hâvî bulunan kitâb-ı mukaddes sûretinde görülürler. İşte bundan anlaşılır ki Vedalar dîni, Hindistan için cidden ve hakikaten pek kadîm bir dîndir. Hemde oraya hâriçten girmiş olması hiçbir delâletten istidlâl olunmayıp bi’l-‘aks delâilin kâffesi bu dînin o memlekette serzede-i zuhûr olmuş bulunduğunu isbât eyler.

Veda’lardan ve onların kütüb-ü tefsîriyyesinden sonra “Vedanga” nâmıyla bir takım kütüb-ü mukaddese daha vardır ki isimlerin ma‘lûm olacağı vechile “Veda aksâmı” demektirler. Bu Vedanga’lar meyânında “Sutra” denilen ba‘zı eczâ vardır ki her biri şerî‘at-i Hindiyeden bir hükmü bast ve temhîd sûretinde yazılmışlardır. Bunların kudsiyetleri Brahmanalardan sonra gelir. İş bu Vedangalar ve yine onlardan ma‘dûd olan Sutralar bizim hadîs ve fıkıh kitâbları makâmına olup Brahmanalar ise kütüb-ü tefsîriyye makâmındadırlar. Sutralar meyânında ba‘zıları vardır ki “Griya Sutra”⁵⁷⁵ nâmıyla idâre ve vezâif-i beytiyyeyi ta’yîn ederler. Ba‘zıları dahî vardır ki “Dharma Sutra” nâmıyla

⁵⁷⁴ Bal Gangadhar Tilak

⁵⁷⁵ Grihya Sutra

hukûktan bahsederek babalar ve oğullar ve kardeşler ve sâir insânlar arasındaki hukûk-u mütekâbileyi ta'yîn ederler. "Manu Kânûnu" diye Hindistan'ın târîh-i medeniyyesince ilk kânûn mertebesinde mühim görülen şey kütüb-ü mukaddesenin tasnîfi noktasından Dharma Sutralar cümlesinde dâhil bir kitâb nazarıyla telakkî olunur.

Asıl me'hazimiz olan Chantepie de la Saussaye diyor ki: "Nev'-i beşerin en kadîm mahsûl-ü hikmeti işbu Vedalar muhteviyâtı olduğuna aslâ şüphe edilemez. Ancak bu hikmet-i ilâhiyyeyi o müntehây-ı kıdemindeki hâli üzere mevki'-i tedkîke çekecek olur isek görürüz ki o kadîm zamânda hikmet-i Vedîye yine kendi mebâdisinde değil idi. Bilakis gâye-i kemâlinde idi. Bir mebde-i akdemden (297) bu mertebe-i kemâle vusûlü için geçirmiş olması lâzım gelen a'sâr-ı tekâmüliyyenin 'adedini ta'yîn edebilmek hiçbir vechile mümkün olamaz."

Vedaların kıdemi hakkında Chantepie de la Saussaye'nin istidlâlindeki kuvveti takdîr için düşünmelidir ki bu mebâdîde Hindliler için şî'r ve inşâ kavâ'idî 'âdetâ 'ulûm-u müessese hükmünü almış idi. Vedalar da 'ilm-i 'arûz kavâ'idinden 'ilm-i beyân, kinâyât ve isti'ârâtından bile bahs olunur. Hattâ şu'arâ ve üdebânın ba'zı husûsiyyât-ı ahvâli de istidlâl olunur. Bu tedkîkâtan müstebân olur ki sûret-i mutlakada münezzel ve mukaddes i'tikâd olunan asıl Riğ-Veda'nın bile her kasîdesi büsbütün lâhûtî ve bi'l-külliyeye kelâm-ı ilâhî değildir. Birçok ilâhiyyât meyânında dîne hiç te'alluku olmayan sırf dünyevî hikâyeler ve hayâller bile bulunur. Bu efsânelerin bir takımı bir zamânın câize-hor şâ'irlerinin medhiyelerine benzerler. Ba'zıları ise 'âdetâ bir bâhnâme hikâyeleri sûretinde muhâlif-i edeb görülecek şeylerdir.

İnsânlar tarafından tertîb olunmayarak taraf-ı ilâhîden vahy ve inzâl edilmiş diye i'tikâd edilen Riğ-Veda kasâidi meyânında ba'zı medâih görülür ki 'arz-ı kurbân eden bir prens veyâhut zengin bir âdem hakkında bir Brahman veyâ papaz lisânından medîha yollu söylenmiş hemde zamân ve zemîne muvâfık ve mümkün mertebe meddâhâne ve riyâkârâne bir sûrette söylenmiş şeylerdir. Şâ'ir Brahman bu kasîdesi içinde câizenin biraz daha güzel olmasını bile türlü teşbîhât ile anlatır. Câizeler ise ineklerden 'ibârettir ki en zayıflarından olacağına en irilerinden ve semizlerinden olmasını ve 'adedlerinin de çoğalmasını bile îmâ eyler. Kasîdelerin ba'zılarında şâ'ir Brahmanın ismi de mezkûrdur. Ezcümle en kadîm şâ'ir-i mukaddes 'addolunan "Rişi"nin⁵⁷⁶ (298) evlâdından şu'arây-ı mukaddese gelerek bu isim bir zâtın ism-i hâssı olmaktan ziyâde bir 'aile-i şu'arânın ismi

---

⁵⁷⁶ Rishi

olmuştur. Rişi ‘âilesi şu‘arâsının en meşhûru “Vasišta”dır⁵⁷⁷ ki Riğ Veda’nın yedinci kitâbı ona ve ihtimâl ki onunla berâber hep o ismi hâiz bulunan ba‘zı evlâdına isnâd olunmaktadır. Şâ‘ir Vasišta’nın “Visovamitra”⁵⁷⁸ nâmında bir kral ile ettiği cidâlden bahis bir kasîde vardır. Sebeb-i mücâdele ise câize olarak verilecek bir güzel inek olup kral merkurum hem de şâ‘ir olduğundan vukû‘a gelen mücâdele dahî bir mücâdele-i şî‘riyye hükmünde kalır. Bu Vasišta’nın “Andra”⁵⁷⁹ ma‘bûdu ile bir mâcerâsı hikâyeye olunmakta bulunup gösterir ki Vasišta’nın mensûb olduğu Rişi ‘âile-i şu‘arâsının aslı ma‘bûdelere mensûb olduğu iddi‘âsı bile ortada mevcûddur. İşte Riğ-Vedanın bu yoldaki muhteviyâtından anlaşılıyor ki bir kitâb sûretinde cem‘ ve tedvîn olunmazdan mukaddem henüz sudûrda ezberlenmekte olduğu zamânlarda dahî mevcûdiyyeti muhakkak olup ‘asrdan ‘asra birçok mahv ve isbâte ve ta‘dîl ve ikmâle dahî uğradıktan sonra nihâyet mîlâd-ı ‘Îsâdan kırk ve zamânımızdan altmış ‘asr mukaddem tekemmül etmiş ve münezzel ve mukaddes bir kitâb olmak hükmünü almıştır.

Lâkin Hindliler Rişi ‘âile-i şu‘arâsını ve bi‘l-hassâ Rişi ile Vasiştayı beşeriyet-i ‘âdiyye ile insân ‘addetmeyip ma‘bûdlerin mehbit-i ilhâmı i‘tikâd ederler. Zîrâ bilâhere Vedaları yalnız okumak ve bâhusûs hatmetmek kurbânların, ‘ibâdetlerin en mühimmi sayılarak bu ‘ibâdetle muntazaman muvaffak olanların ‘inde‘l-ma‘bûdîn bezm-gâh-ı hâsse‘l-hâssa kabûl olunacaklarına şüphe edilmez. Bu hükme nazaran Vedalar’da eş‘ârı bulunan şu‘arânın o bezm-gâh-ı hâsse‘l-hâs erkânından (299) olduklarına da şüphe edilmez. Bu nokta-i nazardan şu‘arây-ı Vedîye mazhar-ı vahy ve ilhâm resûller mertebesinde ‘addolunurlar. İsimlerini ta‘dâd ettiğimiz kütüb-ü mukaddeseden ve tefsîrlerinden mâ‘adâ Hindistan’da kütüb-ü dîniyye yazarlar pek çokturlar. Hattâ bunlar arasında husûle gelen ihtilâflardan yeniden yeniye birçok mezâhib dahî teşekkül etmiştir. Bâhusûs asıl Vedalar’ın tasavvur ettirdikleri dîn-i kadîm ile bizim “Brahmanî” dediğimiz dîn arasında dahî bir fark vardır ki o fark sebebiyle Brahmanî dînini edyân-ı Vedîyeden bir sûret-i cedîde-i mütekâmile ‘addederler. Budizm ve Caynizm dînleri dahî işte bu yoldaki ihtilâfâtın netâyic-i hâsılları demektir. Ancak biz bunlar ile pek az iştiğâl edebileceğiz. Zîra bu mebhasde tevsî‘-i iştiğâl, bahsimizi “Târîh-i Edyân” sûretinden çıkarıp mebâhis-i istişrâkiyye sûretine sokar. Binâen‘aleyh Hind kütüb-ü mukaddeselerini

---

⁵⁷⁷ Vashista

⁵⁷⁸ Vishvamisra

⁵⁷⁹ Indra

şu kadcılık gördükten sonra bir de Vedalar'ın ma'bûdleriyle yine muhtasaran bir mu'ârefe peydâ edelim.

Me'âbîd-i Vedîye

Vedalar dîni Brahman dîni değildir. Dîn-i Brahmanî'nin aslı olan ve kütüb-ü mukaddeseden istidlâl edilen dîn-i kadîmdir. Binâen'aleyh me'âbîd-i Vedîye dahî me'âbîd-i Brahmaniyye değildirler. Onlardan akdem olmak üzere Vedalar'dan müstebân olan ma'bûdlerdir.

Vedalar'da fikr-i ulûhiyyet "Deva" kelimesiyle ta'bîr olunur ki bizce lafza-i celâl makâmına kâimdir. Elsine-i sâiredeki "Div"(?) ve "Dyo"(?) ve "Teos" ve "Zos" gibi kelimelerin kâffesi bundan müştaktırlar. Sanskritçe ma'nâsı "teşa'su" olup bu asıldan müştak olan ma'nây-ı ismîsi dahî "Semâ" dır (300) ki semt-i ziyâ ve mahall-i teşa'su' olmasından kinâyedir. En kadîm Hindliler dahî ulûhiyyeti ziyây-ı mutlaktan 'ibâret tanırılar idi.

Hind-i kadîm için vahdet-i ulûhiyyet 'akîdesi pek be'îddir. Zîrâ "Deva" kelimesi müfred olarak isti'mâl olunmayıp cem' olarak isti'mâl olunur. Ma'nâsıda beşeriyet fevkinde bir mahlûk ifâde eder ama bir mahlûk-u semâvî! Hattâ bu mahlûk-u semâvî iki sınıfa münkasim olup bir sınıfı "Deva" nâmı altında müctemi' oldukları hâlde diğeri sınıfı "Asura" nâmı altında ictimâ' ederler. Bu iki sınıf yek diğeriyle mücâdele hâlinde bulunurlar. Asura kelimesi "Âsu" kelimesinden müştâktır ki "hayât" ma'nâsınadır. Bu hâlde Asura'lar hayâta müte'allik kuvve olup Deva'lar ise mevlid-i hayât olan kuvveye ya'nî kuvvây-ı tabî'iyeye hâkim ilâhlardır.

Vedalardan istintâc olunan 'ilm-i ilâhiye göre ilâhların 'adedi 33'tür. Bunlar safahât-ı 'âlem 'addolunan gök ve havây-ı nesîmi ve arzdan 'ibâret üç safhaya münkasim bulunurlar ki bunlara dahî sırasıyla "Vasus"⁵⁸⁰ ve "Roras"⁵⁸¹ ve "Adityas"⁵⁸² denilir. Me'a hâzâ işbu üç ma'bûdlerin her biri birer şahsiyyet-i ulûhiyyetin ismi değildirler. Her bir ismin tahtinde binlerce me'âbîd-i sâire mütesavvirdir. Riğ-Veda kasîdelerinden birisinde denilir ki: "3339 Devalar ma'bûd-u Ağni'ye 'arz-ı ta'zîmât ederler." Hindlilerin mecmû'-u me'âbîdi milyonlara kadar çoğalmaktadır. Fakat Vedaları teşkil eden kasîdeler sanki pek medâhin şâ'irler tarafından, câize ve ihsânları mebzûl sinyorlara takdîm

⁵⁸⁰ Vasu

⁵⁸¹ Rudra, Araga, Mahadeva, Bhutapati

⁵⁸² Aditya, Agni

olunmuş âsâr-ı ta'zîmiyyeden imişler gibi o kadar mübâlağalı medihleri hâvîdirler ki hangi bir ma'bûde dâir iseler o ma'bûd-u vahdehû lâ şerîke leh demişler gibi tasvîr ederler. İşte buna (301) nazarandır ki bir zamânlar Hindistan'da fikr-i tevhîd bulunduğu zannedilmiş idi. Zîrâ ma'bûdlerden birisi medh ve senâ edildiği zamân diğer birçok ma'bûdlere 'atf edilen kuvvetler dahî o ma'bûd-u memdûha isnâd edilir idi. Fikr-i tevhîde benzeyen şeyler pek çok sonraları dîn-i Brahmanî hazırlanmaya başladığı zamânlarda görülmüştür.

Şu en eski zamânlarda Hindliler hayât-ı beşerin kuvvây-ı tabî'ata mahkûmiyyetini pek güzel anlamışlar idi. Ma'bûdiyyetlerine takdîm ettikleri tazarru' nâmelerde kendi hayâtlarına ve ma'îşetlerine hizmet eden hayvânlarına sıhhat ve 'âfiyet verilmesini ve tarlalarının kuvve-i imbâtiyyelerinin çoğaltılmasını ve mâl ve menâlce bolluğu istihâm edip bu ümniyelerinin husûlü ne gibi kuvvây-ı tabî'iyeye muhtâc ve menût ise o kuvvetlerin fa'âliyyetlerini istid'â eylerler idi. Ama buna bakarak ma'budleri kuvvây-ı tabî'iyeden 'ibâret zannolunmamalıdır. Chantepie de la Saussaye'nin dediği gibi yıldırım ma'bûd-u Ândra'nın⁵⁸³ kendisi değil idi. Belki yıldırımı Ândra fırlatıp atar idi. Yağmur ve güneş dahî birer ma'bûd değil idiler. Belki birer ma'bûd bu kuvvây-ı tabî'iyeyi hâl-i fa'âliyyete getirirler. Mertebe-i ulûhiyyetleri biraz daha aşağı olan ba'zı ma'bûdler dahî var idi ki kuvvây-ı tabî'iyeyi hâsıl eden güneş gibi, ateş gibi şeylerin kendileri oldukları i'tikâd olunur idi. Ezcümle "Ağni"⁵⁸⁴ ki aynen ateş ve "Soribya"⁵⁸⁵ ki aynen şems demek idiler. Biçok ma'bûdler daha tasavvur olunur idi ki hiçbir mâhiyet ve kuvvetleri olmayıp bi'l-külliyeye hâl-i tecerrüt ve münezzehiyyette farz olunur idi.

Chantepie diyor ki: En kadîm zamânlar için Vedaların bahs ettikleri ilâhların mâhiyetlerini yalnız bir kelime ile ta'yîn mümkün olamaz. Pek uzun bir (302) müddet zarfında, tekâmül tekâmülü ta'kîb ettikten sonradır ki diyânet-i Vedîye tekâmül etmiştir.

"Deva" ve "Asura" diye iki sınıf-ı mütehâsime taksîm olunan ilâhların hayât-ı beşer üzerindeki te'sîrâtı en kadîm Hindlilerde öyle bir takım zünûn ve evhâm hâsıl etmiştir ki Şamanizm'e lâayık olacak şeylerdir. Daha vâzıh bir sûreti kadîm Keldânîlerde görülmüş olan bu evhâm iktizâsında Hindliler kendilerini cîn ve şeytân nev'inden kuvvây-ı fâ'ile fenâlıklarına karşı Deva ve Asuraların lütuflarına ilticâ mecbûriyyetinde görürler idi. Milyonlarca bedhâh ve bedfi'âller eyleyene milyonlarca hayırhâh ve

---

⁵⁸³ Andra, Indra

⁵⁸⁴ Agni

⁵⁸⁵ Surya

siyânetkârlar arasındaki mücâdelât bî-nihâyeye zemîn olup kalmak zavallı beşeriyet için bir musîbet-i kadîmedir.

En kadîm Hindliler ma'bûdlerinin ahvâl-i husûsiyyelerini ahvâl-i beşeriyeye gibi tasavvur ederler idi. Ma'bûdler insân şeklinde oldukları gibi ma'îşetleri dahî insân ma'îşeti olup yerler içerler. Sevdiklerini sevip sevmediklerini buğz ederler. Şen ve şâtır oldukları zamân beşeriyetle mülâtafede bile bulunurlar ve fakat ba'zı vakit ğudûb bir cengâver hâlin alırlar. El-hâsıl ma'bûdlerin ahvâl-i 'umûmiyyesini papazların ahvâl-i pederâneleri gibi bir sûrette tasavvur ederler idi. O zamânlar Hindliler tasvîr-i eşkâle muktedir olmadıklarından ma'bûdlerin şekillerini tersîm ve tasvîr edemiyorlar idi. Sonraları tasvîre başladıkları zamân ma'bûdlerini kâh tamâmıyla hayvân ve kâh yarı hayvân ve yarı insân sûretlerinde tasvîr etmişlerdir ki bu hâl bir Totemizm'den neş'et etmeyip belki hayvânların ahlâk (303) ve isti'dâdıyla ma'bûdlerin tavsîfi için böyle yapmışlardır. Zîrâ Hindliler şu mertebe-i tekâmüllerinde Totemizm zamânlarını geçmişler idi.

Ahvâl-i beşeriyeyi ma'bûdlere isnâd etmeleri 'İbrânîlerde görülen isnâdâta kıyâs olunamaz. Bu isnâdât ma'bûdlerin ahvâl-i nâsûtiyyeleri demek olup ahvâl-i lâhûtiyyelerine gelince mevcûdiyyet-i ezeliyyeleri ve bekây-ı ebediyyeleri ve kudret-i bî-nihâyeleri ve herşeyi muhît olan 'ilmleri ve sâireleri fikr-i ulûhiyyeti itmâm etmiş olan milletler mertebesine kadar varmakta idi. Ma'bûdlerin gazabını insânların kabâyiğ ve seyyiâtı isticlâb ederek insânlar hüsn-ü hâlde devâm ettikçe ma'bûdler tarafından lutf ve 'inâyetten başka bir mu'âmele görmeyeceklerine îmân ederler idi. Bâhusûs medâyiğ-i müdâhe(nâ)ne ma'bûdlerin ziyâdesiyle hoşlarına gideceği i'tikâdıyla onlara kavuk sallamak yolu bilinir ise kahrlarından emîn olunarak dâimâ lütûfları görüleceğine şüphe edilmez idi.

Vedalar Dîn-i Kadîminin Tarz-ı 'İbâdeti

Vedaların te'sîs ettikleri dîn-i kadîm tekâmül ettikçe cesîm ve mükellef 'ibâdethâneler yapılmış ve teşrîfât-ı gûna gûnu havî 'ibâdet tarzları vücûda getirilmiş ise de bu dîn en kadîm hâlinde iken 'ibâdethâneye dahî mâlik değil idi. Merâsim-i dîniyyenin küçükleri herkesin hânelerinde yapılıp büyükleri kırlarda çayırda icrâ olunur idi. Esâs-ı 'ibâdet takdîm-i karâbînden 'ibâret idi. Chantepie diyor ki: Vedalar diyâneti baştan nihâyete kadar bir diyânet-i kurbâniyyeden 'ibârettir. Çünkü Riğ-Veda kullar ile ilâhlar arasında vesîle-i takarrub olarak mütemâdiyen kubânı tavsiye eyler.

Vedalar'ın tasvîrine göre cihânın hilkatı de ma'bûdler tarafından bir nev'î (304) kubândır. Hattâ ma'bûdlerin kendi tehallukları bile bir kurbândır. Binâen'aleyh ehl-i zemînin de ehl-i semâya kurbânları iki taraf arasında münâsebet-i yegânedir. Bu münâsebet ise edyân-ı sâirede “‘ibâdet” denilen şeydir.

Hindlilerin kurbânı ‘âdetâ bir ziyâfet-i dostâne idi. Ziyâfetin esâsı ateş-i mukaddes olup büyük kurbânlar da bir çimen üzerinde yakılır idi ki ‘arz-ı kurbâna me'mûr olan Brahman bu ateşi mihrâb edinerek havânendelerin okudukları mukaddes ilâhileri işiten ma'bûdlerin fevc fevc semâdan indiklerini görüyormuş gibi onları istikbâl eyler idi. Hattâ çimen üzerinde el işâretleriyle bir daha gösterip Brahmanın bu harekâtı bir nev'î Pantomima'ya benzer idi. Ba'dehû ateş üzerinde buğda yâhut pirinç unundan helvalar yapıp top top edilerek hâlis süt ve tereyağı ve çervîş yağı ve zebh olunan hayvânât etlerinden tabh ve tehyie edilen kebâblarla ve türlü meyvelerle berâber sufûf-u ma'bûdiyyete takdîm olunur idi. Hele “Soma”⁵⁸⁶ denilen müskir bir içki kurbânların en makbûlü sayılıp ziyâfet devâm ettiği müddet yine Brahmanlardan mûsikacılar terennüm ve rakkaslar raks ederler ve havânendeler ilâhî okurlar idi. Bu kurbânlar yalnız ma'bûdlerin tahsîl-i rızâsı için değil mutlakâ bir takım ricâların is'âf ettirilmesi için takdîm olunur idi. Zîrâ ma'bûdlere ne kadar ikrâm edilir ise kabûl-ü ricâyaya o kadar mecbûr edilmiş olurlar idi. Ma'bûdlerden istenilen şeyler düşmanlarından ve bedfî'âl ilâhlardan ve emrâzdan ve fırtınalardan himâyeye edilmek ve kendilerine şeref ve servet ve hayırlı çocuklar ve kuvvetli öküzler verilmek gibi metâlib-i dünyeviyyeden ‘ibâret olup metâlib-i uhreviyyeden hiçbir (305) şey Vedalarda görülmemektedir. İstenilecek şeyler bir Brahman tarafından istenilir idi ki du'ânın sonunda Brahman kendi taleblerini de dermeyân eyler idi. Bu taleblerin birisi: “Ey Andra! Ben senin kadar kuvvetli olsa idim sen ki istediğin kadar verebilirsin, ben de sen kadar muktedir olsa idim benim medâyihimi okuyan bu Brahman şâ'iri de bir semâhet-i tav'ankerâne ile mükâfatlandırır idim. Onu fakr içinde bırakmaz idi. Küllü yevm senâ ve sitâyîşimi i'lân eden o belîğin hemîşe imdâdına müsâre'at ederdim.” diye yazılmıştır. Ma'bûdlere ‘arz olunan bu ziyâfete el sürülmeyeceği bedîhî ya! Fakat merâsimin nihâyetinde Brahman bakiyye-i ziyâfeti ma'bûdlerin hâzirûna ihdâ eylediklerini teblîğ eyler idi de hâzirûn o helvaları kebâbları filânları kapışa kapışa yerler idi.

⁵⁸⁶ “Soma” adında bir mantardan (amanita muscaria) elde edilmesi dolayısıyla içkiye bu isim verilmiştir. Zerdüştlük'te de “Haoma” ismiyle “Avesta”da karşımıza çıkmaktadır.

Diyânet-i Vedîyeden Daha Evvel

Dîn-i Brahmanî'nin bundan sonra teşekkülünü karîben göreceğiz fakat me'âbid-i Vedîye'den evvel dahî Hindistan'da diyânet bulunduğu yine Vedaların tedkîkâtından anlaşılmaktadır. İşbu diyânet-i Vedîye dahî bir tekâmül-ü 'azîmin mahsûlü olup ondan evvel dahî Hindistan'da gâyet mühîm bir dîn te'sîs ve ta'mîm eylemiştir de Vedalar dîni onun tekâmülünden vücûda gelmiştir. Bu en eski dîne "Dîn-i Kehânet" nâmı veriliyor. Ama bu kehânet edyân-ı sâireden gördüğümüz kehânet değildir. Vâkı'a bu kehânette dahî sihrbazlık var ise de o zamânki dînin ma'neviyyât-ı beşeriyye üzerinde büyük bir hüsn-ü te'sîri dahî görüldüğünden işte burası müerrihîn-i edyânın câlib-i nazar-ı ehemmiyyeti olmaktadır. (306)

Asıl dîn-i Kehânet en kadîm kitâb-ı mukaddes olan Riğ-Veda kasâidinde görülüyor. Hindistan'da dîn muktedâlarına her zaman "Brahman" denile gelmekte olup bu kelimenin ma'nâsı 'asran ba'de 'asrin tekâmülden tekâmüle değışe gelmiş ve el-yevm "Âyid" ve "du'âcı" ve "imâm" ma'nâlarını ifâde etmekte bulunmuş ise de mine'l kadîm hâssiyyet-i teshîriyyesi olan sözleri bir tavır ve tarz-ı âmirânedeki söyleyip te'sîrât-ı matlûbesini 'ikâ' eyleyen âdem ma'nâsını ifâde eylediği Sanskrit lisânının tedkîkâtından anlaşılmaktadır. Bu ise kehânetten başka bir şey değildir. Hindin bu zamân ki kehâneti cînler ve şeytânlar ile bir münâsebetten 'ibâret imiş. Fakr ve zarûret ve hastalık gibi korktuğu ve servet ve refah ve sıhhat gibi umduğu şeyler için yegâne tevessül edilecek vesîle kehânet imiş. 'Acîb ve garîb hâssiyyetleri mu'tekad ba'zı nebâtât var imiş ki kâhinler onlarla mu'cizeler yaparlarmış. Bir nev'î yaprak sıracı ve cüzzam ve bâsur ve cünûn için 'ilâc imiş. Bâzen de kâhinler hastayı tekdîr edercesine bir tavr-ı âmirâne ile ba'zı hastalıkları tard ve def' ederler imiş ki ba'zı sinir hastalıklarına mukâbil bugün ki etibbâ dahî bu yolda tedâviye mürâca'at ederler. Bir düşmanın kuvvetini za'fa tebdîl etmek ve düşmanın sihr ve kehânet kuvvetiyle tertîb ettiği hîle ve hud'âları hükmden düşürmek ve her türlü zehirlerin kuvvetini mahv etmek kâhinlerin yed-i iktidârında imiş. Kocasından sevilmeyen kadının yatağına ba'zı otlar koyarak kocasında şiddetli bir 'aşk peydâ edilebileceği gibi zevcesi baştan çıkarılan kocanın rakîbini sihr kuvvetiyle öldürmeye kadar kâhinler muktedir imişler. Altından ma'mûl bir nüsha ölüm hâlindeki hastaya hayât-ı tâze verebileceği gibi tevlîd (307) edilecek çocuğun kız diye erkek olmasına kadar da te'sîri var imiş. Çift sürülürken toprağa emr vermek tarzında ba'zı

kelimât ile mahsûlât-ı arziyyede bereket hâsıl edilebileceği gibi hayvânât sürülerine hitâben söyledikte onlar dahî tekessür ederler imiş.

Kâhinlerin şeyâtîn ile mu‘âmeleleri bir nev‘î Şeytanperestliğe kadar varır imiş. Ancak bu i‘tikâd avâmma mahsûs olup dîn-i Kehânet’in havâssa mahsûs ahkâm-ı ma‘kûlesi dahî vardır ki tekâmülât-ı müstehakkasına nâiliyyet şartıyla metîn ve vâsi‘ bir dîne esâs olabilir. Bu dîn erbâbı nezdinde kânûn-u izdivâc daha pek kadîm zamânlardan beri mevcûd olup izdivâc bir te’sîs-i mukaddes diye telakkî olunur. Zinâ bir sûret-i müdhişede tahrîm edilmiştir. Mücâzât-ı cismâniyyesi pek şiddetli olduktan fazla mücâzât-ı ma‘neviyyesinden tetahhur dahî pek büyük külfetlere muhtâcdır. Kızların muhâfaza-i bekâretine ziyâde ehemmiyyet verilip bu bâbda her türlü kast en büyük cinâyetlerden ‘addolunur. Zevci vefât eden kadının zevcinin na‘şını yakacak olan ateşe kendisini atıp yakması kıdemi bu zamânlara kadar varan ve kudsiyet-i izdivâcdan neş‘et eyleyen bir ‘âdet ise de zannolunduğu kadar ‘umûmî değil imiş. Zîrâ ekseriyyet üzere zevcenin timsâlini yapıp onu yakarlar imiş. En kadîm zamânlarda insân kurbân edildiğine şüphe yoktur fakat ekseriyyetle ‘acz-i pîriye vâsıl olmuş ihtiyarlar ve za‘f-ı hilkate dûçâr olmuş çocuklar tercîh olunduklarından bunların kurbânı kendileri için bir kudsiyyet ve sa‘âdet-i ma‘neviyye istihsâl edilmek için imiş. (308) Târîhen şurası pek mühîmdir ki en kadîm zamânlarda dahî Hindistan’da büyük krallar ve onlar nezdinde “Purohita”⁵⁸⁷ nâmıyla birer re‘îs-i rûhânî var imiş de kralları emr-i bi‘l-ma‘rûf ve nehy-i ‘ani‘l-münkere sevk ederler imiş. O zamânların kavânîn-i siyâsiyyesi yine kavânîn-i dîniyyeden ‘ibâret olup krallar Purohitaların fetvâları mûcibince hareket ederler imiş. Nihâyet “Manu Kânûnu” nâmıyla cem‘ ve tedvîn olunan kavânîn-i Hindiyenin kıdemi tâ işte bu ezmine-i pîşîne kadar varmaktadır.

Dîn-i Brahmanî

“Brahmanizm” denilen dîn-i Brahmanî yine Vedalar üzerine mübtenîdir fakat Veda’lar dîni, diyânet-i Hindiyenin tekâmülâtını henüz itmâm etmemiş olduğu en kadîm zamânlardaki hâli olup dîn-i Brahmanî ise bir mükemmeliyyet-i tâmmeye vâsıl olmuş bulunduğu zamânki hâlidir. Bu mükemmeliyyetin keyfiyyet-i husûlü diğer ki gibi muvazzahtır. Chantepie’nin dediği gibi dîn-i Brahmanî’deki ekânîm-i sülûsenin de akdemi olan “Brahm” Vedalar dîninde sâir birçok ilâhlar ve ilâheler meyânında ismi

---

⁵⁸⁷ Purohita, Brihaspati

zikrolunur bir ma‘bûd iken nazarlarda mertebesi büyüye büyüye vâcibu’l-vücûd bir ilâh-ı zü’l-celâl mertebesine îsâl edilmiştir.

Dîn-i Brahmanî zâhir-i hâlde bir dîni teslîs görülür. Ekânîm-i sülûsenin isimleri “Brahma”, “Vişnun”,⁵⁸⁸ “Sida”dır.⁵⁸⁹ Brahm işbu ekânîmin fevkinde bir vâcibu’l-vücûd diye tasavvur edilir ki onun münezzehiyeti esrârına vukûf hiçbir ‘aklın kârı değildir. Şu üç nâm ile tecellî eden hâlikiyyet yine Brahm’ın kendisinden ‘ibârettir. Brahma “Para Brahma” ya‘nî Brahmây-ı ‘âlî (309) ismiyle müsemma olan kudret-i kâmile sâhibi bir hâliktir ki mahlûkâtın kâffesi onun kudretiyle vücûda gelmiştir. Tırâz-ı ilâhîsi bir müselles içine bir dâire resminden ‘ibârettir. Sanemi dahî dört başlı bir insân sûretinde yapılı ki dört eli olup birisi ile Veda kitâbını tutar diğeri ile ‘avâlimin zabt ve rabtına vesâtet eden bir tesbîh tutar. Bir eliyle Ganj nehri suyunu hâvî bir şişe tutup diğeri eliyle dahî zirâ‘ate delâlet eden bir kimseyi tutar. Dört başının tâcları Lotus(i)⁵⁹⁰ yapraklarıyla müzeyyen olup zâten Brahman kendisi de lotus çiçeği içinde temekkün eder diye i‘tikâd olunur. Muhyî ve rezzâk olduğu için şu ‘âlem-i mâddîde bu sıfatları Şems’e isnâd ederler.

Brahm’ın ilk tecellî-i hâlikiyyeti Brahma sûretinde olduğu gibi ‘akl ve hikmetten ve kazâ içindeki mevcûdâtı hıfz kudretinden ‘ibâret olan ikinci tecellîsi dahî Vişnu sûretindedir. Brahma emr-i hilkati yapmış bitirmiş olduğu için mâzî hükmünü hâvî olduğu hâlde Vişnu mevcûdâtı, hâl-i hâzırı ile himâye ve muhâfaza ettiğinden “hâl” zamânına nisbet edilir. Erzâk için Şems Brahma’ya nisbet edildiği gibi idâme-i hayât ve muhâfaza için Su dahî Vişnu’ya nisbet edilir. Brahm’ın üçüncü tecellîsi kudret-i tahrîbdir ki Siva’ya isnâd olunup tahrîb ise hayât-ı hâzıra nisbetle müstakbelde olacaktır ki zamân-ı müstakbel dahî Siva’ya nisbet edilir. Kuvây-ı tahrîbiyyenin en müessiri ateş olmasıyla ateş Siva’ya mensûbdur.

İşbu üç tecellî başka başka ulûhiyyetler ve müstakil kudretler olmayıp üçü de menşeyi tecellî olan Brahm’da müctemi‘ oldukları gibi şu üç uknumun (310) her birinden daha nice kudretler mütecellî olurlar ki bunların da her biri ikinci üçüncü dördüncü derecelerde ilâhlar olmak üzere ta‘yîn ederler. Ama bu i‘tikâd ‘avâmm-ı nâsa mahsûs olup Brahmanlar ya‘nî eimme ve muktedây-ı dîn olanlar kuvây-ı mezkûrenin cümlesi ekânîm-i sülûseden birisine mensûb olduktan sonra ekânîm-i mezkûre dahî ilâh-ı yegâne

---

⁵⁸⁸ Vişnu, Vishnu

⁵⁸⁹ Shiva, Siva

⁵⁹⁰ Lotus

olan Brahm'da ictimâ' ettiklerinden kâinât içinde hilkat ve idâme ve imâte hep ilâh-ı 'aliyyü'l-a'lâ olan Brahm'ın yed-i kudret-i ilâhiyyesinde ictimâ' etmiş olur.

“Brahm” kelimesinin ma'nây-ı lugavîsi “du'â” ve “ibâdet” olup fakat Hindlilerde gerek du'â ve gerek 'ibâdetin mâhiyyet-i hakîkiyyesi hak te'âlâya hitâb edilen sözden 'ibâret bulunmasıyla “Brahm” demek hakikat-i hâlde “kelime” demektir. Müteahhirîn-i hükemây-ı Yûnâniyye lisânında dahî gördüğümüz bu kelime âbâ-i kilisâiyye lisânlarına intikâl ederek Hazreti 'Îsâ “logos” ya'ni “kelime” diye ta'bîr olunduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de dahî “kelimeten ulkîhâ ilâ Meryem”⁵⁹¹ âyet-i kerîmesindeki kelime dahî bu ma'nâyadır.

Brahmanlar Kastı

Mısır'da olduğu gibi Hind'de dahî ahâlî minel-kadîm dört kasta⁵⁹² münkasim olmuştur.

Birincisi pîşvâyân-ı dîn olan “Brahmanlar”⁵⁹³ ve ikincisi cengâver olan “Şatriyalar”⁵⁹⁴ ve üçüncüsü erbâb-ı zirâ'at ve ticâret olan “Vayşiyalar”⁵⁹⁵ ve dördüncüsü dahî 'amele ve hizmetkâr olan “Sudralar”⁵⁹⁶ kastıdır. Para Brahman'ın dört oğlu olmuş ki birincisi ağızından mahlûk olduğu için “Brahman” ve ikincisi kollarından mahlûk olduğu (311) için “Şatirya” ve üçüncüsü kalçalarından mahlûk olduğu için “Vayşiya” ve dördüncüsü ayaklarından mahlûk olduğu için “Sudra” olmuş ve dört kast erbâbı bunlardan vücûda gelmiştir. Bir de “Paryalar” kastı vardır ki dört kasttan birer cinâyetlerinden dolayı tard olunanlar ile evlâd-ı zinâdan türeyenler olup bu bîçâreler sâir kastlar erbâbı nezdinde “Necis” diye telakkî olunurlar ve ücrâ mahallerde ve bir sefâlet-i müstekrehe içinde yaşarlar. Bizim taraflardaki Çingenelerin işbu Paryalardan olduklarına şüphe etmemelidir.

Brahmanlar bir kast olduğu hâlde hâriçten hiçbir kimsenin Brahman olamayacağı bedâhet kesbeder. Bu kast evlâdından bile bi'l-fi'il Brahman olacaklar için dört mertebeli tahsîl vardır ki birincisi Vedalar'ı ezberlemekten başlayıp 'âile babası olur ve üçüncüsünde zühd ve takvânın mertebeli gâyesine varıp dördüncüsünde ise dünyâ ve mâ

⁵⁹¹ Nisâ Sûresi 171. Âyet.

⁵⁹² Varna(Sanskritçe): Renk

⁵⁹³ Brahman, Brahmin

⁵⁹⁴ Kshatriya, Ksatriya

⁵⁹⁵ Vaishya, Vaisya

⁵⁹⁶ Shudra, Sudra

fî hâdan el çekerek ormanlarda yaşar. ‘Arz-ı kurbân için güya mâl ve menâle sâhib olmadığından kurbân yerine vücûdunu ta‘zîb eder ki kendi kendini dövmek ve yaralamak derecesine varan bu ta‘zîmler bilâhere İmam Hüseyin Hazretleri mâteminde Şi‘aya dahî misâl olmuştur zannolunur. Asıl insâniyet şerefi Brahmanlar kastına mahsûs olup cengâverler kastı dahî zâten bunlardan türemiş olmak haysiyyetiyle şerîk-i şerefleri sayılır ise de diğer iki kast insândan bile ma‘dûd olmamak derecesinde Brahmanlar elinde esîrdirler. Şu esârettir ki bilâhere dîn-i Brahmanî’den birçok halkın ayrılıp edyân-ı müstakille teşkîl etmelerine yol açmıştır. (312)

Dîn-i Brahmanî’nin Âhireti

En kadîm zamânların Vedalar dîninde fikr-i âhiret bulunmayıp mükâfaat ve mücâzaat hep bu ‘âlemde ve bir sûret-i mâddiyede olur i‘tikâdı var iken Brahmanların tekâmülatı netîcesinde cennet ümîdi ve cehennem havfî Brahmanîlere girmiştir. ‘An asl cenâzeleri defn ederler idi. Sonraları ihrâka başlamışlardır fakat hayât-ı beşer, hayât-ı rûhiyyesinden ‘ibâret olup rûh ise lâ yemûttur. Hayât-ı âhiret göklerde ve ziyâ ‘âleminde bulunup rûh oraya vardıkta cism-i dünyevîleri bir kat daha mükemmel olarak kendilerine i‘âde olunacak ve fikr-i zihni daha kuvvetli bulunacaktır. Orada hesapsız inekler bulunup süt ve tereyağı dereler gibi akıyor ve bal ve insânın haz edeceği herşey bu derecelerde mebzûl bulunuyor. Herkes akrabâsını bulacak ve herkesin bir zevcesi olacak, nev‘i beşer orada kendi hâlıkına kavuşacak. A‘mâl-i seyîye erbâbı ise cehennemde bir kan nehrine atılıp en murdar kıllarıyla teğazzîye mecbûr edilecek.

Mezâhib-i Brahmaniyye

Hindistan kadar vâsi‘ bir yerde ve yüzlerce milyon nüfûs içinde dînin mezheb-i vâhid sûretinde muhâfazası kâbil olmayıp dîn-i Brahmanî’de yüzlerce ve hattâ binlerce mezâhib-i mütehâlife vücûda gelmiştir. Bunların kısm-ı a‘zamı dîn-i Brahmanî esâsı üzerine mübtenî ise de el-hâletü hâzihî on milyon kadar nüfûs dîn-i Brahmanî’ye bi’l-küllüyye muhâlif birer dîn sûretinde teşekkül etmişlerdir ki cümlesine birden Hinduizm ta‘bîr olunur. Edyân-ı mezkûreye dâir ma‘lûmât-ı mücmele vereceğiz. Fakat işbu kesret-i mezâhibden dolayı ma‘bûdîn-i Hindiyyenin (313) dahî kesreti hakkında bir fikr vermek için ‘arz edelim ki: Akânîm-i Sülûse-i Brahmanî’den sonra bunların vekilleri, vekillerinin vekilleri olan ma‘bûdler yüzlere, binlere vardırılmak sâir dînlerde dahî görülmüştür. Halbuki Hindistan’da fetişler, kahramanlar, pişvâyân-ı dîn, zevât-ı meşhûre,

hadsiz hesapsız hayvânlar, ağaçlar, ot ve çiçekler, kâhinler, sihrbazlar, lâ yu‘add-u ve lâ yuhsâ rûhlar, şeytânlar ve sâire olarak ulûhiyyetlerine kâil oldukları ma‘bûdlerin miktâr-ı ‘umûmîsi üç yüz otuz milyona kadar vardığı kütüb-ü Hindiyede haber verilmektedir. Bu kesret-i ilâhın sebebi ise “Hulûl” i‘tikâdıdır. Hulûl i‘tikâdına göre ulûhiyyet yalnız insânlara değil ba‘zı hayvânâta, nebâtlara, cemâdlara hattâ mevcûdât-ı muhayyileye bile intikâl eder. Bundan dolayıdır ki Hindliler ba‘zı müdakkikîn nezdinde “Panteist” ya‘nî bütün cihânın ilâh olması ‘akîdesine sâhib diye telakkî olunmuşlardır.

Hinduizm Dînleri

Milâd-ı ‘Îsâ’dan altı veyâhut yedi ‘asr evveline kadar yalnız mezâhib-i Brahmaniyye sûretinde teşekkül etmiş olan ‘akîdeler Brahmanîlik’ten tebâud ettikçe ederek o kadar ayrılmışlardır ki bi’l-külliyeye muhâlefetten mâ‘adâ muhâsame derecesine de varmışlardır. Bu hâlde her biri bir dîn-i mustakil sûretine giren Hinduizm edyânı zamânımıza kadar devâm edegelmiş şeylerden değildirler. A‘asâr-ı ahîre-i mîlâdiyyede bile yeniden yeniye dînler peydâ olduğundan istidlâl edilebileceğine göre bunlar dahî eskidikçe yerlerine yenileri peydâ olmak sûretiyle yüzlere ve hattâ binlere kadar varmışlardır. Binâen‘aleyh bunları ta‘dâd etmek hadd-i imkânın hâricine çıkıp hiç olmazsa tasnîfine gayret eden Hindliler (314) ve bu sa‘y ve gayrette müşârik olan Avrupalılar Hinduizm edyânını birisi Siva⁵⁹⁷ ve diğeri Vişnu⁵⁹⁸ uknûmlarına mensûb olmak üzere iki sınıf-ı ‘azîme taksîm etmişlerdir. Uknûm-u evvel olan Brahmâ bunlar nezdinde nesyen mensiyyâ hükmüne girmiş idi. Siva’ya mensûb olan yalnız diğerk erbâbı ‘ale’l- ‘umûm süfliyet erbâbındandırlar. “Kamalika”⁵⁹⁹ nâmını alanlar hayât-ı bir sûret-i mütekaddim farz ederek üzerlerinde bir insân kafası kemiği ve hiç olmazsa onun parçasını gezdirirler. “Agoriler”⁶⁰⁰ ise rahat ve huzûru harâm ederek şedâid-i hevâiyyeye karşı çıplak bulunurlar. Birçok mezâhib ve turuk-u mütehâlifeye münkasim olan “Fakirler”⁶⁰¹ ise ustura ve makas gibi levâzim-i nezâfeti reddederek müstekreh bir hâlde geçinirler. “Yuci”(?) ve “Gosayn”(?) ve “Hansa”(?) dînleri erbâbı, umûr-u dünyâya hiçbir

---

⁵⁹⁷ Şivacılık, Shaivite: En yüce tanrı olarak Şiva’yı kabul eden ve ona ibadet etmek gerektiğine inanan mezheb.

⁵⁹⁸ Vişnuculuk, Vaishnavism: En yüce tanrı olarak Vişnu’yu kabul eden mezheb. Şivacılığın aksine Vişnu’ya ibadet etmek gerektiğini savunurlar.

⁵⁹⁹ Kapalika

⁶⁰⁰ Aghori

⁶⁰¹ Faqır

ehemmiyyet vermeyerek gûya “mûtû kable en temûtû” sırrına mazhar imişler gibi ‘akâid-i ‘acîbe ile zamân geçirirler.

Vişnuya nisbetle tasnîf edilen dînler ise me‘îşet-i kibârâne erbâbıdırlar. “Panşatra”⁶⁰² ve “Yağatta”⁶⁰³ denilen ve her biri birçok furû‘a münkasim bulunan ve “Ramanuca”⁶⁰⁴ ve “Ramanda”⁶⁰⁵ ve “Maduva”⁶⁰⁶ ve “Valleya”⁶⁰⁷ ve “Sivami Narayana”⁶⁰⁸ ve “Kâbîr”⁶⁰⁹ ve “Nanga”⁶¹⁰ nâm şû‘beleri el-yevm mevcûd ve gereği gibi kalabalık olan Hinduizm edyânı mu‘tekıdleri ‘âdetâ terakkiyât-ı Avrupâiyyeyi kabûl derecesinde dünyâperesttirler. Bu dînler arasındaki muhâlefetlerden bir numûne göstermek için ‘arz edelim ki: Ramanuca dîni dahî fırka-i şîmâliyye ve fırka-i cenûbiyye olarak ikiye münkasim olup fırka-i şîmâliyye Vişnu’nun himâyesini bir “maymun nazariyyesi” ile temsîl etmişlerdir. Maymun yavruları korktukları şerlerden vâlidelerine ilticâ eder ve kedi ise yavrularını kendi (315) himâye ederek onları ağzıyla alıp cây-ı selâmete götürür. Ya‘nî birisine göre insânlar Vişnu’nun himâyesine dehâlet eyler ve diğerine göre dehâlete hâcet olmayıp Vişnu kendi kullarını himâyede ihmâl göstermez. Fark şundan ‘ibâret olduğu hâlde bu iki şû‘be erbâbının kanlı mücâdelelere girmiş olmaları cây-ı istiğrâb değil midir?

Hinduizm dînleri meyânında “Kâbîr” dîni bizce sûret-i mahsûsada nazar-ı ehemmiyyeti câlibdir. Bu zât bir cülâh olup Ramanda dîn-i Hinduîsi içine İslâmiyyeti de sokmak sûretinde yeni bir dîn yapmıştır. Hattâ “Kâbîr” isminin “Kebîr” kelime-i ‘Arabiyyesinden alındığı muhakkaktır. Yaptığı işi o kadar mahâretle yapmış ki Hindular onu kendi mezheplerinden ‘adederek Müslümanları Hinduizme celb ettiğini iddi‘â eyledikleri gibi Müslümanlar dahî onu dîn-i İslâmı Hinduizm erbâbına kabûl ettiriyor iddi‘âsına düşmüşlerdir. Zîra Kâbîr’in ma‘bûd-u a‘lâsının ismi hep “Vişnu”dur. Ancak Vişnu’yu o kadar tevhîd ve tenzîh etmiştir ki bir Müslüman Esmâu’l-lâh’dan birisi diye kabûlde mahzûr görmez. Hazreti Resûl-i Ekrem ‘ibâdet-i asnâmı ne kadar şiddetle men‘ etmiş ise Kâbîr ondan ziyâde şiddetle men‘ eder. Vişnu sıhhatini bile kesr etmiştir. Kul

---

⁶⁰² Pancharatra

⁶⁰³ Bhagavata

⁶⁰⁴ Ramanuja

⁶⁰⁵ Ramanand

⁶⁰⁶ Madhva

⁶⁰⁷ Vallabha

⁶⁰⁸ Swami-Narayani

⁶⁰⁹ Kabîr Panth

⁶¹⁰ Nath Panth

ile ilâh arasındaki münâsebeti aynen dîn-i İslâm gibi ta'yîn ederek ikisi arasında asnâmın tevassutunu bâtil göstermiştir. İlâhın ne sanemlere ne de insânlara hulûl edemeyeceğini pek güzel ta'lîme muvaffak olmuştur. Başka vâzı'lar gibi ulûhiyyete karîb bir da'vâda bulunmayıp mülhemiyet iddi'âsıyla kanâ'at ederek fezâil-i ahlâkiyyeyi nâsa ta'lîme me'mûr bir hâdî sıfatıyla davranmıştır. Hulûlu ve tenâsuhu da inkâr etmiştir. Paryalara varıncaya kadar her kast erbâbını şeref-i insâniyyece müsâvî tuttuğundan Kâbîr'in dîni pek çabuk intişâr ederek (316) mu'tekıdlerine Kâbîr Pantı⁶¹¹ denilmiştir ki Hindistân-ı şimâlîde hâlâ üç yüz bin kadarı mevcûddur.

Sîh ve Dadu Pantı⁶¹² ve Santami⁶¹³ edyân-ı cedîde-i Hinduiyyesi Kâbîr dîninden pek de be'îd değildir. Bunlar dahî tevhîd-i bârîyi kabûl ve 'ibâdet-i asnâmı red ile dîn-i Brahmanîden bi'l-külliyeye uzaklaşmışlardır. Dodu Pantılar yarım milyon kadar olup Sîhler ise bir millet-i Müslime ve 'askeriyye sûretinde müteşekkil bir milyon iki yüz bin nüfûs olduklarından kendilerini iyi muhâfaza ederler. Sîhler Pencaplı Nanak⁶¹⁴ nâmında bir filozofun irşâdıyla on beşinci 'asr-ı mîladda teşekkül etmişlerdir. Nanak dîn-i İslâmı merkez-i zuhûr ve intişârında tedkîk için Mekkey-i Mükerreme ve Medîney-i Münevvereye gitmiş idi. Nâmı Vişnu olmakla berâber tevhîd ve tenzîh-i bârîde bulunup 'ibâdet-i asnâmı şedîden men' etmiştir.

Şurada isimlerini söyleyip mâhiyetlerine dâir bir iki kelime yazdığımız dînler Hinduizm dînlerinin hakîkaten binde birisidir. Hindistan'da edyân o kadar çok ve bunların 'akâidi o kadar muhâliftir ki cihânın sâir taraflarında görülen 'akâidden birçoğunun Hind'den intişâr etmiş oldukları hakkındaki hükme kolay î'tirâz edilemez. Nusayrîlere, Dürzîlere isnâd olunan 'akâid-i ma'yûbe ve hattâ kızıl başlara isnâd olunan Mum Söndürmek 'âdetlerine varıncaya kadar nice 'acâib ve garâib Hindistan'da bulunur. Me'a hâzâ tasavvufât-ı 'âliyeye dâir bir çok şeyler dahî orada görülür. Tevârih-i mufassale-i edyânda bu kıt'aya dâir verilen îzâhât uzun uzadıya iştigâle sezâvârdır.

Budizm

Hindistan'da türeyip ziyâdesiyle intişârdan sonra orada Brahmanizme mağlûb olan diyânet-i Bûdiyye bilâhere Çin, Kore, Japonya, Tibet, Moğolistan, Seylan,⁶¹⁵

---

⁶¹¹ Kabir Panth

⁶¹² Dadu Panth

⁶¹³ Satnami

⁶¹⁴ Guru Nanak

⁶¹⁵ Sri Lanka

Bermanya,⁶¹⁶ Siyam,⁶¹⁷ Kamboc⁶¹⁸ vesâir birçok memâlik-i Âsyâiyyede dört yüz milyon nüfûs tarafından kabûl edilmiş ve bu diyânet hakkında bir kütübhâne teşkil edilebilecek kadar yazı yazılmıştır. Bu mebhastede evvel be evvel vâzî'-ı dîn olan Buda'yı tanımalıdır.

Buda

Bu şahıs 622'den 542 sene-i mukaddemlerine kadar 80 sene yaşamıştır. Asıl ismi "Sidarta"⁶¹⁹ olup "Sakyamoni"⁶²⁰ ve "Gotama"⁶²¹ nâmlarını dahî almıştır. "Sakya" Hindistan'ı şimâlîde bir devlet ismi olup "Moni" dahî "Gara't-tenşîn"(?) demektir. "Gotama" Sakya'da krallık etmiş bir 'âile ismidir ki "Kapilavastu"⁶²² şehri onun pâyitahtı idi. "Sododana"⁶²³ bu şehirde kral olup Sidarta'nın da babasıdır. "Sidartam" ise "murâdım erdim" demektir. "Buda"nın me'ânîsi ileriki tafsîlatla anlaşılacak ise de bu 'unvânın Sidarat'ya tatbîkinde "münciy-i 'âlem" ma'nâsı murâd olunmuştur.

Konfüsyüs ve Lao Tsu gibi büyük âdemlerin tevellüd ve hayâtlarında birçok ahvâl-i fevka't-tabî'iyye görüldüğü gibi nev-zâd Sida(r)ta'nın vücûdunda seksen 'alâmet görülmüş ki felâsife-i zamân onun ya cihângir veyâhut melek(â)t-ı 'ilm u 'irfânda sâhibkırân olacağını bu 'alâmetlerden keşf etmişlerdir. Çocukluğunda mu'allimleri ne öğretseler Sidarta onları zâten biliyormuş. Bir ağacın (318) gölgesinde tefekkürâta daldığı zamân gölge kendisini bırakmayıp harâret-i şemse karşı müdâfa'a eyler imiş. Sidarta dâ'imâ mahzûn ve mütefekkir görünüp bir gün dışarıda bir pîr-i nâtüvân gördükte hüznü arttığı gibi bir gün dahî hasta bir ihtiyâr görerek daha ziyâde mahzûn olmuş ve hele cenâzeyi gördüğü gün pek derîn tefekkürâta dalmış ve nihâyet bir papazda tavr-ı tefekkür ve teslîmiyyet görerek üç evvelki zuhûrâtın netîcesini istintâc eylemiş. Budîler buna "dört tezâhur" derler ki Sidarta bunlardan beşeriyetin felâkete namzet bulunduğunu anlayıp pederinden istihsâl-i ruhsat edememesine rağmen ve karâren terk-i dâr ve diyâr eylemiş. Vesâli⁶²⁴ nâm mahalde Arta Kalama⁶²⁵ nâm filozofun dersine intisâb etmiş ise de filozofun söylediklerini zâten biliyor ve hattâ hatâlarını tashîh ediyor imiş. Bacagriya⁶²⁶

---

⁶¹⁶ Birmanya, Burma, Myanmar

⁶¹⁷ Tayland

⁶¹⁸ Kamboçya

⁶¹⁹ Siddhartha

⁶²⁰ Shakyamuni

⁶²¹ Gautama, Gotama

⁶²² Kapilavastu

⁶²³ Suddhodana

⁶²⁴ Vaishali

⁶²⁵ Alara Kalama

⁶²⁶ Rajagriha

şehrinde Kral Bimbisara, Sidartayı hükûmetine teşrîk etmek istemiş isede kabûl etmeyip orada Rodraka⁶²⁷ nâm filozofun dersine girmiş ve fakat onun ta‘lîmleri de zâten kendisine ma‘lûm olan şeylerden görülmüş.

Bu zamâna kadar beş kimse kendisine intisâb ettiğinden onlarla berâber Gaya⁶²⁸ dağına çekilip beşi birden perhizkârâne yaşamaya başlamışlar. Edilen hikâyeye göre Sidarta rızkını günde bir pirinç tânesine kadar indirmiş. Fakat aradığını riyâzetle bulamayacağını anladığından Uruvilva şehrinde bir kızın süttten baldan yaptığı çorba ile riyâzeti bozmuş. Beş refiki bunu görünce “sen obursun, nefisperversin” diye ayrılmışlar.

“Niyagrova”(?) denilen bir nev‘-i incir ağacı altında bağdaş kurmak (319) vaz‘iyyetiyle teemmülât ve tefekkürâta dalıp hattâ bilâhere heykeli dahî bu vaz‘iyyette yapılmıştır. Teemmülâtı “Bodhi”ye nâiliyyet olup bu ise dil u cânı tenvîr edecek ‘ilm-i ledün demektir ki ona nâil olanlar “Buda” ‘unvânını alırlar. Sidarta Budalık mesnedine bu ağaç altında nâil olduğu için “Budhi Druma” ya‘nî “Budhi ağacı” nâmıyla o mahall hâlâ mahfûz ve kıblegâhtır. Fakat bir incir ağacının iki bin beş yüz sene yaşayabilmesi cây-ı hayrettir.

Budhi Druma altında şeytan Sidartaya türlü belâyâ ile musallat olup te’sîrsiz kaldığını görünce üç kızını iğfâle me’mûr etmiş ise de bunların ‘işvebâzlıkları dahî Sidartayı tağlîd edemeyince şeytan makhûran ric‘at etmiş. Bu ise Brahm tarafından son imtihân olup Sidartayı Budhi’ye nâil etmiş ki bu feyz ile Sidarta eslâf-ı Budaları tanıyor. Bütün âmâl-i hasîsenin mahv olduğunu ve hakâyıkı eşyâyı görececek bir çeşm-i hikmetbîn kazanmış. Üç mertebe üzerine müretteb ‘ilm-i tâm kendisine verilip nev‘-i beşerin dûçâr olduğu felâketler ile onlardan kurtulmanın esbâbı olan on iki esbâb-ı müteselsileyi görmüş ve öğrenmiş. İşte bunun üzerine Sidarta “Buda” olmuş ki o zaman otuz beş yaşında imiş. Buda’dan birçok havârik zuhûru hikâyeye olunur. Kendine ilk îmân edenler Trapoşa(?) ve Ballika(?) nâmında iki tâcir olup Buda bunlara saçlarından kırıntılar ve tırnaklarından birkaç kesintiler ihdâ eylemiş ki bunlar Ranfon⁶²⁹ şehrindeki ma‘bedde hâlâ mahfûz imişler. Evvelce kendisinden (320) ayrılmış olan beş refiki Benars⁶³⁰ şehrinde “Ceylanlar ormanı” nâm mahalde hâlâ riyâzât ile meşgûl bulunarak kendilerine havârik ‘arziyle îmânı kabûl ettirmiş. Bunların ilk dersi Budizm’in mebnî ‘aleyhi olan

⁶²⁷ Uddaka Ramaputta

⁶²⁸ Bodh Gaya

⁶²⁹ Rangon Şehri, Rangoon, Myanmar

⁶³⁰ Benares, Varanasi, Sarnath

dört hakikat olmuştur ki birincisi, benî beşer için bu ‘âlemin bir ‘âlem-i felâket olması ve ikincisi, felâket-i ‘âlemin sebebi ve üçüncüsü, esbâb-ı felâketin mahvı ve dördüncüsü, bu mahva insânı muvaffak edecek sekiz kutlu tarîkin ta’yîni hakikatleridir. İleride bunlara dâir îzâhât verilecektir.

Buda ve beş tilmîzi ‘akd-ı uhuvvetle bir “dilenciler cem‘iyyeti” teşkil ettiler ki bu ‘unvânı sonuna kadar muhâfaza eylediler. Hergün ikisi şehre inip ihvân-ı tarîkatin rızıklarını dilenirler idi. Meşâk ve mihen-i ‘âlemden âzâde yaşamak bunların yegâne maksûdu idi. Lâkin bunlar i’tikâfa ne kadar ehemmiyyet verseler halkın beyninde meslekleri o kadar şöhret bulur ve kendileriyle görüşenler Buda’ya îmânı derhâl kabûl ediyor idi.

Bu zamânlar Hindistan’da birçok felâsifenin dîn-i Brahmanî ‘aleyhinde birçok edyân-ı cedîde te’sîs ettikleri zamân olup filozoflar Buda ile münâkaşaya geliyorlar idiyse de onun hikmetine ve bâhusûs mu‘cizâtına mukâvemet edemeyerek îmâna mecbûr oluyorlar idi. Bunlarla mücâdelede Buda’nın dermeyân ettiği kavâ‘id-i hikemiyye, cümlesi tarafından zabt ve hıfz olunuyorlar idi ki bilâhere cümlesi kütüb-ü Bûdiyyeye girmişler.

Seravastî⁶³¹ şehrinde Sodana(?) nâmında gâyet zengin bir âdem ‘azîm bir bahçe içindeki sarayını Buda’ya takdîm ettiyse de “Moni” ya’nî “mu‘tekif” ‘unvânı hükmüne gittikçe ri‘âyetini artıran “Sakyamoni” sarayı kabûl etmeyip (321) yalnız bahçesinde i’tikâfı kabûl eylemiştir. Nereye gitse ebniye içinde oturmayıp ücrâ bahçelerde ormanlarda i’tikâf eyler ve teba‘asıyla berâber hep dilencilik mahsûlünden yer içer idi. “Pransacid”(?) nâmında bir kral Buda ile musâhabeye geldikte ona “Dehara Sutra”⁶³² ya’nî “Emsâl-i hayavânât” nâmıyla bir hutbe söyledi ki Peransacid bu kadar ‘amîk ve bâhir bir hikmete hayrân oldu ve hutbe-i mezkûre kütüb-ü mukaddese-i Bûdiyye meyânına girdi.

Altı seneden beri mehcûru olduğunu vatanına ‘avdet eyledikte babası kraldan, efgar-i nâsa kadar bütün halk, dilenciler cem‘iyyetine iltihâk için kıyâm ettiler. Fakat bu hâl, ifsâd-ı ‘âlemi mûcib olacağından Buda her ‘âileden yalnız bir âdemi kabûl eyledi ki birçok dahî kadınlar bulunduğundan gerçî Buda kadınları felâket-i beşeriyye esbâbından ‘addediyor idiyse de redde dahî muktedir olamayıp teyzesi Gotami’yi⁶³³ onlara re’îs

⁶³¹ Shravasti

⁶³² Dharma Sutra

⁶³³ Mahapajapati Gotami

ta'yîn etti. Bu hâlde Bûdîlik “Bikşu”⁶³⁴ ya'nî erkek râhibler ve “Bikşuni”⁶³⁵ ya'nî kadın râhibler diye iki sınıfa mûnkasim oldu ki dilencilik yine şî'âr-ı mahsûs olmak üzere muhâfaza edildi.

Buda bir merkezde karâr etmeyip Budhîye nâiliyyetinden sonra kırk beş sene mümted olan ömrünü hep seyâhatle geçirmiştir. Zuhûrunun yedinci senesinde göklere dahî bir seyâhat vererek dîn-i cedîdi orada otuz üç ilâhlara dahî ta'lim ettiği i'tikâd olunur. Seyâhatleri esnâsındaki hutbeleri, ta'limleri hep kütüb-ü Bûdiyyeye derc olunmuştur.

Vâzî'-ı dîn ekseriyâ bi'l-cümle isim ve lakablarıyla “Sakyamoni, Gothama, Sidarta, Buda” diye tesmiye ve yâd ederlerdi. Az zamân içinde diyânet te'ammum derecesine vardı Bikşu ve Bikşuni sınıflarından mâ'adâ “Uyasaka”⁶³⁶ nâmıyla erkeklerden ve “Uyasika(ma)”⁶³⁷ nâmıyla kadınlardan iki sınıf daha ayrıldılar ki Bikşularla Bikşuniler târik-i dünya oldukları hâlde Uyasakalar ile Uyasikalar ehl-i takvâ ve zâhid ümmet 'addolunurlar. Târik-i dünyâlar “Vihara” denilen manastırlarda sâkin olup fakat manastırlar herkese açık idiler. Buda'nın birçok da düşmanları zuhûr etmiştir ki “haricî” ve “dâhilî” diye iki sınıfa mûnkasim olup en meşhûr filozoflardan altı âdem a'dây-ı hâriciyye sınıfını teşkîl ederler ve bunların herbiri Buda'nın Ebu Cehîlleri Ebu Süfyânları sûretinde tasavvur olunurlar. Dâhilî düşmanlar ise kendi şâkirdleri arasında peydâ olup bâhusûs yeğeni “Devadatank”⁶³⁸ sevkiyle vâzî'-ı dînin hayâtına kadar kasd etmişlerdir. Bu belâyânın kâffesine hilm ve sabr ve metânetle mukâbele eyler idi. Âhir-i 'ömründe, çok yaşayanların en çoğuna vâkı' olan felâketleri de görmüştür. Ya'nî en 'azîz şâkirdlerinin ve en kıymetli dostlarının ve asdikâsından birçoğunun vefâtlarını görür hattâ memleketinin düşman tarafından istîlâ ve hânedânının rehîn-i inkırâz edildiğini de görerek acılarını çekmiştir. Buda'ya vefât etmiş denilemez. Nirvana denilen hayât-ı câvîd 'âlemine girmiştir.

Hindistan'da Budizm

Daha vâzî'-ı dînin hâl-i hayâtında Hindistan'da en 'adî âdemlerden krallara kadar birçok halk diyânet-i Bûdiyyeyi kabûle cân atmışlar idi ki sebebi de dîn-i cedîdde “Kast” inkisâmı bulunmayıp insânlık şerefinde bütün (323) ebnây-ı beşerin müsâvî olması ve

⁶³⁴ Bhikkhu, Bhiksu

⁶³⁵ Bhikkhuni, Bhiksuni

⁶³⁶ Upasaka

⁶³⁷ Upasika

⁶³⁸ Devadatta

Brahman kastı gibi bir sınıf-ı mümtâza esîr olmaması kazıyyesi idi. Vâzı'ın vefâtından sonra dahî bu sûr'at-i intişâr devâm etmiş ve Hinduizm edyân-ı sağıresi değil Brahmanizm dîn-i 'umûmîsi bile tehlikede kalmış idi. Bir dîn, dâire-i intişârını tevsî' ve mu'tekidlerini teksîr eyledikçe sûret-i ibtidâiyyesini muhâfaza edemeyip yeniden yeniye birçok hakikatlerin inkişâfı o dîni, mezâhib-i müte'addideye taksîm eder. Bu hâl Bûdîlik'te dahî görülmüştür. İhtilâfât-ı mezhebiyyeyi kaldırmak için Hıristiyanlıkta olduğu gibi Bûdîlikte dahî "Konsiller" cem'ine lüzûm görülmüştür. Birçok küçük konsillerden kat'-ı nazar fakat birçok seneler fâsılasıyla üç büyük konsil 'akdina lüzûm görülmüştür ki bunlar 'akâid-i dîniyyeyi tensîke pek büyük himmet etmişler ise de "mekteb" nâmıyla yine bir takım mesâliki, zuhurlarından men' edememişlerdir. Mekâtib-i Bûdiyye, Yunanistan'da mekâtib-i Felsefe gibi şeyler olup 'akâid-i esâsiyyede müttehid idiyelerde furû'da biri birinden farkları var idi. Bunlara dâir îzâhât vermeye bu derslerde iltizâmına mecbûr olduğumuz ihtisâr mâni'dir.

Hindistan'da Bûdîliğin mebdî-i intişârında diyânet-i Brahmâniyye onu dahî sâir Hinduizm dînlerinden birisi 'adederek işe münâkaşât-ı hikemiyyeden başlamış ise de Bûdîlere münâzarayla mukâbele kâbil olmadığı diyânet-i cedîdenin gittikçe artan bir sûr'atle intişârından anladıkları zamân bilâhere Avrupa'da Katolik mezhebinin Protestanlık mezhebi 'aleyhindeki şedâid-i cengâverânesiyle temsil olunabilecek bir şiddeti ele almışlar ve o şiddetle diyânet-i Bûdiyyenin kal' (324) ve kam'ına yürümüşler idi. Bûdîler dahî mukâvemetten geri durmadılar. O kadar muhârebe edildi ve muhârebatta o kadar şiddet gösterildi ki Bûdîliğin mehd-i zuhûru olan Hindistân-ı vustâ onun hem de lahd-ı fenâsı oldu. Bûdîler mağlûb oldukça mu'tekidi olan krallıklar mahv edildi. Tâbi'î olan bilâd ve kurâ ve kasabât yerle yeksân ve bütün ahâlî kurbân edildi. O kadar ki şimdi oralarda güşd ü güzâr edenler me'âbid-i Bûdiyyeden bir taş bile bulamazlar. Kütüb-ü Bûdiyyeden bir satır göremezler. Ehâlî-i mahalliyyenin yâdında bile bir hâtıra kalmamıştır. Fakat bir yandan Brahmanîlik ile bu honzirâne muhârebeler devâm ettiği sırada diğer taraftan Bûdîlik cihât-ı şimâliyye ve cenûbiyyeye intikâl ve intişâr ettiğinden zamânımızda mu'tekidleri dört yüz milyona varmaktadır.

Budizm'in Çin'de İntişârı

Mîlâd-ı 'Îsâdan 120 sene mukaddem idi ki bir muhârebede Çinlilerin eline bir Buda heykeli geçip imparatora götürülmüş idi. Konfüsyenizm'in mertebe-i kemâlde bulunduğu o zamânda bu keyfiyyetin hiçbir te'sîri olmamış ise de mîladdan 64 sene sonra

“Ming-Ti” nâm imparator zamânında Hindistan’daki Bûdîlik nazar-ı ehemmiyeti celbederek on sekiz üdebâdan müteşekkil bir komisyon gönderilmiş idi. Bûdîlerle müzâkerât-ı dûradûrdan sonra komisyon “Matanga”⁶³⁹ ve “Godarana”⁶⁴⁰ nâmında iki ârât⁶⁴¹ ile birlikte ve bi’l-cümle kütüb-ü makeddese-i Bûdiyyeyi hâmilen ‘avdet eylediler. “Ârâ” Bûdî papazlarının en yüksek mertebesinde bulunanlardır. Getirilen kitâblar tercüme olunarak diyânet-i Bûdiyye takdîr olundu ise de Konfüsyenizm dahî bir diyânet-i mükemmele olduğundan iki taraf hükemâsı münâkaşât-ı ‘ilmiyyeye giriştiler. İmparatorlardan ba‘zıları Bûdîliği tervîc ve ba‘zıları men’ ediyorlar idi. Bûdîler Hindistan’da makhûr oldukça en büyük Âratları Çin’e çekildiğinden Çin’de Bûdîlik terakkiyât-ı tadrîciyyesinde devâm ile altıncı ‘asr-ı mîlâdda üç bin kadar ma‘bed sâhibi oldular ve Âratların miktârı da bu ‘adede vardı. En mukaddes makâmât-ı Bûdiyye Hindistan’da olduğundan Çin kibâr-ı üdebâsı ve aġniyâsı takım takım Hindistan’a giderek makâmâtı ziyâretle ‘avdetlerinde bir takım Bûdîleri dahî berâber getiriyorlar idi. Bir yandan tercüme ve yeniden te’lif olunan kitâblar ile Bûdî kütübhânesi ‘ale’-devâm tezyîd-i servet eyliyor idi. Çin’de Bûdîlik o kadar terakkî etti ki oradan Kore ve Japonyaya da münteşir oldu.

Kore’de Japonya’da Bûdîliğin İntişârı

372 sene-i mîlâdiyyesinde idi ki “Shun Tao”(?) nâmında bir Ârât bir Buda sanemiyle Çince yazılmış bir hayli kütüb-ü Bûdiyyeyi hâmilen Kore şibh-i cezîresine girmiş idi. Gençleri ta’lîmden işe başlayıp bunlar Kore memâlikinden mâ‘adâ dîn-i cedîdi Japonya’ya kadar götürdüler. Edyân-ı kadîme-i mahalliyyenin Fetîşîlikten tamâmıyla çıkamamış olmalarına mukâbil Bûdîlik kemal-i raġbetle telakkî olunuyor idi. 552 senesinde ilk Buda sanemi Mikado’nun sarayına girdi. Halbuki diġer cihetten Japonya’nın yeni Bûdîleri Hindistan’a kadar âdemler gönderip mukaddes kitâblar ve Âratlar celbiyle kitâbları Japon lisânına tercümeyle girişmişler idi. Bu hâl o kadar garîbdir ki Hindistân-ı vasatîde Bûdîlikten eser kalmadığı hâlde Çin ve Japonya kütüb-ü Bûdiyyesinde birçok Sanskrit kelimâtı ve ‘ibârâtı ve Hind ahvâli görülmektedir. Japonyalıların (326) Bûdîliğe husûmeti henüz meydân almamış idiysede Kore’den Çin’den hattâ Seylan’dan peyder pey gelen Âratlar arasındaki muhâlefet-i ictihâdiyyeden

⁶³⁹ Kasyapa Matanga

⁶⁴⁰ Dharmaratna, Gobharana

⁶⁴¹ Arhat, Arahant

dolayı Japonya’da bir hayli mezâhib-i mütehâlife zuhûr etmesiyle 947 sene-i mîlâdiyyesinde işbu mezâhib erbâbı bir konsil sûretinde cem’ olundu. Yalnız Japonya’nın değil Çin’in dahî muhtelif mezheplerini tevâhid için mühim kararlar verildi.

Budizm’in Tibet’te İntişârı

İrtihâl-i nebevî senesi olan 632 sene-i mîlâdiyyesinde Sakyamoni’nin mezhebi Tibet kıt’ay-ı vâsi’asında dahî kendisini gösterdi. Zîra Hindistan’dan Çin’e intikâl için Bûdîlik Tibet’ten geçmeye mecbûr olup bu murûr esnâsında bıraktığı izler serî’an birer şehrah hükmünü almışlar idi. Hattâ ilk izler 330 senesinde peydâ olup “Lehatu Tori”(?) nâmında yerli bir sâhib-i nüfûz o ilk izler üstünde yürüyen Ârâtları himâye ile şöhret almıştır. İrtihâl-i nebevî senesinde ise “Srong Tzan Gam Pu”⁶⁴² nâm kral diyânet-i Bûdiyyeyi ziyâdesiyle bi’l-iltizâm “Tun Mi Sam Buta”⁶⁴³ nâmdaki ‘âkil vezîrinin de inzimâm-ı mu’âvenetiyle diyânet-i cedîdeyi neşre himmet etmiştir. Hattâ Tibet velâyetine san’at-ı kitâbet dahî kütüb-ü Bûdiyye vesîlesiyle girmiştir. Ba’zı hükümdârlar bu intişâra muhâlefetle, i’tisâfa kadar varmışlar ise de Bûdîler hilm ve tevâzu’ ile mukâbele ediyorlar idi. Hattâ bu i’tisâflar Bûdîlik için bir propaganda hükmünü alarak intişârını tesrî’ ediyor idi.

Tibet’te intişâr eden Bûdîlik garb cihetine dahî tebdîl-i cereyân ederek Belh ve Buhâra’ya kadar yayılmış ise de o zamâna kadar İslâmiyyet dahî dâire-i istîlâsını tevsî’ etmiş olduğundan diyânet-i Bûdiyye Asyâ-i vasatîde temel tutturamamış ve Tibet dâhiline ‘avdet eylemiştir. (327)

Budizm’in Moğolistan’da İntişârı

En sonra Bûdîlik Moğolistan’a kadar girmiştir. Hattâ bu intişârda Hindistan’ın hiç te’sîri yoktur. Zîra bu zamâna kadar Hindistan’da Bûdîlik dûçâr-ı inkırâz olmuştur. Moğolistan’a intişârı Tibetliler himmetiyledir. Bu ise Cengiz Han zamânına müsâdif idi. Cengiz de mübâlât-ı dîniyye yok idiyse hafîdi Kubilay Han tahkîm-i hükûmet ancak tahkîm-i diyânet ile müyesser olacağını düşünerek Budizm’i tercîh etti. Lâkin Cengiz imparatorluğu munkarız olunca Moğollar diyânet-i Bûdiyyeyi ihmâl ettiler. Tibet Ârâtları olmasa idi bi’l-külliyeye terk edecekler idi. Fakat bunlar diyânet-i Bûdiyyeyi Moğolların

⁶⁴² Srong-brtsan-sgam-po, Srong-btsan-sgam-po

⁶⁴³ Thonmi Sambhota

mîzaçlarına göre bi't-ta'dîl yeniden terakkîsine muvaffak oldular. İşte Tibet'te "Lahsâ"⁶⁴⁴ manastırında "Dalaylama"⁶⁴⁵ nâmıyla halefen 'an selef zamânımıza kadar gelmiş olan Lamaronalar(?) dîni bu ta'dîl ve teceddüd semeresidir. "Lamayizm" nâmıyla nev'an-mâ yeni bir dîn hükmünü almış ve Tibet ve Moğolistan'da hâlâ devâm etmekte bulunmuştur. "Lama" Katolik mezhebinde papalar mukâbili olup hattâ papalar Hazreti 'Îsâ'nın yalnız vekîli 'addolundukları hâlde Lamalar berhayât Buda ya'nî aynen Sakyamoni Sidarta hükmündedirler.

Budizm'in Cihât-ı Cenûbiyyede İntişârı

Hindistan'da Bûdîliğin kemâl-i teessüs ve intişârı esnâsında birçok Ârâtlar misyoner sıfatıyla Seylan ve Birmanya ve Peguanya(?) ve Siyam ve Kamboç ve Cava vesâir memâlik-i cenûbiyyeye doğru gönderilmişler idi. Bunlar kütüb-ü Bûdiyyeyi elsine-i mahalliyyeye tercüme ile ta'lîme mechûd eylediklerinden oralarda Bûdîlik pek (328) kolaylıkla münteşîr olmuştur. Yerlilerden birçok kimseler Ârâtlık meretebesine vâsıl olarak her tarafa gidiyorlar ve kütüb-ü Bûdiyyeyi oralar halkının lisânına bi't-tercüme ta'lîm ediyorlar idi. Edyân-ı mahalliyye ise en kaba Fetîşîlikten 'ibâret olduğu için halk dîn-i cedîdi kemâl-i hikmet olmak üzere kabûl ediyorlar idi. İşbu cihât-ı cenûbiyyede dahî Müslümanlık Bûdîliğe rakîb çıkmıştır. Bi'l-hassa Cava cezîre-i cesîmesindeki bütün cezîre Bûdî olmuş iken İslâmiyyet orayı istilâ ettiği gibi cezâir-i mücâvireye de sirâyet eylemiştir ama İslâmiyyet'ten sonra sirâyet ve intişâr Bûdîlikte kalıp Fetîşîlik mahv olmuş ise de zünûn ve 'akâid-i bâtılası Müslümanlar ve Bûdîler nezdinde yine mahfûzan devâm edegelmiştir.

'Akâid-i Bûdiyyenin Esâsı

Bûdîlik kadar vâsi' bir dînin mezâhib-i muhtelifesi 'akâidini birer birer yazmak kâbil olmayıp cümlesinin üssü'l-esâsı olan Sakyamoni Sidarta 'akâid-i esâsiyyesi hakkında bir icmâl ile iktifâ etmek zarûrîdir.

Sakyamoni'nin tercüme-i hâlinde de işâret olunduğu üzere Bûdîlik "Hakâyık-ı erba'a" denilen dört nazariyye üzerine mübtenîdir. Birincisi "Doha"dır⁶⁴⁶ ki evcâ' ve ıztırâbât demek olup beşeriyyetin dûçâr olageldiği ve olagideceği felâketlerden

---

⁶⁴⁴ Lhasa

⁶⁴⁵ Dalai Lama

⁶⁴⁶ Dukkha

mütehassıldır. İkincisi “Samudaya”dır ki sebep demek olup felâket-i beşeriyyenin esbâbından ‘ibârettir. Üçüncüsü “Niroda”dır⁶⁴⁷ ki mahv demek olup esbâb-ı felâketi izâle demektir. Dördüncüsü “Marga”dır ki tarîk demek olup esbâb-ı felâketin men’i yolu demektir. (329)

Hakikat-i Ūlâ: Felâket

‘Umûm-u edyân-ı Hinduiyye gibi diyânet-i Bûdiyyede dahî “Metempsikos”⁶⁴⁸ ya’nî intikâl-i rûh ve hattâ tenâsuh ‘akîdesi üssü’l-esâs ‘akâid olmak üzere muhkemdir. Bu ‘akîdeye göre insân ölmek için doğar ve doğmak için ölür. Hayât ve memât karîben anlayacağımız Nirvana netîce-i kat’iyyesine kadar biri birini ta’kîb eder. İntikâlât-ı rûh emrinde a’mâl-i hasene ve seyyienin pek büyük hükmü vardır. Düf’aten vâsıl-ı mertebeye kemâl olmak kâbil olmadığından bir hayâtta a’mâl-ı hasenesiyle rütbe-i insâniyyesini terfi’ edenler onu ta’kîb eden hayâta daha yüksek bir mertebe ile ‘avdet ederler. A’mâl-i seyyie erbâbı ise bil’akis daha aşağı bir hilkatle i’âde-i hayât eylerler. Beşeriyyetin, hayât-ı vâhidde dûçâr olmakta bulunduğu müşkilât muhtâc-ı îzâh olmayıp o müşkilâta ezelden beri dûçâr olageldiği gibi ebede kadar dûçâr olagitmek dahî mümkünâtandır. İşte felâket bundan ‘ibârettir. Fakat bu felâketin hükmünü anlamak için hakikat-i sâliseyi sâniyyeye takdîmen beyân etmeliyiz.

Hakikat-i Sâlise: Nirvana

Bu hâlde beşeriyyeti felâketten kurtarmak için i’âde-i hayâtı men’ etmek îcâb eder. Ba’d-e’l-memât tekrar doğmaya lüzûm kalmayınca tekrar ölmeye de lüzûm kalmaz. Her hayâtı dolduran müşkilât ve mezâhim bu sûrette men’ edilmiş olur. “Mahv” ma’nâsına olan Nirvana sükûn-u mutlak veistirâhat-i mutlaka ‘âlemi olup o ‘âleme girmek nâsîb olunca beşeriyyet felâketten li’l-ebed kurtulmuş olur. Hakikat-i sâniyyeyi şimdi görelim

Hakikat-i Sâniye: Cehâlet

Beşeriyyetin felâketini tevellüdün men’iyle men’ edecek idik. Tevellüdün sebebi “Avidiya”⁶⁴⁹ ya’nî cehâletten ‘ibârettir. (330) Ama cehâlet esbâb-ı tevellüdün yalnız birincisidir. İhtiyarlık, hastalık, ölüm, muktezeyât-ı hayâtiyyeden neş’et eyleyen

⁶⁴⁷ Nirodha

⁶⁴⁸ Metempsychosis

⁶⁴⁹ Avidya

müşkilât-ı sâire ile birleşerek dokuz esbâbı daha vardır ki her biri diğerine ‘illet-i fâ’ile ve ‘illet-i gâiye olurlar. Beşeriyet bu hakîkati bilmediği için her memâttan sonraki tekerrür-ü tevellüdâtı da men’ edemez. Yalnız a‘mâl-i seyyiesiyle değil a‘mâl-i hasenesiyle dahî kendisini bir hesâba, bir suâl ve cevâba dūçâr eyler ki i‘âde-i hayât işte o hesâbın netîcesinde hükm olunur. Son bir mevt mütesavvirdir ki insânın bu hesâbı bitmiş olacağından onun ba‘demâ cây-ı karârı Nirvana olur. İmdi hayât-ı hâzırasını bir hâl-i memâtte geçirecek olan âdem hesâbdan âzâde ve i‘âde-i hayâttan müstağnî olarak Nirvana’ya dâhil olur ki ‘âlem-i ebede girmiş olur.

Hakîkat-i Râbi‘a: Tarîk

Hayât-ı hâzırdan sonra daha birçok hayâtların te‘âkubuna lüzûm gösterecek gerek a‘mâl-i hasene ve gerek a‘mâl-i seyyienin sûret-i men‘i bir tarîk ‘addolunmuştur. Sebep-i felâket cehâlet olduğu hâlde onu mahvedecek kuvvet onun ma‘kûsu olan “‘ilm” olur ki tarîk-i matlûb dahî budur. Ama bu ‘ilm “ta‘lîmî” değil “nefsî”dir. Bir tarîk-i mücâhededir ki bütün kuvvây-ı rûhiyye bu uğurda safr olunmalıdır. Buna “Sekiz Kollu Tarîk” derler. O kollar ise Basariyet, Hükm, Kelâm, ‘Amel, Hayât, Nasb-ı nefis, Hâfıza ve Ğış(i) yollarıdır. Bunların her birinin ta‘yîn-i mâhiyetleri için uzun uzadıya tafsîlât verilir ki bize lüzûmu olmayıp Târîh-i Edyân mebâhisini ta‘mîk edenlere lüzûmu vardır. Bize şu kadarı kâfidir ki bu kolların her biri bir “mertebe-i kemâl” olup rûhunda bunları cem’ eden âdem ‘ilm-i hakîkîye vâsıl olur. Onda ceahl kalmaz o ceahl izâle ve ‘ilmini ikmâl için ‘âlem-i hayâta ‘avdet ihtiyâcı da kalmaz. (331) Onun müstakbeli artık sükûn-u ebedî ve istirâhat-ı ebediyye ‘âlemi olan Nirvana’dır.

Bodhî ve Merâtib-i Sülüsesi

İncir ağacı altında Sakyamoni Sidarta’nın nâil olduğu feyz işte bu ‘ilm-i nefsîdir ki daha birçok merâtib-i tefekkürîyye ve teemmüliyyeden sonra sâhibini mertebeye ‘ulûhiyyete vardırır. Hattâ olur olmaz ilâhlar mertebesini geçirtir. Zîra Sakyamoni semâya seyâhatinden evvel kendi mücâhede-i nefsiyyesiyle bu ‘ilme mâlik olduktan sonra seyâhat-i semâviyyesinde onu otuz üç ilâha dahî ta‘lîm etmişlerdir.

Bodhî’yi mücâdele-i zâtiyyesiyle istihsâl edip bizzat “Buda” olan yalnız Sidartadır. Fakat onun feyz-i ta‘lîmiyle Bodhî başkalarına dahî bi’l-intikâl onlar da “Buda” olabilirler. Bu mertebeye Bodhî’nin ikinci mertebesidir ki Dalaylama bu mertebeye olup fakat feyz-i lâhûtîce asıl Buda’dan farkı kalmaz. Üçüncü mertebesi ise “Ârât”ların

‘ilm-i olup feyz-i lâhûtî cihetinden hiçbir noksânı olmadığı hâlde henüz Buda olmamıştır. Bir Budalık mevki’i münhal olur ise Buda dahî olacaktırlar. Me‘a hâzâ irşâd-ı enâm için ta‘lîmleri Sakyamoni Sidartaya vekâleten ‘aynı feyzi hâvîdir.

Merâtib-i Bûdiyye

Bûdîlikte “Mekteb” nâmıyla birçok mezâhib-i müstakille bulunduğu gibi her mektebin rüesây-ı rûhâniyyesi dahî birçok merâtibe münkasimdir. Mîlel-i Bûdiyye zâten “Râhib” ve “Lâyık” diye iki sınıfa münkasim olmakta (332) Katolikliğe benzerler. Kadın erkek râhibler pek kesretli olan manastırlarda sâkin ve umûr-u dîniyye ve dünyeviyye ile müsâvâten meşgûldürler. Fakat manastırlar Lâyıklara kapalı olmayıp bunlar buyût-u ‘umûmiyye sûretinde herkese açıktırlar. Ta‘lîm-i atfâl ‘umûmiyyet sûretinde rûhânîlere tefvîz olunmuş ve fakat bu ta‘lîm sinn-i şeyhûhete kadar va‘z ve nasîhat sûretinde devâm etmekte bulunmuştur. Tehzîb-i ahlâk için Lâyıklar dahî hâllerince mücâhede-i nefsiyyeye me‘mûr olup mücâhedât-ı mezkûrenin o kadar merâtibi vardır ki îzâh edilmek lâzım gelse bitip tükenmek bilmez. Burada sûret-i ‘umûmiyyede memnû‘ât ve me‘mûrâta dâir birkaç söz ile iktifâ edeceğiz.

Memnû‘ât sunûf-u ‘adîdeye musannef olup birincisi “memnû‘ât-ı bedeniyye”dir ki katl-i nüfûs, sirkat-i emvâl, hetk-i ‘ırz cinâyetleri gibi şeylerdir. İkincisi “memnû‘ât-ı lisâniyye”dir ki kezib, iftirâ, şetm, istihzâ gibi şeylerdir. Üçüncüsü “memnû‘ât-ı zihniyye”dir ki kin gütmek, tama‘, hased ve ‘akâid-i dîniyyece mübâlâtsizlik. İşbu sunûf-u sülûseden sonra mâyi‘ât-ı müskire ile sarhoş olmak haddinden ziyâde tama‘ etmek ve raks ve teğannî ve musîkayı maskaralığa çevirmek ve ‘itriyyât isti‘mâl etmek ve yüksek ve geniş yataklarda yatmak ve altın ve gümüşü temâs ve kabûl etmek gibi şeyler o sınıflara tasnîf olunmuştur.

Ancak memnû‘ât-ı mezkûreyi bir sûret-i ‘umûmiyyede zikr ettiğimiz hâlde Bûdîler nezdinde bunlar halkın merâtib-i sülûsesine göre üç mertebeye münkasimdir. Birincisine “küçük kavâ‘id-i ahlâkiyye” denilir ki küçüklük Buda ve Ârât mertebesinde bulunan zevât-ı ‘âliyenin ‘adetçe azaldığından dolayıdır. (333) Halbuki en ‘âlî memnû‘iyyetler onlara mahsûs olup ezcümle altın ve gümüşe el sürmemek bunların şâmıdır. İkinci mertebeye “orta kavâ‘id-i ahlâkiyye” denilir ki râhibler ve pek mu‘teber mu‘tekidler için olup üçüncüsüne dahî “büyük kavâ‘id-i ahlâkiyye” denilir ki ‘avâmm-ı nâsın memnû‘iyyetlerini hâvîdir. Bunların memnû‘iyyeti cinâiyyâta ‘âid şeyler olup ehemmiyyetsiz memnû‘iyyetler bunlar için yoktur. Nüfûsun tahammül edemeyeceği

ahkâmı cebir sûretine koymak Bûdîlikte bulunmayıp her sınıfın efrâdına dahî derece-i tahammülüne göre memnû'iyetler tahsîs kılınır.

Memnû'âta mukâbil me'mûrat-ı sitte vardır ki birincisi, 'atâyâ ve ikincisi, hüsn-ü mu'âmele ve üçüncüsü, sabr ve tahammül ve dördüncüsü, sebât ve metânet ve beşincisi, ğaşy-i vâlihâne ve altıncısı 'akl ve hikmet olup bunların ahkâmını uzun uzadıya bast ve temhîd etmişlerdir. Me'mûrat-ı sitteye dört daha 'ilâve olunarak yedincisi, umûrda intizâm ve sekizincisi, 'azm-i kat'îden dönmemek ve dokuzuncusu, kuvvet ve iktidâr ve onuncusu dahî 'ilm fazîletleridir ki bunlara dâir müdevvenât-ı kesîre vardır.

Nazariyyât ile 'ameliyyât arasındaki fark herşeyde 'âşikâr olup bi't-tab' Bûdîliğin kütüb-ü dîniyyede müşâhede olunan fezâilî, 'avâmm-ı nâs tarafından kabûl ve dâimâ mevki'-i icrâya vaz' olunur diye inanmak safderûnluk olur. Konfüsyüs dîni o kadar muntazam olduğu hâlde 'avâmm-ı nâs nezdinde o intizâmdan eser görülemeyip nâsın zunûn-u bâtlaya nasıl bir sûret-i müessifede dûçâr olmuş bulunduğunu Çin mebhasinde zikretmiş idik. Fetîşîlik menzilesinde zünûn-u bâtlaya dûçâr olduklarını gördüğümüz Çinlilerin kısm-ı a'zamı (334) Bûdî dîni ile mütedeyyindirler. 'Avâmm-ı nâsın bu hâli memâlik-i sâire Bûdîleri hakkında dahî böyledir. Ama kütüb-ü Bûdiyyenin muhteveyâtı o kadar hakîmânedir ki bir putperest dîninde kemâlât-ı insâniyyenin bu derecesi görülmek mûcib-i istiğrâbdır. Ne fâideki o hikmeti Bûdîlerin me'mûrîn-i rûhâniyyesi bile bihakkın takdîr edememektedirler. Meselâ Sakyamoni Sidarta hiçbir vakitte ulûhiyyet dâvâsında bulunmuş olmayıp kendisindeki Bodhî ya'nî 'ilm-i nefis, ma'bûd-u a'azamın bir 'inâyet-i mahsûsası olduğunu bilirmiş iken kendisini mertebe-i ulûhiyyete kadar vardırırmış oldukları gibi 'avâmm-ı nâs ahkâm-ı dîniyyeyi te'vîl ve hattâ ihmâl ede ede fuyûz-u Bûdiyyeden hemen de eser göstermemek menzilesine düşmüşlerdir.

Edyân-ı Bûdiyye

Diyânet-i Bûdiyyedeki mezâhibden bahsetmiş idik. Halbuki Seyan ve Birmanya ve Siyam ve Kamboç ve Tibet ve Moğolistan ve Çin ve Kore ve Japon Bûdîlikleri arasında o kadar büyük fark vardır ki bunların her birini bir dîn-i müstakil 'ad etmek derecesine kadar varmak mümkündür. Esâsda cümlesi bir oldukları hâlde furû'daki farkları İslâmiyyet'in Sünnî ve Şi'î ve Vahhabî farklarından pek çok ziyâde olup kütüb-ü mukaddeseleri dahî bu derecelerde farklıdır. Hele 'avâmm-ı nâsın 'âdetâ kavmiyyesinden 'ibâret olan bir takım te'âmüller dîn hükmünü almış ve tarz-ı 'ibâdete karışmış olduğundan sâlifü'l-esâmî memâlikte Bûdîlerin ma'bûlerince, yortularınca tarz-

1 ‘ibâdetlerince o kadar farkları vardır ki bir memleket Bûdîsi diğere gidecek olsa kendisini yabancı bir memlekette bulmak muhakkaktır. (335)

Hâtime-i makâlemizde velevki biraz da tekrâr yollu olsun ‘arz edelim ki mukaddes kitâblarından tettebbu‘ ve tefehüm edilecek olan asıl Bûdîlik pek dakîk ve ahlâkı güzel bir dîn olup on beş yirmi sene mukaddem Avrupa’ya bile intikâl ederek ez cümle Paris şehrinde mütefekkirîn-i ahâlîden otuz bin kadar ‘akâid-i mezkûreyi kabûl etmişler idi de kemâl-i hayretimizden “Pâris’te 30.000 Bûdî” nâmıyla bir kitâbcık yazmaya mecbûr olmuş idik. Bûdîlik hakkında tevsî‘-i ma‘lûmat arzusunda olanlara bu kitâbın mutâla‘asını tavsiye ile hatm-i kelâm eyleriz.

Birinci cildin sonu...

24 Nisan (1)329

SONUÇ

Ahmed Midhat Efendi'nin Daru'l-Fünûn'da Dinler Tarihi derslerinde okutulmak üzere kaleme aldığı bu eseri, yazarın amacını göz önüne alırsak, her ne kadar ders kitabı adıyla yazılmış olsada, Dinler Tarihi yazımında bir boşluğu doldurma niyetiyle hazırlanmıştır. Yazarımız Doğu'nun ve Batı'nın bu alanda nerede durduğunun farkındadır ve Doğu'nun Dinler Tarihi literatürünün Batı'ya kıyasla yeterli olmadığı kanaatindedir. Doğu'da Reddiye, Makâlât ve Milel-Nihal isimleri altında yazılan eserler ve bu eserlerin çevirilerinden ibaret kalmış ve bir anlamda kısır döngüye dönüşmüş olan Dinler Tarihi çalışmalarının artık günümüzün imkanları nisbetinde geliştirilmesi gerektiği fikrini savunmaktadır. Dinlerin incelenmesinin gerek Kur'an-ı Kerim temelli ve gerek çağı anlamak noktasından bir gereklilik olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Batı'da yapılan çalışmaların neticede ilahi dinlerin aleyhinde sonuçlar doğurduğunu dolayısıyla İslam'ın da bu durumda zarar görmesinin kaçınılmaz olduğunu düşünmektedir. Ona göre İslam ve diğer dinler araştırılmalı ve hak olanın yerini bulması sağlanmalıdır.

Eserin birinci kısmına bakıldığında, Ahmed Midhat Efendi'nin öncelikle Dinler Tarihi'nin önemi ve gerekliliği ve tarih araştırmasında nasıl bir metod izlenmesi gerektiği üzerinde durduğu görülmektedir. Alanın diğer bilim dallarıyla ilişkisi ve bir tarih araştırmacısının bu bilim dallarıyla neden ve ne nisbette malumat sahibi olması gerektiği açıklanmıştır. Evrimci paradigma ve tekâmül düşüncesi üzerinde durulmuş, İslami gelenekle bu düşünce pratiği arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Ahmed Midhat Efendi'ye göre tekamülcü düşünce ne tümünden boş faraziyelerden ibarettir ne de ortaya attığı her iddia kabul edilecek bir şeydir. Tekamülcü düşüncenin; insanın tam bir vahşilik halinden gelişe gelişe modern insana evrildiği fikrini kabul etmez. Mensubu olduğu İslam geleneğinde de iddia edildiği üzere ilk insan mükemmeldir. Ona göre insan kemalden vahşete ve vahşetten kemale doğru bir süreç içindedir. İnsanın vahşiliği, kemal merkezlerinden uzaklaşması sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Bununla beraber hali hazırda mevcut olan bir durumun, bir tekamülün neticesi olduğu gerçeğini görmezden gelmez. Buna gemicilik örneğini vermektedir: İnsanın tarihin ilk dönemlerinde pek ala mükemmel ve devasa gemiler inşa etmiş olması akıl dışıdır. Hali hazırdaki gemicilikte gelinen nokta ilk başlarda yüzmeyle başlayan ve zamanla insanın deniz ile münasebeti

nisbetinde gelişen bir sürecin sonucudur. İlk insan ve onun ekmel olarak varolduğu itikadın bir gereği olarak kabul edildikten sonra Ahmed Midhat Efendi için dinleri bir tekâmül konseptinde incelemede bir mahzur yoktur.

Eserinde Ahmed Midhat Efendi'yi dinleri bir tekâmül sırası içerisinde ele aldığını görmekteyiz. Dini gelişim süreci insanın, medeniyet tasavvurundan çok önce, mutlak bir vahşet içerisindeki halinden hareketle incelenmiştir. Önce insanın doğal olaylar karşısındaki sığınma içgüdüğü ve korku temelli inanç algısından başlanmıştır. İnsanda tanrı düşüncesinin oluşumu üç aşamalı bir süreç olarak ifade edilmektedir. Birinci aşama insanın yaşadığı dünyanın farkına varması, ikinci aşama insanın kendi öz farkındalığı ve üçüncü aşama ise insanın yaratıcısının farkına varmasıdır. Eserde daha sonra ibtidai insanın ilk ibadet şekillerinden bahsedilmiş ve bunu Animizm, Fetişizm, Totemizm ruhun varlığını keşif ve ruha parestiş konuları takip etmiştir. Bunlarla beraber birinci bölüm içerisinde, her din için söz konusu olan; ilah fikri, yaratıcı ve yaratılış konusu, gökyüzü ve dinlerin genel inanç yapısı içerisinde göğü anlamlandırma şekilleri, din kurumu ve dini ve siyasi liderlik mevzularında genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca mevcut dinlerin birbiriyle etkileşimi ve bu etkileşimin neticeleri üzerinde durulmuştur. Genel olarak birinci bölüm, başlığından da anlaşılacağı üzere, tarihe giriş mahiyetinde konulardan müteşekkildir.

İkinci bölüme baktığımızda ise üç ana bölüm karşımıza çıkmaktadır: Birinci bölümde, “Fetiş Dinleri” başlığı altında; Okyanusya, Afrika ve Amerika'daki ilkel kabile dinleri incelenmiş, İkinci bölümde “Putperestlik Dinleri” başlığı altında; Mısır, Keldan, Asur, Fenike, Arap, Yunan, Slav, Cermen ve Selt dinleri ele alınmış ve üçüncü bölümde ise “Kutsal Kitap Sahibi Putperestler” başlığı altında; Konfüçyanizm, Taoizm, Şintoizm, Zerdüştlük, Hinduizm ve Budizm dinleri incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan dinlerin ayrıca 19. yüzyıldaki son durumları ve tarihin seyri içerisindeki değişimleri hakkında da genel bilgiler verilmiştir.

Ahmed Midhat Efendi'nin Tadrîs-i Târîhi Edyân Edyân'ı döneminde ele alınan Dinler Tarihi eserlerine kıyasla eksik yanları bulunmasına rağmen içerik bakımından en zengin eser olarak karşımıza çıkmaktadır. İki cilt olarak düşünülmüş ancak ikinci cildinin yazılmasına yazarın ömrü vefa etmemiştir. Eser içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla ikinci cildi Semavi Dinler; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam konularında kaleme alınacaktı.

Eserin bir Dinler Tarihi kitabından eksik görünen yönlerinden sayılabilecek bazı noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Eserde Din Bilimleri'nin tarihi seyrine dair bir ön bilgilendirmenin yapıldığı ve bu alanda Batı'da ve Doğu'da yapılmış çalışmaların olduğu bir bölümün bulunmaması,
2. Osmanlıca'nın yabancı kelimeleri ifade etmede zorlandığı yerlerde bu kelimelerin Latince karşılıklarının verilmemesi,
3. Eser içerisinde geçen ve açıklama gerektiren yazar, eser, şahıs isimleri ve sair konularda dipnotlu açıklama ve atıflara yer verilmemiş olması,
4. Eserin bir Dinler Tarihi kitabı tarzında değil bir ders kitabı konseptinde düzenlenmiş olmasıdır.

Biz bu çalışmamızda eserin bu yönlerinden bazılarını açıklamaya ve onun daha işlevsel bir hale getirilmesine çalıştık. Eser içerisinde geçen dini terimler ve şahıs isimlerinin Latince karşılıklarının dipnot olarak verilmesi suretiyle okuyucunun konuya vukufiyetinin artırıcı bir adım attık. Eserde açıklanma ihtiyacı görülen konularda küçük açıklamalar yaparak eseri daha anlaşılır kılmaya gayret ettik.

Yaptığımız bu çalışmayla Dinler Tarihi alanında yazılmış önemli bir eserin günümüz okuyucusuna sunulmasında bir adım daha atılmış oldu. M. Şemseddin Günaltay'ın Târîh-i Edyân'ının mazhar olduğu teveccühü görmesi temennisi ve bu çalışmanın Dinler Tarihi alanında yazılmış önemli bir eserin günümüz okuyucusuna sunulmasında müevazi bir katkı olması dileğiyle.

EKLER

1. ESER SÖZLÜĞÜ

A

‘Afârît: İfritler.

‘Alâyim-i tehassüs.

‘Ale’l-ıtlâk: Umumiyetle, mutlaka, bir suretle kayıtlı olmayarak, min gayr-i tahsis.

‘Alîl: Hasta, hastalıklı, mariz, illetli (kimse).

‘Amîka: Derin.

‘Âmil: Amel eden, işleyen, icrâ eden kimse, bir şeyin meydana gelmesine sebep olan, tesir eden şey, etken, müessir, faktör.

‘Âmiyâne: Avam tarzında, alelâde, basit, bayağı.

‘An‘anât: Nesilden nesile geçerek gelen âdet, örf, gelenek, ağızdan ağıza nakledilerek gelen rivâyet.

‘Arîz ü ‘amîk: Enine boyuna, etraflıca, derin bir şekilde.

‘Arz: Sunma, bir büyüğe takdim etme, sunu, saygı ile anlatma, ifâde etme, bildirme.

‘Asâ: Mânevî ve maddî kudret timsâli olarak elde taşınan değnek.

‘Atâyâ: İhsan edilen şeyler, hediyeler, armağanlar, bahşişler.

‘Azm: Kemik.

‘İşrete: İçki içme, içki.

‘İğtinâm: Ganîmet alma, talan etme, yağma, çapul.

‘İlliyyîn: Gökyüzünün ve cennetin en yüksek kabul edilen yeri.

‘İlm-i hey’et: Astronomi.

‘Înâyet: Lutuf, ihsan, iyilik.

‘İsmet: Nâmuslu olma, ahlâk kurallarına uyma, nefsi nâmûsa dokunacak fuhuş vb. şeylerden uzak tutma, ırz temizliği, iffet.

‘Udûl: vazgeçmek, sapmak.

‘Ulûm-u ‘âliyye: “Yüce ilimler” Eskiden Kur’an, hadis ve fıkıh ilimlerine verilen isim.

‘Ulûm-u âliyye: “Âlet ilimleri” Ulûm-ı âliyenin öğrenilmesine yardımcı olan sarf, nahiv, kelâm, mantık, hendese, felsefe vb. ilimlere verilen isim.

‘Uluvv: Yükseklik, büyüklük.

‘Umrân: Medeniyet, ilerleme.

‘Urûc: Yukarı çıkma, yükselme.

A‘kâb: Ökçeler, topuklar, evlâtlar oğullar, torunlar.

–Âferin: Sonuna geldiği kelimelere “yaratıcı, yaratıcı” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Ağleb: Çok (daha, en, pek) üstün, çok kuvvetli.

Ağniye: Tegannî edilen şeyler, şarkılar, türküler.

Ahâd-i nâs: Avam tabakası, sıradan kimseler.

Âhâd-i nas: Avam tabakası, sıradan kimseler.

Ahfâd: Torun, gelecek nesiller.

Ahlâf: Gelecek nesiller, sonradan gelip öncekilerin yerini alacak olanlar.

Ahşâ: İnsan ve hayvanda göğüs ve karnın iç kısmında bulunan bağırsak, ciğer, dalak, yürek vb. Organlar.

Âpis: Memfis'in kutsal öküzü, Hapi

Âsân: Kolaylık.

Âsumânî: Göğe mensup, gökle ilgili.

Âşiyân: Kuş yuvası, ev, oturulan yer, mesken.

Ayş u nûş: Yeme içme, içki içme.

Âzma: Azmak işi, iki ayrı cinsten olma, melez, kırma, azman, kurt azması bir köpek, değişmiş, bozulmuş.

Âzmâ: Sonuna geldiği kelimelere "deneyen, denemiş, tecrübe etmiş" anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

B

Bâhnâme: Cinsî ilişkilerden bahseden, bâzan meseleyi tıbbî tarafları ile ele alan, fakat çok defa açık saçık yazı ve resimlerle şehvet uyandıracak tarzda yazılmış kitap.

Bâlâ-terin: Çok yüksek, en yüksek.

Baran: Yağmur.

Bâr-ı hayât: hayat yükü.

Bârî: "Her şeyi takdir ettiği şekle uygun olarak yaratıp varlığa çıkaran, yaratan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dır.

Bark: Şimşek

Bast: Yayma, serme, döşeme, açma, temhîd.

Batâet: Ağır hareket etme, süratli davranmama, yavaşlık.

Becâ: Uygun, yerinde, münasip.

Bedâhet: İspâtı gerektirmeyecek kadar açık ve belli olma, apaçıklık.

Bed-kâr: İş, davranışı kötü olan, kötü işle uğraşan.

Behâim: Dört ayaklı hayvanlar.

Behemehâl: Ne olursa olsun, her halde, mutlaka.

Behîmiyyet: Hayvanlık.

Bel': Yutmak.

Benâm: Adlı, isimli, adlandırılmış.

Bendegân: Kullar, köleler.

Berdevâm: Devamlı, dâimî, sürekli.

Berhayât: Hayatta, canlı, sağ, diri.

Berhayât: Hayatta, canlı, sağ, diri.

Ber-vech-i âtî: Aşağıda olduğu gibi, aşağıda görüleceği üzere.

Ber-vech-i âtî: Gelecek tarz üzere. Aşağıdaki gibi.

Berzeh: İki karayı birbirine bağlayan ve iki yanı su olan dar kara parçası, kıstak.

Besâlet: Yiğitlik, kahramanlık, cesâret, şecâat.

Besâtet: Düzlük, yaygın ve yayvan olma, basitlik, sadelik, açık, düzgün ve rahat konuşma, selâset.

Beyâbân: Çöl, sahrâ, bâdiye.

Bezî: Esirgemedi bol bol verme, sarfetme, harcama.

Bezm-gâh: Sohbet ve işret için toplanılan, meclis kurulan yer.

Büsfûr: boğaz.

Büzûr: Tohumlar, taneler.

C

- Câize: Armağan, bahşiş, hediye.
Canfes: İnce ve parlak iplik kumaş.
Câvid: Sonsuz, ebedî, kalıcı, bâkî.
Cây: Yer, mahal, mevki.
Cây: Yer, mahal, mevki.
Cây-gîr: Yer tutan, yerleşmiş bulunan.
Câzim: Kesin karar veren, cezmeden (kimse), anlayan, kavrayan, bilen, idrak eden.
Ceffü'l-kalem:
Cemâdât: Cansız cisimler.
Cerîde: Gazete, resmî dairelerde önemli olayların kaydedildiği kağıt veya defter, kayıt defteri.
Cest ü cûy etmek: Arayıp sormak, arayıp soruşturmak.
Cevelân: Dolaşma, gidip gelme, deveran.
Cihângir: Dünyâyı zapteden büyük hükümdar, büyük fâtil.
Cihât-ı Dakîka: Nükteli yönler, fikrî yönler.
Cülâh: Önüne geleni götüren, sel suyu.

Ç

- Çârpâ: Dört ayaklı hayvan.
Çendân: O kadar, o derecede, çok, pek çok.
Çervîş: İnek, sığır vb. kasaplık hayvanların yağlarının eritilmesiyle elde edilen yağ, iç yağı.

D

- Dâbbe: Binek ve yük hayvanı.
Dâl: Delâlet eden, delil olan, işâret eden, yol gösteren.
Dâniş: Bilgi, ilim, irfan.
Dehâlet: Birinin merhametine sığınma, himâyesini isteme, yakarma.
Delâl: Naz, işve, cilve.
Demc: Dühul etmek, girmek, mestur olmak, örtünmek.
Demevî: (İnsan için) Kanlı, kanı çok olan, mizâcî kanın hâkim olduğu bir vücut yapısının özelliklerini taşıyan.
Derekât: Aşağı seviyeler, aşağı dereceler.
Derkâr: İşte, işin içinde olan, belli, âşikâr
Dermânde: Âciz, çâresiz, güçsüz
Dermeyân: Ortaya koymak, ileri sürmek, bildirmek, açıklamak.
Derpiş: Göz önünde bulundurma, göz önüne alma.
Desters: Erişmek, ulaşmak, nâil, muvaffak, zaferyâb.
Destres: Eli eren, yetişmiş olan, ermiş, ulaşmış (kimse).
Dîbâ: iplikli kumaş, kalın canfes*.
Dilgîr: Gücenmiş, kırgın, gönlü incinmiş.
Diriğ: Esirgeme, kıyamama.
Div: Şeytan, cin, insana zarar veren kötü cin.
Dûrâdûr: Uzun uzadıya, uzaktan uzağa.

Dübb-ü ekber: Büyükayı takım yıldızının eski adı.

Dürüşti: Sertlik, kalınlık, kabalık, pürüzlülük.

E

Ebnâ: Oğullar.

Ecel: Çok (daha, en, pek) büyük, ulu, şerefli.

Ecrâm: Cansız cisimler.

Eczâ: Cüzler, parçalar, kısımlar, ilâç.

Ednâ: Çok (daha, en, pek) aşağı, âdî, en küçük, en az, cüz'î.

Eflâk: Felekler, gökler.

Efrâdını câmi' ağıyarını mâni': Aynı özelliği taşıyanların hepsini içine alan, taşımayanları dışarıda bırakan.

Efvâc-ı beşer: İnsan toplulukları, bölükler, güruhlar, cemâatler

Efvâh: Ağızlar.

Ehrâm: (Herem) Piramit.

Ekâlim: Bölgeler.

Ekânîm: (Uknûm) Asıllar, esaslar, temeller.

Elhân: Nağmeler, ezgiler, melodiler.

Eltâf: Lutuflar.

Enâm: Yaratılmış olan bütün mahlûkat, halk.

Encâm-ı kâr: İşin sonu(nda), netice(de)

Esfâr: Kitaplar

Etibbâ: Tabibler.

Evânî: Kapacak.

Evcâ': Acılar, ağrılar, sızılar, sancılar.

Evzâ': Durumlar, duruşlar, haller, vaziyetler

F

Fâhir: İftihar edilecek nitelikte, şâşaalı, ihtişamlı.

Fâik: Daha üstün, tercih edilecek üstünlükte, müreccah.

Ferceyâb: Girecek yer, fırsat bulan.

Ferzend: Oğul, erkek çocuk.

Feyezân: Taşma, haddinden fazla olma, coşkunluk, taşkınlık, bolluk.

Feyz-nâk: Feyizli, bereketli.

Fikdân: Yokluk, bulunmama, eksiklik.

Flavta: Fülüt.

Fer': (ç.: Furû') Dal, budak, bir kökten, bir asıldan ayrılan kolların her biri, asıl olmayan, şûbe.

Furuhten: Satmak.

G

Gâiye: Gayecilik, finalizm.

Garrâ: Parlak, gösterişli, şâşaalı.

Gaybubet: Göz önünde olmama, hazır ve görünürde bulunmama, başka yerde olma.

Gâyet: Çok, pek, pek çok, son derece.

Gayet: Gâye, son, nihâyet, encam.

Gâzil: İplik eğiren.

Gerânbehâ: Kıymetli, pahalı.

-Gerde: Sonuna geldiği kelimelere “yapılmış” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

Geşt ü gûzar: Gezip tozma, gezip dolaşma.

Girev: Rehin.

Gîş: Aldatma, hîle, hilekârlık.

Gûl: Hayâlet, hortlak, kötü cin, şeytan.

Gûnâ: Tür, nevi, çeşit, tarz.

Gûnagûn: Türlü türlü, çeşit çeşit.

Güzeşt: Geçen, geçiş.

Güzeşteğân: Geçmiş olanlar, daha önce gelip geçmiş kimseler.

Ğ

Ğârete: Düşman toprağına yağma için yapılan hücum, akın, yağma, çapul.

Ğaseyân: Kusma, kayetme, istifrağ.

Ğaşy: Çok etkili, çok zevk verici bir şey karşısında kendinden geçecek duruma gelme, büyük zevk alıp mest olma.

H

Hacer-i sâkıt: Düşmüş taş.

Hâdî: Doğru yolu gösteren, hidâyet eden kimse.

Hafîd: Erkek torun.

Hafîye: Bir kişi veya bir mesele hakkındaki gizli şeyleri araştırıp ilgililere haber veren kimse, dedektif.

Hak (ince): Taş, mâden veya tahta üstüne yazı veya bir şekil oyma.

Hal‘: Tahttan indirme.

Halâyık: Yaratıklar, insanlar, esir edilmiş veya satın alınmış kız, kadın.

Hâlî: Boş, tenhâ, ıssız.

Halîta: İki veya daha fazla maddenin karışmasından meydana gelen karışım.

Hamâil: Herhangi bir maksatla vücûda bu şekilde bağlanan şey, muska, tılsım.

Hâme: Kalem

Hamîde: Eğrilmiş bükülmüş, kamburlaşmış.

Hamîr: Hamur, maya.

Hande: Gülme, istihzâ, eğlenme.

Hânende: Şarkı okuyan kimse, şarkıcı, okuyuc.

Has: Kışkırtma, teşvik etme.

Hasîse: Kötü ve fenâ huy.

Haşeb: Ağacın odun kısmı.

Haşeb: Ağacın odun kısmı.

Hâtif: Gaybdan seslenir gibi haber veren melek, gözle görülmeyen mânevî âlem, gayb.

Hatve: Adım.

Havâhiş: İstek, isteyiş.

Havas: Nitelikler, keyfiyetler, hassalar.

Haybet: Ümîdi boş çıkma, hayal kırgınlığına uğrayıp meys olma, yeis.

Hayf: Eyvah, yazık, heyhat.

Hayye: Yılan

Hedm: Yıkma, tahrip etme.

Helümme cerrâ: Var kıyas eyle, çek beri getir.

Hembezm: Aynı mecliste bulunan kimse, içki ve sohbet arkadaşı.

Hemîşe: Dâima, her zaman.

Hem-zâd: Birlikte doğmuş.

Heremiyu'ş-şekl: Piramit şeklinde olan.

Hestî: Varlık, mevcudiyet.

Hetk: Yırtma, yarma, bozma.

Hırz-ı cân etmek: Canı gibi saklamak.

Hikmetbîn: Hikmeti gören.

Hinta: Buğday.

Hirâs: Korku, korkma, ürkme.

Hirmân: Nasipsizlik, mahrûmiyyet.

Hisse-mend: Hissesi olan, hisse sâhibi.

Hitân: Sünnet etmek, sünnet.

Hod: Kendi, bizzat, -de, dahi.

Hodfurûş: Kendini satan, övünen, yüksekten atan (kimse).

Holokost: İmha, katliam, Yahudilere uygulanan soykırım.

Hubût: Bâtıl olmak, beyhude, işe yaramaz olmak, aşağıya inme, düşme.

Hud'a: Hile, düzen, oyun, aldatma.

Hud'a: Hile, düzen, oyun.

Hunriz: Kan dökücü, zâlim.

Hunrizâne: Kan dökücü, zâlim.

Hunrîzâne: Zâlimce, zâlimâne.

Hurdevât: Kırık dökük, eski püskü şeyler, öteberi, hırdavat.

Hurûf-ı hecâ: Alfabeyi meydana getiren harfler dizisi.

Hurûf-u heca: Alfabeyi meydana getiren harfler dizisi.

Hübût: Yukarıdan aşağıya inme.

Hüceyrât: Küçük hücreler, hürecikler.

Hükm-fermâ: Hüküm süren.

İ

İ'dâd: Sayı, hesap.

İ'lâ: Yüceltme, şânını, şöhretini arttırma, yükseltme, yukarıya kaldırma.

İ'tidâl: Aşırı olmama, ne çok fazla ne çok az, tam gerektiği kadar olma, orta halde bulunma, ölçülülük.

İ'tisâf: Doğru yoldan sapma, yolsuzluk, haksızlık.

İ'zâz: Ağırlama, ikram etme, saygı gösterme.

İbâ: Çekinme, kaçınma, râzı olmama, içtinap ve imtinâ etme.

İbdâ': Yeni ve güzel bir şeyi ilk defa meydana getirme.

İbtidâ: Başlama, başlangıç.

İbtidâî: İlk durumda kalmış olan, gelişmemiş, ilerlememiş, tekâmül etmemiş, ilkel.

İbtidâr: Bir işe girişme, başlama.

İfnâ: Yok etme.

İfrağ: Başka bir şekle sokma, şekillendirme, şekil verme, kalıba dökme.

İğdâb: Kızdırmak, öfkelenmek.

İğfâl: Gaflete düşürüp yanıltma, kandırma, aldatma, bir kızı kandırıp baştan çıkarma.

İğlâk: Sözü karışık, kapalı ve anlaşılmaz şekilde söyleme, sözün muğlak olması, kapama, örtme, kilitleme, seddetme.

İğtirâb: Gurbete çıkma, gurbete gitme.

İğvâ: Baştan çıkarma, yolunu şaşırtma, ayartma.

İhkâk: Hakkı yerine getirme.

İhrâz: Kazanma, elde etme; erişme, nâil olma.

İhtisâs: Duygulanma, hissetme, duygu.

Îkâ': Meydana getirme, yapma, yaptırma, işleme.

İktisâ: Giyme, giyinme.

İktitâf: Meyve devşirme, meyve toplama, bir çalışma ve gayretin sonucundan faydalanma, karşılığını görme.

İlhân: Yolculuktan hediye getirme.

İltihâk: Katılma, eklenme, ilâve olma.

İltihâk: Katılma, eklenme.

İltimâs: Arka çıkma, kayırma.

İltizâm: Birinin veya bir şeyin tarafını tutma, onu tercih etme, gerekli bulma, lüzumlu sayma ve buna göre gereğini yapma.

İmbîsât: Yayılma, genişleme, açılma.

İn'ikâd: Akdetme, akdedilme.

İn'izâl: Kendi isteğiyle bir köşeye çekilme, uzleti seçme.

İnbâtiyye: Topraktaki bitkileri yetiştirecek hassalar.

İnbisât: Yayılma, genişleme, açılma.

İnfikâk: Ayrılma, kopma, ayrı düşme.

İnhilâ': Çıkarılmak, def olunmak.

İnhimâk: Bir şeyin üzerine büyük bir istekle düşme, fazla düşkünlük.

İnkıyâd: Boyun eğme, uyma.

İnkişâf: Gelişme, açılma, meydana çıkma, âşikâr olmak.

İntâc: Sonuçlandırma, sonunu alma, bitirme.

İntihâb: Seçme, seçilme.

İntikâd: Edebî tenkid, eleştirisi.

İnzimâm: Üstüne ekleme, ilâve etme, katılma, zammolunma.

İrâe: Gösterme, bildirme.

İrtikâ: Daha yüksek bir seviyeye çıkma, yükselme.

İs'âf: Birinin isteğini kabul edip yerine getirme, yapma.

Îsâl: Ulaştırma, ulaştırılma, erişirme, eriştirilme.

Îsâle: Akıtma.

İsğâ: Kulak verme, dinleme, söyleneni kabul etme.

İsti'âre: Bir kelime yerine herhangi bir bakımdan kendisine benzerliği bulunan başka bir kelime kullanma şeklindeki edebî sanat, benzeyen veya benzetilenden yalnız biri bulunan teşbih, eğretileme.

İstib'ât: Olmasını uzak sayma, ihtimal vermeme, mümkün görmeme, yakıştırmama.

İsticlâb: Çekme, celbetme, cezbetme, cezb ve celbetmeye sebep olma.

İstid'â: Yalvararak isteme, ricâ ve talep etme.

İstifrâş: Bir câriyeyi yatağına alma, odalık alma.

İstiğrâb: Garip bulma, şaşma, hayret, şaşkınlık.

İstiğrâk: Bir şeyin içine gömülme, içine dalma, garkolma.

İstihzâr: Hazırlama, hazırlanma, hazır etme, hazır edilme.

İstihfâf: Hafif ve aşağı görmek.

İstihlâf: Birini kendi yerine bırakma, yerine geçirme; birinin yerine geçme.

İstihşâl: Meydana getirme, hâsıl etme, üretme, üretim.

İstimdâd: Yardım isteme, imdâda çağırma.

İstinâd: Bir şeye dayanma.

İstinsâh: Bir metnin, bir kitabın elle bir nüshasını yazma.

İstintâc: Netîce çıkarma, çıkarılma.

İstirdâd: Geri alma.

İstirkâb: Birine karşı rekâbette bulunma, rakip görme, çekememe.

İstişrâk: Oryantalizm.

İstitlâ'ât: Anlamaya ve bilmeye çalışma, öğrenmeye gayret etme

İstîzâh: Bir husus hakkında açıklama isteme.

İştibâh: Şüphe etme, şüphelenme.

İştikâk: (Kelimeler için) Bir kökten gelme, aynı kökten türeme.

İtnâb: Sözü uzatma, gereksiz ayrıntıya boğma.

İttilâ': Bilme, öğrenme, haberdar olma; bilgi.

İttilâ'ât: Öğrenilmiş şeyler, bilgiler, haberler.

İzâ'a: Kaybetme, zâyi etme.

K

Kâil: Râzı olmuş, boyun eğmiş, İnanmış, kabul etmiş.

Kal': Kökünden söküp atma, söküp çıkarma, yok etme.

Kam': Ezip buyruğu altına alma, kahretme, zaptetme.

Karîha: Kendiliğinden doğan fikir, düşünüp kendiliğinden bir fikir ortaya koyabilme hassası, düşünce kuvveti.

Kat'-ı nazar: Nazar-ı îtibâra almama, hesâba katmama, şöyle dursun.

Kavuk sallamak: Birinin her yaptığını onaylamak, her söylediğine peki demek.

Kaziyye: İleri sürülen iddiâ, dâvâ, mesele, husus.

Kelek: Irmaklarda işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir tür sal.

Keşşâf: Keşfeden, gizli anlamları, sırları açıklayan kimse.

Keş ve güzâr: gezme, dolaşma, seyahat

Ketm: Saklama, gizli tutma, göstermeme.

Kibrît-i ahmer: Eski kimyâcılara göre fevkalâde bir kuvvete sâhip olduğuna ve toprağı altın yaptığına inanılan iksir.

Kiyâset: Uyanıklık, anlayışlılık, akıllılık.

Kozmogonya: Kâinâtın var oluşunu, gök cisimlerinin meydana gelişini inceleyen ilim, kozmogoni.

Kûh: Dağ.

Kurûn-u vustâ: Ortaçağ.

Kusvâ: Son derecede bulunan, en sonda olan.

Küfv: Denk, benzer, eş.

Kühene: Kâhinler

Küşâd: Açılış, açma.

L

Lahd: Üstü kapak taşı ile örtülü, iç kenarlarına taş veya tuğla ile duvar örülmüş mezar.

Lahn: Belli bir kurala göre oluşmuş güzel ve düzgün ses, âhenkli ses, nağme, ezgi, melodi.

Lâvî imamlar

Lâ-yu‘ad: Sayılmaz derecede çok.

Lâ-yuhsâ: Hesâba gelmez, pek çok.

Leîm: Alçak, aşağılık (kimse, şey).

Leme‘ân: Parlama, parıldama, parlaklık.

Lemha: Bir göz atış, bir defa bakma.

Levs: Kir, pislik, murdarlık.

M

Mâ‘adâ: –den başka, –den gayri.

Ma‘dûd: Bilinen bir şeye dâhil edilip ondan veya onun gibi olduğu kabul edilen, öyle sayılan, âit sayılan.

Ma‘kûs: Bir şeyin aksi, zıddı olan, zıt, ters.

Ma‘kûsen: Ters olarak, tersine, aksine.

Ma‘yûbe: Ayıplanan, kınanan.

Mâdûn: Mevki, rütbe, seviye, servet vb. Bakımından aşağı durumda olan kimse.

Mahfaza: Saklanmak ve korunmak istenen bir nesnenin içine konduğu kutu.

Mahz: Saf, sırf, hâlis.

Mahzur: Sakınılacak, çekinilecek şey, sakınca, engel, mâni.

Mâide: Üzerine yiyecek ve içecekler konmuş, hazırlanmış sofrâ.

Makarr: Merkez, başşehir, pâyitaht, ikâmetgâh.

Makdûh: Beğenilmeyen, makbul olmayan, ayıplanan, ayıp.

Makhûr: Yenilgiye, bozguna uğramış, yenilmiş, mağlûp olmuş.

Makîs: Kıyas edilebilir, kıyas kabul eder, benzetilebilir.

Maksur: Bir şey için ayrılmış, bir şeye hasr veya tahsis edilmiş.

Mâlâmâl: Ağzına kadar dolu, dopdolu, lebalep

Mâlî: Dolu, memlû.

Mâr: Yılan

Maraz-ı sârî: Bulaşıcı hastalık.

Mastaba: Duvara bitişik tahta kanape, peyke, sedir, kerevet.

Masûn: Korunmuş, muhâfaza edilmiş, mahfuz, emin.

Matlûb: İstenilen, aranılan, istek ve arzu duyulan, talep edilen şey.

Matmah: Göz dikilen yer, göz konulan şey.

Mâye: Maya, öz, asıl, cevher, yaratılış, seciye, karakter.

Mâyi‘: Akıcı olan, su gibi akan şey, sıvı.

Mazbût: Zor kullanılarak ele geçirilmiş, zorla alıkonulmuş, zaptedilmiş, yazılmış, deftere geçirilmiş, kaydedilmiş, kayıtlı.

Maznun: Kesinlik kazanmamış olan, kesin olarak bilinmeyen, şüphe ve tereddüt edilen, zannolunan.

Me‘âbid: Mâbetler, ibâdet edilecek yerler, tapınaklar.

Me‘âlî: Beşer idrâkinin üstünde olan yüce fikirler, ancak ilim ve irfan sâhiplerinin çözebileceği ince ve derin düşünceler.

Me'haz: Bir şeyin alındığı, çıkarıldığı yer, kaynak, memba, bir eser yazılırken başvurulan, yararlanılan kaynaklardan her biri (şahıs, kitap, makâle vb.).

Me'hûz: Alınmış, alınıp kabul edilmiş.

Me'zûn: Kendisine izin verilmiş, izin almış (kimse), izinli, bir işi yapması için kendisine yetki verilmiş (kimse), yetkili, müsâadeli.

Mebâhis: Üzerinde araştırma ve tartışma yapılan konular, yazılar, tartışma konuları, mebhaslar.

Meberrât: Karşılık beklemeden sırf Allah için yapılmış iyilikler, hayır eserleri, hayrat ve hasenat.

Mebhût: Şaşmış, şaşırmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran, mütehayyir.

Mebît: Geceleyecek yer.

Mebnâ: Bir şeyin üzerine binâ edildiği şey veya yer, temel.

Mepsût: Açılmış, yayılmış, serilmiş, mufassal.

Mebzûliyyet: Bolluk, çokluk.

Mecbûl: ... ile yaratılmış, yaratılışında ... bulunan, (-e) alışık, (-i) huy hâline getirmiş.

Mecellât: (Mecelle) Kitaplar, dergiler, mecmualar.

Mechûd: Çalışma, gayret, güç, kuvvet.

Meclûb: Başka bir yerden getirilmiş, çağırılmış, celbedilmiş, tutkun, meftun.

Mecruh: Yaralanmış, yaralı (kimse).

Meczûm: Kesin karara bağlanan, apaçık bilinen, belli olan, mâlûm.

Medâr olmak: Yardım etmek, yardımcı olmak, yardımı dokunmak.

Medâr: Dönme, dönüş, dayanak, destek.

Medîd: Uzayıp giden, çok süren, uzun.

Medlûl: Gösterilen, işâret edilen, mânâ, meal, mefhum.

Mehâfil: Bir araya gelinerek konuşulup görüşülen ve çeşitli konularda fikir alışverişinde bulunulan yerler, toplantı yerleri, mahfiller, meclisler, toplantılar.

Mehâlik: Tehlikeli yerler, zararlı, tehlikeli işler.

Mehâm: Önemli işler, gerekli olan şeyler.

Mehâmid: Övgüler, medihler, övgüye layık huy ve davranışlar.

Mehbit: İnecek yer, iniş yeri.

Mehd: Beşik; zuhur ettiği yer.

Mehîb: Görünüşü çekinme, ürperme ve hayranlıkla birlikte saygı uyandıran, pek heybetli, mehâbetli.

Meks: Durma, durup dinlenme, bekleme, tevakkuf, sükûn.

Mektûm: Saklanan, gizlenen, saklı, gizli.

Melâhet: Güzellik, şirinlik.

Melekât: Melekeler.

Memdûh: Övülmüş, methedilmiş

Menâl: Erişme, nâil olma.

Menâsıb: Makamlar, mevkiler, büyük memuriyetler.

Menâsıb: Makamlar, mevkiler.

Menbâ': Bir suyun kaynayıp çıktığı yer, pınar, kaynak, herhangi bir şeyin ortaya çıktığı, meydana geldiği, zuhur ettiği yer, mebde, menşe.

Menfûr: Nefret edilen, nefret uyandıran, iğrenç.

Menhus: Uğursuz, şeâmetli, meşum.

Menhûse: Uğursuz, şeâmetli, meşum.

Menkûşât: Nakşedilmiş şeyler, işlemler, süslemeler.

Mensî: Unutulmuş, hatırdan çıkmış.

Menût: Olması başka bir şeyin varlığına bağlı olan, bağlı.

Mer'iyet: Mer'î olma, yürürlükte bulunma durumu, yürürlük.

Mer'i: Gözle görülen, görülebilen.

Merbut: Bağlı, bağlanmış, raptedilmiş.

Merd: Güvenilir, sözünün eri, mürüvvetli, hamiyetli (kimse).

Merkûm: Yukarıda adı geçen, anılan, zikredilen (kimse veya şey).

Mersâ: Gemilerin demir atmalarına ve demir üzerinde güvenle yatmalarına elverişli, çok sığ veya çok derin olmayan, dibi iyi demir tutan yer, demir yeri, liman.

Mesâliha: İşler.

Mesâlik: Meslekler, tutulan, benimsenen yollar, çığırlar, sistemler.

Meskûk: Üzerine damga basılmış, sikke vurulmuş, damgalanmış, para hâline getirilmiş.

Meşâk: Sıkıntılar, zorluklar, zahmetler, mihnetler.

Meşîr: Askeri düzende ulaşılabacak en son rütbeye nâil olan zâta verilir, işâret edici,

Meşkûk: Şüphe edilen, hakkında şüpheyeye düşülen, şüpheyeyandırıan, şüpheli.

Metâ'ib: Yorgunluklar, zahmetler, eziyetler, meşakkatler.

Metâ'ib: Yorgunluklar, zahmetler, eziyetler, meşakkatler.

Metbû': Kendisine tabi olunan kimse, uyulan.

Mevâ'ız: Nasihatler, öğütler.

Mevrid: Bir kimsenin veya bir şeyin eriştiği, varıp ulaştığı yer, varılacak ulaşılabacak yer, yol.

Mevsûm: Damgalanmış, işâretlenmiş, ad verilmiş, isimlendirilmiş.

Mevsûm: Damgalanmış, işâretlenmiş, ad verilmiş, isimlendirilmiş.

Mevzû': Bir yere konulmuş, bırakılmış, vazedilmiş, konu.

Meyân: Ara, mabeyn, Bir şeyin ortası, vasat.

Meyyâl: Çok eğik olan, eğilmiş (şey veya kimse), İstekli, arzulu, hevesli (kimse).

Mezâhim: Sıkıntılar, eziyetler, güçlükler, zahmetler.

Mezellet: Alçalma, bayağılaşma, hakir ve zelil olma durumu, bayağılık, hakirlik.

Miftâh: Anahtar.

Mihânikî: Hiç düşünmeden, üzerinde kafa yormadan, sâdece alışkanlığın verdiği kolaylıkla makine gibi yapılan, mekanik (iş, hareket vb.).

Mikyâs: Bir şeyi ölçmeye yarayan âlet, ölçü âleti.

Miralay: Albay.

Mişvâr: Gidiş, tavır, tarz, edâ, üslûp.

Mu'allâ: Yüksek, yüce, bülent, mürtefi.

Mu'âmele-i istifrâşiyye:

Mu'arrâ: Soyunmuş, çıplak duruma gelmiş, çıplak, temizlenmiş, arınmış.

Mu'âşaka: Sevişme, âşıktaşlık.

Mu'attal: Bırakılmış, terkedilmiş, kullanılmaz, iş görmez veya işe yaramaz duruma gelmiş.

Mu'âvenet: Yardım.

Mu'tekid: İnanılan, îtikat edilen.

Mûcez: Kısa ve özlü bir biçimde söylenmiş (söz) veya yazılmış (yazı).

Mugaddî: Besin maddesi fazla olan, besleyici.

Muhâl: Olması, gerçekleşmesi, yapılması mümkün olmayan, imkânsız.

Muhâlât: Olmayacak şeyler, muhal şeyler.

Muhalled: Gelip geçici olmayan, sürekli, kalıcı, ebedî.

Muhâvere: Karşılıklı konuşma, mükâleme.

Muhîtü'l-maârif: Çeşitli bilgileri kapsayan, içine alan kitap, ansiklopedi.

Muhtasar: Ayrıntılı olmayan, derli toplu, kısa, öz, mücmel.

Muhtel: İyi ve değerli niteliklerini kaybetmiş duruma gelen, bozulan, bozuk.

Muhteriz: Çekingen.

Muhtıra: Hatıra getiren, hatırlatan, uyaran.

Mukâbil: Bir şeyin tam karşısına gelen, karşısında bulunan, karşı karşıya olan, karşılık olarak, karşı, karşılığında.

Mukaddime: Giriş, sunuş, başlangıç, Ön söz.

Mukaffâ: Kâfiyeli.

Mukayyî: Kasmaya sebep olan, kusturan, kusturucu.

Muktedâ: Fikir ve davranışları ölçü olarak benimsenen, örnek alınan (kimse).

Munkarız: Adı sanı kalmamış, yıkılmış, yok olmuş, sona ermiş.

Murassa': İnci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezenmiş.

Musâdeme: Çarpışmak, müsademe etmek.

Musannef: Tasnif edilmiş, sıraya konmuş, toplanıp birleştirilmiş.

Musattaha: Sâdece eni boyu olup derinlik ve yüksekliği olmayan, düzlem hâlinde bulunan.

Musırrâne: Israrlı bir şekilde, inatla.

Mustatil: Dikdörtgen biçiminde olan, uzunluğu eninden fazla olan.

Muşamma': Muşamba kelimesinin eski metinlerde rastlanan asıl şekli.

Muta'assıbâne: Mutaassıp bir kimseye yakışır tarzda, bağnazca, fanatik bir şekilde.

Mutâva'at: Karşı çıkmama, boyun eğme, itâat etme.

Mutî': Uyan, itâat eden, boyun eğen, tâbi olan (kimse).

Mutrî: Abartılı medhiye düzen.

Muvakkat: Belirli bir zamâna mahsus olan, az süren, sürekli ve devamlı olmayan, geçici.

Muvâzebet: Bir işi ara vermeden, aksatmadan yapma, bir işte ciddiyet, sebat ve devamlılık gösterme.

Muzır: Zarar veren, zararlı.

Muzîk: Sıkan, darlaştıran, sıkıştıran.

Muztâr: Bir işi, bir davranışı yapmak zorunda kalmış, zorlandığı için aksini yapamaz, başka türlü davranamaz duruma gelmiş, çâresiz (kimse), mecbur.

Müâheze: Paylama, azarlama, çıkışma, kınama, bir kimseyi veya bir eseri hatâlarını ortaya koyarak yerme,

olumsuz yönde eleştirme, eleştiri, tenkit, kritik.

Mübâlât: Kayırma, koruma, himâye etme, ilgi, özen, dikkat.

Mübâreze: Kavga, mücâdele.

Mübâşeret: Bir işe başlama, yapmaya girişme.

Müberrâ: İlgisi, alâkası kalmamış, arınmış, arındırılmış, Her türlü beşerî zaaf ve ihtiyaçtan berî, uzak olan, hiçbir şeye veya kimseye ihtiyâcı bulunmayan (Allah).

Mübtedî: Bir işe, bir okula yeni başlayan (kimse).

Mübtenî: Bir şey üzerine binâ edilmiş, kurulmuş, kurulu, bir şeye dayanan, istinat eden, müstenit.

Mücâveret: Komşuluk.

Mücâvire: Komşu.

Mücmel: Kısaltılmış, özetlenmiş, kısa, öz.

Mücteme': Toplanmış, bir araya gelmiş, toplu

Müdâhene: Dalkavukluk, riyâkârlık, iki yüzlülük.

Müdkkik: İnceleyen.

Müdkkikîn: İnceden inceye araştıranlar, tetkik edenler, müdekkikler.

Müdevven: Kitap veya dîvan hâline getirilmiş, tedvin edilmiş.

Müdevvenât: Kitap veya dîvan hâline getirilmiş, tedvin edilmiş eserler.

Müeddâ: Anlam, kavram, mânâ.

Müerrih: Târih yazan kimse, târihçi.

Müessif: Üzüntü veren, esef veren, üzen, üzücü.

Müftehir: Övünen, iftihar eden (kimse).

Müka'ab: Küp şeklinde olan, küp şekli verilmiş, kübik.

Mükâleme: Karşılıklı konuşma, söyleşme.

Mükevvin: Var eden, vücuda getiren.

Mülâkî: Buluşan, kavuşan, görüşen (kimse).

Mülâtafe: Edep ve nezâket kuralları içinde şakalaşma, latife etme.

Mülâyemet: Yumuşak huyluluk, yumuşaklık, mülayimlik.

Mülâyim: Uygun, muvâfık, münasip

Mülhak: Bir bütüne sonradan katılmış, eklenmiş, ilâve edilmiş.

Mümâsi: Benzeyen, andıran, -e benzer, gibi.

Mümte'd: Uzanmış, yayılmış.

Münâze'un-fih: Üzerinde ihtilâf edilen, tartışılan (şey), münâzaalı, ihtilâflı.

Müncer: Sürüklenen, bir yöne doğru çeliken, çekilip götürülen.

Müncezib: Bir şeye, bir tarafa doğru çekilen.

Müncî: Kurtaran, kurtarıcı (kimse), müneccî.

Münderecât: Kitap, gazete, dergi vb. içinde bulunanlar, içindekiler, muhteviyat.

Münderis: Adı sanı, izi eseri kalmamış, tamâmen yok olmuş.

Münfek: Ayrılmış, kopmuş, çıkmış, sökülmüş.

Münhedim: Yıkılmış, harap olmuş.

Münhemik: Bir işin üzerine çok düşen, bir şeye aşırı derecede düşkün olan, müptelâ.

Münkâd: Boyun eğen, boyun eğmiş, râmolmuş, tâbi, itâatkâr.

Münkasim: Kısımlara ayrılmış, bölünmüş, taksim edilmiş.

Münkeşif: Meydana, açığa çıkmış, görünür, bilinir duruma gelmiş, âşikâr, yeni bulunmuş, keşfedilmiş.

Münşerih: Gönlü ferah olan, şen, şâdan.

Müntazır: Bekleyen, gözleyen, intizar eden

Müntehi: Bir yere, bir şeye varıp ulaşan, son bulan, son dereceye ulaşan, zirveye erişen (kimse).

Müntehib: Yağma ve talan eden (kimse) çapulcu.

Müntekid: Eleştiren.

Mürebî: Eğiten, terbiye eden kimse, eğitici.

Müsâre‘at: İbâdetleri ve hayırlı işleri yapmakta acele etmek.

Müsehhil: Teshil eden, kolaylaştıran.

Müselles: Üçgen.

Müskir: Sarhoşluk veren, sarhoş edici.

Müstahkar: Hor görülen, aşağılanan, küçümsenen, îtibarsız, hakir.

Müstakır: Düzenli bir şekilde devam eden, bir karar üzere olan, değişmeyen, sâbit, istikrarlı.

Müste‘id: İstidalı, kabiliyyetli.

Müsteb‘ad: Uzak görülen, olmasına, gerçekleşmesine ihtimal verilmeyen.

Müstebân: Açıkça ortaya konmuş olan, şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlaşılabilir, açık, âşikâr, vâzıh.

Müstebid: Hükmü altındakilere zor ve baskı uygulayan, tahakküm eden (kimse), zorba, despot, diktatör.

Müstedel: Delille ispatlanmış.

Müstedellât: Delil ile anlaşılabilir şeyler.

Müstefiz: Feyiz alan, feyizlenen (kimse).

Müsteğrak: Batmış, dalmış, içine gömülmüş, garkolmuş.

Müstekar: Düzenli bir şekilde devam eder duruma gelmiş, bir karar üzerine olan, dengeli, istikrarlı.

Müstelzim: Gerekli olan, gereken.

Müsterhim: Yalvaran, saygı ile ricâ eden, istirham eden.

Müsteşhed: Şâhit veya örnek olarak gösterilen.

Müstezraf: Hâvi, kuşatmış olan.

Müşârun ileyh: Adı geçen, sözü edilen, anılan, işâret edilen kimse.

Müştak: Bir kök veya mastardan türetilmiş (kelime).

Müte‘âlî: Yükselen, yücelmiş.

Mütecâvir: Aynı çevrede bulunan, komşu olan, komşu.

Mütedeyyin: Dindar.

Müteferri‘: Bir kökten çıkıp dallara, kollara, kısım ve şübelere ayrılan.

Mütehayyiz: Önemli bir yeri ve mevki olan, ileri gelen, îtibarlı, nüfuzlu (kimse).

Mütemetti‘: Kâr eden, kazanan, kâr ve fayda sağlayan

Mütemevvic: Dalgalanan, dalgalı.

Mütenevvi‘: Çeşitli, çeşit çeşit, türlü türlü, değişik.

Müteşa‘ib: Şübelere, kollara, dallara ayrılmış.

Müteşerri‘: Şerîat ve fıkıh alanında geniş bilgisi olan (kimse).

Mütevagğil: Bir iş veya şeyle inceliklerine vâkıf olacak derecede uğraşan, devamlı meşgul olan.

Mütevakkıf: Bağlı.

Müteyemmin: Bir şeyi uğurlu sayan, kutlu mübârek kabul eden.

Müttehid: Birleşmiş, birlik olmuş, birleşik.

Müttesi‘: Genişleyen, geniş, yaygın.

Müyesser: Kolaylıkla olan, kolaylıkla yapılan, kolaylaştırılmış. *Müyesser olmak*: Nasip olmak.

Müz‘ic: Taciz edici, rahatsız edici.

Müzâhim: Sıkıntı ve zahmet veren.

N

Na‘leyn: Bir çift ayakkabı, nalın

Nâbecâ: Uygun olmayan, yersiz, uygunsuz, münâsebetsiz.

Nâ-bedîd olmak: Görünmez olmak, kaybolmak, yok olmak.

Nâfiz: Bir şeyin bir tarafından girip içine işleyerek öbür tarafından çıkan, çok tesir eden, etkili.

Nakmet: İntikam, cezâ.

Namzed: Aday.

Nasb: Dikme, saplama, koyma, yerleştirme, bir kimseyi bir hizmete geçirme, yerleştirme, tâyin etme.

Nâsûtî: Nâsut âlemiyle, insanlıkla ilgili. *Karşıtı*: Lâhûtî.

Nâtüvân: Kuvvetsiz, güçsüz, zayıf.

Nâzım: Düzenleyen, tanzim eden.

Necl: (ç.: Encâl) Oğul, çocuk, evlât.

Nedret: Az bulunma, azlık.

Nefy: Sürgün etme, sürme, uzaklaştırma, sürgüne gönderme.

Nehb: Yağma, çapul, gâret.

Nehc: Doğru yol, yol, usûl, tarz, minval, tarik.

Nemâyân: Görünen, âşikâr.

Nerdbân: Merdiven

Nesc: Dokumak.

Nesimî: Rüzgârla ilgili.

Nesyen mensiyyâ: Kur’an’da geçen bu söyleyiş dilimizde “tamâmıyle unutulmuş, büsbütün unutulmuş” anlamında kullanılmıştır.

Nev‘an-mâ :Bir bakıma, bir dereceye kadar, âdeta.

Nev-zâd: Yeni doğmuş.

Nigehbân: Bekçi, gözcü.

Nikbet: Tâlihsizlik, bahtsızlık, düşkünlük, felâket, musibet.

Nîkgâr: İyilik yapan.

Nisvân: Kadınlar.

Nuhûset: Uğursuzluk, şeâmet.

Nüşa: Muska.

O

Otokton: Yerli (Frasn.)

P

Patriark: Aile reisi, kabile reisi.

Pâyân: Son, nihâyet.

Perâkende: Birbirinden ayrı, dağınık, darmadağınık.

Pestî: Alçaklık.

Peyrâv: Birinin ardı sıra giden.

Pîşgâh: Ön.

Pîşîn: Evvel, evvel ki.

Pîşvâ: Önder, başkan, reis.

Pîşvâyân: (Pîşvâ) Önderler, başkanlar, reisler.

Pûyân: Koşmak, dalmak.

R

Ra'd: Gök gürlemesi, gök gürültüsü.

Râci': -e dönen, rücû eden, ... ile münâsebeti olan, ilgili, âit, dâir.

Râsime: Töre, âdet, tören, merâsim.

Ratb-ü yâbis: Yaş ve kuru, herşey.

Redî: Kötü, fenâ, alçak, bayağı.

Rekz: Dikme.

Remâd: Kül, ateş külü.

Remmâl: Remil yoluyla gelecektekilerden haber veren falcı, remilci.

Rîm: İrin, murdar, pis

Rûy: Yüz, yüzey, satıh, çehre

Rüçhân: Üstün olma, üstünlük.

S

Sa'd: Kutluluk, bahtiyarlık, uğurlu olduğuna inanılan.

Sa'y: Çalışma, çalışıp çabalama, emek sarfetme, ceht.

Sabâvet: çocukluk dönemi

Safderûn: Saf, bön.

Sâhibkıran: Uğurlu olarak bilinen Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının aynı burç ve aynı derecede oldukları kutlu zamanda doğan kimse, böyle bir zamanda tahta çıkan çok başarılı hükümdar, dünya ve âhiret saâdetine nâil olan himmet eri, kutup.

Sâlif: Geçmiş, geçen.

Sâlifü'l-esâmî: Adı geçen, daha önce adı geçmiş olan.

Salnâme: Yılda bir çıkan ve o yılın belirli konularla ilgili önemli olaylarını anlatan kitap, dergi vb. Yıllık.

Sandâlî: Avrupa hükümdarlarının sandal ağacından yapılmış tahtı, sandal ağacından yapılmış iskemle.

Savn: Koruma, muhafaza etme, sıyânet.

Sayha: Yüksek sesle bağırma, haykırma, çığlık, nâra.

Sebk: Önceden olma, geçme, evvelce geçme, vâki olma, sebkat.

Sefk-i dimâ: Kan dökmek.

Sekene: Bir yerde oturanlar, ikâmet edenler.

Semâhet: Cömertlik, eli açık olma.

Semîh: Cömert, eli açık.

Semtü'r-re's: Baş ucu, zenit.

Semûm: Sam yeli.

Ser be secde-i hayret: Hayretle yere kapanma.

Serâpâ: Baştan ayağa kadar, baştan başa, bütün, tamamen.

Serasker: Osmanlı ordusuna kumanda eden vezir, ordu kumandanı, serdâr-ı ekrem.

Serâyir: Saklanıp gizlenen şeyler, sırlar.

Sergüzeşt: Mâcerâ, serüven.

Serkeşâne: Dik kafalı olan bir kimsenin davranacağı tarzda, inatla, dik başlılıkla.

Serzede-i zuhur olmak: Âniden ortaya çıkıvermek.

Seyyâle: Hava, su gibi seyyal, akıcı olan şey, akıcı madde, akım, cereyan.

Sezâ: Yaraşır, uygun, lâyıık, sezâvar.

Sıraca: Daha ziyâde çocuklarda ve gençlerde görülen, boyun ve koltuk altlarındaki lenf bezlerinde iltihaplanmalara ve akıntılı yaralara yol açan bir çeşit verem.

Sibâ': Yırtıcı hayvanlar.

Sifr: Yazılı şey, kitap, Tevrat'ı meydana getiren beş bölümden her biri.

Sinn-i bulûğ: Ergenlik çağı.

Sitâyiş: Övme, övgü, medih.

Sitler: iskitler, sakalar.

Siyânetâr: Koruyan, muhafaza edici, himâye eden.

Su'ûd: Yüksekçe, yukarıya çıkma, yükselme, yücelme.

Sülüsânı: Üçte iki.

Sümût: Yan, taraf, cihet, cânip.

Sümuu: Yükseklik.

Ş

Şa'îr: Arpa

Şa'sa'apâş: Parıltı saçan, parlayan, parıltılı.

Şâkk: Zahmetli, meşakkatli.

Şâtır: Neşeli, şen.

Şâyeste: Lâyık, yaraşır, uygun, şâyan

Şebîh: Benzer, mümâsil.

Şecî': Cesur, yürekli, yiğit.

Şehinşâh: Şahlar şahı, padişahlar padişahı.

Şehneşâh: Şahlar şâhı, pâdişahlar pâdişâhı.

Şehrah: Ana yol, ana cadde, doğru ve açık yol, selâmet yolu.

Şenî'a: Kötü, yakışsız, ahlâk dışı iş.

Şerr-i fevâki':

Şevket: Büyüklük, ululuk, heybet, haşmet.

Şitab: Acele.

Şûh: Serbest ve neşeli tavırlı, işveli, cilveli (kadın).

Şürû': Başlama.

T

Ta'dâd: Sayma.

Ta'dîl: Değişirme, değişiklik.

Ta'mîm: Umumi kılmak, cümleye şâmil etmek.

Ta'yîn: Belli etme, ayırarak belirleme, belirli duruma getirme.

Ta'zîmât: Hürmetler, saygılar.

Tabâbet: Tıp ilmi.

Tabh: Pişirme, pişirilme

Taglît: Yanlışını çıkarma, yanlış isnat etme.

Tahalluk: Ahlâklanma, huy edinme.

Tahammül-güdaz: Tahammülü eritip bitiren, dayanılmaz.

Taharrî: Arama, aranma, araştırılma, bir şeyi bulmaya çalışma.

Tahattur: Hatırlama.

Tahlîf: Birini yerine halef olarak bırakma.

Tahrîr: Yazı yazma, kitâbet

Taht-ı revan: Katır ve develer veya insanlar tarafından taşınan, üstü kapalı, yanlarında pencereleri bulunan, ufak bir oda şeklindeki tekerleksiz taşıt.

Taht-ı te'min: Garanti, güvence.

Tahtie: Yanlışını çıkarma, hatâsını bulup söyleme, yanlışından dolayı suçlama

Talâkat: Düzgün, güzel ve rahat söz söyleme, dil açıklığı.

Tam': Tamah etmek, aç gözlülük.

Tard etmek:

Tarraka: Gümbürtü.

Tasaffi: Saflaşma, saf duruma gelme.

Tasnî': Yapma, yakıştırma, gerçeğe uymadığını bile bile tasarlama, uydurma.

Tatayyur: Kötüye yorma, uğursuz sayma.

Tav'an: İsteyerek, zorlanmadan, kendi isteğiyle.

Tayyetmek: Ortadan kaldırmak, çıkarmak, dürüp bükme, üzerinden geçmek, aşmak, katetmek.

Tazarrû: Yalvarma, yakarma.

Tazarru'âtı: Yalvarmalar, yakarmalar.

Te'âkub: Birbirini tâkip etme, birbiri ardınca olma.

Te'arroz: Sataşma, ilişme, takılma, tecâvüz etme, askerî kuvvetlerin düşman üzerine yaptığı hücum, saldırı

Te'ayyuş: Yaşama, geçinme, maişet.

Tebnâk: Ziyâlı, parlak

Tecelli: Görünme, belirme, görünür olma, zuhur etme

Tecviz: Yapılmasına râzı olma, uygun görme, izin verme.

Tedâfu': Birbirini defetmek için itişme, kakışma, savunma, kendini koruma.

Tedâhül: Birbirine girme, iç içe girme.

Tedeyyün: Belli bir dîni benimseme, ona bağlı olma, dînin hükümlerine sıkıca bağlı olma ve uyma.

Tedmîr: Yok etme, mahvetme, helâk etme.

Teehhül: Evlenme.

Teellüm: Üzülme, kederlenme, esef etme.

Teemmül: İyice, etraflıca düşünme

Teessür: Üzülme, kederlenme, üzüntü, keder.

Tefe'ül: Fal açma, Fal tutma, fala bakma.

Tefvîz: Bir iş veya şeyi bir kimsenin üstüne bırakma, ihâle.

Tegazzî: Beslenme.

Teğanniyât : Tagannîler, nağmeler.

Tehaffuz: Sakınma, korunma.

Teharrî: Arama, aranma, araştırılma, bir şeyi bulmaya çalışma.

Tehassur: Hasret çekmek, özlem.

Tehâşî: Korkma, sakınma, çekinme.

Tehenned: Hintlileşmek.

Tehyie: Hazırlama, hazırlanma.

Tehzîb: Düzeltme, ıslâh etme, hâlis duruma getirme.

Tekâsüf: Bir araya toplanıp sıklaşma, koyulaşma, kesâfet peydâ etme, yoğunlaşma.

Tekdîr: Azarlama, paylama.

Tekellüm: Söyleme, lakırdı etme, konuşma.

Tekmîl: Tamamlama, bitirme, bütün, eksiksiz.

Tekvin: Varetme, vücuda getirme.

Televvüs: Kirlenme, murdar duruma gelme.

Temdîd: Uzatma, uzatılma, sürdürme, sürdürülme.

Temekkün: Yerleşme, mekân tutma.

Temessül: Bir şey veya kimseye benzeme, uyma, belli bir şekil ve sûrete girme.

Temevvüc: Dalgalanma, çalkalanma.

Temğâ: Damga, mühür.

Temhîd: Yayma, döşeme, düzeltme, ıslâh etme, ön söz, giriş, mukaddime.

Temşiyet: Yürütme, ilerletme.

Temyîz: Ayırma, ayrılma, seçme, seçilme.

Tenâsuh: Bir bedenden ayrılan bir rûhun insandan hayvana, hayvandan insana, bir bitkiye veya bir cisme geçtiğini kabul eden inanış, ruh göçü, reenkarnasyon.

Tenâsül: Birbirinden doğarak üreme.

Tenevvu‘: Çeşit çeşit olma, çeşitlilik.

Tenevvür: Nurlanma, parlama, ışıldama, aydınlanma.

Tenezzül: İnme, nüzul etme, gönül alçaklığı, kibirsizlik.

Tenfîz: Hükümünü yürütme.

Tensîk: Düzenleme, düzene sokma, yoluna koyma, tanzim etme.

Terahhum: Acıma, merhamet etme.

Terâkkiyât: Terakkîler, ilerlemeler, gelişmeler.

Terfîk: Birinin yanına arkadaş olarak katma, katılma.

Terkîm: Rakam koyma, rakamla işâret etme, yazma

Tervîc: Değerini arttırma, revaç verme.

Teshin: Isıtma, kızdırma.

Teshîr: Kuvvetli bir tesirle kendine bağlama, büyülenmiş duruma getirme.

Teşa‘şu‘: Parıldama.

Teşa‘ub: Dal budak salma, şûbelere ayrılma, kol kol ayrılma.

Teşe‘üm: Uğursuz sayma, şom görme, uğursuz gözüyle bakma.

Teşrik: Ortak etme.

Tettebbu‘: Etraflıca inceleyip araştırma.

Tev’em: İkiz.

Tevahhuş: Yalnızlıktan korkma, yabânî hayvanlar gibi ürkeklik gösterme, ürkme.

Tevakkî: Çekinme, sakınma, ihtiraz.

Tevakkuf etmek: (Olması diğer bir şeye) Bağlı olma, bekleme, durma.

Tevassut: Araya girme, arabuluculuk etme, vâsita olma.

Tevlîd: Meydana getirme, sebep olma, yol açma, doğurma.

Tevrih: Tarihlemek, tarih koymak.

Tevzî‘: Dağıtma, âit olduğu yerlere verme, dağıtım

Tevzî‘: Dağıtma, âit olduğu yerlere verme, dağıtım.

Tezâyüd: Artma, çoğalma

Tezeyyün: Süslenme.

Tıraz: Eskiden elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine ve eteklerine sırma vb. ile işlenen süslere ve alâmetlere verilen isim.

Tırâz: Eskiden elbiselerin yakalarına, yen ağızlarına, önlerine ve eteklerine sırma vb. ile işlenen süslere ve alâmetlere verilen isim.

Tîş: balta, keser.

Visâl: Sevdiğine kavuşma, vuslat.

Vuzûh: Açık ve belli olma, açıklık, vâzıh olma.

Y

Yegân yegân: Birer birer, teker teker, ayrı ayrı.

U

Uzmâ: Büyük, çok büyük, çok yüce.

Ü

Ümniye: Umut, ümit, emel, istek, arzu.

Üserâ: (Esîr) Esirler.

V

Vâ-esefâ: Ne yazık, eyvah.

Vârid-i hâtır: Akla gelen, hatıra gelen.

Vazâ'at: Alçaklık, âdilik, bayağılık.

Vefk: Uygun olma, uygunluk, bir kimsenin isteğine uygun olarak âyet, duâ ve harflerle belli şekillerde yazılmış muska.

Vera': Haramdan, gûnahtan, kötülüklerden sakınma, dînî buyrukları titizlikle yerine getirme, takvâ.

Vesen: Put.

Veân: Esen, esici.

Z

Zâ'f: Zayıflık.

Zâd: Azık, yiyecek, rızık.

Zâhib olmak: Bir düşünceye, bir zanna kapılmak, inanmak.

Zahr: Arka, sırt.

Zâir: Ziyâret eden kimse, ziyâretçi.

Zamîmet: Ek ilâve, artırma, katma, ekleme

Zehâir: (Zahîre) Erzaklar.

Zekâvet: Çabuk anlama ve kavrama yeteneği, zekâ.

Zer'olmak: Ekilmek

Zımnî: Kapalı olarak söylenen, dolayısıyla anlatılan.

Zıyâ': Kaybolma, yok olma.

Zî: Önüne geldiği kelimelere "sâhip-li" anlamı katarak birleşik kelimeler yapar.

Zîr-i zemîn: Yer altı.

Zuvvâr: (Zâir) Ziyaretçiler.

Zübde: Öz, hülâsa, bir şeyin en seçkin, en değerli kısmı.

Zünûn: Zanlar, şüpheler, sanılar.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- BANARLI Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- BAYDAR Mustafa, *Ahmed Midhat: Hayatı Sanatı Eseri*, İstanbul: Varlık Yayınevi, 1954.
- ESAD Mehmed, *Tahlili ve Tenkidi Tarih-i Edyan*, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336.
- ESEN Nüket, *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*, 3. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- FİNDLEY Carter Vaughan, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*, çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- GÜNALTAY M. Şemseddin, *Dinler Tarihi: Yeryüzündeki İlk Dinler*, sad. Sevdije Yıldız, 1. b., İstanbul: Kesit Yayınları, 2006.
- KABAKLI Ahmet, *Türk Edebiyatı*, 2. b., İstanbul: Yayıncılık Matbaası, 1968.
- KEMAL Namık, *Renan Müdâfaanâmesi*, 1. b., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- MİDHAT Ahmed, *Tedris-i Târîh-i Edyân*, 3. b., İstanbul: Hürriyet Matbaası, 1911.
- TANPINAR Ahmed Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 7. b., İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- US Hakkı Tarık, *Bir Jübilenin İntıba'ları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz*, 1. b., İstanbul: Vakıf Yayınları, 1955.
- UTKU Ali, "Ahmed Midhat", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri*, ed. Süleyman Hayri Bolay, 1. b., Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2015.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 1. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2013.

MAKALELER

ASILTÜRK Baki, “Ahmed Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 521 (1995), ss. 570-576.

BATUK Cengiz, “Ahmed Midhat Efendi ve Tarih-i Edyan”, *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 1 (2004), ss. 167-180

GÜNAY Nasuh, “Ahmed Midhat Efendi’nin Eserlerinde Din ve Din Anlayışı”, *Dinler Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 2*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, S. 2 (2000), ss. 55-63.

TANYU Hikmet, “Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1 (1960), ss. 109-124.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

“Ahmed Midhat Efendi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler İsimler Eserler Terimler*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1977.

OKAY Mehmet Orhan, “Ahmed Midhat Efendi”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 1989, C. 2, ss. 100-103.

OKAY Mehmet Orhan, “Müdâfaa”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2006, C. 31, ss. 459-460.

OKAY Mehmet Orhan, “Nizâ-ı İlm ü Din”, *DİA*, İstanbul: İSAM, 2007, C. 33, ss. 172-173.

TEZLER

BAYINDIR Halis, *Mehmed Esat’ın Tahlili ve Tenkidi Tarih-i Edyan Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ÇAKIR Nazif, *Mahmut Esat Seydişehirli’nin Hayatı Eserleri ve Târîh-i Edyân Adlı Eserinin Günümüz Türkçesine Çevirisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

ESER Muazzez, *Ahmed Midhat Efendi’nin Fikrî Eserlerinde Din Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015.

KARAYEL Elif, *Dinler Tarihi Açısından Ahmed Midhat Efendi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

YILDIRIM Mustafa, *19. Yüzyılda Bilim-Din Çatışması Tartışmaları ve Ahmed Midhat Efendi'nin "Nizâ'-ı İlm ü Dîn" Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ESERİN TRANSKRİPSİYONUNDA YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALTUNCU Abdullah, "*Sümerlerin Dini Tarihi*", (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

AYDIN Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.

BİLGİN M. Sıraç, *Zarathustra (Zerdüşt): Hayatı ve Mazdaizm*, İstanbul: Berfin Yayınları, 1995.

BUDDA A. Hilmi Ömer, *Dinler Tarihi*, 1. b., İstanbul: Vakıt Yayınları, 1935.

COULTER Charles Russel, Patricia TURNER, *Encyclopedia of Ancient Deities*, New York: Routledge, 2012.

DEVELİOĞLU Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 32. b., Ankara: Aydın Kitabevi, 2016.

ELIADE Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, 2. b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

ELIADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, C.1, 1. b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

ELIADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, C.2, 1. b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

ELIADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, C.3, 1. b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.

ELIADE Mircea, Ioan P. COULIANO, *Dinler Tarihi Sözlüğü*, çev. Ali Erbaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

EN-NEDİM Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, ed. Mehmet Yolcu, 1. b., İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

ERHAT Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Yayınevi, 2015.

HORNUNG Eric, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, 1. b., İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

- HUGHES Dennis D., *Human Sacrifice in Ancient Greece*, New York: Routledge, 1991.
- İNAN Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller Araştırmalar*, Ankara: T.T.K., 1986.
- JORDAN Michael, *Dictionary of Gods and Goddesses*, 2. b., New York: Facts on File, 2004.
- KÜÇÜK Abdurrahman, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4. b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- RENOU Louis, *Hinduizm*, çev. Maide Selen, 1. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- SAUSSAYE Pierre Daniel Chantepie De La, Translated from German by Beatrice S. Colyer Fergusson, *Manual Science of Religion*, London: Longmans, 1891.
- SCHIMMEL Annamarie, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1999.
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, “Cahiliyye Arap İnancında Putların Yeri”, *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C.11, S. 1 (2014), ss. 9-50.
- SPENCE Lewis, *An Encyclopedia of Occultism*, London: George Routledge and Sons Ltd., 1920.
- UĞURLU Serdar, “Eski Türklerin Dini”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, Özel Sayı1, ss. 323-335.

DIĞER KAYNAKLAR

- <https://www.osmanlicasozlukler.com/>
- <http://lugatim.com/>
- <https://www.isa-sari.com/osmanlica/?id=tr>
- <https://www.britannica.com/>
- <http://www.avesta.org/>
- <http://pauctle.com/osmtr/>

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Enes KÖSE
Tez Adı	Ahmed Midhat Efendi'nin Tadrfs-i Târîh-i Edyân İsimli Eserinin Transkripsiyonu
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Bülent ŞENAY
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☒ Genel Kısıt (6 ay) ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih 29/08 2019

İmza:

